

POSTNINA PLAČANA V GOTOVINI

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

LETNIK XXVII
ZVEZEK 1—2
LETO 1973

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Zgodovinski časopis je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Sedež uredništva:

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 12
Št. žiro računa SDK 50101-678-49040

Zamenjave (обмены, Exchanges):

Zgodovinsko društvo za Slovenijo
Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
61000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 12

Založba in uprava:

Državna založba Slovenije
61000 Ljubljana, Mestni trg 26

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. 4. 1973

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem
uredništva in navedbo vira

Ta zvezek so uredili:

dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Vasilij Melik, dr. Miro Stiplovšek,
Bogo Stupan, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:

dr. Vasilij Melik

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Financira Raziskovalna skupnost Slovenije
Tisk AERO kemična in grafična industrija Celje 1973

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

XXVII
1973

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

KAZALO — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE — СТАТЬИ — STUDIES

- Monika Senkowska-Gluck, Gradivo za zgodovino agrarnega sistema v Ilirskih provincah 3—20
 Материалы для истории аграрной системы в Иллирийских провинциях
 New Materials for the History of the Agrarian System in the Illyrian Provinces
 UDK 333 (497.12/13) »1809/1813«
- Jasna Fischer, Delavska izobraževalna društva in začetki delavskega gibanja v Ljubljani 21—36
 Рабочие культурно просветительные общества в начале рабочего движения в Любляне
 Educational Societies for Workers and the Beginnings of the Workers' Movement
 UDK 374.73:351 (497.12 Lj.) »1867/1874«
- Franc Rozman, Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1874 37—54
 Социалистическое движение в словенской Штирии до 1874 г.
 The Socialistic Movement in the Slovenian Štajerska (Styria) until 1874
 UDK 329.14 (497.12-17) »1870/1874«
- Peter Vodopivec, Parlamentarna dejavnost Jugoslovanskega kluba od septembra 1917 do marca 1918 in nastanek Januarskega memoranduma 55—90
 Парламентарная деятельность Югославского клуба с сентября 1917 г. по март 1918 г. и возникновение Январского меморандума
 The Parliamentary Activity of the Yugoslav Club Between September 1917 and March 1918 and the Origin of the January Memorandum
 UDK 342.534 (436—86) »1917/1918«
- Tone Zorn, Nacistično ljudsko štetje leta 1939 na Koroškem 91—105
 The Nazi Census in Carinthia in 1939
 Нацистская перепись населения в 1939 г. в Каринтии
 UDK 312.953/954 (436.6=863) »1939«
- PROBLEMI IN DISKUSIJA — ПРОБЛЕМИ И ДИСКУССИИ — PROBLEMS AND DISCUSSION
- Voj v političnem zgodovinoisju brez konca in kraja? (Dušan Kermačner) 107—126
 Бесконечная борьба в политической историографии
 The Quarrel in Political Historiography Without an End?
 UDK 329.14 (497.12) »1917/1918«
- O zapravljeni socialistični revoluciji v Nečiji leta 1918—1919 (France Klorčič) 127—131
 О загубленной социалистической революции в Германии в 1918—1919 гг.
 About the Wasted Socialist Revolution in Germany in 1918—1919
 UDK 934.0 »1918/1919«
- INSTITUCIJE — ИНСТИТУЦИИ — INSTITUTIONS
 UDK 061.1.05
- Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (Fran Zwitter) 133—143

Историческое отделение Философского факультета Университета в Любляне

The Department of History at the Philosophical Faculty of the University of Ljubljana

- Vojaski zgodovinski inštitut 1946—1971 (Miro Stiplovsšek) . . . 145—147
Военно — исторический научный институт 1946—1971
The War Historical Institute 1946—1971 (Vojnoistoriski institut)

KONGRESI IN SIMPOZIJI — СБЕЗДЫ И НАУЧНЫЕ СОВЕЩАНИЯ — CONGRESSES AND SYMPOSIA

UDK 061.3

- XVI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Škofji Loki od 4. do 8. oktobra 1972 (Tone Zorn) 149—152
16-ое совещание словенских историков в г. Шкофья Лока
The XVIth Meeting of the Slovenian Historians at Škofja Loka
- VIII. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu 12.—15. septembra 1972 (Franc Rozman) 152—154
8-ая международная конференция историков в Линце
The VIIIth International Conference of Historians at Linz
- Prva okrogla miza jugoslovanskih gospodarskih zgodovinarjev (Jože Šorn) 154
Первое совещание за круглым столом историков народного хозяйства
The First Round Table of the Yugoslav Historians of Economy
- Simpozij ob 700-letnici dubrovniškega statuta (Ignacij Vojce) . . . 155—156
Симпозиум на 700-летие статута г. Дубровника
The Symposium Celebrating the 700th Anniversary of the Dubrovnik Statute

OCENE IN POROCILA — РЕЦЕНЗИ И ИЗВЕЩЕНИЯ — BOOK REVIEWS AND REPORTS

UDK 930 (048.1)

- Pomorski zbornik Društva za proučavanje i unapredenje pomorstva (Ferdo Gestrin) 157—158
- Zbornik za historiju školstva i prosvjete: 4, 5. 1968-70 (Olga Janša) 158—162
- Ferdinand Tremel, Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs (Jože Šorn) 162—164
- Arduino Agnelli, La genesi dell'idea di Mitteleuropa (Jože Pierazzi) 164—165
- Wolfgang Rosar, Deutsche Gemeinschaft — H. J. Neuman, Arthur Seyss-Inquart, Igmard Bärenthal, Die Vaterländische Front (Tone Zorn) 165—166
- Momčilo Spremić, Dubrovnik i Aragonci (1442—1459) (Ignacij Vojce) 167—171
- Oblast Brankovića (Ignacij Vojce) 172—173

BIBLIOGRAFIJA — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY

- Melitta Pivec-Stelé — Miloš Rybař — Olga Janša — Mara Mervič, Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, biblioteki Inštituta za občo in narodno zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti, knjižnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete in knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani 175—201
UDK 017.11 (497.12 Lj.) : 930

Monika Senkowska-Gluck (Varšava)

GRADIVO ZA ZGODOVINO AGRARNEGA SISTEMA V ILIRSKIH PROVINCAH

(Mnenja francoskih upravnikov o kmetiskem vprašanju)

Francoski rokopis prevedel Fran Zwitter

Na čelu civilne uprave v Ilirskih provincah je bil generalni intendant financ, ki je vodil in usmerjal finance in vse panoge civilne uprave. Njemu so bili podrejeni intendant provinc, ki so imeli iste kompetence kakor prefekti v cesarstvu. Ta mesta so bila dejansko rezervirana za Francoze in te funkcionarje so rekrutirali iz osebja cesarskega Državnega sveta (Conseil d'Etat).

Prvi generalni intendant Dauchy, ki je bil imenovan 14. oktobra 1809, je bil državni svetnik (conseiller d'Etat); njegova naslednika Belleville, ki je bil imenovan 10. junija 1810, in Chabrol de Crouzol, ki je prevzel to funkcijo 27. septembra 1811, sta pa bila maitres des requêtes v Državnem svetu.

Intendant provinc so izbirali med prisedniki (auditeurs) Državnega sveta. Napoleon je imel namen imenovati na ta mesta prisednike, ki so stari najmanj trideset let,¹ praktično so pa bili mnogi intendant precej mlajši. Intendant Istre Lucien Emile Arnault je imel komaj 23 let, ko je prevzel to dolžnost, njegov kolega Méry de Contades, intendant Civilne Hrvatske, jih je imel 24, Sophie Edouard Dunod de Charnagè, intendant Koroške, pa 27 let. Tudi intendant Dalmacije De la Bergerie je bil zelo mlad.

V splošnem je sestava višjih kadrov uprave Ilirskih provinc izražala tendenco, ki se kaže v zadnjih letih cesarstva, da se pritegne v politično osebje cesarstva predstavnike starega plemstva. K temu naj dodamo še, da je po opozorilu biografa Fouchéja, zadnjega generalnega guvernerja Ilirskih provinc, oddaljeni eksil v Ljubljani, Trstu ali Zadru le redko predstavljal nagrado za sijajne usluge.²

Ti funkcionarji, po večini zelo mladi in neizkušeni, so se znašli ob svojem prihodu v Ilirske province pred neznanimi družbenimi strukturami in družbeno realnostjo, ki je bila tuja njihovim izkušnjam.

¹ Originalni rokopis pisma notranjega ministra (?) Napoleonu iz aprila 1812, Archives Nationales de France (odslej AN), cote F1E 65.

² Louis Madelin, Fouché 1759—1820, Paris, Librairie Plon, 11. izdaja, b. I, II, str. 249.

Nepoznavanje jezikov dežele ni moglo olajšati razumevanja.³ Kljub temu so se resno trudili, da bi zbrali kar največ informacij, ki so mogle upravi pojasniti stanje v deželi in posebej agrarni sistem, ki je bil pa sicer zelo kompliciran in različen od pokrajine do pokrajine. Zaradi prevrata tradicionalnih gospodarskih struktur, ki ga je povzročila kontinentalna blokada, je postalo vprašanje poljedelstva še bolj važno, saj sta bila zdaj trgovina in obrt, od katerih je pred blokado živel del prebivalstva provinc, v upadanju.

Že l. 1806 je prisednik Državnega sveta Abrial⁴ študiral pravni in gospodarski položaj dalmatinskih kmetov, da bi ugotovil, ali je mogoče uvesti v Dalmaciji francoski Državlanski zakonik (Code civil).⁵ Ugotovil je, da v Dalmaciji zakona, ki se imenujeta »Colonia« in »Agraria«, preprečujeta izboljšanje poljedelstva. Zakon Colonia, ki je v veljavi v pokrajinah stare beneške oblasti (Vecchio acquisto), obvezuje kolona, da daje lastniku četrtino pridelkov, zagotavlja pa nasledstvo zemljišč moškim naslednikom kolona. Zakon Agraria pa določa agrarni sistem v pokrajinah novih beneških pridobitev (Nuovo acquisto), s tem da prepoveduje posestnikom kmetskih zemljišč, da bi svojo zemljo prodali in odtujili. Zaradi tega ostaja zemlja v primeru, da je lastnik ne more ali noče obdelovati, neobdelana, ker jo je prepovedano prodati. Zagovorniki tega zakona so trdili, da bi njegova odprava privedla do masovnih prodaj zemljišč in do izseljevanja kmetov iz Dalmacije. Intendant je v svojem poročilu nasprotoval temu mnenju in mislil, da bo odprava prepovedi privedla k izboljšanju poljedelstva, ker bo povzročila dotok kapitalov. Zdaj so posestva »Morlakov« preveč revna, manjka jim orodje in živina. Vendar pa argumenti zagovornikov zakona niso bili popolnoma brez vpliva na Abriala, ker je predlagal med svojimi zaključki: »Kar se tiče zakona Agraria, je treba ukiniti člene, ki »Morlaku« prepovedujejo odtujitev, vendar pa omejiti možnost prodaje na primere absolutne nujnosti in določiti ob vsaki prodaji dajatev za državno blagajno, ker ne smemo pozabiti, da so zemljišča »Morlakov« državna last.«⁶ Ista odsotnost socialnih ozirov se izraža tudi v Abrialovem priporočilu glede na zakon Colonia: »Treba je odstraniti oviro za izboljšanje poljedelstva, ki jo predstavlja s tem, da obvezuje lastnika, da ohrani kolona, ki je često

³ Il lit l' allemand et le parle un peu, c' est un grand avantage qu' il a sur la plupart de ses collègues. Je. pisal Pellenc o La Moussaye-u, intendantu Kranjske. Rapport Pellenc, No 38, AN, AF IV 1713.

⁴ André-Pierre-Etienne Abrial je bil sin ministra za pravosodje cesarstva. Izhajal je iz rodbine, ki je pripadala malemu meščanstvu Vivarais-a. V času, ko je bil v misiji v Dalmaciji, je bil star 23 let.

⁵ Sur l' application du Code Civil Napoléon à la Dalmatie. Rapport adressé de Zara le 28 sept. 1806 à S. A. S. le Prince Eugène Napoléon... AN, AF IV 1713. V okviru te razprave ni mogoče govoriti o delu komisije, ki je delala med 1807 in 1810 pod predsedstvom generalnega providurja Dandola in pripravljala projekt agrarne uredbe za Dalmacijo, vendar pa to delo brez dvoma zasluži, da bi bilo obdelano v posebni študiji. Prim. v Arhivu Slovenije (odslej AS), Glavni intendant, fasc. 41, načrt uredbe in opombe Machieda in Jean-Luc Garagnin-a.

⁶ Pour la loi Agraria, il faut abroger les articles qui défendent au Morlaque d' aliéner, mais restreindre la faculté de vendre au cas d' absolue nécessité, et soumettre chaque vente à un droit pour le fisc, car il ne faut pas oublier que les fonds de terre des Morlaques sont nationaux. N. o. m.

nesposoben, in da dobiva od njega le četrtno pridelkov, treba je dovoliti lastniku, da odpusti svojega kolona, kadar hoče...⁷

Intendant⁸ so se ob nastopu svojih funkcij očitno trudili, da bi se informirali o odnosih, ki obstoje med kmeti in njihovimi gospodi. Lahko si je predstavljati, da njihovi informatorji v teh zadevah niso bili vedno nepristranski, in da jim je véasih uspelo, da s svojimi nazori prepričajo francoske funkcionarje. »Očrt o odnosih med gospodi in podložniki v provinci Kranjski«,⁹ ki vsebuje podrobne informacije o različnih obveznostih, ki so jih imeli kranjski kmetje do svojih zemljiških gospodov, izrazito zagovarja interese gospodov. Avtor dokumenta dela to s takim prepričanjem, da ga ne spravlja v zadrego dejstvo, da si argumenti, ki jih uporablja, med seboj nasprotujejo. V dokumentu se vztraja na tem, da je tlaka breme, ki je povezano z zemljiščem. »Ta ... obveznost je realna in ne personalna, ker je povezana z zemljo in ne z osebo kmeta, ker je ta prost tlake, če ne poseduje ničesar, in ker tudi mnoga podložna zemljišča ne dajejo tlake.«⁹ Poudarja se, da predstavlja tlaka majhno breme za kmeta: »Končno tlaka skoraj ne zasluži tega imena v tej deželi, zemljiški gospodje so zelo daleč od tega, da bi jo uporabljali tako kakor na Češkem, v Avstriji ali na Moravskem, kjer velika prostranstva njihovih polj obdelujejo podložniki, medtem ko se tlaka na Kranjskem, kjer so polja zemljiških gospodov mnogo manjša, večinoma dogovori v denarju... in jo podložniki le v majhnem številu dni opravljajo v naravi, skoraj nikdar več kakor trideset dni na leto od podložnega zemljišča...«¹⁰ Kljub skromnosti njenega obsega se pa vendar trdi, da je tlaka glavni element dohodka zemljiškega gospoda: »Ta obveznost je eden od najboljših in najbolj važnih dohodkov zemljiških gospodov na Kranjskem, na njej sloni največji del vrednosti gosposčin, ker so vse druge obveznosti v denarju ... zelo malo pomembne, dajatev v naravi pa ni mogoče ločiti od stroškov njihovega izterjevanja, ki absorbirajo zelo velik del od njih«, in dalje »... ta pomoč (tj. tlaka M. S.) je neizogibno potrebna, da se večina gosposčin ne bi spremenila v pustinje. Zelo malo gradov je v vaseh, večina je zelo oddaljena od njih, zemljiški gospodje bi torej ne mogli obdelovati svojih polj, ker bi ne našli niti delavcev niti zakupnikov. Celo tisti, ki žive v bližini kake vasi, bi jih ne našli dovolj, ker so vasi v tej deželi zelo majhne. Končno bi spričo dejstva, da je v času ... žetev in setev ves pridelek odvisen pogosto od enega samega dneva, zemlji-

⁷ Il faut lever cet obstacle qu'elle met à l'amélioration de l'agriculture, en obligeant le propriétaire de garder un colon souvent inhabile et de n'en recevoir que le quart des fruits, en permettant au maître de renvoyer quand il veut son fermier ... N. o. m.

⁸ Précis sur les relations entre Seigneurs et Sujets dans la province de Carniole. AS, Glavni intendant, fasc. 1, str. 309—314.

⁹ Cette ... obligation est réelle et non personnelle, parce qu'elle est attachée à la terre, et non à la personne du paysan, vu qu'il est libre de la corvée dès qu'il ne possède rien et qu'il y a aussi beaucoup de terres sujettes qui ne prêtent point de corvée. N. o. m.

¹⁰ La corvée enfin ne mérite presque plus ce nom dans ce pays, car bien loin d'être employé par les seigneurs comme par ceux de Bohême, d'Autriche ou de Moravie, où de grandes étendues de leurs champs sont labourées par les sujets, la corvée en Carniole, où les champs seigneuriaux sont bien moins grands, est pour la plupart contractée en argent ... et les sujets ne prêtent qu'un très petit nombre de jours en nature, presque jamais plus de trente par an d'une metairie ... N. o. m.

ški gospodarje ne bili sposobni, da opravijo to delo s svojimi posli, in ker ne bi mogli dobiti delavcev, ki bi se rajše brigali za svoje lastne zadeve, bi to povzročilo njihov sigurni propad... in bili bi po malo letih prisiljeni, da opuste obdelovanje svojih zemljišč...¹¹ Misel, da bi mogla biti tlaka odpravljena, mu povzroča strah: »Splošni ukrep proti tlaki bi torej povzročil pritožbe, neštevilne procese, in bi imel zelo pogubne posledice za kredit, za premoženje vseh privatnikov, ne samo lastnikov, ampak tudi vseh tistih, ki so jim zaupali svoje dobrine, ker so se zanašali na varnost legitimnih premoženj.«¹² Odprava tlake bi poleg tega povzročila tudi pomembno škodo za cesarske domene. Zato avtor predlaga, da se naj tlaka ohrani, vsaj za nekaj let, da bi bilo zemljiškim gospodom mogoče prodati ali pa dati v najem svoja polja. Avtor tudi nakaže, da bi bilo dobro, če bi mogli zemljiški gospodarje določiti odkupnino za tlako v žitu, ker bi jih to zaščitilo pred razvrednotenjem denarja in jim olajšalo vračanje posojil.

Méry de Contades,¹³ intendant Civilne Hrvatske, je predstavnik drugačnega mnenja. Izrazil ga je z vso močjo v svojem »Splošnem poročilu o položaju raznih delov upravnih panog sedanje province Civilna Hrvatska, v trenutku odstopa, v vmesnem razdobju od odstopa do nove organizacije in od nove organizacije«, datiranim s 16. februarjem 1813.¹⁴ Tu ugotavlja, ko opisuje stanje province v trenutku, ko je prešla pod francosko oblast, da je »fevdalizem v vsej ostrini svojega izvora še obstajal v deželi.«¹⁵ Contades piše, da je v delu province, ki leži med Karlovcem in Savo, zemlja po naravi plodna, »a malo obdelana, ker ni delovne sile, in zaradi učinka fevdalnega sistema.«¹⁶ Na ozemlju nekdanjega zagrebškega komitata »so bili svobodno kraljevsko mesto, ki se imenuje Karlovac, in svobodni trgi Samobor, Vrbovsko, Ravna gora... edini kraji v deželi, kjer zakoni, običaji in zlorabe fevdalizma niso pahnili prebivalcev v stanje otopelosti,

¹¹ Cette redevance fait un des meilleurs et des plus importants revenus des seigneurs en Carniole, sur elle repose la plus grande partie de la valeur des seigneuries, parce que toutes les autres redevances en argent... sont très peu importantes, et les droits en nature inséparables des frais du recouvrement, qui en consomment une assez grande partie... ce secours est indispensable, si la plupart des terres seigneuriales ne doit pas changer en déserts. Très peu de châteaux se trouvent dans les villages, la plupart en est fort éloignée, les seigneurs seraient donc hors d'état de cultiver leurs champs, ne trouvant ni labourers ni fermiers. Ceux mêmes résidant près d'un village n'en trouveraient pas suffisamment, les villages de ce pays étant assez petits. Enfin comme dans le temps... des moissons, des ensemencements toute la récolte dépend souvent d'un seul jour, les seigneurs incapables de suffire au travail avec leurs domestiques, et ne pouvant pas se procurer des labourers qui préféreraient leurs propres affaires, trouveraient leur ruine certaine... et en peu d'années ils seraient obligés d'abandonner la culture de leurs terres... N. o. m.

¹² Une mesure générale contre la corvée produirait donc des réclamations, des procès innombrables, les effets les plus funestes sur le crédit, sur la fortune de tous les particuliers, non seulement sur celle des possesseurs, mais de tous ceux qui leur ont confié leur bien, se reposant sur la sûreté des propriétés légitimes. N. o. m.

¹³ Njegova rodbina je dobila plemstvo v začetku XVII. stoletja in on je bil rojen kot marquis. Preden je postal prisednik, je študiral pravo v Parizu. Njegova kariera v upravni službi, ki se je začela sijajno, je bila prekinjena po restavraciji. L. 1814, ko je imel 28 let, je bil postavljen na razpoložnje in je odslej živel v Angersu, svojem rojstnem mestu, udeleževal se je pa le še v občinskem svetu.

¹⁴ Rapport général sur la situation des diverses parties de branches d'administration de la Province actuelle de la Croatie Civile, au moment de la cession, pendant le temps intermédiaire de la cession à la nouvelle organisation, et depuis la nouvelle organisation. AN, F 1^B 62.

¹⁵ ... la féodalité dans toute la rigueur de son origine existait encore dans le pays. N. o. m.

¹⁶ ... mais peu cultivé faute de bras et par un effet de la féodalité. N. o. m.

s tem da so bili plodovi njihovega dela namenjeni le za razkošje in uživanje nekaterih oseb, ki so bile večinoma lene in nekoristne, in s tem da je bila na ta način pri teh prebivalcih paralizirana vsaka energija in vsaka delavnost... Dohodki države so bili majhni, kar je nujna posledica privilegijev zemljiških gospodov, ki so uporabili v svojo korist večji del dohodkov dežele.¹⁷

Nato preide Contades k opisu dela Kranjske, ki je bil priključen Civilni Hrvaški, in piše: »Fevdalizem je bil tam v začetku isti kakor v zagrebškem komitatu, toda 1776 ga je odlok avstrijskega dvora spremenil na način, ki je bil koristen za podložnika in za državo, s tem da je ublažil nevoljništvo podložnika in da je dodelil državi nekatere privilegije zemljiškega gospoda. Razlika, ki obstoji od tega časa med Kranjcem in Hrvatom glede na delavnost in značaj, dokazuje, kako je treba obžalovati, da odlok iz leta 1776 ni bil tedaj uveljavljen v vsej Hrvaški.«¹⁸

Intendant nakazuje tudi skoraj nepremagljive težave, ki jih za pravično razdelitev in reden dotok zemljiškega davka ustvarja »dvomljivi položaj zemljiške lastnine, ki jo zakoni fevdalizma na čuden način dele med podložnika in zemljiškega gospoda.«¹⁹ Nujno je spraviti sistem zemljiške lastnine v provinci v soglasje s francoskimi zakoni. S cesarskim dekretom, ki se pričakuje in ki bo uredil to materijo, bo prenehalo stanje deljenosti, v kakršnem se zdaj nahaja lastnina zemlje. Tu pa nastaja vprašanje, komu naj pripada lastnina zemlje, pojmovana v smislu, ki ga ji je dal civilni zakonik, podložniku ali zemljiškemu gospodu? Intendant ne skriva svojega mnenja o tem, v kakšni smeri bi morala iti odločitev vrhovne oblasti: »Ne moremo si prikrivati, da je bil zemljiški gospod prvotno lastnik zemlje, on ima zdaj več gotovine ali več možnosti, da si jo preskrbi, kakor podložnik, in zato se pravo in interes državne blagajne borita v korist zemljiškega gospoda. Toda dokler bo zemljiški gospod lastnik, podložnik ne bo izšel iz stanja apatije in ravnodušnosti glede svojega položaja, kamor je prišel zaradi oblasti zemljiškega gospoda. Če bo podložnik proglašen za lastnika, ga bo interes za lastnino naredil delavnega, on bo bolj obdeloval svoja zemljišča, in končno bo po nekaj letih plačeval svoje davke najmanj tako lahko kakor zemljiški gospod. Po teh motivih zahtevajo interes poljedelstva, prebivalstva in za bodočnost tudi državne blagajne, da se proglasi podložnik za

¹⁷ ... une ville libre et royale nommée Carlstadt, les bourgs libres Samobor, Verbovsko, Ravna gora ... étaient les seuls endroits du pays dont les lois, usages et abus de la féodalité n'eussent pas réduit les habitants à l'état d'abrutissement, en consacrant le fruit de leurs travaux au luxe et à la jouissance de quelques personnages pour la plupart oisifs et inutiles, et en paralysant de cette manière en eux toute énergie et toute industrie... Les revenus de l'Etat étaient peu considérables par une conséquence nécessaire des privilèges des seigneurs qui absorbaient en leur faveur la majeure partie des revenus du pays. N. o. m.

¹⁸ La féodalité y avait d'abord été la même que celle du Comitat d'Agram, mais en 1776 un édit de la Cour d'Autriche la modifia d'une manière avantageuse au colon et à l'Etat, en adoucissant le servage du colon et en attribuant à l'Etat quelques uns des privilèges du seigneur. La différence qui existe depuis cette époque entre le Carniolien et le Croate pour l'industrie et le caractère prouve combien il est à regretter que l'édit de 1776 n'ait pas été alors appliqué à toute la Croatie. N. o. m.

¹⁹ ... la situation douteuse des propriétés foncières, bizarrement divisées par les lois de la féodalité, entre le colon et le seigneur. N. o. m.

lastnika in tako izide iz stanja suženjstva, ki ga je privedlo v nesposobnost in revščino.«²⁰

Po ironiji usode je bil Méry de Contades, ki je bil tako pogumen zagovornik stvari kmetov, ki jih je upravljali, nekaj mesecev kasneje napaden od teh kmetov samih, zvezan in izročen avstrijskim četam.²¹ To ga sicer pač ni preveč zaprepastilo, ker ni imel mnogo iluzij o stopnji popularnosti francoskih oblasti med hrvatskimi kmeti. Mislil je, da v čustvovanju kmetskega prebivalstva v odnosu do novega režima prevladuje indiferentnost: »Sedanja generacija tega razreda, ki je navajena misliti in delati le za svojega zemljiškega gospoda, ki je brez kake vrste pouka, ki je izgubila vsako duševno silo zaradi dolgotrajne revščine, pomanjkanja osebne interesa in ponižujočega ravnanja z njo, je malo sposobna za privrženost in opozicijo.«²² Vlada more računati na iskreno privrženost samo pri bodoči generaciji, ki bo vzgojena v svobodi.

Prevladujoči ton v Contadovem poročilu je pa optimističen. Zakoni cesarstva so že zlomili del okovov hrvatskih kmetov ozemlja med Karlovcem in Savo, kmalu bodo pa dosegli, da bodo kmetje popolnoma zapustili stanje suženjstva in postali ljudje v človeški družbi. Želja po pridobivanju in interes za lastnino bosta vzpodbujala pri njih delavnost, obdelovali bodo boljše svojo zemljo in blagostanje bo pri njih stopilo na mesto revščine. V delu province med Karlovcem in primorjem bo pa francoska zakonodaja »osvobodila prav tako (kmete) od suženjstva fevdalizma, ne bo jih pa mogla osvoboditi od suženjstva potrebe... Oni ne morejo upati na občutna izboljšanja svojega položaja, dokler se ne bo obnovila aktivnost pomorske trgovine.«²³

Intendant Istre Lucien Emile Arnault²⁴ se je izrazil nič manj odločno za popolno odpravo vseh fevdalnih bremen. Predvideval je važne politične posledice, ki bi jih mogel imeti ta ukrep, in je želel, da ga pospeši. Odprava fevdalnega sistema je bila po njegovem mnenju prva

²⁰ On ne peut se dissimuler que le seigneur a été originairement propriétaire du fond, il a actuellement plus de numéraire ou plus de moyens de s'en procurer que le colon, en conséquence la justice et l'intérêt du trésor militent en faveur du seigneur. Mais, tant que le seigneur restera propriétaire, le colon ne sortira pas de l'état d'apathie et d'indifférence sur sa position, où il a été mis par la domination du seigneur. Si le colon est déclaré propriétaire, l'intérêt de la propriété le rendra industrieux, il cultivera mieux ses terres et finira, au bout de quelques années, par payer ses contributions au moins aussi facilement que le seigneur. D'après ces motifs l'intérêt de l'agriculture, de l'habitat et pour l'avenir du Trésor exigent que le colon soit déclaré propriétaire et sorte ainsi de l'esclavage qui l'a conduit à l'inéptie et à la misère. N. o. m.

²¹ Télégraphe officiel, št. 70 od 31. VIII. 1813. Prim. L. Madelin, o. d., str. 257.

²² La génération présente de cette classe, habituée à ne penser et agir que pour son seigneur, sans aucune espèce d'instruction, et ayant perdu toute force d'âme par une longue suite de misère, de manque d'intérêt personnel, et du traitement avilissant, est peu susceptible d'attachement et d'opposition. N. o. m., na koncu.

²³ ... délivrera également de l'esclavage de la féodalité, mais elle ne pourra les délivrer de celui du besoin... Ils ne peuvent pas espérer d'améliorations sensibles dans leur position que lorsque le commerce maritime aura repris son activité. N. o. m.

²⁴ Lucien Emile Arnault je bil sin znanega dramskega avtorja. Njegov oče, zvest pristaš Napoleona, je bil proskribiran v času drugega povratka Burbonov. Sin se je posvetil najprej upravni karieri in je bil imenovan za prisednika Državnega sveta 1. 1808. Ko se je vrnil v Francijo po izgubi Ilirskih provinc, je bil imenovan za podprefekta v Chateauroux, potem za prefekta v Ardèche, moral pa je opustiti te funkcije v času restavracije in se je vrnil v administracijo šele po juljski revoluciji. Napisal je nekaj gledaliških komadov, od katerih so imeli nekateri v tedanji dobi mnogo uspehov.

in najbolj važna naloga nove uprave Ilirskih provinc, ona bi pridobila prebivalce za francosko vlado. Arnault je bil mnenja, da je odprava fevdalnega sistema v vsakem primeru neizogibna, da jo je pa treba izvesti hitro, če se želi doseči s tem dejanjem politične prednosti. Če bi se to izvedlo prepozno, pod pritiskom dogodkov, to ne bi imelo zaželjenega učinka na razpoloženje kmetskega prebivalstva.²⁵

Korespondenca Arnaulta iz l. 1810, ki se tiče gosposčine Devin, dokazuje, da je pričakoval skorajšnjo odpravo fevdalnih odnosov.²⁶ Leto dni pozneje ni bil več tako siguren. Ozemlje gosposčine je bilo razdeljeno med dve intendanci; zaradi te dvojne odvisnosti so nastale »neštete težave za upravo sodstva, izterjevanje in razdelitev davkov, rekrutacijo in službo nacionalne garde.«²⁷ Lastnik gosposčine je večkrat zahteval, da bi bile občine, ki sestavljajo gosposčino, združene v okviru iste intendance. Prepričan, da mora nova organizacija privedi do »pametne razdelitve ozemlja«, mu je Arnault svetoval, da naj potrpi do tistega časa, ki je zanj upal, da bo prišel kmalu. Ko se je pa izvedba zakasnila, je bil prisiljen priznati, da je zaradi dobrega in lažjega uradovanja nujno, da se gosposčina Devin v celoti podredi upravi istega intendanta, dokler bo obstajal sistem, ki je bil podedovan od Avstrije.²⁸ Ta primer kaže, kako so bili v položaju, kjer je bilo pravno stanje zelo nejasno, in kjer so kasnile odločbe zakonodajalca, ki bi ga razjasnile, intendanti prisiljeni, da popuste pod pritiskom fevdalnih odnosov, ki so ostali nespremenjeni.

Girod de Vienney, intendant Civilne Hrvatske v letu 1810, se je postavil ob sporu med kmeti gosposčine Čabar in njihovim zemljiškim gospodom na stališče pravnega formalizma. Na podlagi ogrskega prava je odklonil pritožbe kmetov, jim naložil, da plačajo stroške postopka, in odredil istočasno zanje telesne kazni. Ker niso mogli plačati stroškov postopka, je dal zapleniti in prodati njihovo živino, čeprav je vedel, da je njihov položaj beden.²⁹

Področje, kjer je nadaljnji obstoj fevdalnih odnosov povzročal velike težave upravi, je bilo področje državnih dohodkov. Naj govori intendant Koroške: »Ohranitev dajatev, ki jih prejema zemljiški gospod ob prodaji podložnih zemljišč, in drugih starih dajatev, ki jih prejema ob menjavanju posestnika podložnega zemljišča, skupaj s francoskimi davki ob menjavanju posestnika zemljišča, nalaga tako težko breme prebivalcem, da število prodaj in zamenjav posesti ni

²⁵ Pismo od 12. oktobra 1810, AN, AF IV, 1713. Iste ideje se nahajajo tudi v poročilu Arnaulta o upravi province Istre v l. 1812, AN, F^{1E} 62.

²⁶ Pismo od 28. maja 1810, AS, Glavni intendant, fasc. 41, str. 335–336, citirano tudi pri L. Madelinu, o. d., str. 248, op. 5.

²⁷ ... des difficultés sans nombre pour l'administration de la justice, la perception et répartition des impôts, la levée de la conscription et le service de la garde nationale. N. o. m.

²⁸ Pismo od 21. maja 1811, AS, Glavni intendant, fasc. 2.

²⁹ AS, Glavni intendant, fasc. 41, str. 515 in sl. Louis Philippe Joseph Girod de Vienney, sin generala, je bil rojen v Besançonu l. 1779. Služil je v armadi. l. 1809 je pa postal predsednik v Državnem svetu in je bil od novembra 1809 intendant Civilne Hrvatske. Novembra 1810 je bil imenovan za prefekta v Aveyronu in je dobil od Napoleona naslov barona de Trémont.

več tako kakor je bilo preje.«³⁰ Intendant zato predlaga, da bi se francoska pristojbina ob menjavanju posestnika zemljišča zmanjšala na polovico, vendar pa ta ukrep ne bo rešil problema zemljiškega davka. »Prebivalci Koroške so obremenjeni po velikem številu obveznosti in dajatev, ki so ali čisto fevdalne ali pa omadeževane s fevdalizmom. Te dajatve so zelo velike in več občin, ki imajo velik zaostanek, ne bo nikdar v stanju, da bi se jih rešile in da bi plačevale svoje davke. Cesar Jožef II. je imel načrt, da bi izvedel splošno redukcijo. Leta 1788 je bila ustanovljena komisija, ki naj bi izvršila pripravljalno delo. Smrt cesarja Jožefa II. in dolge vojne, ki so sledile, so povzročile, da so na to akcijo pozabili. Če bi jo francoska vlada povzela, bi to dokazalo vpliv genija cesarja, ki mu ne more uiti ničesar, kar interesira ljudstva. Zemljiški gospodje, ki imajo danes le hipotetičen dohodek, bi mogli računati na redne dohodke, oni bi na videz nekaj žrtvovali, v resnici bi pa pridobili.«³¹

Intendant Istre je imel iste skrbi. De Contades je opisoval bolj podrobno probleme, ki so nastajali ob razdelitvi in izterjevanju zemljiškega davka.³² Ta davek je bil uveden v provinci Civilna Hrvatska s 1. novembrom 1810, na podlagi odloka vojvode Dubrovniškega od 16. julija istega leta. Dejstva, da uradniki direkcije davkov niso poznali dežele, in da je komisarjem, ki so izvršili porazdelitev in ki so bili izbrani med prebivalci, manjkala izkušnja, skupaj s preveliko naglico, s katero so bile izvedene vse te akcije, so povzročila, da je prišlo do številnih nepravilnosti. Višina davkov je bila pri mnogih davčnih obvezancih določena mnogo previsoko, brez odnosa do njihovih resničnih dohodkov, ker je — skupaj z davčnimi dokladami — presegala polovico teh dohodkov. Neenakost pri razdelitvi in energija, s katero so oblasti postopale pri izterjevanju, so povzročile številne proteste. Leta 1811 je bilo potrebno izdelati nove davčne sezname in znižati zemljiški in osebni davek, naslednje leto je bila razdelitev izboljšana. Vendar pa ugotavlja intendant, da »sedanji položaj podložnika še škoduje razdelitvi in izterjevanju osebnega davka, ker ovira drobljenje dednih posesti. Iz tega, da ni tega drobljenja dednih

³⁰ Le maintien des droits des lods et autres anciens droits de mutation avec le droit de mutation français imposent une charge si onéreuse au habitants, que le nombre de ventes et d'échanges de propriété n'est plus dans l'ancienne proportion. Rapport sur la situation et l'administration dans la Province de Carinthie à la fin de l'année 1812, présenté... par de Charnage, auditeur au Conseil d'Etat, intendant de la Province. AN, F^{1E}, 62. Rodbina Sophie Edouard Dunod de Charnage-a je pripadala novemu plemstvu (povzdignjena v plemstvo 1734). Njegov oče je bil svetnik parlamenta v Franche Comté. Sophie Edouard je študiral pravo, leta 1807 je vstopil v vojsko, l. 1809 je bil pa imenovan za prisednika v Državnem svetu. Bil je adjutant Napoleona v času kampanje v Franciji in prefekt v Lozère v času stotih dni, v dobi restavracije pa ni mogel nadaljevati svoje kariere v administraciji.

³¹ Les habitants de la Carinthie sont chargés d'un grand nombre de prestations et redevances ou purement féodales ou entachées de féodalité. Ces redevances sont très fortes et plusieurs communes ayant un arriéré considérable ne seront jamais en état de s'acquitter et de payer leurs contributions. L'empereur Joseph II avait projeté de faire une réduction générale. En 1788 une commission fut créée pour procéder à un travail préparatoire. La mort de l'empereur Joseph II et les longues guerres qui suivirent firent perdre de vue cette opération. Si elle était reprise par le Gouvernement français, elle attesterait l'influence du génie de l'Empereur auquel rien de ce qui intéresse les peuples ne peut échapper. Les seigneurs qui ne possèdent aujourd'hui qu'un revenu hypothétique pourraient compter sur des rentrées régulières et, faisant un sacrifice apparent, y gagneraient réellement. N. o. m.

³² Poročilo iz februarja 1813, citirano zgoraj.

posesti, sledi, da živi v razdobju več generacij ista rodbina v isti hiši. Število članov teh rodbin se postopoma povečuje in ... ker je poglavar rodbine edini gospodar, je mogoče označiti vse druge kot prave pösle. Oni nimajo svoje lastnine, prejemajo majhno in čösto celo nikake mezde, tako da se zdi, da bi morali biti po duhu in po določbah zakona o osebnem davku izvzeti od plačevanja tega davka, toda tako izzemanje bi skrčilo preveč število davčnih zavezančev.³³ Da bi izboljšali ta položaj, so leta 1813 obdavčili vse člane različnih rodbin, v nasprotju s predhodnim razdobjem, ko so samo poglavarji rodbine nastopali v davčnih seznamih kot davčni zavezanci. Ta postopek je omogočil znižanje davčne mere, a de Contades dodaja, da se je treba bati, da ne bi bili obdavčeni posamezniki, ki bi ne bili sposobni, da plačajo.

Fedalni sistem je oviral tudi plačevanje davka na menjavanje zemljiške posesti, ki bi moral predstavljati važen vir fiskalnih dohodkov. De Contades je pisal, da »po tem sistemu na podložnike ni mogoče gledati kot na lastnike, plačevanje davkov na spremembo lastnika je silno redko. Tudi dohodki od davkov na prodaje nepremičnin so zelo skromni, ker so zaradi istega vzroka prodaje zelo maloštevilne.«³⁴ Ob tej priliki je intendant znova poudarjal nujnost, da se sistem zemljiške lastnine v Ilirskih provincah prilagodi zakonodaji cesarstva.

Intendant Dalmacije prav tako ni skrival svojega mnenja, da je davčno breme v njegovi provinci pretežko. »Davki se plačujejo brez mrmranja, a ne brez muk ... finančni sistem cesarstva je morda preveč oster za to deželo.«³⁵ Odmera davkov ni bila izvršena korektno, predvsem davka na obrt in trgovino. Posledica je bila, da je prebivalec podeželja, ki je pridelal le malo žita, plačal večji davek kakor v Franciji, medtem ko je trgovec v mestu plačal le majhen osebni davek. Intendant je mnenja, da je treba misliti na ublažitev zemljiškega davka, ker je revščina dalmatinskega ljudstva takšna, da bi se morali v primeru, da bi bila še povečana s pretiranimi davki, bati izseljevanja, zločinov in depopulacije dežele.

Intendant Dubrovnika Lareinty je gledal na agrarni problem drugače kakor njegovi kolegi. Svoje gledanje je pojasnil, ko je nastalo vprašanje plačevanja zemljiškega davka v njegovi provinci, pri tem je pa zastopal tezo, da mora vlada poseči v odnose med kolonom in

³³ ... la situation actuelle du colon nuit encore à la répartition et au recouvrement de l'impôt personnel, en mettant des entraves au morcellement des héritages. Il résulte de ce défaut du morcellement des héritages que pendant plusieurs générations la même famille habite la même maison. Le nombre de membres de ces familles se multiplie successivement et ... le chef de la famille étant le seul maître, tous les autres peuvent être considérés comme de véritables domestiques. Ils n'ont aucune propriété, peu et même souvent aucun salaire, en sorte que, d'après l'esprit et les dispositions de la loi sur l'impôt personnel, ils sembleraient devoir en être exempts, mais cete exemption réduirait à un trop petit nombre les contribuables. N. o. m.

³⁴ D'après ce régime, les colons ne pouvant pas être considérés comme propriétaires, la perception du droit de mutation est extrêmement rare. Les droits perçus sur les ventes d'immeubles sont également fort modiques, parce que, pour la même cause, les ventes sont très peu nombreuses. N. o. m.

³⁵ ... les impôts s'acquittent sans murmure, mais non sans peine ... Le système financier de l'Empire est peut-être trop rigoureux pour ce pays. Rapport général sur l'administration de la Dalmatie pendant l'année 1812, AN, F¹E 62.

lastnikom, vendar pa v tem smislu, da brani interese lastnika. »Zemljišča dubrovniškega okraja dajejo od davnih časov lastniki v obdelovanje kolonom, ki žive na njih že dolgo vrsto generacij. Nekatero pogodbe so napisane, največji del pa ne, toda splošne osnove, ki niso sporne, so povsod iste. Lastnik daje svojo zemljo, kolon pa svoje delo, pod pogojem, da si razdelita po polovici, tretjini ali četrtni pridelke zemljišča. Pod staro vlado sta lastnik in kolon plačevala tudi v istem razmerju zelo zmeren davek, ki je tedaj obstajal ... Danes so pa ob uvedbi zemljiškega davka l. 1813 obvezali lastnika, da ga plača v celoti (iz tehničnih razlogov in pa zato, da se olajša izplačevanje. M. S.) ... Toda če vlada ne pride v pomoč lastniku, da mu preskrbi izplačilo predujma, ki ga bi dal svojemu kolonu, bo ta svoj predujem v celoti izgubil, ta izguba bo pa nujno imela za posledico popoln propad vsega razreda lastnikov.«³⁶ Kakor argumentira intendant, daje tisti, ki uživa le tretjino ali četrtno pridelkov zemljišča, vladi s tem, da plačuje davke v celoti, 60 % ali 80 % svojega dohodka. Lastnik se ne bi mogel sporazumeti s kolonom; »ta bo odklanjal vedno vsak sporazum, zato da bi mu predlagali preklic pogodbe«;³⁷ to bi pa obvezalo lastnika, da plača melioracije. Ker so pa bila zemljišča neobdelana v že zelo oddaljenem času, ko so bila dana v zakup, bi bil lastnik v tem primeru prisiljen, da plača celotno vrednost trt in oljk. »Težava ob preklicu pogodbe pomeni torej, da je to nekaj nemogočega. Ker morata ostati kolon in lastnik vsak na svojem mestu, je potrebno, da vlada zagotovi interese obeh strank.«³⁸ Sredstvo, ki ga je Lareinty predlagal v ta namen, je bilo drakonsko: »Lastnik ni mogel doslej nikdar doseči plačila svojega dela dohodka, ne da bi uporabil prisilno sredstvo z vkvartiranjem vojakov; kako more upāti, da bo dobil povrnjeno rastočo terjatev dela kontribucije, ki ga je plačal vnaprej za svojega kolona, če ga vlada ne pooblasti, da se poslužuje za povračilo istih sredstev ... Zdi se mi torej nujno, da se mu dovoli zahtevati, v primerni obliki in s primerno garancijo, prisilna sredstva z vkvartiranjem vojakov.«³⁹ Tega predloga pa Chabrol ni odobril, če-

³⁶ Les terres du district de Raguse sont de temps immémorial données en culture par les propriétaires à des colons qui y sont établis depuis une longue suite de générations. Quelques contrats sont écrits, le plus grand nombre ne l'est pas, mais les bases générales non contestées sont partout les mêmes. Le propriétaire donne sa terre, le colon - son industrie, à condition de partager par moitié, 1/3 ou 1/4 les fruits de la terre. Sous l'ancien gouvernement le propriétaire et le colon payaient aussi dans la même proportion le très modique impôt qui existait alors ... Aujourd'hui, dans l'établissement de la contribution foncière de 1813, on a assujéti le propriétaire à en payer la totalité ... Mais si le Gouvernement ne vient pas au secours du propriétaire pour lui procurer le remboursement de l'avance qu'il aura faite pour son colon, il la perdra entièrement et cette perte entrainera nécessairement la ruine totale de la classe entière des propriétaires. Rapport sur l'état de l'administration à la fin de l'année 1812, du 1er mars

1813, AN F^{1E} 62.

³⁷ celui-ci se refusera toujours à tout arrangement, afin qu'on lui propose la dissolution du contrat. N. o. m.

³⁸ La difficulté de rompre le contrat équivaut donc à une impossibilité. Le colon et le propriétaire devant nécessairement rester dans leurs positions respectives, il faut que le gouvernement garantisse les intérêts des deux parties. N. o. m.

³⁹ Le propriétaire n'a jamais pu jusqu'à présent obtenir le payement de sa part dans le revenu sans employer la contrainte par voie de garnisaires; comment peut-il espérer de recouvrer une créance accrue de la portion de contribution payée d'avance pour son colon, si le Gouvernement ne l'autorise à employer des mêmes moyens pour le remboursement ... Il me paraît donc nécessaire de lui permettre de réclamer, moyennant des formes et une garantie convenable, la contrainte par voie de garnisaires. N. o. m.

prav je intendant trdil, da je to najboljše sredstvo tudi s stališča interesov kolona: »Ni težko dokazati, da je ta način prisile ne samo najbolj hiter, ampak tudi najmanj nadležen, najmanj mučen in najbolj poceni za kolona. Obstoji samo še en način, tj. sodba mirovnega sodnika. Toda poziv in sodba imata za posledico vsaj 15 ali 20 frankov stroškov. Kolon bo poleg tega izgubil, zato da se odzove pozivu, en dan ali dva zaradi razsežnosti kantonov mirovnih sodišč, in ker bo šlo najbolj pogosto za izplačilo vrednosti treh ali štirih frankov spričo dejstva, da se posestva dele do neskončnosti, bo v primeru, da se slabi volji pridruži še nekaj realnih ovir, ki bodo kolonu preprečevale plačevanje, ta še manj sposoben, da bi plačal štirikrat tako veliko vsoto.«⁴⁰ Intendant še dodaja, da bi istočasno lastnik ne dobil dela dohodka, ki mu ga kolon skoraj nikdar ne daje prostovoljno, ne dobil tudi povračila kontribucije in bi bil poleg tega še dolžan plačati stroške za sodišče, kamor se bo obrnil brez vsake koristi. Lareinty zaključuje svoja razpravljanja s tem, da si ni mogoče zamisliti bolj neznosnega položaja, ki bi bolj zaslužil, da se zanj zanima vlada. Ti predlogi niso bili sprejeti. Generalni intendant je odgovoril, da je prisilno sredstvo z vkvartiranjem vojakov v nasprotju z zakonom.

Pritisk zemljiških gospodov na oblasti, da bi dovolile vkvartiranje vojakov, je moral biti tudi sicer zelo močan. Intendant Baselli je opozarjal, da »zemljiški gospodje v ljubljanskem okrožju zahtevajo vojake, žandarje, eksekutorje, kvartirane vojake, gozdne čuvaje, in jih pošiljajo med kmete zaradi eksekucije zaradi svojih osebnih zadev«⁴¹ in je zahteval, da generalni guverner formalno in pod strogimi sankcijami prepove, da bi se ugodilo podobnim zahtevam. V okraju Boka Kotorska je bil general Gauthier nasproten rabi tega prisilnega sredstva, ker je bil mnenja, da bi moglo to izzvati preveliko nezadovoljstvo prebivalstva in preprečiti gradnjo utrdb. Intendant de Charnage tudi ni bil pristaš vojaške eksekucije. Obžaloval je dejstvo, da se je bilo potrebno zateči k njej, ker so prebivalci smatrali za vprašanje časti, da ne kupujejo predmetov, ki so bili po sodišču sekvestirani ali zaplenjeni pri davkoplavalcih, ki so bili v zamudi pri plačevanju. V provinci, ki jo je upravljal, je bilo v letih 1811 in 1812 izvršenih več kakor sto rubežev, a za predmete, ki so bili na dražbi, se ni pojavil niti en sam kupec.⁴²

⁴⁰ il n'est pas difficile de prouver que ce mode de contrainte est non seulement le plus prompt, mais encore le moins onéreux, le moins fâcheux et le plus économique pour le colon. Il n'y en a qu'un autre, c'est celui par sentence du juge de paix. Or, une citation et une sentence entraîne au moins 15 ou 20 francs de frais. Le colon en outre perdra, pour se rendre à la citation, une ou deux journées, à raison de l'étendue des cantons des justices de paix, et comme il s'agira le plus souvent du recouvrement d'une valeur de 3 ou 4 francs, les propriétés étant divisées à l'infini, si un peu de gêne réelle s'est jointe à la mauvaise volonté pour empêcher le colon de payer, il sera bien moins en état d'acquitter une somme quadruplée. N. o. m.

⁴¹ ... les militaires, les gens d'armes, les porteurs de contraintes, les garnisaires, les gardes forestiers sont requis dans le cercle de Laybach par des seigneurs qui les envoient en exécution chez les paysans pour leurs affaires personnelles. Rapport de l'intendant général du 10 février 1811. AS. Glavni intendant, fasc. 1.

⁴² Poročilo de Charnage-a, citirano zgoraj.

Breme, ki ga je prebivalstvo težko prenašalo, so bili številni kuluki (tlake) za graditev cest. Na Koroškem, kjer vendar niso bili čisto brezplačni, ker so delavci prejeli 50 centimov na dan, je intendant ugotovil, da »ljudje, ki jih zberejo na ta način, prihajajo z vso slabo voljo, ki bi jo prinesli s seboj k popolnoma brezplačnim kulukom, in ono malo dela, ki ga opravijo, stane vlado mnogo.«⁴³ De Contades je bil mnenja, da so bili ti kuluki pod avstrijsko vlado često uporabljani ali pa zlorabljeni za privatne koristi, tako da so predstavljali težko breme za prebivalstvo, ne da bi kaj koristili deželi. Francoska uprava je znala po njegovem mnenju odpraviti te zlorabe. Iz zgoraj citiranega poročila Lareintyja, intendanta Dubrovnika, kjer so se vršila dela gradnje Napoleonove ceste, je razvidna teža bremena, ki je zaradi tega težila prebivalstvo, in to še toliko bolj, ker je to prebivalstvo, zmanjšano za eno četrtno zaradi emigracije, moralo še dajati delovno silo za dela na utrdbah, za graditev solin in za številne čuvajnice vzdolž obale.

Zanimivo je, da zavzema neprijetni problem odprave fevdalnega sistema malo mesta v korespondenci grofa Chabrola, generalnega intendanta Ilirskih provinc, v dobi prvih 18 mesecev njegovega upravljanja. Težave, o katerih so razpravljali intendant provinc v svojih poročilih, so bile zmanjšane ali zamolčane v poročilih generalnega intendanta, gorečega uradnika, ki je skrbel za to, da se ne bi zameril svojim šefom. To ravnanje je privedlo do dezinformacije centralnih oblasti cesarstva. Po Chabrolu je prebivalstvo rado opravljalo tlako na cestah, ta sistem je omogočal graditev cest z majhnimi stroški, in čeprav je predvidena objava francoskih zakonov morala imeti za posledico odpravo te tlake, je Chabrol mislil, da bodo isti ljudje, ki so opravljali tlako, pripravljeni delati za zelo zmerno mezdo.⁴⁴ Ponavljal je to trditev še leta 1812: »Sistem izvajanja del na mostovih in cestah, ki velja v teh provincah, je omogočil doseči rezultate, ki so nesorazmerno večji kakor vse tisto, kar bi bilo mogoče izvesti v Franciji z istimi sredstvi.« Hvalil je razpoložnje prebivalcev, ki »gledajo na obveznost, da delajo skupaj na delih, od katerih vsi skupaj uživajo sadove, kot na posvečeno in skoraj versko dolžnost, in so se z gorečnostjo odločili določiti svoje dnevno delo...« Chabrol je šel tako daleč, da je trdil, da ima izdatek 12000 ali 15000 frankov v Ilirskih provincah isto vrednost kakor izdatek desetih ali dvanajstih milijonov, potrošenih v kateremkoli drugem kraju cesarstva. L. 1813 je Chabrol pisal: »Občine, ki sodelujejo pri kuluku in dobivajo le skromno odškodnino, dajejo več kakor zakon zahteva od njih..., in rezultati, ki se jih doseže, so daleč preko vsakega sorazmerja z izdatki, ki jih

⁴³ ... les hommes requis de cette manière viennent avec toute la mauvaise volonté qu'ils apporteraient à des corvées tout-à-fait gratuites et le peu de travail qu'ils font coûte beaucoup au gouvernement. Poročilo de Contadesa, citirano zgoraj.

⁴⁴ Pismo ministru notranjih zadev, 28. novembra 1811, AN F^{1E} 61.

ima zanjé državna blagajna.⁴⁵ V istem času je pa poročilo generalnega komisarja policije za Kranjsko opozarjalo na nepotrpežljivost, s katero je prebivalstvo prenašalo to breme.⁴⁶

Chabrol, ki je bil po svojem socialnem izvoru in izobrazbi konservativec,⁴⁷ je bil daleč od tega, da bi se strinjal z nepotrpežljivostjo mladih prisednikov, in v začetku ni izgledalo, da bi bil nasprotnik politike obzirnosti do interesov zemljiških gospodov, ki mu je bila predpisana. Kolikor bolj se je pa poglobljalo njegovo poznavanje dežele, je pa začel spoznavati vse neprilike. Ko mu generalni direktor računovódstva občin pri notranjem ministrstvu v Parizu očita, da stopnja za davčne doklade v Ilirskih provincah ni ista kakor v ostalem cesarstvu, odgovarja Chabrol z ostro razdraženostjo: »Imel bom čast, da vas opozorim, da je zemljiški davek kakršen je danes... dvakrat tako visók v primeri s prejšnjim stanjem, in da to breme, ki je tako težko za obdelovalca, postane zanj še težje, ker ga zakon obvezuje, da še dalje daje činže, rente, tlake, desetino in vse fevdalne dajatve, ki... prebivalcu komaj še puščajo sredstva za življenje.«⁴⁸

V kritičnem položaju cesarstva l. 1813 so se težave, s katerimi se je borila francoska uprava Ilirskih provinc, še povečale. Problem medsebojnih odnosov med zemljiškimi gospodi in kmeti pa še vedno ni bil rešen. Napoleonu so predložili projekt dekreta, ki je pod vplivom rešitev, ki so bile sprejete za hanzeatske departemente cesarstva, predvideval odkup fevdalnih dajatev. Chabrol si pa ni delal utvar o možnostih tega odkupa, za katerega je mislil, da se ne da izvesti. Izrazil je to z odločnostjo, ki jo redko srečamo v njegovi korespondenci:

⁴⁵ Le système d'exécution des travaux des ponts et chaussées suivi dans ces provinces a permis d'obtenir des résultats hors de toute proportion avec ceux qu'on aurait pu réaliser en France avec les mêmes moyens. — (prebivalci) regardant comme un devoir sacré et presque religieux l'obligation de travailler en commun à des travaux dont tous recueillent en commun les fruit, se sont portés avec empressement à disposer de leurs journées... — Les communes qui fournissent aux corvées et qui ne reçoivent qu'une modique rétribution, donnent plus même que la loi n'exige d'elles... et les résultats qu'on en obtient sont hors de toute proportion avec les dépenses qu'ils coûtent au trésor. — Pisma notranjemu ministru. 10. aprila 1812 in 29. aprila 1815, AN, F^{1E} 61.

⁴⁶ Rapport No 6 du 4 août 1813, AS, Glavni intendant, fasc. 39.

⁴⁷ Christophe-Jean Chabrol de Crouzol, grof cesarstva, je izšel iz rodbine juristov in upravnikov, kateri je bilo 1767 podeljeno plemstvo. Rojen je bil 1771, določen je bil za duhovnika in je vstopil v kongregacijo oratorijancev. Ker je odklonil prisego na civilno ustavo duhovnikov, je bil v času terorja aretirán skupaj s svojim očetom. Njegova kariera v administraciji se je začela s tem, da je bil imenovan za prisednika v Državni svet, l. 1809 je postal maitre des requêtes. Ludvik XVIII. ga je imenoval za državnega svetnika in prefekta v Rhône. Po drugem povratku Ludvika XVIII. je dopustil divjanje reakcije v Lyonu pod pretvezo, da je šlo za zaroto. Postal je nato državni podsekretar v notranjem ministrstvu in je imel več visokih funkcij v upravi (minister za mornarico 1825, minister za finance 1829). Leta 1825 je postal član gosposke zbornice. V času julijske monarhije ni imel več uradnih funkcij, vendar je pa ostal član gosposke zbornice.

⁴⁸ J'aurai l'honneur de vous faire observer que l'imposition foncière telle qu'elle existe aujourd'hui... est double de ce qu'elle était autrefois, et que cette charge si pesante pour le cultivateur le devient plus encore par l'obligation où la loi l'a mis de continuer de payer les cens, les rentes, les corvées, la dime et toutes les prestations féodales qui... laissent à peine à l'habitant des moyens de subsistance. Pismo 29. septembra 1812, AN^{1E} 67. Prim. tudi Chabrolovo korespondenco zaradi desetine, ki pripadajo skradinskemu škofu, AS, Glavni intendant, fasc. 67, str. 1167 in sl., posebej Chabrolovo pismo ministru za vere v Pariz 22. maja 1813, kjer predlaga ekstenzivno interpretacijo pojma cerkvene desetine, zato da bi mogel odpraviti dajatve, ki sta jih zahtevala škofa v Skradinu in v Makarski, in tako olajšati bremena, ki so težila dalmatinske kmete.

»... treba je povedati na ves glas: odkup tlake, dajatev ob prodaji podložnih zemljišč, ob prodajah, in vseh fevdalnih dajatev je iluzorična stvar za poljedelca, ki s svojim delom komaj najde hrano zase in za svojo družino, potem ko je odpravil svojemu zemljiškemu gospodu vse obveznosti, ki bremene zemljišča. Ta kombinacija s fevdalnim sistemom se mi zdi nezdržljiva z uvedbo zemljiškega davka, z davkom na nasledstvo in na menjavanje lastnikov zemljišč itd. Tu gre za iste obveznosti, ki se plačujejo v različne blagajne, katere se združijo, da stro bednega obdelovalca... Ne bojim se povedati, da je treba pri vseh priključitvah tujih ozemelj pridobiti predvsem ljudstvo, samo zanj je mogoče upati, da bomo imeli v njem prijatelja. Karkoli se že naredi, kakršnokoli obzirnost se ohrani za to plemstvo, ki je tako mogočno in nečimrno v Nemčiji, nikdar ga ne bomo odškodovali za vse tisto, za kar misli, da je izgubilo... Morda je dejanje modrosti, da mu začenjamo odvzemati tisti vpliv na ljudi, ki ga je še vedno ohranilo... S tem da predlagam ta razmišljanja Vaši ekscelenci, jo prosim, da mi verjame, da mi jih je vdihnila samo moja gorečnost za službo Njegovemu veličanstvu, in da morejo imeti ona samo zelo čist izvor v ustih človeka, ki je videl, kako je bil kot učinek teh istih odprav uničen velik del premoženja njegove rodbine.«⁴⁹

Kakor je bilo mogoče pričakovati, so ta razmišljanja ostala brez učinka. Ko so tri mesece pozneje izbruhnili kmetški nemiri na Dolenjskem, je bil Chabrol prisiljen zahtevati od generalnega guvernerja aretacijo treh voditeljev, da bi z zadušitvijo zagotovil red. Vendar pa v svojem pismu ni skrival, da so se mu zdele zahteve kmetov utemeljene in da bi imel rajše, da bi bile fevdalne dajatve odpravljene, kakor pa da se je zatekel k policijskim ukrepom.⁵⁰

Dne 29. julija 1813 je prišel v Ljubljano zadnji generalni guverner Ilirskih provinc Joseph Fouché, nekdanji minister za policijo cesarstva. Njegovo guvernerstvo je trajalo komaj tri mesece, toda njegova običajna politična bistrournost mu je omogočila, da je zelo hitro presodil položaj. Njegova poročila in pisma Napoleonu vsebujejo trde

⁴⁹ ... il faut le dire hautement: Le rachat des corvées, des redevances, des lods et ventes et de toutes les prestations féodales est une chose illusoire pour l'agriculteur qui trouve à peine dans son travail sa nourriture et celle de sa famille après avoir acquitté à son seigneur toutes les charges qui grèvent les fonds. Cette composition avec le système féodal me paraît incompatible avec l'établissement de l'imposition foncière, avec les droits de succession et de mutation de propriétés etc. Ce sont les mêmes droits payés dans les caisses différentes qui viennent se réunir pour écraser le misérable cultivateur... Je ne crains pas de le dire, dans toutes les réunions de territoires étrangers, c'est le peuple surtout qu'il faut gagner, c'est lui seul qu'on peut espérer d'avoir pour ami. Quelque chose qu'on fasse, quel ménagement qu'on conserve pour cette noblesse si puissante et si vaine, en Allemagne, on ne la dédommagera jamais de ce qu'elle croira avoir perdu... C'est peut-être un acte de sagesse de commencer par la dépouiller de cet ascendant qu'elle conserve encore sur des hommes... En soumettant ces réflexions à Votre Excellence, je la prie de croire que mon zèle seul pour le service de Sa Majesté me les suggère et qu'elles ne peuvent avoir qu'une origine bien pure dans la bouche de celui qui par l'effet de ces mêmes suppressions a vu anéantir une grande partie de la fortune de sa famille. Pismo notranjemu ministru, 29. aprila 1813. AN F^{IE} 61.

⁵⁰ Pismo generalnemu guvernerju od 15. junija 1813, AS, Glavni intendant, fasc. 41, str. 876-877. Vendar se francoska uprava rajše ni zatekala prepogosto k ostrim ukrepom. Prim. dokumente, ki zadevajo aretacijo šestih kmetov iz kantona Sillian, AS, Glavni intendant, fasc. 40, str. 1440-1446.

resničice o političnih napakah, zagrešenih v Ilirskih provincah, pomešane z zagotavljanji njegove vdanosti. Problem ohranitve fevdalnega sistema zavzema v teh dokumentih mesto, ki ga ni zanemariti. Fouchéjeve ideje o tem so povzete v poročilu o njegovih funkcijah kot generalni guverner, ki ga je poslal Napoleonu iz Benetk 13. oktobra 1813, potem ko je dovršil evakuacijo provinc.⁵¹ Iz tega poročila bomo citirali obsežna mesta. Ko je označil položaj, ki ga je našel ob svojem prihodu v province, je Fouché pisal: »Sredstev za obrambo, ki jih je mogla nuditi notranja uprava, skoraj ni bilo. Negotovost in zastor, ki je še zakrival usodo teh provinc, previdnost in rezerviranost, ki ju je Vaše veličanstvo samó priporočalo glede vseh ukrepov, ki bi imeli za cilj, da uvedejo pomembne spremembe v položaju različnih razredov družbe, so preprečili, da se ni moglo oceniti v vsej celoti prednosti, ki jih je predstavljal za te province njihov prehod pod oblast Vašega veličanstva. Pri tej obliki negotovosti je plemstvo še ohranilo svoje predsodke in svoje bojzani, ljudstvo pa ni videlo, da bi se uredničila njegova upanja, in uvedba finančnega sistema cesarstva je obtežila malo premožni razred z bremenami, ki niso mogla obstajati istočasno z bremenami, s katerimi ga je fevdalizem še nadalje tiščal k tlom. To stanje stvari, Veličanstvo, ni ušlo pozornosti generalnega intendanta. Obveščal me je o tem, obveščal o tem tudi ministre... Dokazal jim je brez težave, da zemljiški davek, davki ob menjavanju lastnika zemljišča, takse pri vpisih, pri hipotekah itd. ne morejo obstajati istočasno s fevdalnimi pravicami, tlako, desetino in bremenami vseh vrst, ki tišče prebivalstvo k tlom. Komisar za pravosodje je poslal vašemu Velikemu sodniku načrt odkupa, katerega določbe so analogne tistim v dekretu, ki je bil izdan za hanzeatske departemente. Ta načrt je več kakor leto dni v razpravi v Državnem svetu. Toda odmera, po kateri je bil določen ta odkup, more biti le iluzorična dobrota, ker si je težko zamisliti, da bi davkoplačevalci, ki morejo komaj plačevati zaostanke, bili sposobni, da odkupijo fevdalne dajatve, kapitalizirane po razmerju 1 : 20 ali 1 : 25. V takih stanjih mora justica korakati v soglasju s politiko in treba se je dvigniti nad običajna razmišljanja, kadar gre za to, da se uvedejo tako pomembne spremembe v moralna stališča ljudstev.

Jaz bi mogel, Veličanstvo, brez dvoma oborožiti ljudstvo in se ga koristno poslužiti proti sovražniku, če bi proglasil takoj odpravo fevdalnega sistema in postavil to veliko pregrado med ljudstvi, ki so podrejena avstrijski oblasti, in med tistimi, ki žive v cesarstvu Vašega veličanstva. Ali bi pa tak ukrep, izvršen brez priprave, sredi stiske in pred očmi sovražne armade, ki je stala na naših mejah in bila pripravljena, da izkoristi vse priložnosti, ukrep, ki bi prizadel istočasno toliko interesov in toliko neupravičenih zahtev in vzbudil toliko sovraštva, dosegel svoj namen? Vse me navaja, Veličanstvo, na

⁵¹ AN, AF IV, 1713.

misel, da ne, in Vaše Veličanstvo bo moglo brez dvoma le odobriti pametno previdnost, za katero sem mislil, da jo moram ohraniti.«⁵²

Ta tekst ne potrebuje komentarjev. Treba je pa pripomniti, da se zdi, da se je v tem času Fouché že nagibal k ideji regentske vlade okrog Napoleonevega sina,⁵³ in da je malo verjetno, da bi hotel podpirati Napoleona in podaljševati vojno s tem, da bi hotel zanetiti v Ilirskih provincah ljudsko vstajo, naperjeno proti Avstriji.

Iste ideje je povzel in razvil v poročilu, pripravljenem za Napoleona, Chassenon, prisednik Državnega sveta, dodeljen osebno Fouchéju, poročilu, napisanem pod vodstvom Fouchéja, če ne celo diktiranim od njega.⁵⁴ Na vprašanje ohranitve fevdalnih pravic se v tem poročilu opozarja na več mestih. Ko kritizira izbiro funkcionarjev v Ilirskih provincah, Chassenon ugotavlja, da bi tudi v primeru, da bi bila mreža funkcionarjev sestavljena na najbolj popoln način, »njena misija ne imela nikakega učinka, dokler je morala ohranjati stare fevdalne institucije poleg Code Napoleona, katerega dobrot ni bilo mogoče oceniti.«⁵⁵ Ko govori pozneje o plemstvu, pravi, da se je vedno bolj odvrčalo od francoske vlade kljub vsem ozirom, s katerimi je ta vzbujala vtis, da hoče spoštovati pravice zemljiških gospodov. Kljub tem ozirom je strogost, s katero se je postopalo pri izterjevanju davkov, ki so jih bili dolžni plačati kmetje, često škodovala interesom zemljiških gospodov, ki jim ni uspelo doseči, da bi kmetje plačali njim. Ob tej priliki Chassenon ostro kritizira prakso, da se je pošiljalo vojake na vkvartiranje pri kmetih, da bi ti plačali fevdalne dajatve, in je mnenja, da se je mnogo zlorabljalo to sredstvo, ki se ga niti

⁵² Les moyens de défense que pouvait fournir l'administration intérieure étaient presque nuls. L'incertitude et le voile qui couvrait encore le sort de ces provinces, la circonspection et la réserve que Votre Majesté avait elle-même recommandées dans toutes les mesures qui tendraient à introduire des changements notables dans la situation respective des diverses classes de la société avaient empêché qu'on ne put apprécier encore dans toute leur plénitude les avantages que présentait à ces provinces leur passage sous la domination de Votre Majesté. Dans cette sorte d'incertitude la noblesse conservait encore ses préjugés et ses craintes, le peuple ne voyait point réaliser ses espérances et l'établissement du système financier de l'Empire faisait peser sur la classe peu aisée des charges qui ne pouvaient exister simultanément avec toutes celles dont la féodalité continuait à l'accabler.

Cet état de choses, Sire, n'avait point échappé à l'intendant général. Il m'en avait entretenu, il en avait également entretenu les ministres... Il leur avait démontré, sans peine, que l'imposition foncière, les droits de mutation et d'enregistrement, ceux d'hypothèques, etc., ne peuvent exister à la fois avec les droits féodaux, la dime et les charges de toute nature qui accablent la population. Le commissaire de justice avait adressé à votre Grand Juge un projet de rachat dont les dispositions étaient analogues à celles du décret rendu pour les départements hanséatiques. Ce projet est depuis plus d'une année à la discussion du Conseil d'Etat. Mais le taux auquel a été fixé ce rachat ne peut être qu'un bienfait illusoire, puisqu'il est difficile de penser que des contribuables qui peuvent à peine acquitter des arrérages aient la faculté de rembourser des redevances capitalisées sur un pied de denier 20 ou 25. Dans de pareilles dispositions la justice doit marcher d'accord avec la politique et il faut s'élever au-dessus des considérations ordinaires quand il est question de porter des changements aussi considérables dans la position morale des peuples.

Sans doute, Sire, j'aurais pu armer la population et m'en servir utilement contre l'ennemi, en prononçant de suite l'abolition du système féodal et en établissant cette grande barrière entre les peuples soumis à la domination autrichienne et ceux qui vivent dans l'Empire de Votre Majesté. Mais, une pareille mesure prise sans être préparée, au milieu du dénuelement et sous les yeux de l'armée ennemie qui bordait nos frontières, et était prête à profiter de toutes les occasions, une mesure qui aurait attaqué à la fois tant d'intérêts, tant de prétentions et soulevé tant de haines, eut-elle rempli son but? Tout me porte, Sire, à penser que non, et V. M. ne pourra, sans doute, qu'approuver la prudente circonspection dans laquelle j'ai cru devoir me tenir. N. o. m.

⁵³ Prim. L. Madelin, n. o. m., II, str. 245 in sl.

⁵⁴ Poročilo, datirano iz Benetk 14. oktobra 1813, AN, AF IV, 1713.

⁵⁵ ... sa mission eût été de nul effet tant qu'elle aurait dû conserver les anciennes institutions féodales à côté du Code Napoléon dont on n'a pu apprécier les bienfaits. N. o. m.

vlada ne bi smela poslužiti razen v skrajnih primerih.⁵⁶ Chassenon poudarja nezadovoljstvo ljudstva, ki je dolžno plačevati nove davke, obenem pa prenašati tudi stare fevdalne obremenitve. Mitnine, ki so že dolgo časa odpravljene v Franciji, so ohranjene v Ilirskih provincah in predstavljajo dodatno breme za delovne razrede mest in podeželja. Ker je bilo v raznih upravah mnogo nepoštenih uradnikov, ki so prišli iz Francije v upanju, da bodo hitro obogateli, in niso zamenarili nobenega sredstva, da bi dosegli svoje namene, je treba dodati še številne zlorabe in poneverbe vseh vrst.

Potem ko je podalo temno sliko ilirskih realnosti, poročilo našteva ukrepe, ki bi jih bilo potrebno podvzeti v primeru skorajšnje ponovne okupacije ozemlja provinc po francoskih četah. Odprava vseh pravic zemljiških gospodov in vseh fevdalnih dajatev nastopa tu kot nezogibno potrebno dejanje. Odškodnino bi dobili le tisti zemljiški gospodarji, ki bi izrazili svojo privrženost francoski vladi. Predlaga se, da bi imela obliko dotacij, ki bi tvorile majorate in bile sestavljene iz zemljišč državne domene.

Splošni interes, ki je diktiral mnenja teh francoskih funkcionarjev in ki se nanj več ali manj izrečno sklicujejo, je predvsem interes Francije in šele na drugem mestu interes prebivalstva Ilirskih provinc. Tisti, ki so bili pristaši odprave fevdalnega sistema, in tisti, ki so branili interese plemstva, so delovali v okviru istega modela, iste uradne ideologije cesarstva, toda razumeli in interpretirali so jih na različni način. O nujnosti, da je treba pravni sistem provinc približati pravnemu sistemu cesarstva, ni dvomil nihče, toda način, kako se more to zblížanje izvesti, in socialni cilji, ki naj se s tem uresničijo, so bili predmet diametralno nasprotnih pojmovanj.

Iz tega pregleda idej francoskih upravnikov o agrarnem sistemu v Ilirskih provincah sledi, da je bila kritika fevdalnega sistema najbolj razvita pri prisednikih — intendantih provinc, torej na tisti stopnji, kjer so bili stiki z realnostjo v deželi najbolj direktni. Med petimi prisedniki, katerih mnenja poznamo, se je samo La Bergerie zavzemal za zemljiške gospode. Potrebno je omeniti, da se prisedniki niso obotavljali izraziti svoja mnenja v svojih uradnih poročilih, čeprav so jim njihove smernice predpisovale, da se ozirajo na interese plemstva.

Stališče generalnega intendanta je bilo mnogo bolj niansirano. Šele 1813, ko je postal položaj v Ilirskih provincah vedno bolj težaven, se začno pojavljati v Chabrolovi korespondenci kritični glasovi glede vprašanja fevdalnega sistema, ki še vedno ni bilo rešeno.

Prvi trije generalni guvernerji, ki so bili po svoji karieri vojaki, se s tem vprašanjem niso bavili in brez dvoma niso uvideli njegovega pomena. Drugače je bilo s Fouchéjem. Kakršnakoli je že sodba, ki jo imamo o njem, bil pa je nesporno državnik in dokazal je svoj format v času svojega kratkega guvernerstva v Iliriji. Zanj ni bilo dvoma,

⁵⁶ Fouché je prepovedal vkvartiranje vojakov.

da je politika socialne negibnosti, ki jo je prevzel Napoleon, predstavljala zmoto in da je prispevala k porazu Francije v Ilirskih provincah. Napoleon se ni odločil, da bi odpravil v Iliriji fevdalni sistem in da bi rešil problem agrarnega režima, čeprav so ga francoski funkcionarji na samem terenu opozarjali na nujnost tega ukrepa. To dejstvo predstavlja dodaten dokaz v podporo tezi, zastopani po G. Lefebvre, o postopnem oddaljevanju Napoleona od načel francoske revolucije in o okrepitvi elementov reakcije v njegovi politiki v času druge polovice njegove vlade.

Résumé

MATÉRIAUX POUR L'HISTOIRE DU RÉGIME AGRAIRE DANS LES PROVINCES ILLYRIENNES

Les opinions des administrateurs français sur la question paysanne

À la tête de l'administration civile dans les Provinces Illyriennes était placé l'intendant général des finances. Il avait sous ses ordres les intendants des provinces, dont les compétences étaient assimilées à celles des préfets de l'Empire. En règle générale la composition des cadres supérieurs de l'administration des Provinces Illyriennes reflétait le courant qui se fit sentir dans les dernières années de l'Empire, d'attirer dans le personnel politique et administratif impérial les représentants de l'ancienne noblesse. Néanmoins un sérieux effort a été fait pour rassembler le plus d'informations qui pouvaient éclairer l'administration sur l'état du pays et, plus spécialement, sur le régime agraire, très complexe d'ailleurs et variant d'une région à l'autre. Les informateurs des intendants en ces matières n'étaient pas toujours exempts de partialité et parfois réussissaient à imposer leurs vues aux fonctionnaires français. Pourtant, la majorité parmi les intendants se prononçait pour la suppression de toutes les charges féodales. Un domaine dans lequel la persistance des rapports féodaux créait de grandes difficultés à l'administration était celui de la fiscalité. Pour obtenir leur part dans le revenu, les seigneurs et les propriétaires demandaient aux autorités qu'elles accordent des garnisaires; ces propositions n'ont pas été adoptées.

Le comte Chabrol, intendant général des Provinces Illyriennes, au début ne paraissait pas opposé à la politique des ménagements des intérêts des seigneurs, qui lui a été tracée. En 1813, cependant, il devient partisan de la suppression du système féodal; il faut gagner le peuple, parce qu'on ne gagnera jamais la noblesse; ses observations sont restées sans suite. Les trois premiers gouverneurs généraux, militaires de carrière, ne se sont pas préoccupés de ce problème dont ils ne voyaient sans doute pas l'importance. Il y allait autrement avec Fouché, le dernier gouverneur général des Provinces Illyriennes, dont le gouvernement a duré à peine trois mois, mais son habituelle perspicacité politique lui permit très vite de juger la situation; son compte rendu qu'il a envoyé à Napoléon de Venise, le 13 octobre 1813, après avoir achevé l'évacuation des Provinces, contient de dures vérités sur les erreurs politiques commises dans les Provinces Illyriennes mêlées aux protestations de son dévouement. Chassenon, auditeur au Conseil d'État attaché à la personne de Fouché, envisage dans un rapport pour Napoléon dans le cas d'une prochaine réoccupation du territoire des Provinces l'abolition de tous les droits seigneuriaux et de toutes les redevances féodales, en principe sans indemnité. Quant à Napoléon lui-même, cependant, sa politique d'immobilisme social dans cette question constitue une preuve supplémentaire à l'appui de la thèse représentée par G. Lefebvre, sur l'éloignement progressif de Napoléon des principes de la Révolution française et le renforcement des éléments de la réaction dans sa politique durant la deuxième moitié de son gouvernement.

Jasna Fischer

DELAVSKA IZOBRAŽEVALNA DRUŠTVA IN ZAČETKI
DELAVSKEGA GIBANJA V LJUBLJANI

Po sprejetju zakona o društvih v novembru 1867 se začno hitro ustanavljati v večjih mestnih središčih Avstrije delavska izobraževalna društva. Ustanovitveno gibanje se je širilo z Dunaja, kjer je bilo tako društvo ustanovljeno že novembra 1867.

Podatki, ki jih najdemo v literaturi v zvezi z ustanovitvijo prvega delavskega društva v Ljubljani, Izobraževalnega društva za tiskarje, se nekoliko razlikujejo od ohranjenih arhivskih podatkov. Rudi Kyovsky brez navedbe vira navaja, da se je 24. novembra 1867 zbralo 15 črkostavcev na pobudo Karla Rheina in da so sklenili ustanoviti društvo, ki naj bi se imenovalo izobraževalno društvo za tiskarje. Decembra istega leta naj bi imeli svoj prvi občni zbor, na katerem so razpravljali o društvenih pravilih in izvolili pripravljalni odbor, ki so ga sestavljali kot predsednik Anton Klein, kot njegov namestnik Karel Rütting, kot tajnik Karel V. Arleth, kot blagajnik Maks Armič in kot odbornik Ivan Kauč.¹ Vlada pa naj bi pravila potrdila 6. februarja 1868, ustanovni zbor pa je Anton Klein sklical za 9. februar 1868.² O pripravah za ustanovitev društva leta 1867 v arhivih ni ohranjenih podatkov. Prvi podatek o snovanju društva najdemo v dopisu deželne vlade ljubljanskemu magistratu z obvestilom, da deželna vlada ni našla osnove za prepoved ustanovitve izobraževalnega društva za tiskarje, da je potrdila pravila in prosi magistrat, da o tem obvesti predsednika pripravljalnega odbora Kleina.³ Klein je nato 7. februarja 1868 obvestil magistrat, da bo ustanovni javni občni zbor društva 9. februarja 1868.⁴ Ni znano, kako je ta zbor potekal. Vemo le, da se je takrat vpisalo v društvo 32 tiskarjev, ki so vstopili kot redni člani in 24 podpornih članov, med njimi takratni ljubljanski župan Etbin Costa, deželni glavar Wurzbach, pa Conrad, Karel Dežman, Peter Grasselli, Ivan Gutmann, Friderik Keesbacher, lastnika tiskarn Jožef Blasnik in

¹ Bolj verjetno je bil to Ivan Kovač, ki je bil izvoljen v odbor tudi na ustanovnem občnem zboru 9. februarja 1868.

² Rudi Kyovsky, Zakon o koaliciji, prvi razredni spopadi in ustanovitev strokovnih društev ljubljanskega delavstva, Socialistična misel III, Ljubljana 1955, str. 440.

³ Mestni arhiv ljubljanski (dalje navajam MALj), reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 1004 z dne 30. januarja 1868.

⁴ MALj, reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 1229 z dne 7. februarja 1868.

Otmar Bamberg ter drugi. Na zboru so izvolili društveni odbor, ki je bil enako sestavljen kot pripravljalni.⁵ Na občnem zboru društva sredi aprila 1868 je bil za novega predsednika izvoljen lastnik tiskarne Jožef Blasnik. Ob tej priliki je k društvu pristopilo še 5 rednih in 9 podpornih članov.⁶

Leta 1869 je društvo ustanovilo lastno bolniško in podporno blagajno, ki je leta 1883 — od takrat je znan zadnji podatek — imela že 6.600 goldinarjev premoženja, kar je skoraj dvakrat več kot je znašalo premoženje delavskega bolniškega in invalidskega društva leto dni kasneje.⁷

Društvo je imelo ves čas stike z drugimi tiskarskimi društvi v monarhiji ter je redno pošiljalo delegate na skupna zborovanja tiskarjev. Tako so leta 1868 in 1869 poslali delegata na splošni dan tiskarjev na Dunaj, leta 1871 v Prago, leta 1872 v Brno in leta 1873 v Gradec.⁸

Pri raziskovanju začetkov delavskega gibanja v Ljubljani ne moremo mimo vprašanja, kdo je bil pobudnik ustanovitve delavskega izobraževalnega društva. Znani so člani ustanovitvenega oziroma pripravljalnega odbora, ki je izdelal društvena pravila in vložil prošnjo za ustanovitev društva na kranjsko deželno vlado. To so bili Anton Klein, Ludvik Bauer, Vencel Kautsky, Alojz Miksch, Mihael Tomitsch, Ferdinand Sartory, Ivan Schindler, Jernej Sampel, Florijan Svetina in Franc Dörre.⁹ Predsednik tegačasnega odbora je bil Hermann Harisch, ki je delal v tapetniški firmi Franca Doberleta v Ljubljani, po podatku Leibacher Tagblatta pa je bil celo družabnik.¹⁰ Večina članov odbora je bila tudi v naslednjih letih zelo aktivna, medtem ko nekatere imen ne zasledimo več.

Ivan Prijatelj omenja, da trdi publicist Ludvik Germonik¹¹ v svoji avtobiografiji, da »je bil on bistveno udeleženi pri ustanovitvi delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani, kateremu je priporočil Schultze-Delitscheva načela in katerega koncipist je bil daljši čas.«¹² Ta podatek je prevzel v Germonikovo biografijo tudi Joža Glonar.¹³ V dopisih na ljubljanski magistrat o rezultatih volitev v društveni odbor pa vse do leta 1884 ni zaslediti med imeni odbornikov Germonika, tako da Germonik nikakor ni bil član društvenega odbora in ostaja njegovo sodelovanje pri ustanavljanju delavskega izobraževalnega društva še naprej nejasno. Vprašanje zase je tudi vloga dr.

⁵ MALj, reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 1326 z dne 12. februarja 1868.

⁶ MALj, reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 3156 z dne 16. aprila 1868.

⁷ MALj, reg. I, fasc. 959, X/2, dok. št. 1694 z dne 30. januarja 1883 in dok. št. 1062 z dne 20. januarja 1884.

⁸ MALj, reg. I, fasc. 708, X/9, dok. št. 7298 z dne 12. septembra 1868 in dok. št. 4729 z dne 5. junija 1869, fasc. 859, X/11, dok. št. 4917 z dne 19. maja 1871, dok. št. 3730 z dne 15. junija 1872 in dok. 4102 z dne 12. aprila 1873.

⁹ Arhiv Slovenije (dalje navajam AS), spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 9441 z dne 21. decembra 1869.

¹⁰ Laibacher Tagblatt (dalje navajam LT), z dne 20. decembra 1871.

¹¹ Kratek življenjepisa Ludvika Germonika je napisal Joža Glonar v Slovenskem biografskem leksikonu I., str. 210. Več zanimivih podatkov je najti tudi v Slodnjakovih opombah k četrti knjigi Levstikovih Zbranih del, DZS, Ljubljana 1954, str. 525—527.

¹² Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, 5. knjiga, DZS, Ljubljana 1966 (dalje navajam Prijatelj), str. 368.

¹³ Prav tam.

Valentina Zarnika v pripravah za ustanovitev. Že ob ustanovitvi izobraževalnega društva tiskarjev v Ljubljani so si nemški in slovenski strankarski prvaki s tem, da so postali njegovi podporni člani, hoteli pridobiti vpliv na društvo. Ta tekma, za prevladujoč vpliv se je ponovila ob ustanavljanju delavskega izobraževalnega društva, vendar s to spremembo, da so se takrat vključili vanjo mladoslovenski voditelji. O Zarnikovi dejavnosti je poročal tudi deželni predsednik Conrad.¹⁴ Njegovo poročilo dopolnjujeta Levstikova dopisa Slovenskemu narodu. Levstik trdi, da se nekateri niso bali samo Zarnikovega aktivnega sodelovanja, ampak tudi možnosti, da bi Zarnik postal društveni predsednik.¹⁵ Levstik obenem poroča o pogovorih, ki so jih imeli nemškutarski in vladni možje s Hermannom Harischem, gotovo tudi z namenom, da onemogočijo Zarnika.¹⁶ Laibacher Tagblatt je oktobra 1869 objavil kratko notico, kjer je ponatisnil obvestilo iz Tagesposta, da je bilo v začetku meseca zborovanje, kjer so govorili o ustanovitvi delavskega društva. Udeležilo se ga je približno 80 delavcev in »kot taborski humorist in deželni komik poznani dr. Zarnik«, ki je imel krajši govor, v katerem je razložil delavcem načela Schultze-Delitscha in Lassalla ter jim priporočil prvo, to je načelo samopomoči. Statut društva je bil po tem poročilu izdelan po vzoru pravil graškega delavskega društva v nemškem in slovenskem jeziku.¹⁷ Ponovno je bil pripravljani sestanek sklican konec novembra in na njem so predložili načrt pravil ter izvolili začasni odbor.¹⁸ O tem sestanku je Laibacher Tagblatt teden dni kasneje ponatisnil obvestilo iz nekega dunajskega lista, v katerem poročajo, da se novo društvo imenuje »Slovenska lipa« in da »bi se moglo kmalu kvalificirati kot demonstracijski aparat v namene narodnjakov«. Ob tem je uredništvo Tagblatta pripisalo, da se bo kmalu pokazalo, ali je mnenje dopisnika točno ali pa je društvo na skrivaj tudi v drugih krogih, ne samo liberalnih ter da ime dopušča mnenje, da gre za čisto narodno društvo.¹⁹ V začetku decembra je ustanovitveni odbor poslal deželni vladi dopis s prošnjo, da dovoli ustanovitev delavskega društva z imenom Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo ter priložil pet izvodov društvenih pravil v slovenskem in nemškem jeziku. Vloga s pravili je bila predložena deželni vladi na seji januarja 1870. Vlada je na priporočilo vladnega svetnika Laschana, ki je ugotovil, da je po statutu politika izključena iz društva in bo društvo skrbelo le za izboljšanje položaja svojih članov, dovolila njegovo ustanovitev.²⁰

Pravila, ki jih je potrdila deželna vlada, so imela 29 členov. Določajo, da je namen društva, »vedno braniti in pospeševati duševne

¹⁴ Glej Ludwig Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, I, Wien 1922, str. 333, poročilo kranjskega deželnega predsednika z dne 22. februarja 1870, Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialdemokratske stranke 1848—1896, Ljubljana 1927 (dalje navajam Kristan), str. 25, in Prijatelj, str. 376.

¹⁵ Slovenski narod (dalje navajam SN) z dne 24. februarja 1870.

¹⁶ SN z dne 1. marca 1870.

¹⁷ LT z dne 11. oktobra 1869.

¹⁸ LT z dne 29. novembra 1869.

¹⁹ LT z dne 6. decembra 1869.

²⁰ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 9441 z dne 21. decembra 1869.

ter gmotne koristi delavskega stanu«. V osnutku pravil je črtan prvoten člen 25, ki govori o sodelovanju društva z enakimi ali na enakih načelih ustanovljenimi društvi ter o pravici stopiti v splošno zvezo vseh delavskih društev. Prav tako je črtano predlagano ime za društvo »Slovenska lipa«.²¹

Pripravljalni odbor je sklical ustanovni zbor društva za 20. februar 1870. Javnost je o zboru obvestil s posebnim letakom, v katerem je pozival k vpisu v novo društvo in poudarjal, da društvo ne priznava razlik med narodi in da bo delovalo po ustavni poti z vsemi legalnimi sredstvi.²² Zbora se je udeležilo približno 400 ljudi.²³ Pozdravna govora sta imela predsednik začasnega odbora Hermann Harrisch v nemškem in novinar Arko v slovenskem jeziku. Harrisch je govoril v istem duhu, kot je bil pisan letak, ki je obveščal o ustanovnem zboru delavskega društva: Prisotne je opozoril na nujnost ogibati se narodnim sporom, ker ima delo nevtralni značaj in ne pozna razlik med narodi. Tudi Albin Arko je v svojem pozdravnem govoru, ki mu ga je po ugotovitvi Antona Slodnjaka napisal Fran Levstik,²⁴ poudaril pomen narodnega vprašanja v Avstriji ter priporočal prijateljstvo med narodi: »Boj, v katerem se za svojo bodočnost današnji dan bori veliko slovanski rod, čigar sinovi ste tudi Vi, vam nikakor ne more biti neznan, ne more Vam biti neznan pretežni pomen tega boja, ker povečini spadate med izobražene državljane. Vendar Vas prosim, bratje delavci, da me ne bi krivo razumeli. Tudi moj namen nikakor ni, med Vas trositi ljuljko prepira in sovraštva. Vaš poklic prvič ni, da bi Vi rešili narodno vprašanje, in drugič ima Avstrija dovolj prostora vsem svojim narodom. Če tudi so danes tukaj med nami sinovi neslovanske krvi, vendar so naši bratje po človeštvu, in bratje, ker so z nami državljani enega cesarstva, namreč staroslavne Avstrije, kateri sreče in trden obstanek gotovo želimo vsi, bodimo si katerekoli narodnosti. Ako sem Vam torej na srce položil, da ostanete zvesti sinovi svojega rodu, nikakor nisem hotel pravic in spoštovanja kratiti drugim narodom, ker dobro vem, koliko nesreč je Avstrijo že zadelo zaradi domačega razpora.« Ko je govoril o delavskem vprašanju kot še važnejšemu od narodnega in to ne samo v Avstriji, ampak v vsej Evropi, je ugotovil, da je »delavec tisti faktor, kateri v potu svojega obraza hrani vse druge stanove na zemlji« in čeprav dela navadno po zamisli drugih, je njegovo delo najtežje in dobi zanj najslabše plačilo. Zato si je treba prizadevati, da se z zakonitimi sredstvi izboljša njegov položaj in prav to je naloga delavskih društev. Izrazil pa je pomislek, če bo lahko ljubljansko delavsko društvo uspešno delovalo zaradi pretesnih pravil, ki mu ne dovoljujejo »politike, katera spada v

²¹ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, 1867-1870, dok. št. 9441. Glej tudi Fran Erjavec, Pregled zgodovine socialističnega gibanja med Slovenci, Socialna Misel VI, Ljubljana 1927, str. 42.

²² LT z dne 15. februarja 1870.

²³ LT z dne 21. februarja 1870, SN, št. 25 z dne 1. marca 1870. Glej tudi Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie I, str. 333, poročilo kranjskega deželnega predsednika z dne 22. februarja 1870.

²⁴ Govor je v celoti objavljen v Levstikovih Zbranih delih IX, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1961, str. 544-546.

prvi vrsti v njegovo naruro.«²⁵ Ob to določilo se je spotaknil tudi Fran Levstik v dopisu Slovenskemu narodu, ko je porogljivo zapisal: »Delavsko društvo, katero ima že samo po sebi socialnodemokratski, torej politični značaj ne sme govoriti o politiki!« ter to poročilo končal: »O tem tako važnem društvu se ni torej ničesar nadejati, ako ne krene s ceste, na katero je zavozilo.«²⁶ Zbor je pozdravil tudi magistratni svetnik Gutmann. Prebran in sprejet je bil statut društva. Izvolili so 14-članski društveni odbor, njegov predsednik je postal Hermann Harrisch. Same volitve je Levstik ostro komentiral, češ »pri volitvah se je natanko videlo, da je bila izvrstno organizirana samo ena stranka, namreč odborova, ki je volilcem na listkih podajala prihodnje odbornike, izmed katerih si je malokdo upal kako ime premeniti.«²⁷

Da ni bil nezadovoljen z društvenimi pravili samo krog ljudi okoli Slovenskega naroda, priča zapis v Laibacher Zeitung v začetku aprila, da se sliši, da pripravlja delavsko društvo spremembo svojega statuta, po katerem bi društvo lahko razpravljalo tudi o političnih vprašanjih.²⁸ Občni zbor je bil sklican meseca aprila. Na dnevnem redu je bil predlagan pogovor o ustanovitvi delavske bolniške blagajne ter o spremembi društvenih pravil. Ko je o tem poročal Tagblatt, je delavcem svetoval, naj nikar ne spreminjajo pravil, ker bi to lahko povzročilo razkol v delavskih krogih.²⁹ Občnega zbora se je udeležilo preko 150 delavcev. O glavni točki dnevnega reda — o spremembi pravil — je imel poročilo Albin Arko. Zbor je predloge za spremembo statuta sprejel. Prijatelj ob tem ugotavlja, da je predlog za spremembo »po vsej verjetnosti izhajal od Lassallovih pristašev v društvu.«³⁰ Vprašanje pa je, če je ta ugotovitev točna. Eden glavnih pobudnikov je bil tudi Albin Arko in zanj ne moremo reči, da je bil Lassallov pristaš. Ves čas svojega delovanja v delavskem društvu je bil vnet za Schultze-Delitschevo načelo samopomoči.

Mesec dni kasneje, 20. maja sta Hermann Harisch in Alojz Miksch poslala predloge za spremembo statuta deželni vladi v potrditev.³¹ Oba spreminjevalna predloga sta bila deželni vladi že znana, saj sta bila predložena že v prvem osnutku pravil, sta pa potem pri reševanju prošnje za dovoljenje ustanovitve društva izpadla. Drugemu členu pravil, ki govori o sredstvih, s katerimi bo društvo skušalo doseči svoje cilje, je bilo takrat dodano določilo, da bo med drugim prirejal proste pogovore, vendar z izključitvijo politike. Dodatek »z izključitvijo politike« je bil tokrat ponovno izpuščen. V pravila so vključili tudi prej črtan člen 25, ki je ljubljanskemu delavskemu društvu dovoljeval stike z drugimi delavskimi društvi oziroma vstop v zvezo delavskih društev. Nov element predstavlja le novo predlagano ime za

²⁵ Prav tam, str. 545 in 546.

²⁶ SN z dne 24. februarja 1870.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Laibacher Zeitung (dalje navajam LZ) z dne 4. aprila 1870.

²⁹ LT z dne 22. aprila 1870.

³⁰ Prijatelj, str. 580.

³¹ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 6698 z dne 20. maja 1870.

društvo »Vorwärts«. Vladni referent je pri reševanju te vloge ugotovil, da društvo s temi spremembami želi uveljaviti svojo dejavnost tudi na političnem polju, kar je protizakonito. Glede na to dejstvo pa je seveda člen 25 po zakonu o društvih iz leta 1867 nedopusten. Sklep o prepovedi spremembe pravil je bil sprejet konec maja, predsednika Harrischa pa so o tem obvestili 4. junija s pravnim poukom, da se lahko proti tej odločbi pritoži na notranje ministrstvo na Dunaju v roku 60 dni.³²

Društvo je to možnost izkoristilo in H. Harisch in A. Miksch sta poslala pritožbo 25. julija, ki jo je deželna vlada skupaj z obrazložitvijo poslala notranjemu ministrstvu v začetku avgusta.³³ V njej ugotavljata, da se s prepovedjo s strani deželne vlade čuti društvo užaljeno in je pripravljeno iti dalje po legalni in zakoniti poti, da se potrdijo spremembe pravil, ki so povsem enaka pravilom graškega delavskega izobraževalnega društva Vorwärts, ki jih je graško namestništvo potrdilo oktobra 1868. Zato je ljubljansko društvo prepričano, da mora biti to, kar vlada v velikem provincijskem mestu, ki ima že izrazit delavski element, ni prepovedala, dovoljeno na osnovi enake pravice za vse tudi v malem pokrajinskem mestu Ljubljani. Poudarila sta, da je te točke vseboval že prvi statut, v katerega so bile vnešene spremembe »z neznano roko«, kar je vse člane presenetilo, najbolj pa so bili začudeni nad dostavkom »z izključitvijo politike« k drugemu členu. Ugotovila sta, da je društvo nastalo v neugodnem času, namreč kmalu po dogodkih na Dunaju (pri tem mislita na decembrske delavske demonstracije pred dunajskim parlamentom), vendar njegovo neoporečno ponašanje v polletnem obstoju dokazuje, da ne potrebuje vladnega varuštva. Prepričanje, da se delavci ne bi smeli ukvarjati s politiko, je zastarelo. Bojazen, da bi moglo društvo postati ustrezljivo orodje opozicijske strankarske agitacije, ni upravičeno, ker je delavsko izobraževalno društvo edino društvo v Ljubljani, ki je osnovano na internacionalnem načelu. Opozarjata, da bi mogli delavci v primeru, da društvu ne bi dovolili ukvarjati se s politiko, »izstopiti iz svoje harmonične združbe ter biti vrženi v tabor kakšne ekstremne stranke«. Ime društva sta utemeljila z dejstvom, da ima ljubljansko delavsko društvo enake težnje kot graško delavsko društvo »Vorwärts«.

Notranje ministrstvo je na to pritožbo 19. avgusta odgovorilo negativno ter potrdilo odločbo deželne vlade o prepovedi spremembe društvenih pravil.³⁴ Odbor je o tem poročal članom šele na mesečni seji konec oktobra. V poročilu o delu odbora je podporni član Arko omenil v zvezi s tem odločbo notranjega ministrstva, da ima ljubljansko delavsko izobraževalno društvo prednost v primeri z društvi v drugih mestih, kjer so jih sploh razpustili.³⁵ Arko je pri tem mislil na prepoved delovanja dunajskega delavskega izobraževalnega društva,

³² AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, 1867-1870, dok. št. 4001.

³³ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, 1867-1870, dok. št. 6086 z dne 3. avgusta 1870.

³⁴ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, 1867-1870, dok. št. 6698 z dne 19. avgusta 1870.

³⁵ LZ z dne 25. oktobra 1870.

ki so ga razpustili julija 1870. Ostali podatki o Delavskem izobraževalnem društvu v letu 1870 so zelo skopi. Po poročilu, ki ga je društvo poslalo ljubljanskemu magistratu, je bilo vpisanih v društvu v letu 1870 90 članov,³⁶ medtem ko je Arko na rednem občnem zboru 19. marca 1871 poročal, da je imelo društvo 60 rednih in 8 podpornih članov.³⁷ Na tem občnem zboru, ki mu je prisostvovalo približno 50 članov, je bil izvoljen tudi novi društveni odbor. Za predsednika je bil enoglasno izvoljen Albin Arko, prvič pa je bil v odbor izvoljen kot namestnik zapisnikarja krojaški pomočnik Matija Kunc, ki se je takrat vrnil iz tujine ter v kratkem času postal voditelj ljubljanskega delavstva.

Konec marca 1871 so začeli stavkati v Ljubljani krojaški pomočniki.³⁸ Zaradi te stavke napeto ozračje je še zaostрил prihod Johanna Mosta v Ljubljano, ki je bil takrat šele dober mesec spet na prostosti. Most je bil na dunajskem veleizdajniškem procesu marca 1870 skupaj z voditelji avstrijskega delavskega gibanja Heinrichom Oberwinderjem, Andrejem Scheujem in Pabstom obsojen zaradi veleizdaje na nekajletno težko ječo, vendar so bili vsi že februarja 1871 pomiloščeni.³⁹ Most je 30. marca poslal ljubljanskemu delavskemu izobraževalnemu društvu pismo, v katerem jih obvešča, da prihaja v začetku aprila v Ljubljano. Kot sam piše, ga je k temu nagnilo letno poročilo ljubljanskega društva, iz katerega je razbral, da delavci v Ljubljani »komaj slutijo veliko delavsko gibanje, s katerim je neprestano zaposlen ves kulturni svet«. Želel je, da jim med svojim tridnevnim bivanjem v Ljubljani predava v društvu ter še posebej na delavskem shodu. Prepričan je bil, da jih bo tako pripeljal, podobno kot mu je to uspelo že na Koroškem in Štajerskem, na pot »pravilnega spoznanja«.⁴⁰

Na dan Mostovega prihoda v Ljubljano 3. aprila so poslali Michael Tomitsch, Kasper Kallan, Matija Kunc, Peter Kalin in Matija Schibert obvestilo na ljubljanski magistrat, da sklicujejo 5. aprila splošni delavski shod. Na dnevnem redu je bilo vprašanje splošne direktne volilne pravice, svobode tiska, društev in zborovanj; položaj Avstrije in stališča delovnih državljanov do takratnega ministrstva; pomen delavskega gibanja ter korist in namen delavskih društev. Tagblatt pa je poročal, da so predlagali kot zadnjo točko dnevnega reda pogovor o delavskem gibanju in njegovem namenu s posebnim oziroma na pariške dogodke. Notica obenem omenja javne letake po Ljubljani, ki so vabili na shod in po njih je Tagblatt prepisal spored nameravanega shoda.⁴¹ Magistratni svetnik Gutmann je poslal obvestilo deželni vladi s pripombo, da je program po njegovem mnenju sestavil Arko.⁴² Deželni predsednik Conrad je to zborovanje prepovedal z utemeljitvijo,

³⁶ MALj, reg. I, fasc. 859, X/2, dok. št. 1041 z dne 9. februarja 1871.

³⁷ LT z dne 20. marca 1871.

³⁸ Podrobneje o tej stavki glej Rudolf Golouh, Iz zgodovine delavskega gibanja v Ljubljani, Kronika I, Ljubljana 1953, št. 1, str. 48.

³⁹ Herbert Steiner, Die Arbeiterbewegung Oesterreichs 1867—1889, Europa-Verlag, Dunaj 1964 (dalje navajam Steiner), str. 28—31 in 57—58.

⁴⁰ Steiermärkisches Landesarchiv in Gradcu, fond Staathalterei-Präsidial, fasc. 5/2426/869, dok. št. 709 z dne 6. aprila 1871 in Brügel, II, str. 55 ter Kristan, str. 29.

⁴¹ LT z dne 6. aprila 1871.

⁴² Mikrofilman kazenski spis proti Francetu Železnikarju in tovarišem (dalje navajam kazenski spis), dok. št. 5222 z dne 3. aprila 1871.

da hočejo obravnavati vprašanja iz »splošne politike« (splošna politična vprašanja), ter zaprosil ljubljanskega župana, naj na vsak način pazi, da te prepovedi ne bi na kak način obšli.⁴³

Po Gutmannovem poročilu deželnemu predsedniku je bila ta prepoved povsod v javnosti z odobravanjem sprejeta. Delavci so z malimi izjemami že vnaprej vedeli, da mora biti ta shod zaradi zloglasnega agitatorja Mosta prepovedan. To je pričakoval tudi Most sam. Zato se je odločil, da ne ostane več v Ljubljani, še manj uspeha je pričakoval na pódeželju, zato je še isto noč odpotoval v Trst. Po Gutmannovem poročilu so bili delavci s tako odločitvijo deželne vlade zadovoljni, le nekaj delavcev je obtožilo Arka, da je kriv za to prepoved. Zato je Arko takoj odstopil s položaja predsednika odbora ter izstopil tudi iz društva. Gutmann je dobil njegovo zagotovilo, da v nobenem primeru noče biti več član tega društva. Gutmann je zato menil, da ga ni mogoče več imeti za verjetnega pobudnika tega shoda.⁴⁴ Poročilo kranjskega deželnega predsednika na Dunaj povezuje Mostov prihod v Ljubljano z razglasitvijo komune v Parizu. Most naj bi sporočil ljubljanskemu delavskemu društvu, da »potuje po naročilu pariških revolucionarjev, da pridobi v sporazumu s svojim prijateljem Scheujem delavski razred za nauk socialnodemokratske svetovne republike in da jih pripravi za akcijo, ki se mora začeti v kratkem«. To poročilo tudi bolj podrobno ter v nekoliko drugačni luči opisuje Mostovo bivanje v Ljubljani kot pa Gutmann. Sporoča, da je bila prepoved zborovanja sprejeta brez glasnega nasprotovanja. Most in njegovi pristaši pa so jo hoteli izigrati in so poskušali po raznih gostilnah z manjšimi predavanji in razgovori »propagirati socialnodemokratko teorijo«, kar pa jim je policija uspešno preprečila. Zato so ob polnoči odnehali, osumili pa so Arka, da je izdajalec in da posredno onemogoča Mostove namene. Deželni predsednik je zatrdil, da je ta sum bil povsem neosnovan.⁴⁵ Po poročilu Dežmanovega Tagblatta pa je Mostu uspelo, da je imel takoj po svojem prihodu v Ljubljano v društvenih prostorih predavanje o Lassallovih načelih.⁴⁶

Skupna vsem poročilom o Mostovem obisku je ugotovitev, da Most v Ljubljani ni našel primerne terena za svojo agitacijo in da so delavci z redkimi izjemami zavrnili njegove ideje. Vendar pa je kasnejši razvoj ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva pokazal, da sta bila ta ugotovitev in z njo povezan optimizem neupravičena. Že v naslednjih mesecih leta 1871 so se začeli prvi obračuni med pristaši Lassalla in Schultze-Delitscha, ki so v letu 1872 privedli do dokončnega razčiščenja in zmage lassallovcev v društvu. Prav gotovo bi bilo pretirano trditi, da je tak razvoj povzročilo samo kratkotrajno bivanje Mosta v Ljubljani, res pa je, da ga je pospešilo, seveda ob realnih pogojih, ki so za tak razvoj bili potrebni. Pri tem mislim

⁴³ Kazenski spis, dok. št. 3362 z dne 4. aprila 1871.

⁴⁴ Kazenski spis, z dne 6. aprila 1871.

⁴⁵ Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, II, Wien 1924, str. 84, in Kristan, str. 28.

⁴⁶ LZ z dne 6. aprila 1871.

predvsem na vrnitev Matije Kunca v Ljubljano, v katerem so Lassalovi pristaši v društvu našli sposobnega organizatorja in voditelja.

Na zboru sredi aprila se je že pokazala nova usmeritev društva. Ko je Kunc govoril o namenu in koristih društva, je poudaril, da morajo slediti Lassalovim načelom, vendar le kolikor to dopuščajo zakoni, kar so prisotni pozdravili z odobravanjem.⁴⁷ Društveni zapisnikar je poslal navdušeno poročilo o tem zboru v Volkswille, v katerem ugotavlja, da se je tudi v ljubljanskem društvu, ki se je doslej »klanjalo načelom Schultze-Delitscha in ki so ga z intrigami vodili za nos nek tukajšnji časnikar in še nekaj drugih pisacév«, začelo jasnit.⁴⁸

Matija Kunc je v naslednjih mesecih razvil živahno dejavnost. Minil ni noben zbor delavskega društva, na katerem ne bi govoril. Opozarjal je na pomen izobrazbe delavskega stanu kot pomembnega elementa v njegovi socialni osvoboditvi.⁴⁹ Zavračal je princip samopomoči kot edino sredstvo, s katerim je mogoče trajnejše izboljšati položaj delavcev, čeprav je menil, da ga ni treba povsem zavreči. Od ljubljanskega delavskega društva je zahteval, da se ravna po zgledu graškega in dunajskega delavskega društva, ki se povezujeta z liberalno stranko v boju proti reakciji, ker »imajo delavci pomembnejše interese, doseči morajo višji cilj, gre za njihovo izenačenje v socialnem življenju.«⁵⁰ Most in Andrej Scheu pa sta prav v tem času že začela boj proti oportunistični politiki Heinricha Oberwinderja povezovati se z liberalno stranko v boju proti reakciji, proti politiki, ki je postavljala boj za delavske pravice na drugo mesto. Ta načelen spopad je bil v letu 1871 videti še brezupen zaradi moči in prevlade Oberwinderja in njegovih somišljenikov v avstirjskem delavskem gibanju. Kunčev dopis v Volkswille septembra meseca dokazuje, kako dobro je znal analizirati domače razmere. Po njegovem poročilu je ljubljansko društvo šteló takrat blizu sto članov, v glavnem krojačev, mizarjev, tiskarjev in drugih ročnih delavcev. Pekov in čevljarjev v društvu sploh ni bilo, čeprav je menil, da bi bilo to zanje nujno potrebno. Ugotavljal je ponižujoče majhne plače in dolg delavnik ključavničarjev, kovačev in mizarjev. Često so mojstri odpuščali delavce, ki so se včlanili v društvo in to je bil vzrok malemu številu članov. Kunc je krivil tudi nacionalne spore, da se delavsko gibanje ne more razmahniti. Verjel je, da pa je mogoče z dobro agitacijo na javnih shodih »delavcem odpreti oči«. Poudaril je, da stoji ljubljansko delavsko društvo povsem na nestranskih tleh in da se na Lassalovih načelih bori za pravico in svobodo. Opozoril pa je strankarske voditelje na Dunaju, da morajo podpreti in pomagati društvu ter jih je prosil, da naj jim pošiljajo dobre govornike, da bodo poučili tukašni delavski stan.⁵¹

To Kunčevo načrtno delovanje v društvu pa tudi izven njega ni ostalo brez uspehov. Sredi oktobra je bil na društvenem izrednem

⁴⁷ LT z dne 25. aprila 1871.

⁴⁸ Volkswille z dne 29. aprila 1871.

⁴⁹ LT z dne 4. julija 1871, poročilo o mesečnem zboru delavskega izobraževalnega društva.

⁵⁰ LZ z dne 8. avgusta 1871.

⁵¹ Volkswille z dne 9. septembra 1871.

občnem zboru soglasno izvoljen za predsednika.⁵² Od novih članov odbora sta bila še dva znana kot Kunčeva somišljenika in dobra sodelavca. Prvi je bil krojač Jožef Dovič, ki se je prav tako na društvenih zborih zavzemal za Lassalova načela ter poudarjal, da je dolžnost države, da pomaga delavcem.⁵³ Drugi je bil Robert Wagner, stavec, ki je bil najprej izvoljen za društvenega računovodjo, nato pa za zapisnikarja.⁵⁴ Wagner je prišel v Ljubljano v začetku septembra 1871 iz Celovca, kjer je bil predsednik tamkajšnjega delavskega društva.⁵⁵ Kranjski deželni predsednik je v svojem poročilu notranjemu ministertvu na Dunaj 14. aprila 1872 ugotavljal, da se je društveno življenje z Wagnerjevim prihodom v Ljubljano zelo povzelo.⁵⁶

Po ohranjenih dokumentih in časopisnih poročilih je videti kot da Kunc in njegovi somišljeniki niso naleteli na nobeno resnejšo opozicijo v društvu in da so brez težav uvajali svojo linijo. Da ta slika ni resnična dokazujejo dogodki, ki jih je sprožil občni zbor delavskega in bolniškega društva 10. marca 1872. Na tem občnem zboru so po pravilih društva volili nov odbor. Predloženi sta bili dve kandidatni listi, ena od odbora delavskega bolniškega in invalidskega društva, druga pa od delavskega izobraževalnega društva. Že pred volitvami je Arko nastopil proti Kunčevi listi, češ »da je na njej več zastopnikov pokvarjenih tendenc, ki jih danes ves vzgojeni svet obsoja.«⁵⁷ Z večino so bili izvoljeni kandidati, ki jih je predlagal odbor delavskega bolniškega in invalidskega društva. Tako je bil za predsednika izvoljen Albin Arko, za njegovega namestnika pa Karel Rütting, ki sta bila oba znana kot vneta pristaša Schultze—Delitschevega načela samopomoči.⁵⁸ Kunc je nato v imenu 29 članov delavskega bolniškega in invalidskega društva ter nato še 16. marca v imenu delavskega izobraževalnega društva vložil pri ljubljanskem magistratu protest zaradi nepravilnosti pri volitvah. Utemeljeval ga je z dejstvom, da je bilo izvoljenih le 15 in ne kot določajo društvena pravila 20 članov odbora. Očital je, da so bili predsednik, njegov namestnik, blagajnik in računovodja izvoljeni skupinsko in ne posamično. Poudaril je, da društvena pravila določajo, da mora biti vsaj dve tretjini članov novega odbora, torej 14, člani delavskega izobraževalnega društva, izvoljenih pa je bilo le devet. Dvomil je v število pravilno oddanih glasovnic. Zato je zahteval, da se volitve razveljavijo, razpišejo novo društvo pa do takrat upravlja stari odbor, ki ga je vodil njegov somišljenik Franc Sark.⁵⁹

⁵² Kazenski spis, dok. št. 9695 z dne 17. oktobra 1871 in LZ z dne 25. oktobra 1871.

⁵³ LZ z dne 8. avgusta 1871.

⁵⁴ LZ z dne 14. decembra 1871, poročilo o izrednem občnem zboru ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva dne 10. decembra 1871.

⁵⁵ V Ljubljani pa je ostal do marca 1872. O poslovilnem večeru v njegovo čast je poročal Matija Kunc v dopisu Volkswille z dne 20. aprila 1872.

⁵⁶ Kristan, str. 34.

⁵⁷ LZ z dne 11. marca 1872.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ MALJ, reg. I, fasc. 859, X/11, št. dok. 2794 z dne 14. marca 1872 in Fond, lj. magistrat, št. dok. 2795 z dne 16. marca 1872.

Nadaljevanje je ta spopad dobil na rednem občnem zboru delavskega izobraževalnega društva 25. marca. Kunc je v dopisu Volkswille poročal, da se je že pred zborom zbrala skupina osmih članov društva, ki naj bi po nalogu nemško-liberalne strani poskušala društvo spet postaviti na Schultze-Delitschevo načelo samopomoči in določila svojo kandidatno listo za volitve v društveni odbor, ki pa je na volitvah dobila le nekaj glasov. Kunc je na zboru ponovil obtožbo, da so bile volitve za odbor delavskega bolniškega in invalidskega društva prevara.⁶⁰ V nadaljnjem poteku zbora Kunčevi nasprotniki niso dobili podpore in je tiskar Rütting, namestnik predsednika delavskega bolniškega in invalidskega društva vrnil člansko izkaznico delavskega izobraževalnega društva. Oporišče svojega dela so prenesli v delavsko bolniško in invalidsko društvo in vse leto 1872 je potekalo v znamenju njihovih prizadevanj, da se rešijo vezi z delavskim izobraževalnim društvom in so vsa Kunčeva prizadevanja, da doseže z njimi dogovor, propadla.⁶¹

Kljub tem pretresom in idejnim razčiščevanjem je delavsko izobraževalno društvo marca 1872 štelo že 162 članov.⁶² do konca meseca julija pa je pristopilo še preko 250 novih.⁶³ Ta hitri napredek društva — v letu dni se je torej število članov povečalo za štirikrat — ter strokovno gibanje, ki je takrat zajelo Ljubljano,⁶⁴ je vzpodbudilo kranjskega deželnega predsednika Wurzbacha, da je poslal ljubljanskemu županu Dežmanu opozorilni dopis, v katerem ugotavlja, da »zasluži v zadnjem času tudi v Ljubljani živahno gibanje v delavskih okrožjih vs po pozornost oblasti. To ni važno samo v državno-policijskem oziru — zajema tudi stanje obrti in socialne razmere ter more zbuditi zanimanje tudi s stališča javne varnosti, torej postaja tudi predmet lokalne policije.« Zato ga prosi, da posveti posebno pozornost delavskemu gibanju in mu svoja zapažanja takoj sporoči.⁶⁵

Rezultat tega poostregega policijskega nadzorstva je bila policijska prijava Matije Kunca mestnemu delegiranemu sodišču, da je nezakonito sklical delavsko zborovanje, ne da bi ga prej prijavil in je s tem prekršil paragraf 2 zakona o zborovalni pravici iz novembra 1867. Magistratni svetnik Ludvik Perona je namreč 22. junija odkril, da je Kunc sklical shod, na katerem so bili prisotni tesarji, ki so prav takrat stavkali in nekaj članov delavskega društva. Perona je zboro-

⁶⁰ Volkswille, št. 16 z dne 20. aprila 1872.

⁶¹ Izredni občni zbor delavskega izobraževalnega društva je v zvezi s tem podprl Kunčevo ugotovitev, da sta obe društvi neločljivo povezani, da je sedanji odbor pod predsedstvom Arka nelegalen, da ga je treba odstraniti ter je predlagal, da o tem razpravlja redni občni zbor delavskega izobraževalnega društva, Fond, lj. magistrat, poročilo policijskega Ludvika Perone z dne 28. septembra 1872 ter poročili v Laibacher Tagblattu in Laibacher Zeitung, z dne 1. oktobra 1872. Dokončno je bil spor rešen aprila 1873, ko je deželna vlada potrdila spremembo pravil. Društvo ni bilo več podružnica delavskega izobraževalnega društva, ampak je postalo samostojno in neodvisno. Uradno ob enem to ni bila več delavska bolniška in invalidska blagajna, čeprav se to ime že od leta 1871 ni več uporabljalo. — AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 2806 z dne 12. 4. 1873.

⁶² Volkswille z dne 20. aprila 1872.

⁶³ LT z dne 31. julija 1872.

⁶⁴ Primerjaj razpravo Rudija Kyovskega, Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871—1874 in ustanovitev prvih sindikatov v Ljubljani, Kronika III, Ljubljana 1955, št. 5, str. 150—159.

⁶⁵ MALJ, reg. I, fasc. 859, X/1, dok. št. 5591 z dne 7. junija 1872. Dokument je preveden in objavljen v omenjeni razpravi Kyovskega, str. 156.

vanje razpustil kljub Kunčevim ugovorom, da sploh ne gre za delavski shod, da je hotel novim članom, ki so takrat pristopili k društvu, le predavati o namenu in koristi delavskih društev ter utemeljeval, da mu to dovoljujejo društvena pravila.⁶⁶ Kunc je bil zaradi tega prekrška obsojen na 10-dnevni zapor. Najavil je pritožbo proti tej sodbi, ni pa podatkov, ali jo je res tudi vložil ter je po vsej verjetnosti kazen tudi odsedel.⁶⁷

Konec julija 1872 je Kunc na izrednem občnem zboru odstopil s položaja predsednika delavskega izobraževalnega društva. Vzrok tej odločitvi so bile obtožbe Jožeta Doviča in Franca Šturma, da je ponaredil društvene računске knjige in poneveril denar — približno 40 goldinarjev — ki ga je društvo namenilo kot podporo stavkajočim mizarjem na Dunaju in v Budimpešti.⁶⁸ Ob odstopu je pozval delavce, naj nadaljujejo njegovo uspešno začeto delo ter ostanejo enotni. Za novega predsednika je bil izvoljen Mihael Tomitsch.⁶⁹ Kunc je ostal še naprej aktivni član društva. Kunc je bil ponovno izvoljen v odbor društva na izrednem občnem zboru v začetku decembra 1872. Izjavil pa je, da sprejme to dolžnost, ko bodo preverili obtožbe Doviča in Šturma. Zato je bila imenovana posebna komisija,⁷⁰ ki je na naslednjem skupnem sestanku poročala, da so računске knjige neponarejene in točne. Kunc je bil rehabilitiran, Doviča in Šturma pa je odbor izključil iz društva. Na tem zboru je bil obenem za novega predsednika izvoljen Karl Monsam.⁷¹ Že v začetku februarja 1873 pa je bil Kunc ponovno z veliko večino glasov izvoljen za društvenega predsednika. Kunc sprva te izvolitve ni hotel sprejeti, češ da z delom v društvu močno škoduje svojemu poslu. Zato je bil sprejet predlog, da se Kuncu za njegov trud in izgubo časa izplačuje mesečna nagrada 5 goldinarjev.⁷²

Kako pomembna je bila Kunčeva vodilna vloga v društvu kažejo podatki o številu članov po njegovem odstopu s predsedniškega položaja. Do avgusta meseca 1872 je njihovo število stalno naraščalo, nato pa se tako hitro manjšalo, da je bilo društvo novembra 1872 zaradi majhnega števila članov pred razpustitvijo. Kunc je ugotovil, da je bila to delno krivda odbora zaradi nemarnosti, delno pa, ker delavci še vedno niso dojeli pomena društva. Nekateri so pričakovali le izboljšanje svojega položaja, mnogi pa so v društvu iskali le zabave. Ko pa so bili v teh svojih pričakovanjih razočarani, so se umaknili.⁷³

⁶⁶ MALj, reg. I, fasc. 859, X/11, dok. št. 6061 z dne 23. junija 1872 ter Kunčev dopis v Volkswille z dne 20. julija 1872.

⁶⁷ MALj, reg. I, fasc. 859, X/11, dok. št. 6616 z dne 9. julija 1872 ter navedeno delo R. Kyovskega, str. 155. To dokazuje tudi Kunčeva izjava na občnem zboru delavskega izobraževalnega društva oktobra istega leta, da bo ostal in še naprej deloval v Ljubljani ter da se s kaznimi ne bo pustil ustrahovati. Dopis M. Tomitscha v Volkswille z dne 30. oktobra 1872.

⁶⁸ Kazenski spis, policijsko poročilo Perone o zboru delavskega društva z dne 9. decembra 1872 ter LT z dne 14. decembra 1872.

⁶⁹ LT z dne 31. julija 1872.

⁷⁰ Kazenski spis, policijsko poročilo Perone o zboru 8. decembra 1872.

⁷¹ LT z dne 24. decembra 1872.

⁷² Kazenski spis, policijsko poročilo Perone o zboru delavskega društva z dne 3. februarja 1873.

⁷³ LT z dne 28. maja 1872.

V letu 1873 in 1874 se je društvo nato spet utrdilo in imelo okoli sto članov. Intenzivneje se je posvetilo svoji izobraževalni funkciji. Že od ustanovitve dalje je društvo prirejalo razna poljudnoznanstvena predavanja, na katere so vabili kot predavatelje znane ljubljanske kulturne, znanstvene in javne delavce. Januarja 1873 so začeli vpisovati v posebno delavsko šolo. Žal ni podatkov, kdaj se je začel pouk, koliko je bilo vpisanih in kakšne predmete so poučevali.⁷⁴ Društvo je ustanovilo tudi svojo knjižnico, v kateri so imeli delavci na razpolago v tem času približno sto knjig, od tega eno tretjino znanstvenih in dve tretjini leposlovnih ter časopise. Tudi za knjižnico ni več mogoče ugotoviti, katere knjige so to bile, kdo so bili njihovi avtorji.⁷⁵

Leta 1873 je dobila cesarsko sankcijo volilna reforma, ki jo je Auerspergová vlada pripravljala že od leta 1871. Ta reforma je uvedla direktne volitve v državni zbor. Število poslancev se je dvignilo za tri četrtine, od tega se je najbolj povečal delež mestne kurije.⁷⁶ Ob vprašanju, podpreti ali zavrniti volilno reformo, so se začele ostre polemike, ki so avstrijsko delavsko gibanje, že takrat ne več enotno, razcepile v dva tabora. Oberwinder je volilno reformo v soglasju s svojo taktiko podpreti liberalno stranko v boju proti reakciji, pozdravil, medtem ko mu je Andrej Scheu očital, da je s tem obšel zahtevo delavcev po splošni in direktni volilni pravici. V prvih mesecih razkola je bila Oberwinderjeva smer še v večini, kasneje pa se je vedno bolj uveljavljala Scheujeva ter je imel Oberwinder podporo le še v strokovnih društvih.⁷⁷ O stališču ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva do volilne reforme je poročal Laibacher Tagblatt v začetku aprila. Po tem poročilu je društvo dalo svoje polno soglasje resoluciji dunajskega delavskega društva Volksstimme, ki je volilno reformo podprlo. Ta resolucija med drugim poudarja, da se delavska stranka Avstrije bori za takšno državo, »v kateri je uvedena nepopačena splošna in direktna volilna pravica ter popolna svoboda tiska in zborovanj... V vsakem koraku, ki pelje bliže temu cilju, vidi korist za stranko.« Podpora tej resoluciji pa je bila za ljubljansko društvo le začasen izhod, ker je želelo sklicati svoj javni shod takoj, ko jim bo to dovoljeno ter na njem sprejeti svojo resolucijo, ki pa verjetno ne bi bila bistveno drugačna.⁷⁸ Vprašanje pa se postavlja, zakaj je društvo s sklicanjem tega shoda odlašalo vse do začetka decembra, ko so Schrank in še trije člani društvenega odbora poslali deželni vladi prošnjo, da jim dovoli sklicati delavski shod, na katerem bi sklepali o političnem programu delavcev ter o njihovem stališču do novega državnega zbora. Poročal naj bi Kunc. Perona je opozoril deželno vlado, da »tukajšnji delavci še ne stojijo na takšni izobrazbeni stopnji, da bi samostojno gradili pravilno spoznanje« o teh problemih. Menil je, da bi mogel zaradi heterogenosti ljubljanskih de-

⁷⁴ LZ z dne 28. januarja 1873.

⁷⁵ LT z dne 28. maja 1873.

⁷⁶ Glej Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918, Slovenska matica v Ljubljani 1965, str. 31—33.

⁷⁷ Steiner, str. 65—69.

⁷⁸ LT z dne 2. aprila 1873.

lavcev (narodnostne in politične), biti zbor nevaren za javni red in mir ter je zato priporočal, da se shod prepove. Deželna vlada je to priporočilo upoštevala in shod prepovedala.⁷⁹ Znano pa je Kunčevo mnenje o razkolu med dunajskimi voditelji. Na društvenem zboru 10. avgusta 1873 je Kunc v svojem poročilu poudaril, da so med delavskimi voditelji »pognale korenine razprtij, ki se jih ne sme podcenjevati, lahko se zgodi, da se bodo izgubile vse dosedanje žrtve in pridobitve delavcev, če se le-ti ne bodo v pokrajinah osamosvojili« ter omenil, da »so igrali na račun delavcev napačno igro, vendar so delavci uvideli, da se morajo sedaj sami nekaj naučiti, če hočejo uspeti proti svojim odkritim ali prikritim sovražnikom.«⁸⁰ Kunc je pravilno ugotovil, da ti spori med voditelji rušijo moč delavskega gibanja, logično izhaja njegova obsodba obeh spornih strani, vendar pa je bil njegov poziv delavcem na podeželju, naj sami nadaljujejo boj, nemiseln, saj se je spor v tem času že razširil in to ni bil več samo »dunajski« razkol.

Neudörflski kongres avstrijske socialne demokracije aprila 1874 predstavlja pomemben mejnik v razvoju avstrijskega delavskega gibanja. Po treh letih razcepa je uspelo Andreju Scheuju in njegovim somišljenikom ob novem programu na marksistični osnovi ponovno združiti avstrijsko delavsko gibanje, saj je v letu po neudörflskem kongresu Oberwinder povsem izgubil vpliv nanj.⁸¹ Razpravi o devetih točkah neudörflskega programa se je pridružilo tudi ljubljansko delavsko društvo. Sredi maja so sklicali občni zbor, na katerem je Kunc predaval o stališčih avstrijskih delavcev ter prebral določila programa. Želel je, da se v debati delavci odločijo, ali ga sprejmejo ali ne, vendar je bila to zgolj formalna poteza, saj je v uvodu v svoje predavanje poudaril, da mora ta program postati program vseh avstrijskih delavcev, torej tudi ljubljanskih. Razpravo in končno odločitev pa je preprečil kot policijski komisar prisotni Perona z utemeljitvijo, da gredo nekatere točke tega programa predaleč in s tem tudi razprava o njih ter je shod razpustil.⁸²

Vzporedno s politično organizacijo so si delavci prizadevali izgraditi tudi strokovno, ki naj bi postala središče dnevnega boja za izboljšanje njihovega položaja. V prvem obdobju je bila to naloga delavskih izobraževalnih društev. V to so jih silila ozko omejena društvena pravila, ki so jim prepovedovala ukvarjati se s politikom. Oblasti so budno pazile, da ta določila ne bi bila prekršena, vendar je društvom tudi že v začetnem obdobju uspelo jih obiti, ter so postajala vedno bolj resnične politične organizacije delavstva. Leta 1871 in 1872, ko so v Ljubljani stavkali krojaški, mizarski in tesarski pomočniki,⁸³ pa se je vedno bolj kazala potreba, da se ustanovijo ožja, stro-

⁷⁹ Kazenski spis, z dne 5. decembra 1873 in z dne 6. decembra 1873.

⁸⁰ LT in LZ, z dne 12. avgusta 1873.

⁸¹ Glej Steiner, str. 95–104.

⁸² Kazenski spis, z dne 13. maja 1874 ter LZ in LT, z dne 12. maja 1874.

⁸³ O stavkovnem gibanju v Ljubljani je napisal Rudi Kyovsky študijo Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871–1874 in ustanovitev prvih sindikatov v Ljubljani, Kronika III, Ljubljana 1955, št. 3, str. 150–159.

kovna društva, ki bodo ščitila interese delavcev tudi po njihovih poklicih. Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo je stavkajoče delavce podprlo in je aprila 1871 na predlog Matije Kunca ustanovilo stavkovni sklad kot podporno blagajno z začetno vsoto 50 goldinarjev.⁸⁴ Več pa društvo ni moglo storiti. To blagajno so obdržali kot stalno ustanovo tudi po uspešnem zaključku stavke krojaških pomočnikov, da bi se lahko izplačevala podpora v primeru, ko bi mojstri poskušali kaznovati nepokorne delavce ter jih odpuščati.⁸⁵

V letu 1872 je začel Matija Kunc, ki je bil glavni pobudnik ustanovitve strokovnih društev, še z odločnejšo akcijo. Uvidel je, da se položaj delavcev, zlasti problem skrajšanja delovnega časa, s stavkami ne da trajnejše rešiti, čeprav so se stavke tesarjev in mizarjev v letu 1872 uspešno končale.⁸⁶ Pri tem je naletel včasih na nasprotovanje tudi v delavskem izobraževalnem društvu. Takratni predsednik društva Tomitsch se je bal, da se bo delavsko izobraževalno društvo v strokovnem izgubilo in to prav v času, ko si je po krizi v oktobru in novembru 1872 ponovno opomoglo ter se utrdilo. Ni bil prepričan, da bodo strokovna društva prav tako uspešno delovala in je bil zato proti tej cepitvi sil.⁸⁷ Kljub tej opoziciji so se sredi leta 1873 ustanovila v Ljubljani strokovna društva krojaških in čevljarskih pomočnikov ter lesnih delavcev.

Društveni zapisniki nam potrjujejo sliko, ki jo je deželno predsedstvo poslalo notranjemu ministrstvu, namreč, da so društva sicer razvila dovolj živahno dejavnost, ki pa ni dala nobenih rezultatov.⁸⁸ Vprašanje je, kje so vzroki, da niso mogla zaživeti, čeprav je ob njihovem ustanavljanju kazalo, da bodo, zlasti po stavkah razgibanem letu 1872, uspešna. Verjetno je točna Kunčeva ugotovitev, da delavci niso dovolj osveščeni in da sami ne vedo, kaj sploh hočejo.⁸⁹ Kunc je poskusil vnesti več življenja vanje, z vrsto predavanj je opozarjal na velik pomen strokovnih društev, vendar njihovega dela ni uspel razgibati. V letu 1875 pa je zamrla vsakršna dejavnost in julija 1875 so javili ljubljanskemu magistratu, da društvu prostovoljno razpuščajo.⁹⁰

Meseca oktobra 1874 je bil Matija Kunc poklican k vojakom ter je zato moral odstopiti s položaja predsednika delavskega društva. Za njegovega naslednika so izvolili mizarskega pomočnika Vincenta Forsta, ki je bil do takrat njegov namestnik.⁹¹ Da bi bil Kunc, potrjen za vojaško službo šele na tretjem naboru, res vpoklican v vojsko na ukaz oblasti, verjetno deželne vlade, ni nobenih arhivskih podatkov.⁹² Možno pa je, da je bil Kunc vpoklican v vojsko zaradi svojega zna-

⁸⁴ LT z dne 25. aprila 1871.

⁸⁵ Ta sklep je sprejel zbor krojaških pomočnikov na pobudo Matije Kunca 17. septembra 1871, LZ z dne 19. septembra 1871.

⁸⁶ Kunčovo poročilo na zboru delavskega izobraževalnega društva 22. junija 1873, LT z dne 25. junija 1873.

⁸⁷ Kazenski spis, poročilo Perone o občnem zboru delavskega izobraževalnega društva 8. decembra 1872.

⁸⁸ AS, predsedstveni spisi, fasc. 1, dok. št. 4 z dne 12. januarja 1874.

⁸⁹ MALj, reg. I, fasc. 859, X/11, dok. št. 3711 z dne 17. marca 1874.

⁹⁰ AS, spisi deželne vlade, fasc. 16-7, dok. št. 5971 z dne 31. julija 1875.

⁹¹ Kazenski spis, z dne 5. oktobra 1874.

⁹² Glej Kristan, str. 98.

nega stališča ob programu sprejetem v Neudörflū. Notranji minister Lasser je v dopisu štajerskemu državnemu namestniku namreč opozoril, da je treba društva, ki so osnovana na tem programu, takoj razpustiti, ker je program v smislu zakona o družtvih iz leta 1867 nezakonit in državi nevaren.⁹³

Podatki o udeležbi na društvenih zborih po njegovem odhodu nam kažejo, da je bil Kunc resnično vpliven in nadvse delaven voditelj, da je bil duša ljubljanskega društva. Občnemu zboru v začetku oktobra je še prisostvovalo 30 članov, že novembra pa je moral predsednik sklicati mesečno sestanek dvakrat, ker je bila prvič udeležba premajhna, drugič pa je prišlo le 15 članov. Prav tako so morali zaradi nesklepčnosti odpovedati sejo tudi meseca decembra 1874. S Kuncem odhodom se zaključuje prva doba razvoja in delovanja ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva. Njegova zasluga je, da se je društvo približalo in vključilo v avstrijsko delavsko gibanje, saj je vztrajno vcepljal v zavest ljubljanskih delavcev, da morejo doseči uspehe le združeni in enotni. S svojim sodelovanjem v širšem okviru avstrijskega delavskega gibanja kot delegat na raznih skupnih sestankih avstrijskih delavcev in z dopisovanjem v osrednji strankarski časnik Volkswille je zbliževal in pojasnjeval dogajanja v centru, na Dunaju in doma v Ljubljani. Čeprav je z njegovim odhodom ostala v društvu velika vrzel in se je čutila tudi še naslednja leta, pa je položil temelje za njegov nadaljnji razvoj. V tem času se je društvo že uveljavilo kot element, ki je prisoten v družbenem življenju, na katerega je treba računati.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERBILDUNGSVEREINE UND DIE ANFÄNGE DER ARBEITERBEWEGUNG IN LJUBLJANA

Die Abhandlung analysiert die Arbeiterbewegung in Ljubljana in der Zeit vom Jahre 1868 — in dem der Druckerbildungsverein und später 1869 noch der Arbeiterbildungsverein gegründet wurden, bis zum Jahre 1874, als der damalige Führer der Arbeiterschaft von Ljubljana Matija Kunc einrückte und die Arbeiterbewegung weitgehend erlahmte. Auch die Tätigkeit von Fachvereinen ist kurz skizziert. Die grösste Aufmerksamkeit wird in der Abhandlung der Zeit gewidmet, in der Matija Kunc der Arbeiterbildungsverein von Ljubljana leitete, das ist die Blütezeit der Arbeiterbewegung und von sozialdemokratischen Ideen in Ljubljana.

⁹³ Steiermarkisches Landesarchiv v Gradcu, fond Staathalterei-Präsidial, 5-51-1874, dok. št. 1731 z dne 29. aprila 1874.

Franc Rozman

SOCIALISTIČNO GIBANJE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM
DO LETA 1874

I. Mariborsko delavsko izobraževalno društvo do neudörflskega kongresa

Z avgustovsko prepovedjo mariborskega delavsko izobraževalnega društva delavsko gibanje ni zamrlo in ni ostalo brez svojega društva, kot je to menil Baš.¹ Še v času, ko je bila v obravnavi pritožba prvega društva na notranje ministrstvo in državno sodišče, je staro članstvo v skoraj identični obliki osnovalo novo društvo. Pravila za novo ustanovljeno društvo so poslali Georg Widemscheg, Stefan Pauler, Jakob Zollenstein, Johann Hübner ter Franz Wiesthaler že 17. oktobra 1870.² Ustanovni občni zbor so nameravali sklicati 20. novembra, vendar je graško namestništvo 6. novembra odklonilo pravila, češ da § 13 ne zadošča zakonu o društvih, ker ne govori o možnosti razpustitve društva.³ Pripravljalni odbor je popravljena pravila ponovno poslal namestništvu 18. novembra in 8. decembra je bilo društvo dovoljeno.⁴ Paragraf 13 je bil dobesedno prepisan iz pravil prejšnjega, avgusta 1870 prepovedanega društva, ki ga je isto namestništvo dve leti preje dovolilo: Zdajšnja prepoved je bila pač očiten znak zavlačevanja in nagajanja s strani namestništva. Delavci so se upravičeno spraševali, čemu namestništvo v svojih odločitvah nima enotnega mnenja v pravnih presoajah.⁵ V obdobju tega kratkotrajnega presledka je bilo na Dunaju osnovano novo delavsko izobraževalno društvo namesto tistega, ki je bilo ob veleizdajniškem procesu prepovedano. Podpredsednik novega društva je postal Scheu, urednik Volkswille. Ustanovnemu občnemu zboru tega društva je 13. novembra Wiesthaler poslal brzojavko, v kateri pravi: »Srečo v novih prizadevanjih k visokemu, lepemu, staremu cilju.«⁶ Zaradi šikan namestništva se je mariborsko delavsko društvo lahko osnovalo šele čez dva meseca. Ustanovni občni zbor je bil 18. decembra 1870 v Gambrinusovi pivnici in je izvolil

¹ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, Casopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, 3 — XXX, VIII, str. 214 (cit. CZN).

² Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 14259/487 (cit. St LAG).

³ Prav tam; glej tudi Volkswille, št. 43, 19. 11. 1870.

⁴ Prav tam.

⁵ Volkswille, št. 45, 3. 12. 1870.

⁶ Volkswille, št. 43, 19. 11. 1870.

naslednji odbor: predsednik je postal Franz Wiesthaler, njegov namestnik Georg Widemscheg, tajnik Stefan Pauler, njegov namestnik Karel Bremich, blagajnik Alois Hermann, ki je imel za namestnika Jakoba Zollensteina, knjižničarja sta bila Josef Sidar in Marcus Meizen, ostali odborniki pa Heinrich Hinrich, Franz Jelen, Ferdinand Diettinger in Vinzenz Aueri.⁷

Avstrijska socialna demokracija je bila tedaj pod močnim pritiskom veleizdajniškega procesa, številna društva širom monarhije so bila prepovedana, velik odmev pa sta povzročili tudi prusko-francoska vojna in pariška komuna. Spomladi 1871 je prišlo do prvega večjega razcepa med avstrijskimi socialisti. Na eni strani je bil del delavstva okrog Oberwinderja mnenja, da naj bo delavska stranka del liberalno meščanskega gibanja, drugi del okrog Scheuja, Karel-Reinthala in Wankeja pa je zastopal mnenje, da mora biti delavska stranka zbirališče vseh delavcev, obrtnikov in sploh tlačanih slojev, vključno kmečki proletariat.⁸ Oberwinderjeva smer ali zmerni so kmalu ostali v manjšini, njihov program pa je bil, da naj se razmere izboljšajo po poti reform; mnogo bolj kot radikali so koketirali z meščanskimi strankami. Bistvo radikalnega programa je v nekem policijskem poročilu označeno, da so »erfüllt von einem Hass gegen die Besitzenden, sie wollen das Kapital beugen vor der Arbeit und ihre ganze Existenz einsetzen«.⁹ V bistvu so vztrajali na znanem Hartungovem programu, ki je bil sprejet že 22. avgusta 1868 na devetem dunajskem dnevu.¹⁰ Tudi mariborsko delavsko izobraževalno društvo je bilo na strani radikalov podobno kot graško, ki je bilo vseskozi nekakšna zvezda vodnica za Mariborčane. V podporo radikalnim stališčem so v Mariboru konec februarja 1871 sprejeli resolucijo, s katero so pozdravili zborovanje dunajskih delavcev 27. februarja 1871; v njej pravijo: »Prijetelji, strankini prvoborci! Zahvaljujemo se vam, da tako pogumno razvijate naš prapor. Samo sodelovanje v zakonodaji nam bo prineslo rešitev iz socialne stiske. Naša prva zahteva je splošna volilna pravica, da pa bomo to zahtevo opravili z uspehom, predlagamo volilno pravico z 20. letom, tajno glasovanje, volitve ob dela prostih dnevih, poslanske diete, svoboden in poceni tisk, neomejeno pravico združevanja in pravico zborovanja.«¹¹ To je natanko tisto, kar je zahteval Hartungov program. Podobno problematiko so obravnavali na shodu 6. aprila 1871, na katerem je Wiesthaler orisal načrt, kako naj bi se avstrijska socialna demokracija organizirala ter čim uspešneje delovala. Žal ta skica ni ohranjena, da bi jo mogli podrobneje analizirati. Na teh shodu je govoril tudi Johann Most, ki je bil takrat na agitacijskem potovanju po južnih deželah monarhije. Preden je prišel

⁷ Marburger Zeitung (cit. MZ), 25. 12. 1870.

⁸ Herbert Steiner, Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867—1889, Wien 1964 (cit. Steiner), str. 60—61.

⁹ Steiner, n. d., str. 64.

¹⁰ Steiner, n. d., str. 12; Klaus Berchtold, Österreichische Parteiprogramme 1868—1966, Wien 1967, str. 111.

¹¹ MZ, 3. 3. 1871.

v Maribor, je imel uspešen shod v Beljaku.¹² Iz Maribora se je napotil še v Ljubljano, kjer so mu prepovedali zborovanje. V svojem govoru v Mariboru je bil mnenja, da je rešitev Avstrije iz takratne zmede le v tem, da vlada podpre socialno demokratska stremljenja. Kot je zapisal Volkswille, se po njegovem govoru aplavz kar ni hotel poleči.¹³ Za volitve septembra 1871 se je mariborsko delavsko izobraževalno društvo povežalo z liberalci in nastopilo skupaj z njimi proti nemškimi in slovenskim konservativcem. V Mariboru se je politično življenje že polariziralo na dva izrazito si nasprotna tabora: na liberalni nemško orientirani tabor, ki so se mu priključili tudi delavci, ter na slovenski tabor, ki je bil sestavljen iz konservativcev in liberalcev.¹⁴ S tem, da se nobeni slovenski politični struji ni posrečilo pridobiti na svojo stran slovenskega delavstva, je nemški vpliv v socialni demokraciji prevladal. Sama socialna demokracija takrat še ni nasprotovala politični zaroki z liberalci čeprav je ni ravno pospeševala, torej povsem drugače kot leta 1873, ko je radikalna smer odkrito nastopila proti volilni reformi Hohenwartove vlade, medtem ko je Oberwinderjeva smer osnutek volilnega zakona odkrito pozdravila.¹⁵ Predvolilno zborovanje v Mariboru je bilo 20. avgusta 1871 v Götzovi pivnici, udeležila sta se ga tudi mariborska poslanka Friedrich Brandstetter, ki je po besedah Volkswille predstavljal »skrajno levico razpuščenega državnega zbora«,¹⁶ ter poslanec v štajerskem deželnem zboru Karl Reuter. Na shodu so obravnavali tudi stališče delavcev do drugih strank. Wiesthaler je v svojem govoru dejal, da se delavsko gibanje že od svojih začetkov zavzema za to, da bi sprejelo stališče do drugih strank, zdaj pa je končno napočil čas, da se o tem izjasni. Opozoril je, da je najbolj potrebno, da se zlomi reakcija višjih fevdalcev in ultramontancev, torej Hohenwartova vlada. Govoriti je treba o skupnem boju liberalcev in socialnih demokratov proti klerikalcem. Delavci v Gradcu in na Dunaju so se že sporazumeli; da bodo na skorajšnjih volitvah skupaj nastopili in v svoji resoluciji 27. februarja so se odločili, da ne bodo podprli Hohenwarta. Po njegovem mnenju formalna zveza nemških liberalcev in delavcev ne nasprotuje programu slednjih, ker tudi v zahtevi po splošni volilni pravici, ki ob popolni svobodi tiska in združevanja samo pospešuje svoboden razvoj v tako zaostali deželi kot je to Avstrija, liberalna stranka podpira delavce. Nemški liberalci se v svojem programu zavzemajo tudi za ustanovitev delavskih zbornic. Delavska stranka nasprotuje tistemu federalizmu, ki ga hoče izvesti fevdalno klerikalna reakcija, ki ovira svoboden razvoj in interese meščanske družbe ter je samo v korist državne in cerkvene reakcije, ki hoče z njim obdržati preostanke srednjega veka. Resolucija se konča: »Die Arbeiterpartei, welche als sie zuerst den umfassendsten Gebrauch von dem Vereins- und Versammlungsrechte machte, glück-

¹² Volkswille, št. 13, 1. 4. 1871.

¹³ MZ, 7. 4. 1871; Volkswille, št. 15, 15. 4. 1871; St LAG; Stat. Präs. 5-2426/869, poročilo magistrata namestništvu, št. 3200, 6. 4. 1871.

¹⁴ Baš, n. d., str. 215.

¹⁵ Steiner, n. d., str. 66.

¹⁶ Volkswille, št. 54, 26. 8. 1871.

licherweise keine Partei vorfand, die durch eine Art von Scheinliberalismus den instinctiv richtige und gesunde Urtheil der Massen hätte irreleiten können, war daher stets bestrebt, der Sammelpunkten allen freisinnigen Elemente zu werden, und sie fordert wiederholt alle Freidenkenden auf, sich mit ihr zu vereinigen. Sie allein will in Wahrheit gleiches Recht für alle und ihre Interessen fallen zusammen mit den Kulturinteressen der Gesamtheit. Sie will nicht, wie die jetzt herrschende Politiker, die äusseren Erscheinungen der Staatskrankheiten heilen, sondern diese selbst durch eine Umgestaltung der heutigen Produktionsverhältnisse auf dem Wege der freien individuellen Assoziation gefördert durch den Staat. Sie kämpft nicht allein für das industrielle Proletariat, sondern für jene 90% der Bevölkerung, welche nach den statistischen Ausweisen aller Länder in Notdurft leben. Sie kämpft für den industriellen Arbeiter, für den bauerlichen Tagelöhner, für den von Schulden gedrückten Kleingewerbetreibenden und Beamten, für den hungernden Lehrer und Künstler, für den ehrlichen Schriftsteller; für alle, welche kein menschenwürdiges Dasein führen. Als Avantgarde aller jenen Armen und Elenden streitet heute zunächst für die Verbesserung seiner Lage der industriellen Arbeiter. Ist dieser Ziel erreicht, so folgt daraus mit Naturnotwendigkeit auch die Verbesserung der Lage der bauerlichen und geistigen Arbeiter. Im Hinblick auf die auswärtige politische Lage begrüsst die Arbeiterpartei in Oesterreich mit Freunden der Sturz der weltlichen Herrschaft des Papstes und erblickt in der Vollendung der deutschen Einheit einen bedeutenden Fortschritt für die grosse internationale soziale Bewegung.«¹⁷ To vsekakor zelo zanimivo in jasno resolucijo so enoglasno sprejeli. V debati je Jakob Zollenstein govoril o zgodovini delavskega gibanja v Avstriji in dejal, da se morata delavska in liberalna stranka boriti proti skupnemu sovražniku, ko pa bo le-ta poražen, bosta šli vsaka svojo pot: liberalna na desno, delavci pa na levo. V imenu liberalcev je najprej govoril Ferdinand Diettinger, ki je dejal, da delavcem niso zavrnil nobene njihove zahteve, vendar imajo liberalci tudi svoje zahteve, ki jih morajo delavci podpreti. Te pa so: odprava indirektnih davkov in uvedba novega enotnega davka na dohodke, obrtni zakon, ki bo urejal odnose med delavci in delodajalci, uvedba delavskih zbornic, uvedba posebne sekcije za delavska vprašanja pri trgovinskem ministrstvu. Brandstetter je v svojem govoru izrazil veselje, da so tudi delavci spoznali, kako potreben je skupni nastop in boj proti reakciji. Dejal je, da se je skupaj s Konradom Seidloň v parlamentu zavzemal za ureditev vojaške službe, ki delavce zelo prizadene. Ožigosal je dejavnost ministrov Giskre in Schöffleja o delavskem vprašanju ter obljubil, da se bo zavzemal za delavske zbornice, ki naj bodo prehodna oblika k splošni volilni pravici. O delavskih zbornicah je govoril tudi Wiesthaler. Po njegovem mnenju naj bi vsaka dežela imela vsaj eno zbornico, večje pa tudi več in vsaka zbor-

¹⁷ MZ, 23. 8. 1871; Volkswille, št. 34, 26. 8. 1871, št. 18, prav tam, glej tudi Baš, n. d., str. 214.

niča naj bi v deželni zbor izvolila vsaj tri poslance. Govoril je tudi o preureditvi monarhije; glede tega je še vedno stal na stališču, da mora to biti zveza dežel, v kateri bodo vladali svoboda, blagostanje, red znotraj države in neodvisnost na zunaj. Vendar je pa proti tistemu federalizmu, ki hoče pod aristokratsko ultramontansko zastavo vrniti državo v srednji vek.¹⁸ Ta shod je z neprikritim zadovoljstvom za beležila tudi Tagespost, ki pravi, da so delavci enoglasno sprejeli resolucijo o »aufrichtigen und dauernden Anschluss an die deutsche liberale Partei«.¹⁹ Ob koncu tega največjega predvolilnega shoda, na katerem je bila sklenjena prva politična volilna zaroka med delavci in liberalci, so za družine na dunajskem veleizdajniškem procesu zaprtih ljudi zbrali 5 fl.²⁰ Na volitvah za deželni zbor je potem septembra v mestni kuriji v Mariboru zmagal Reuter, v kmečki kuriji za sodne okraje Maribor, Slovenska Bistrica in Lenart (brez Maribora in Slovenske Bistrice) pa Brandstetter in Seidl proti Slovincema Radeju in Sumanu. Na oktobrskih volitvah za državni zbor so bili izvoljeni isti trije poslanci.²¹ S to zmago na volitvah so največ pridobili liberalci, delavci so oddali samo svoje glasove. Liberalci so se sicer potegnili za nekatere njihove zahteve, predvsem za delavske zbornice, vendar je te načrte zmel mehanizem parlamentarnega birokratizma. Ob naslednjih volitvah 1873 je delavska stranka na podlagi teh izkušenj že odkrito pozivala, naj se ne pridružijo liberalcem, njihov boj mora veljati splošni volilni pravici.

V prvi polovici leta 1871 je Hippolyt Tauschinsky začel z ognjevito agitacijo za svoje društvo Poslanstvo resnice, svobode in ljubezni (Botschaft der Wahrheit, der Freiheit und der Liebe). To društvo je bilo čudna zmes socialnega programa z religioznimi idejami. Tauschinsky je bil v delavskem gibanju markantna osebnost že leta 1868 na Dunaju in eden izmed voditeljev dunajskega delavsko izobraževalnega društva, ki je sprejelo Hartungov program. Tauschinsky sam je bil zelo protislovna osebnost, zelo izobražen mož, ki je bil na dunajski visoki šoli za upodabljajoče umetnosti docent za zgodovino. Svoje Poslanstvo svobode, resnice in ljubezni je osnoval že leta 1868, -ko je izdal pod istim naslovom posebno brošuro, v kateri je razvil svoj program. Izhajajoč iz liberalno meščanskih krogov je govoril o neodtujljivih pravicah človeka v naravnem, državnem in kulturnem življenju, na socialnem področju je zastopal lassallovske ideje, zavzemal se je za socialno zakonodajo, ki bo omogočila slehernemu državljanu, da bo užival sadove svojega dela. Že takrat je ustanovil nekaj društev v smislu svojega programa, vendar preveč uspeha ni požel. Ko pa je bilo odkrito, da je od notranjega ministra Taaffeja dobil podkupnino v znesku 800 fl, je bil prisiljen izstopiti iz društva in se je za nekaj let sploh umaknil iz delavskega gibanja.²² Šele v letu 1873 se je spet začel približevati delavskemu gibanju, vendar ga

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Tagespost, 21. 8. 1871.

²⁰ Glej op. 17.

²¹ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 226, 383, 384, 390.

²² Steiner, n. d., str. 14-15.

je hipoteka preteklosti močno bremenila in si je le težko pridobila zaupanje delavskih voditeljev. Kljub temu, da je bil odličen govornik, zelo inteligenten in sploh impozantna osebnost, je motila njegova nestrpnost do nasprotnih mnenj in ugovorov ter delavskemu razredu tuja religioznost, ki sicer ni bila katoliška, vsekakor pa religioznost. Delavci so mu očitali, da kljub temu, da ne priznava osebnega boga ampak le idealno naravo; vendarle ustvarja novo vero. Delavski funkcionarji so si bili v glavnem edini, da bi brez te svoje verske primesi imel med delavstvom mnogo več vpliva. Vsekakor je na neudörflskem kongresu imel glavno vlogo in je bil tudi izvoljen za predsednika kongresa. Na procesu proti njemu in soobtoženim je sam dejal, da ne za to, ker bi bil med delegati najbolj priljubljen, pač pa zato, ker so vedeli, da je sposoben spraviti na skupen imenovalec vse različne sprte smeri v delavskem gibanju in pa ker kot predsednik ni mogel sodelovati v debatah.²³ Na procesu Tauschinskemu niso mogli dokazati veleizdajstva, toda zaradi kršitve javnega reda in miru je bil obsojen na tri mesece zapora. Potem se je povsem umaknil iz delavskega gibanja in je umrl 1905 kot upokojen uradnik.²⁴

Doslej je bilo iz nekega Kersnikovega pisma znano, da je imel Tauschinsky od 5. januarja 1874 dalje v Gradcu slovenska predavanja v okrilju »popolnem brezverskega poselstva, svobode in ljubezni«. ²⁵ Drugih podatkov ni, pač pa je očitno, da je somišljenike iskal že tri leta prej. Dve skromni notici o tem je prinesel njegov list *Volksbote*, ki z optimizmom piše maja 1871, da se njegovo gibanje v Gradcu in okolici lepo širi ter da se je Tauschinsky začel pripravljati, da svojo brošuro o Poslanstvu prevede v slovenščino. Istočasno so se njegove ideje širile tudi v Istri in je neki Lodovico Vuličević pod naslovom *Il mondo* prevedel prvi dve poglavji poslanstva v listu *Il Pensiero, Giornale del Popolo Istriano*, organo ufficiozo per gli atti della Società Operaia di Pola v njegovi drugi številki z dne 14. aprila 1871.²⁶ Čez nekaj mesecev, v avgustu 1871, je že napovedano, da bo Tauschinsky v Mariboru začel s septembrom brezplačno predavati o svojem nauku.²⁷ Septembra je prenehal izhajati njegov list *Volksbote* in ni najti podatkov niti v drugih virih, če je svojo zamisel realiziral. Po skopem poročilu mariborskega okrajnega glavarja je v naslednjih letih Tauschinsky imel velik vpliv na mariborske delavce in poročilo pravi, da je bil mnogokrat v Mariboru, kjer je vedno kontaktiral samo z delavci ali vodstvom delavsko izobraževalnega društva, ni pa več propagiral svoje verske sekte. Seveda je to že v drugi politični konstelaciji, ko je Tauschinsky spet postal vidnejša oseba v delavskem gibanju, posebno v Gradcu, in gredo ti njegovi obiski v Mariboru na račun njegovega prizadevanja, da se delavstvo združi v sklopu priprav na neudörflski kongres. Pod njegovim neposrednim vodstvom

²³ Steiner, n. d., str. 90–91.

²⁴ Steiner, n. d., str. 120.

²⁵ Ivan Prijatelj, Janko Kersnik in njegova doba I, Ljubljana 1910, str. 238.

²⁶ *Volksbote*, št. 9, 1. 5. 1871.

²⁷ *Volksbote*, št. 12, 1. 8. 1871.

je bilo takrat tudi ustanovljeno društvo lesnih delavcev ter društvo krojačev.²⁸

Za društveno leto 1872 je bil za predsednika na občnem zboru 7. januarja 1872 ponovno izvoljen Wiesthaler, njegov namestnik je postal Julius Seifritz, tajnik in njegov namestnik sta postala Florian Seikota in Titus Kokolj, blagajnik in namestnik Markus Goldberger in Jakob Zollenstein, knjižničar ter namestnik Thomas Neid in Franz Pelko, ostali odborniki pa Stefan Hofer, Franz Wisnecky, Franc Klie-mann in Andreas Wernik. Društvo je štelo 89 članov.²⁹ Novo izvoljeni odbor je že v januarju začel s politično akcijo, ki jo je skušal izvesti skupaj z liberalci in jih pri tem spomnil na volilne obljube, s katerimi so s pomočjo delavcev zmagali. Šlo je za ustanovitev delavskih zbornic. Na shodu 14. januarja so v gostilni Straschill sprejeli resolucijo in jo poslali parlamentu. Resolucija je zahtevala, da se ustanovijo delavske zbornice, ki bi bile enakopravne s trgovsko obrtnimi zbornicami, pri čemer bi pa za delavsko zbornico lahko imel volilno pravico vsak delavec, zaposlen v tovarni ali v delavnici. Stroške zbornice naj bi krila država. V diskusiji je Zollenstein opozoril, da je že zgoraj opisano delavsko zborovanje avgusta preteklega leta zahtevalo delavske zbornice in na tem shodu so tudi liberalci obljubili, da se bodo v štajerskem deželnem zboru ter v dunajskem parlamentu borili za to zahtevo.³⁰ Brandstetter je menil, da mora resolucijo podpisati čim več delavskih zborovanj, ker bo s tem imela v parlamentu večjo težo. Po njegovem mnenju naj bi delavci na podlagi delavskih zbornic v deželnih zborih imeli 59 zastopnikov, v dunajskem parlamentu pa najmanj 9.³¹ Sprejeto peticijo je v začetku februarja Brandstetter res predal parlamentu, ki jo je prepustil v nadaljnjo obravnavo odboru za peticije, Brandstetter pa je dobil nalogo, da je v odboru njen poročevalec.³² To peticijo je 19. marca parlament res obravnaval in jo prepustil skupnemu ministrstvu »v nadaljnje obravnavanje«,³³ kjer pa ni prišlo do realizacije. Skoraj istočasno, 24. marca, je bilo osnovano strokovno društvo krojaških pomočnikov, katerega namen je bil prirejanje predavanj, pisanje prošenj in pritožb za člane, medsebojna pomoč, izobraževanje ipd.³⁴ V zvezi z mariborsko akcijo o ustanovitvi delavskih zbornic, ki jo je, kot že rečeno, obravnaval parlament skupaj z warndorfsko resolucijo o »času primerni ureditvi delavskih zadev«, je mariborsko delavsko izobraževalno društvo postavilo še eno zanimivo resolucijo, in sicer na shodu 14. aprila v Götzovi pivnici, kjer je Zollenstein najprej orisal zgodovino mariborske resolucije o delavskih zbornicah od njenega nastanka do obravnave v parlamentu 19. marca, Wiesthaler pa je obrazložil novo resolucijo, v kateri se zavzema za ustanovitev posebnega telesa, nekakšnega delavskega od-

²⁸ St. LAG, Stätt. Präs., 5-2426/869, mariborski okrajni glavar namestništvu 3. 1. 1874.

²⁹ MZ, 10. 1. 1872; Volkswille, št. 5, 3. 2. 1872.

³⁰ MZ, 19. 1. 1872.

³¹ Volkswille, št. 5, 3. 2. 1872.

³² MZ, 11. 2. 1872.

³³ MZ, 23. 3. 1872.

³⁴ MZ, 27. 3. 1872 in 10. 4. 1872.

bora, ki bi ga sestavljali delegati delavsko izobraževalnih in strokovnih društev; zasedal bi na Dunaju, plačevala pa bi ga država. Namen je utemeljeval s tem, da skupno ministrstvo ne more »ustrezno in dovolj kvalificirano nadrobno oceniti resolucij«, ker v njem ni delavskih zastopnikov, meščanski politiki pa ne poznajo dovolj dobro delavskih razmer. Zato naj bi ta odbor ves material strokovno pripravil v ustreznih parlamentarnih formah, tako da ne bi vse delavske zahteve in peticije romale v koš na podlagi raznih parlamentarnih trikov. Ta odbor bi bil kompetenten, da bi najsigurneje in najhitreje oskrbel potrebno gradivo, da bi se lahko rešila večina delavskih zahtev.³⁵ Ta resolucija, ki je zanimiv poskus, kako bi delavci le na nek način prišli v parlament, oziroma vsaj posredno vplivali na njegovo delo, je bila enoglasno sprejeta. V nadaljnjem poteku shoda so Fuchs, Zollenstein in Seikota obravnavali tudi predlog, da bi strankino glasilo Volkswille izhajalo kot dnevnik. V načrtu so imeli, da bi finančno bazo zagotovilo 200.000 predplačnikov, ki bi prispevali vsak po 20 kr. Akcija je imela vsedržavni značaj in je bilo dotlej zbranih že 50.000 predplačnikov, vendar je pa poskus propadel in delavska stranka je dobila svoj dnevnik šele čez dvajset let.³⁶

Dne 9. junija je društvo v Götzovi pivnici praznovalo svojo ustanovitveno obletnico, ki je bila vsaj v zunanji dekoraciji nekoliko drugačna kot pred tremi leti. Nikjer ni bilo namreč kakšnega vsaj malenkostnega izraza slovenske prisotnosti. Pred orkestróm je bila društvena zastava, ki so jo ravno vrnili z dunajske delavske razstave, gledališki orkester je zaigral Arbeitermarsch, ki ga je kapelnik Franz Bartett skomponiral prav za to priložnost.³⁷ Praznična dvorana je bila okrašena le s sliko Lassalla in z njegovimi citati. Pevske in godbeniške točke so bile vse nemške, med njimi je bila tudi Wagnerjeva Praznična uvertura. Pozdravne telegrame so poslala društva iz Leónna, Übelbacha, Celovca in Ljubljane, osebno pa so se proslave udeležili graški delavci. Ker je bila v veljavi še vedno na volitvah sklenjena zaroča z liberalci, so se slavnosti udeležili tudi predstavniki mesta. Slavnostni govor je imel predsednik Wiesthaler, ki je govoril bolj s stališča splošnega človeškega humanizma in etike, ne pa toliko kot voditelj delavskega društva. Dejal je, da delavci stremijo za najvišjimi cilji človeškega duha. Na slabe in temne strani v teh letih je treba pozabiti, kajti ta dan je praznik delavskih prijateljev. Delavska skupina je sicer majhna, vendar trdna in zvesta svojim načelom, krepijo misel, da ni sama, ampak da je še precej drugih, ki čutijo podobno kot delavci, čeprav niso v njihovih vrstah in le čakajo, da bodo osvoboženi zunanjih pritiskov, nato pa se bodo priključili delavcem. Ob koncu se je za obisk zahvalil vsem sodrugom iz Gradca, s katerimi Mariborčane veže zvesto sosodstvo in neutrudna skrb za uresničevanje smisla društva, ta smisel pa je: vzgoja duha in vzgoja značaja, ki bo pri-

³⁵ MZ, 17. 4. 1872.

³⁶ Prav tam, tudi Volkswille, št. 17, 27. 4. 1872.

³⁷ Volkswille, št. 27, 6. 7. 1872.

peljala do zavesti o delavskih pravicah in dolžnostih. Zato naj živi polna, čista in prava človečnost, ki nam omogoča uživati pravice in izpolnjevati naše dolžnosti, je zaključil Wiesthaler.³⁸

Januarja 1873 je bil izvoljen nov odbor društva za društveno leto 1873. Sestavljali so ga Wiesthaler kot predsednik, Zollenstein namestnik, Franz Dworschak tajnik, Georg Widemscheg namestnik, Goldberger blagajnik, Seikota namestnik, Gotthard Kamann knjižničar, Michael Bostian namestnik ter odborniki Josef Zügner, Eduard Lustig, Ludwig Kovatsch, Koloman Antal, ki je bil tudi predsednik bolniške blagajne. Društvo je štelu 143 članov.³⁹ Novi odbor je že kmalu zavzel svoje stališče do volilne reforme Hohenwartove vlade, ki se je prav tedaj pripravljala. O tem so razpravljali na shodu 2. marca 1873 v Straschillovi gostilni. Govorniki (Zollenstein, Wiesthaler, Seikota, Diettinger, ki je govoril v imenu liberalcev o prizadevanjih svoje stranke za delavske zbornice), so se zavzemali za sprejetje resolucije dunajskih delavcev o volilni reformi,⁴⁰ vendar so to vprašanje povezali z ustanovitvijo delavskih zbornic, ki se ni in ni premaknila z mrtve točke. V tem smislu je bila sprejeta resolucija, ki pravi: »V prepričanju, da delavska stranka v Avstriji stoji na tleh državnosti in hoče doseči svoje cilje s sodelovanjem pri zakonodaji; dalje v prepričanju, da samo parlament, izvoljen na splošnih in direktnih volitvah, ki bi odstranil vse stanovske grupacije in privilegije, lahko ustreza delavskim željam in končno v prepričanju; da hoče delavska stranka dosledno izpeljati moralno (sittliche) idejo o državi, se ji (sc. delavski stranki) zdi, da je do uvedbe splošne in direktne volilne pravice vsaj potrebno, da se v današnjih socialnih razmerah osnujejo delavske zbornice. In v tem prepričanju delavska stranka sicer vidi v uvedbi direktnih volitev napredek in zaščito v odnosu do državi sovražnih stremljenj fevdalno klerikalne reakcije, vendar pa ugotavlja, da vlada doslej ni storila nikakršnih korakov, da bi delavski razred pripustila k sodelovanju pri zakonodaji in da še zlasti ni upoštevala peticije o uvedbi delavske zbornice. Zato bo delavska stranka naslovlila na parlament skupaj z osnutkom volilne reforme tudi zahtevo, da naj računa tudi z delavci.⁴¹ Nekaj dni kasneje je isto resolucijo sprejelo tudi graško delavstvo.⁴² Tako je delavstvo zavrnilo sodelovanje pri volitvah, kar pa ni motilo Wiesthalerja, da ne bi aktivno sodeloval na predvolilnih zborovanjih liberalne stranke.⁴³

V letu 1873 je vse bolj pojemał vpliv Oberwinderjeve struje in vedno močnejše so se pojavljale težnje, da se strankarski spor uredi in da postanę gibanje spet enotno. Različna delavska društva so vodila široko zasnovano akcijo, da bi se sestal kongres stranke. Posebno aktivni so bili graški in češki delavci, ki so novembra 1873 sprejeli

³⁸ MZ, 12. 6. 1872.

³⁹ MZ, 24. 1. 1873.

⁴⁰ Steiner, n. d., str. 66.

⁴¹ MZ, 7. 3. 1873.

⁴² MZ, 12. 3. 1873; Steiner n. d., str. 66; Volkswille, št. 23, 19. 3. 1873, ki piše: Vorwärts mit Mut und Kraft, hoch die Arbeit, die alles schafft!

⁴³ Slovenski gospodar, št. 39, 23. 9. 1873, ki piše, da je bil na shodu ustavoverne stranke 24. septembra za zapisnikarja shoda izvoljen Wiesthaler.

resolucijo, v kateri so pozivali k enotnosti, miru in redu v lastni stranki ter zahtevali sklic kongresa vseh avstrijskih delavskih društev.⁴⁴ Tudi v Mariboru so se že v avgustu 1873 zavzeli za enotnost v gibanju. Na shodu v Götzovi pivnici 3. avgusta 1873 je Wiesthaler zahteval, da se skliče poseben kongres, ki naj bi sprejel program, kakršnega je zastopala Scheujeva Volkswille, to je radikalni. Za ta program sta se zavzela tudi Gregor Kautschitsch in Jakob Schäffer. Potem so govorili o posledicah borznega poloma in sprejeli resolucijo, ki jo je pred njimi že sprejelo delavstvo v Wiener Neustadtu, in ki med drugim pravi, da imajo delavci krizo za naravno posledico lahko-miselnega liberalnega gospodarjenja, za posledico, ki je združena s sistematičnim ustvarjanjem viška vrednosti na škodo delavcev, obenem pa smatrajo, da vladni ukrepi ob krizi niso bili ustrezni in sami zahtevajo: 1. parlament, izvoljen s splošno, enako in direktno volilno pravico, ki bi izglasoval zakone, s katerimi kapitalisti ne bi več mogli izkoriščati delavcev, 2. ustanovitev ljudske banke, 3. skrajšanje delovnega dne na največ 10 ur. To resolucijo je v celoti priobčila tudi Tagespost.⁴⁵ Ponovno je mariborsko delavsko izobraževalno društvo zahtevalo splošno volilno pravico na shodu 1. novembra 1873, spet v Götzovi pivnici, kjer je govoril takrat eden najagilnejših delavskih agitatorjev Tauschinsky.⁴⁶ O samem poteku shoda časniki ne poročajo, prinašajo le enoglasno sprejeto resolucijo, v kateri delavstvo zahteva volilno pravico kot svojo upravičeno in brezpogojno zahtevo, za katero se bo borilo z vsemi zakonitimi sredstvi, obenem pa zahteva, da parlament zastopa resnične interese avstrijskega ljudstva.⁴⁷

Tudi za naslednje društveno enoletno mandatno obdobje je bil za predsednika, to pot zadnjič, izvoljen Wiesthaler,⁴⁸ ostali člani odbora pa so bili izvoljeni šele približno pol meseca po izvolitvi predsednika.⁴⁹ Odbor je bil sestavljen takole: predsednikov namestnik je postal Andreas Petrič, za tajnika in namestnika sta bila izvoljena Ferdinand Hafner in Jakob Černko, za blagajnika in namestnika Josef Gleissl in Karl Pressler, za knjižničarja in namestnika Simon Jereb in Franz Pelko, za odbornike pa Karel Jäger, Sebastian Prax in Mathias Jauschek. S temi volitvami se končuje serija poročil o delovanju mariborskega delavsko izobraževalnega društva, ki jih je prinašala Marburger Zeitung. Odslej naprej so le v nekaj vrstah označeni shodi in predavanja društva, potem pa presahne tudi to. List postane glasilo nemške nacionalne stranke, v katere vode je vedno bolj uhajal tudi Wiesthaler, ki je z januarjem 1878⁵⁰ začel pisati vsakodnevne uvodnike lista, po smrti odgovornega urednika Eduarda Janschitza pa je s 25. junijem 1882 postal tudi odgovorni urednik,⁵¹ kar je ostal do 1. decembra 1887.⁵²

⁴⁴ Steiner, n. d., str. 83.

⁴⁵ MZ, 6. 8. 1873; Tagespost 7. 8. 1873.

⁴⁶ MZ, 31. 10. 1873.

⁴⁷ MZ, 5. 11. 1873.

⁴⁸ MZ, 6. 2. 1874.

⁴⁹ MZ, 18. 2. 1874.

⁵⁰ MZ, 2. 1. 1878.

⁵¹ MZ, 25. 6. 1882.

Za delovanje v letu 1874 je zelo malo podatkov. Gotovo najpomembnejše je, da je društvo vseskozi podpiralo sklicanje delavskega kongresa, ki se je končno kljub policijskim šikanam 5. aprila 1874 v Neudörflu le začel v navzočnosti 74 delegatov, ki so zastopali nad 25.000 organiziranih delavcev.⁵² Mariborsko društvo je na svojem shodu 15. marca (in ne 19. marca, kot meni Steiner⁵⁴) določilo, da gre v Neudörfl oziroma, kot so takrat še mislili, v Baden, Franz Wiesthaler, kot nadomestna delegata pa je izvolilo Gregorja Kautschitscha, in Josefa Gleissla.⁵⁵ Na kongres bi moral iti Kautschitsch, ker je bil Wiesthaler službeno zadržan, vendar se kongresa ni udeležil niti prvi niti drugi. Trenutno ni podatkov, kakšni razlogi so delegata zadržali, najverjetneje je bila vmes policija. Kongres je sprejel znani zelo radikalni program, ki med drugim zahteva tudi pravico narodov do samoodločbe,⁵⁶ in ki je v mnogočem bolj radikalen od hainfeldskega. V skladu z določbami kongresa je bil na Štajerskem osnovan deželni komite 18 zaupnih mož vseh delavskih in strokovnih društev, ki je tedensko zasedal od 7. maja do 2. julija, ko je na sejo vdrla policija in ugotovila, »da je to društvo najtesneje povezano z vsemi delavskimi društvi na Štajerskem in da vodi delavsko gibanje vse dežele.«⁵⁷ Udeleženci konference so bili aretirani, med njimi je bil tudi Gregor Kautschitsch, in v dneh od 14. do 24. oktobra 1874 je bil proti njim (glavni obtoženec je bil Tauschinsky) v Gradcu veleizdajniški proces.

Z neudörflskim kongresom je delavsko gibanje v Avstriji doseglo enega izmed vrhov v vijugasti zgodovini svojega razvoja. Na njem je bila prvič dana solidna osnova, na kateri bi se lahko osnovala nova močna politična stranka. To je zaslutila tudi vlada in je zato tako vneto in dosledno preganjala delavsko gibanje ter razpuščala shode, na katerih so govorili o neudörflskem programu, kmalu pa je začela razpuščati tudi društva. Poslej je delavsko gibanje potrošilo spet petnajst let časa, da je po težkih notranjih pretresih ponovno doseglo takšno stopnjo politične zrelosti, da je lahko prišlo do združitvenega kongresa v Hainfeldu ob novem letu, 1889.

II. Delavsko gibanje v Ptuju, Celju in Slovenski Bistrici

Po času nastanka drugo delavsko izobraževalno društvo na slovenskem Štajerskem je bilo ustanovljeno v Slovenski Bistrici, kjer sicer ni bilo nobenega večjega obrata, pač pa nekaj obrtnikov, ki so zaposlovali vsak po nekaj pomočnikov različnih obrtnih dejavnosti. Značaj tega društva je bolj obrtniški, nastalo je iz osebnega nagnjenja

⁵² MZ, 1. 12. 1887.

⁵³ Steiner, n. d., str. 96.

⁵⁴ Steiner, n. d., str. 88.

⁵⁵ MZ, 18. 3. 1874; St LAG, Statt. Präs. 5-51/874, mariborski okrajni glavar namestništvu, št. 718, 27. 3. 1874.

⁵⁶ Steiner, n. d., str. 100;; Berchtold, n. d., str. 115-116.

⁵⁷ Steiner, n. d., str. 105-106.

njegovega predsednika urarja Preindla. Mariborskemu okrajnemu glavárstvu so trije delavci, (imena niso navedena) 30. julija sporočili, da bodo 1. avgusta imeli v kavarni Neuhold pripravljalni sestanek za ustanovitev delavsko izobraževalnega društva. Okrajni glavar je odredil, da se tega posvetovanja udeleži tudi slovenjebistriški župan.⁵⁸ Na vlogi odbora za ustanovitev društva, ki so jo poslali graškemu namestništvu 1. avgusta 1869, so podpisani: Josef Preindl urar, čevljar Franz Schnutz, hišni posestnik Franz Duflak, usnjar Magor Jeran, pek Blaž Trdina, klobučar Martin Štefanič, pek Johann Gondišneg, pek Johann Hockl, čevljarja Franz Golob, Franz Agrač, krojača Josef Juzli in Johann Schaml. Ta vloga je bila 15. avgusta zavržena, češ, da pravila ne ustrezajo. Na novi vlogi 8. septembra 1869 so fungirali kot predsednik pripravljalnega odbora Franz Sernetz (morda je bil on obsojen na anarhističnem procesu v Zagrebu maja 1884),⁵⁹ kot člani pa Josef Preindl, Johann Schaml in Josef Treslag. Ta vloga je bila 22. septembra 1869 ugodno rešena in društvo ustanovljeno.⁶⁰

Vendar pa do pravega konstituiranja društva sploh ni prišlo, kajti ko je bil 17. oktobra 1869 sklican ustanovni občni zbor dovoljenega društva, se je zbora udeležilo le 20 delavcev, pa še ti so ušli potem, ko so nekaj časa poslušali izvajanja urarja Preindla o prevzgoji delavcev. Po tem neuspehu ni Preindl, ki je bil glavni iniciator društva, sklical nobenega zborovanja več; spomladi se je preselil v Konjice.⁶¹ Pripravljalni odbor na čelu s predsednikom Sernetzom pa se je očitno še sestajal in naročil celo nekaj časopisov. To je razvidno iz poročila mariborskega okrajnega glavarja 1. novembra 1870, ki sporoča, da se je tudi ta odbor zaradi pomanjkanja in nezainteresiranosti razšel, društveno imovino »ohne allgemeinen Werth« pa je zaséglo okrajno glavarstvo.⁶² Najbrž edina politična akcija, ki jo je ta krog delavskih somišljenikov izvedel, je udeležba na prvi obletnici mariborskega delavsko izobraževalnega društva, ki jo je le-ta imel 21. septembra 1869, kamor so se bili pripeljali tudi nekateri delavci iz Slovenske Bistrice.⁶³

Poleg teh dveh društev je bilo na slovenskem Štajerskem v tem prvem obdobju osnovano samo še delavsko izobraževalno društvo v Ptujju. Ptuj je tedaj imel pretežno nemški videz. Industrije ni bilo takorekoč nobene, pač pa le nekaj manj pomembnih obrtnih delavnic. Delavsko društvo se je od vsega začetka skušalo nasloniti na mariborsko in graško društvo, vendar je v svojem delovanju čedalje bolj slabelo in končno po enem letu ugasnilo. Prvo ljudsko zborovanje so v Ptujju imeli 1. maja 1870, ko ga je sklical predsednik ustanovnega odbora in nato dovoljenega društva Franz Mahalka, ki se pa zaradi boleznih shoda ni mogel udeležiti. Po poročilu je bil shod dobro obit-

⁵⁸ St LAG, Statt. Präs. 5/869 ver., mariborski glavar namestništvu dopis št. 1387, 30. 7. 1869.

⁵⁹ Anton Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialnodemokratske stranke 1848—1896, Ljubljana 1927, str. 60.

⁶⁰ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 13, št. 9768.

⁶¹ St LAG, Statt. Präs. 5/869, mariborski okrajni glavar namestništvu, št. 1936, 26. 8. 1870.

⁶² St LAG, Statt. Präs. 5/869, mariborski okrajni glavar namestništvu 1. 11. 1870, št. 2506.

⁶³ MZ, 22. 9. 1869.

skan, in poleg delavskega stanu je bilo tudi precej meščanov. Kot delegata delavskega izobraževalnega društva Vorwärts iz Gradca sta se shoda udeležila Kappauf in Heimann, iz Maribora sta prišla Wiesthaler in Zenz. Shod je otvoril Mahalkin namestnik Karl Hochreiter, za njim so govorili Kappauf o pravici združevanja na sploh in v Avstriji posebej, Heimann o pomenu in namenu delavskih društev, ob koncu je govoril tudi Wiesthaler o tem, ali lahko zaupamo državni upravi. Na shodu je bila sprejeta naslednja resolucija: »Die heutige Volksversammlung erklärt, dass nur durch die geistige Ausbildung der Arbeiter zur Selbsterkenntniss gelangt und dass es diese Ausbildung nur in Arbeitervereinen sich verschaffen kann, dass ferner die ABV stets bemüht sind, auch das materielle Wohl der Arbeiter zu fördern, wesshalb die heutige Versammlung sich dem ABV anschliesst.« Poleg tega je bil tudi izvoljen 10 članski odbor, ki naj bi pripravil pravila in priključitev k Splošni štajerski delavski invalidni in bolniški blagajni v Gradcu. Ko je Kappauf obrazložil program socialne demokracije, shod ni mogel skleniti, da ga sprejme, ker je posredoval predstavnik oblasti in to prepovedal zaradi državi nevarnih tendenc.⁶⁴ List je na koncu optimistično zapisal, da »so se udeleženci shoda razšli z zavestjo, da so postavili temelje za bolj sveže strankarsko življenje«,⁶⁵ vendar se to ni izpolnilo. Graško namestništvo je ptujsko društvo dovolilo šele čez dva meseca, 28. junija 1870. Predsednik društva je bil Richard Mahalka, njegov namestnik pa Gustav Salleg.⁶⁶ Ptujsko delavsko izobraževalno društvo je bilo najbrž eno redkih ali pa edino v Avstriji, ki je v svojih pravilih imelo paragraf, v katerem je v ciljih delovanja društva omenjeno sodelovanje in povezovanje z drugimi društvi, kar je bilo v nasprotju z zakonom o društvih. Graško namestništvo je ta paragraf prezrlo in društvo dovolilo. Takratni notranji minister Taaffe je graškemu namestniku von Kübecku poslal 29. julija 1870 vlogo, v kateri zahteva, da se pravilo spremeni. Vendar do tega ni prišlo, ker je namestnik menil, da je društvo že dovoljeno in bi ukrep s povratnim učinkom pač vrgel senco na poslovanje namestništva.⁶⁷ Po tem začetnem zagonu, če te prve akcije lahko tako imenujemo, je bilo društvo 19. julija konstituirano z imenom ABV Vorwärts in je v začetku štelo 38 članov. Čez pol leta je društvo štelo le še 15 članov, ptujski okrajni glavar pa je poročal tudi, da je društvo po ustanovnem občnem zboru imelo le še eno samo zborovanje in da je »dieser Verein der Auflösung nahe«.⁶⁸ Aktov o formalnem razpustu društva ni najti, čeprav je do njega gotovo prišlo, ker je bilo 1876 osnovano novo društvo.

Drugo najpomembnejše mesto na slovenskem Štajerskem za Mariborom je bilo Celje, ki je leta 1867 postalo avtonomno mesto in je po podatkih mestnega fizikata konec 1869 štelo 4203 prebivalce.⁶⁹

⁶⁴ Volkswille, št. 15, 7. 5. 1870.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 4762.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ St LAG, Statt. Präs. 5-764/871, ptujski okrajni glavar namestništvu 14. 1. 1871.

⁶⁹ MZ, 27. 5. 1869.

Po Janischevih podatkih približno iz istega časa je Celje imelo nekaj industrije; oktobra 1875 je začela delati močna državna cinkarna, poleg nje je bila veletrgovina z železnino Johanna Rakuscha, Näffov parni mlin, manjša kemična tovarna, pivovarna, tovarna furnirja ter nekaj manjših obratov; ostalo so bili obrtniki.⁷⁰ Pomembnejša industrijska obrata v bližini Celja, ki sta združevala sorazmerno precej delavcev in torej nudila pogoje za razvoj delavskega gibanja, sta bila še železarna v Štorah; ki je bila v sedemdesetih letih modernizirana in preurejena, ter preboldska tekstilna tovarna, ki je po požaru 1866 ostala le še predilnica.

Celje je imelo pretežno nemško obeležje in še 1880 se je 77,3 % prebivalstva izjavilo za Nemce. Tudi nekatere sosednje občine so šele v osemdesetih letih postale slovenske. Upravni, sodni in šolski aparat, lastniki industrijskih obratov in uslužbenci južne železnice so nemštvo podpirali. Ta položaj je ostal do osemdesetih let, ko se je pomembnost slovenskega prebivalstva začela večati:

Vendar pa se delavsko gibanje v Celju ali njegovi okolici ni tako hitro organiziralo kakor v Mariboru. V literaturi (npr. Gestrin, Melik — Slovenska zgodovina, str. 178) se je doslej smatralo, pač pod vplivom Brüglja,⁷¹ da je v Celju obstajalo delavsko izobraževalno društvo že v letu 1869. Vendar doslej nisem našel vira, ki bi to mnenje potrjeval.

V šestdesetih letih je znan le primer, ko so delodajalci in rudarski uradniki skušali osnovati Berg- und Hüttenmännischen Verein für Südsteiermark s sedežem v Celju. Občni zbor tega nameravanega društva se je sestal 13. junija 1868 in je izvolil odbor, v katerem ni bilo niti enega delavca, pač pa med drugimi rudarski direktor v Štorah Aug. Frey ki je bil markantna oseba v zgodovini štajerskega železarstva; po rodu je bil porenski Nемец, ki je že 1853 prišel v Štoře, kjer je ustanovil prvo nemško osnovno šolo. Leta 1869 je postal direktor Hüttenberške železarske družbe, kasneje pa še močnejše Alpine Montan Gesellschaft.⁷² Dalje so bili odborniki rudarski glavar Franz Weineck, direktor rudnika v Št. Janžu Hermann Winterhuber, upravnik hrastniškega rudnika Hermann Kaliwoda, rudarski komisar iz Celja Fr. Kammerlander, lastnik rudnika v Vitanju Ed. Mulley in rudarski zapriženec v Celju Johann Tustianyk. Ta odbor je 23. junija poslal pravila namestništvu, ki pa jih je 30. junija 1868 zavrnilo: Kasnejše vloge tega pripravljalnega odbora ni več; očitno se je torej razšel.⁷³ Namestništvo je to akcijo presoјalo tudi politično, saj je takšno društvo obstajalo za Koroško v Celovcu in za celotno Štajersko v Gradcu, torej ni bilo politično oportuno, da bi se ustanovilo posebno še za slovensko Štajersko.

Tudi poročila graškega namestništva notranjemu ministrstvu iz teh let ne govore o celjskem delavskem društvu. Iz tega sklepamo,

⁷⁰ J. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark, Graz 1878, str. 81.

⁷¹ Ludwig Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, II, Wien 1924, str. 294.

⁷² Vereins Mitteilungen, Beilage zur Österreichischen Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, 46 Jhg., Wien 1898, str. 31.

⁷³ St LAG Vereine und Genossenschaften, fasc. 13, št. 8044/869.

da ga ni bilo, kajti tudi ptujsko in slovenjgraško izobraževalno društvo sta bili primeroma malo aktivni, vendar sta mariborskemu delavsko izobraževalnemu društvu poslali vsaj kakšen brzojav, od celjskega pa ni nikoli nič prišlo. Ob krojaški stavki v Mariboru maja 1870 so svoje zahteve mariborski krojaški pomočniki sicer poslali svojim stánovskim kolegom v Celju, vendar pa ni nikjer dokaza, da bi ti imeli svoje društvo.

Društvo je bilo ustanovljeno šele v drugi polovici leta 1873 in zanj velja Orožnova ocena, »da ni moglo prav zaživeti«. ⁷⁴ Že čez dve leti je bilo namreč razpuščeno. Graško namestništvo je novo ustanovljenemu društvu odobrilo statute 18. oktobra 1873. ⁷⁵ Pravila društva niso ohranjena; verjetno se niso mnogo razlikovala od pravil ostalih delavsko izobraževalnih društev. Ustanovni občni zbor društva je bil 16. novembra 1873 v gostilni pri »Belem volu«. O tem shodu je pri nesel zanimivo poročilo Slovenski gospodar: »Predsednik je razlagal v *nemškem* jeziku večji del *slovenskim* delalcem namen in potrebo društva. Delalcem naj se dajo *volilne pravice*; naj se čas za delo skrajša, otroci v fabrikah k delu ne puščajo; naj se loči cerkev od države (seveda: potem bo več zaslužka, bo naenkrat meso, vino; pivo, tobak — vse, vse bo potem naenkrat boljši kup; tudi zime več ne bo in poslanci se bodo potem odrekli 10 gld. dne, delalci pa politikovanju — uredn.); naj se vsi neposredni davki odpravijo, katerih delalci itak ne plačujejo. Nato govori *slovenski* neki delalec od ljubljanskega delalskega društva in pravi med drugim tole oslarijo: pred letom 1848 so delalci morali *delati* ino *moliti* (kdo jih je le k molitvi silil) zdaj pa je treba delati in pa misliti; le tako bode naš stan na višjo stopnjo omike in izobraženosti se povzdignil. Slednjič se je ustanovil odbor 6 možev. Društvo šteje 37 udov, čez mesec dni bode zopet zbor pri Senici.« ⁷⁶ Ta dopis je zelo značilen za odnos klerikalnega tabora, ki mu je predvsem za katoliško vero, delavcem sicer priznava upravičenost njihovih socialnih zahtev, toda tega njihovega težkega položaja je kriv le liberalizem. Rešitev pa je pač le v krščanskem duhu, v vzgoji, posojilnicah. Dopisnik je v tem stilu tudi končal: »Tudi mi želimo delalcem političnih pravic, posebno pa izobraževanja v krščanskem duhu. Če pa društvo s tem začinja, da nad molitvijo burke brije, je za delalce največja nevarnost, da v *takem* društvu delo izgube, človek brez vere je pa divja pošast najsi ravno mnogo na teden zasluži.« ⁷⁷ Kasneje Slovenski gospodar ni več priobčeval poročil o delavskih shodih.

O delovanju tega društva imamo primeroma malo podatkov. Zanj velja, da je bilo bolj društvo obrtnih pomočnikov kot pa delavcev; značilno je, da v svojem poročilu okrajni glavar odbornike društva imenuje »državljan«. Da društvo ni razvilo večje dejavnosti, vključilo

⁷⁴ Janko Orožen: Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, CZN, nova vrsta, 7 (XLII) 1971, 2 zv., str. 221–222 (cit. Orožen, Politični razvoj v Celju).

⁷⁵ St. LAG, Statt. Präs. 5-874, dopis celjskega okrajnega glavarja namestništvu, št. 1711, 15. 6. 1873.

⁷⁶ Slovenski gospodar, št. 47, 20. 11. 1873, str. 395.

⁷⁷ Prav tam.

večjega števila delavcev in da sploh ni delovalo dlje kot samo dve leti je v dobršni meri pripisati gospodarski in predvsem finančni krizi, ki je nastopila po znanem borznem polomu na Dunaju maja 1873. leta. V teku leta 1873 so namreč vsa glavna podjetja v širši celjski okolici močno reducirala svojo delovno silo; železarna Štore, ki je bila vseskozi v slabem položaju in tik pred polomom zadolžena že za 410.000 fl., pa je sploh ustavila delo in prišla v likvidacijo. Po poročilih okrajnega glavarstva so leta 1873 obrati takole zmanjšali število delavcev: železarna v Štorah od 300 na 200 zaposlenih; Sonnenbergova rudarska družba pri Sv. Neži blizu Liboj od 80 na 60, zabukovski premogovnik, ki je špadal pod preboldsko predilnico, od 40 na 30, Žužov premogovnik — prav tako v Zabukovici — od 180 na 120 zaposlenih, Wokaunova steklarna v Rakovici pa je odpustila kar 200 steklarjev in gozdnih delavcev.⁷⁸ Kmalu sta železarna v Štorah in rudnik v Pečovju sploh ustavila delo in sta v Štorah ostala samo 1 uradnik in čuvaj obratnih sredstev.⁷⁹ Oba obrata sta 10. maja prenehala z delom. V Štorah so odpustili poslednjih 180 delavcev in 40 rudarjev. Delavci so dobili odpravnino od bratovske skladnice in društva. Nekateri so se zaposlili v kmetijstvu, drugi pa so si poiskali kruha drugod. Poročilo omenja, da so delavci te ukrepe sprejeli »klagelos« in se po odpustu mirno razšli.⁸⁰

Ob pripravljanju kongresa v Neudörflu je bilo tudi celjsko delavsko izobraževalno društvo tako kot vsa delavska društva na Štajerskem trdno na stališču sklicanja tega kongresa. Delegata v Neudörfl društvo sicer ni poslalo, pač pa solidarnostno brzojavko kongresu samemu.⁸¹ Po kongresu je društvo imelo svoj shod 14. maja 1874, kjer je predsednik Augenmüller poročal o delovanju kongresa in prebral program.⁸² Shod, ki ga je imelo društvo 17. maja 1874 v gostilni pri »Belem volu« in sta ga sklicala krojaški pomočnik Matija Hörman in čevljarski pomočnik Michael Sustainscheg, je imel namen, da se neudörflski program pojasni širšemu krogu. Udeležilo pa se ga je okrog 60 ljudi, večinoma delavcev. Na shodu so obravnavali in sprejeli načela iz resolucije neudörflskega programa 5. aprila 1874, torej zahteve po splošni volilni pravici, popolni tiskovni svobodi in svobodi združevanja, ločitvi cerkve od države, obveznem obiskovanju šole, ustanovitvi ljudske vojske, uzakonitvi normalnega delovnega dne ipd. Vsekakor pa je zanimivo, da se v poročilu ne omenja, da bi govorili kaj o načelu pravice do samoodločbe, ki jo je tudi sprejel neudörflski kongres in kar bi na tako mešanem ozemlju, kot je bilo le-to, pričakovali. Glavni govornik na shodu je bil mizar iz Podgorja pri Sevnici F. Janšek, ki je tudi tolmačil resolucijo neudörflskega programa. Okrajnemu glavarju se v poročilu zdi, da je Janšek priden obisko-

⁷⁸ St LAG, Statt. Präs. 5-58/874, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 130, 13. 1. 1874, Jože Sorn, Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1968/69, str. 62—63.

⁷⁹ St LAG, Statt. Präs. 5-58/874, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 1916, 1. 7. 1874.

⁸⁰ St LAG, Statt. Präs. 5-58/874, celjski okrajni glavar namestništvu 13. 7. 1874.

⁸¹ Steiner, str. 96.

⁸² Steiner, str. 103.

valec delavskih shodov in zborovanj, vsekakor pa »seid ihm die momentanen Schlagworte der socialistischen Richtung nicht geläufig«. Potem, ko so sprejeli resolucijo neudörflskega kongresa, so obravnavali še delovanje in namen delavskih društev. Spet je govoril Janšek in dejal, da je sicer res primarna naloga delavsko izobraževalnih društev vzgoja članov, da pa bi moralo tudi skrbeti za dvig zavesti množic. Zanimivo je, da se je tega shoda udeležil tudi poslanec deželnega zbora za Celje Forreger, ki pa je shod kmalu zapustil, ker je videl, v kakšno smer gre potek shoda. Ob koncu zborovanja je Janšek opozoril še na dejstvo, da se delavci zaman pritožujejo nad nepopolno svobodo zborovanja, saj je današnji shod izpričal, da niti obstoječih določil zakona o zborovanjih delavci ne izrabijo v dovolj veliki meri in se shodov le slabo udeležujejo.⁸³ Dne 22. novembra 1874 je celjsko društvo imelo svoj letni občni zbor, ki se ga je udeležilo le 20 udeležencev. Iz poročila je razvidno, da je društvo imelo dve sekciji: literarno in sekcijo za vprašanje gospodarstva. Izvoljen je bil novi odbor za društveno leto 1875, ki so ga sestavljali Jakob Eyer kot predsednik, Paikhard kot njegov namestnik, ostalih funkcij zaradi slabe udeležbe niso volili in iz istega razloga so sprejeli sklep, da bo odbor namesto 18 imel le še 12 odbornikov. Odborniki so postali: Korošec, Kržan, Lastanšek, Krenner, Kopal, Relivnik, Veničnig, Wračko, Pintošek, Mastnak, Jerše, Zupančič in Oblasse, ki si bodo posamezne odborove funkcije razdelili na seji odbora. Sklenjeno je bilo tudi, da bo društvo priredilo ob božiču praznovanje obletnice, vendar ni podatkov, če se je ta ideja realizirala.⁸⁴ Verjetno iz prve polovice 1874. leta je zanimiva vest, ki poroča, da je vendarle tlelo neko gibanje. To je poročilo celjskega okrajnega glavarstva namestništvu, ki pravi, da je prepovedalo shod čevljarjem, vendar je poročilo brez datuma. Shod je bil prepovedan zategadelj, ker se čevljarji hočejo priključiti delavski stranki in kažejo socialno demokratične tendence. Voditelj in glavna agitatorja sta Mosshardt in Pravdica iz Gradca, ki sta za neudörflski kongres.⁸⁵

Sredi naslednjega leta, 13. junija 1875, se je Delavsko izobraževalno društvo za Celje in okolico na svojem zadnjem shodu z dvotretjinsko večino odločilo, da se zaradi slabega obiska društvenih shodov razpusti.⁸⁶ Društvena dejavnost delavcev na celjskem področju je bila s tem že po dveh letih končana. Naslednje delavsko društvo je bilo osnovano šele čez 15 let, točneje novembra 1890.

⁸³ St LAG, Stätt. Präs. 5-51/874 celjski okrajni glavar namestništvu, dopis, št. 1282 z dne 17. 5. 1874.

⁸⁴ St LAG, Stätt. Präs. 5-51/874, celjski okrajni glavar namestniku, št. 3452, 24. novembra 1874.

⁸⁵ St LAG, Stätt. Präs. 5/875 brez datuma.

⁸⁶ St LAG, Stätt. Präs. 5/875, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 1711, 15. 6. 1875.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERBEWEGUNG IN DER SLOWENISCHEN STEIERMARK
VON 1870 BIS 1874

Der Gegenstand der Abhandlung ist die sozialistisch ausgerichtete Arbeiterbewegung in der slowenischen Steiermark von 1870, als der erste Arbeiterbildungsverein von Maribor verboten wurde, bis zur Mitte des Jahres 1874, als Regierungsmassnahmen die Entfaltung der Arbeiterbewegung aufgehalten wurde. Der Verfasser schildert die Tätigkeit des Arbeiterbildungsvereins in Maribor, vor allem aus politischer und in geringerem Masse aus sozialer Sicht. Auch die Stellungnahme der Sozialdemokratie in der slowenischen Steiermark zu allen bedeutenderen politischen Fragen ist miteinbezogen. Im zweiten Teil behandelt der Verfasser die Arbeitervereine in anderen Städten in der slowenischen Steiermark — in Celje, Ptuj, Slovenska Bistrica.

Peter Vodopivec

PARLAMENTARNA DEJAVNOST JUGOSLOVANSKEGA KLUBA
OD SEPTEMBRA 1917 DO MARCA 1918 IN NASTANEK
JANUARSKEGA MEMORANDUMA

Po padcu Clam-Martinicove vlade 21. junija 1917 je Jugoslovanski klub nekaj časa pričakoval, da bo s cesarjevo intervencijo in ob sodelovanju nove, provizorne vlade Ernsta v. Seidlerja prišlo v monarhiji do temeljnih sprememb. Zato je konec junija opustil svoje opozicionalno stališče in pokazal pripravljenost na sodelovanje. Že julija pa je postalo očitno, da ni izgledov za razrešitev narodnega vprašanja s cesarjevim posegom in sporazumom med narodi monarhije. Ko je konec julija prišel klub zaradi svoje popustljive taktike v spor s Čehi, se je ponovno vrnil v opozicijo, zavrnil ponudbe za sodelovanje v vladi in se odklonilno opredelil do njenega programa. 31. avgusta je tako Seidler sestavil uradniško vlado, v katero je sicer sprejel tudi Slovenca dr. Ivana Žolgerja, ki pa je bil sam le uradnik in je imel v vladi mesto ministra brez listnice. Klub je od septembra 1917 vztrajal v opoziciji in postopoma razširjal svoj narodno-politični program vse do propada monarhije.

Članek se omejuje na parlamentarno dejavnost Jugoslovanskega kluba od začetka jesenskega zasedanja 1917, ko je klub zopet v opoziciji, do sklenitve miru v Brest Litovskem marca 1918. To obdobje klubove dejavnosti v parlamentu je mogoče razdeliti v dve fazi: čas postopne radikalizacije do konca januarja 1918, ki je v znamenju obnovljenega češko-jugoslovanskega sodelovanja in po oktobrski ruski revoluciji pod močnim vplivom njenih mirovniških načel. V decembru in januarju se tako v klubu sicer še sklicujejo na majsko izjavo, vendar njene zahteve povezujejo z zahtevo po priznanju samoodločbe in po internacionaliziranju jugoslovanskega vprašanja. Najodločnejše klubovo dejanje v tem obdobju je t. i. januarski memorandum delegacijam na mirovniških pogajanjih v Brest Litovskem, zato se članek dotika tudi nekaterih vprašanj nastanka tega memoranduma. Klubova dejavnost od januarja do marca 1918 je na eni strani pod močnim vtisom nezadovoljstva in notranjih nemirov v Avstroogrski in na drugi poteka dogajanj v Brest Litovskem. Klub vztraja pri svoji zahtevi po samoodločbi, čeprav se še sklicuje tudi na majsko izjavo. Edini uspeh teh prizadevanj je, da Seidler v svojem govoru 7. marca

1918 prizna existenco jugoslovanskega vprašanja, čeprav njegova vlada v ničemer ne popusti jugoslovanskim zahtevam. S sklenitvijo miru v Brest Litovskem in s štirimesečno prekinitvijo parlamentarnega dela sredi marca se pozornost jugoslovanskih zastopnikov vse bolj usmerja na domača tla, kjer se je medtem razvilo široko narodno-politično gibanje v podporo njihovem programu.

Ob začetku jesenskega zasedanja parlamenta 1917. leta so bili v Jugoslovanskem klubu združeni vsi jugoslovanski zastopniki v dunajskem državnem zboru, razen dalmatinskega liberalca dr. A. Tresića-Pavičića, ki je zaradi klubovega omahovanja po padcu Clam-Martiničeve vlade izstopil iz kluba. Vseh članov je bilo torej 32 in sicer 18 zastopnikov Slovenske ljudske stranke (Benkovič, Brenčić, Demšar, Fon, Gostinčar, Gregorčič, Hladnik, Jaklič, Jankovič, Jarc, Korošec, Krek, Pišek, J. Pogačnik, L. Pogačnik, Roškar, Šušteršič in Verstovšek), dva slovenska liberalca (Ravnihar in Rybář), dva istrska poslance (Laginja in Spinčić), dva dalmatinska Srba (Baljak in Vukotić) in 8 dalmatinskih Hrvatov (Biankini, Čingrija, Dulibić, Ivčević, Perić, Prodan, Sesardić in Smodlaka). Število se je nato še nekoliko spreminjalo. Oktobra 1917 je umrl Krek, novembra sta zaradi nestrinjanja s klubovo politiko izstopila Šušteršič in Jaklič, ob radikalizaciji v januarju 1918 pa se je v klub vrnil Tresić-Pavičić. V obravnavanem obdobju se nekateri poslanci k razpravam v poslanski zbornici sploh niso oglasili, medtem ko so drugi nastopili večkrat. V jeseni 1917 so tako ob skoraj vseh pomembnejših vprašanjih razpravljali Korošec, Ravnihar in Rybář.

Članek želi s strnjenim prikazom parlamentarne dejavnosti od septembra 1917 do marca 1918 izpopolniti sliko razvoja jugoslovanskih narodno-političnih stališč v tem prelomnem obdobju in opozoriti na nekatere vsebinske značilnosti in razsežnosti jugoslovanskih političnih pobud, ki so v dosedanji literaturi ostale premalo opažene.

I

Kot je znano, se je jesensko zasedanje parlamenta začelo 25. septembra 1917. Prvi je spregovoril ministrski predsednik Seidler, ki je sicer obljubil reformo ustave, toda naglasil, da ostaja pri vseh predvidenih spremembah vlada zvesta »avstrijski državni misli«, kar seveda pomeni, da ni misliti na razbitje dualizma. Reforma ustave naj bi upoštevala načelo enakopravnosti narodov in posameznim narodom zagotovila avtonomijo, vendar naj bi se pri tem ozirala na ohranitev državne enotnosti.¹

Že naslednjega dne se je začela razprava o proračunu, ki je bila nato na dnevnem redu sedmih parlamentarnih sej in je s prekinitvijo štirinajstih dni trajala do 23. oktobra. Samih proračunskih predlog so se poslanci bolj malo dotikali; vprašanje odobritve proračuna je

¹ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates im Jahre 1917, XXII Session, II, str. 1172-80.

pomenilo vprašanje zaupnice vladi in razprava se je usmerila k političnim vprašanjem. Že v svojih prvih nastopih so slovanski poslanci z izjemo Poljakov zavrnil vladni program, ji odrekli podporo in ponovno naglasili svoje narodno-politične zahteve. Najostreje in najmanj kompromisno so to storili Čehi. Poslanec češke agrarne stranke Zahradnik je v govoru 26. septembra, v katerem je zavrnil Seidlerjev program in potrdil češko vztrajanje pri majski izjavi, celo dejal, da zahtevajo Čehi samostojno češko državo z »vsemi atributi suverenosti«,² kar je vzbudilo nasprotovanje pri vseh nemških strankah, tudi socialdemokratih. Istega dne je v podobnem smislu govoril tudi češki socialnodemokratski poslanec Nėmec, zahteval za slovanske narode v monarhiji samoodločbo in ugotovil, da nemška avstrijska politika, ki nasprotuje vsem principom demokracije in samoodločbe, tako ne bo mogla »dolgo vzdržati«. Zvezanost Avstroogrške z Nemčijo je imenoval Nėmec »vazalen odnos« in pozval avstroogrsko vlado, naj kljub nemškim nasprotovanjem poizkuša sama najti pot do miru.³ Dne 18. oktobra je govoril tudi poslanec češke napredne ljudske stranke Stransky, se vprašal o krivcih za vojno in opozoril na obe noti, ki sta ju julija 1914 izmenjali avstroogrška in srbska vlada. Iz primerjave obeh not, je dejal Stransky, se vidi, da se je srbska vlada trudila zadostiti vsem avstroogrskim zahtevam, monarhiji pa se je zdelo potrebno vzrajati pri zahtevi po sodelovanju avstrijskih preiskovalnih organov v preiskavi proti krivcem na srbskih tleh. »Če ne bi bilo tega boja za nadvlado nemštva...« je menil Stransky, »sem prepričan, da ne bi prišlo do konflikta s Srbijo.« Kot glavnega krivca za avstroogrsko nepopustljivost je Stransky imenoval grofa Berchtolda.⁴

Že 27. septembra se je v razpravi oglasil tudi podpredsednik Jugoslovanskega kluba Laginja. Opozoril je, da so Hrvatje in Slovenci že živeli skupaj v skupni karantanski državi in je tudi zdaj njihova želja, da se osvobodijo vsakega tujega gospostva. Zato so v svoji izjavi 30. maja, podobno kot Poljaki in Čehi, zahtevali »samostojno narodno politično telo, v katerem morajo biti združene vse dežele monarhije, ki so naseljene z našim ljudstvom, našim narodom...« Laginja je bil prvi jugoslovanski poslanec, ki je v državnem zboru dejal, da je ta zahteva »minimum«. Kar zadeva zaupnico vladi, je južnoslovanskim poslancem — po besedah Laginje — vseeno, kaj se bo zgodilo z njo: »Če gre ali pa bo šla, je za nas vseeno in isto; naši narodi ne bodo šli, ti bodo ostali in zahtevali svoje pravice, naj bo od te ali katerekoli druge vlade.«⁵

V istem smislu sta govorila tudi slovenska poslanca Lovro Pogačnik in Vladimir Ravnihar. Pogačnik je v govoru 28. septembra za-

² Isto, str. 1206—10.

³ Isto, str. 1228—36.

⁴ Isto, str. 1615—21.

⁵ Isto, str. 1277—81. Literatura tega govora ni opazila. Tako se navaja, da je o majski izjavi kot minimumu prvi govoril Ravnihar 2. oktobra. Gl. npr.: L. Ude, Deklaracijsko gibanje na Slovenskem, Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države, Zagreb 1969, str. 150, Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, (Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918), Slovenska matica 1971, str. 146.

vrnil Seidlerjeve predloge za narodno avtonomijo, pokazal na pomenčevalni značaj obstoječe upravno-politične ureditve (predvsem na Koroškem) in dejal, da v tej vojni ne bo ne zmagovalcev ne premagancev, predvsem pa ne bo »nikakega nemškega miru«, »le resničen človeški mir bo, na katerega upajo vsi, ki so dobre volje«. Za razliko od Laginje, ki je govoril le o Slovencih in Hrvatih, je Pogačnik omenil tudi Srbe.⁶ Ravnihar pa je 2. oktobra še enkrat naglasil, da je majska deklaracija minimalni program Jugoslovanskega kluba. Po Ravniharjevih besedah je iz Seidlerjevega govora razvidno, da še ni bil rojen avstrijski državnik, ki bi lahko avstrijski državni misli dal resničen avstrijski in ne nemški smisel. »Zato ne bo naša krivda, če se bo ta država zaradi nesposobnosti svojih državnikov, da bi ta smisel razumeli, smrtno bolna zrušila sama v sebi,« je menil Ravnihar. Ministrski predsednik naj bo prepričan, da »si bomo že znali priporiti svoje mésto pod soncem«.⁷

Rybař, ki je govoril istega dne kot Ravnihar, je poizkušal dati izvajanjem predhodnikov zgodovinsko dimenzijo. »Že od prvega nastopa Slovencev v Srednji Evropi,« je dejal, »so bili Nemci tisti, ki so vdrlí v naše kraje z ognjem in mečem, del prebivalstva iztrebili, del pa podvrgli in tako spremenili v služeče sloje.« Nemci so bili zemljiški gospodje, Slovenci pa podložniki, ki so morali plačevati dajatve. Nacionalnemu se je pridružilo še socialno nasprotje, ob teh nasprotjih pa se je razvilo sovraštvo, ki traja vse do danes. Z letom 1848, z odpravo nevoljništva in tim. človečanskimi pravicami so bila sicer omiljena socialna nasprotja, zato pa so tem silnejša postala nacionalna. Ljudstvo, ki je zdaj imelo politične pravice v individualni lasti, se je hotelo dvgniti v višje razrede, tu pa se je srečalo z vladajočim nemškim razredom, ki je ta dvig z vsemi sredstvi onemogočal. Vse do najnovejšega časa, je sklenil Rybař, je bilo vse, kar je predstavljalo državno oblast, nemško ne le po jeziku in imenu, pač pa tudi po svojem duhu. Nacionalno zatiranje je prvenstveno čutila slovenska inteligenca, ki je imela sicer isto duhovno orožje kot nemška, ki pa se ni mogla povzpeti tudi v razred vladajočih. V tej zvezi je Rybař dejal, da so Slovenci sicer z Žolgerjem res dobili svojega ministra, ki »nam je povsem simpatičen«, nima pa prav nobene moči. Izkušnje so Slovincem pokazale, da nimajo ničesar pričakovati od proklamirane svobode in enakopravnosti, ki je bila po letu 1848 celo zakonsko določena. Utrdilo se je prepričanje, da Slovenci ne potrebujejo le narodne samouprave, pač pa tudi lastno vlado, »opremljeno z vsemi pravicami in atributi državne samostojnosti«. V obrambo majske deklaracije, — ki jo je po Rybařevem mnenju tudi Seidler označil za veleizdajalsko, čeprav ne expressis verbis — je Rybař navedel spoznanje Nemca Clumeckega, da mora »iz te vojne vstati svobodno in združeno jugoslovansko ljudstvo«, le da nastane vprašanje,

⁶ Sten. Prot. XXII/II, str. 1334—37.

⁷ Isto, str. 1347—51.

ali se bo to zgodilo, »z Avstrijo ali proti njej, s Habsburžani ali proti njim. Prvo nas bo dvignilo v višave, drugo pa zapečatilo našo usodo.«⁸

Ta stališča so seveda, podobno kot stališča Češkega svaza, pri večini nemških poslancev naletela na odklonitev in nerazumevanje, pri skrajnejših celo na odkrite grožnje, očitanje veleizdajstva in pozivanje k represivnim ukrepom. Nemški radikal Wolf je imenoval Čehe veleizdajalce, s katerimi pripadniki njegove stranke nočejo sedeti v istih klopeh. Tudi drugače so bili Čehi pogosteje predmet ostrih napadov z nemške strani kot predstavniki ostalih slovanskih skupin v parlamentu. Ni se mogoče znebiti vtisa, da je večina nemških strank videla v Čehih glavnega krivca tudi za radikalizacijo jugoslovanskih in ukrajinskih zahtev. Isto bi lahko sklepali tudi iz dnevnika prof. Redlicha za ta čas, v katerem je dovolj pozornosti posvetil češki dejavnosti v parlamentu, medtem ko Jugoslovancev skoraj ne omenja.⁹

Stališč slovenskih predstavnikov sta se posebej lotila kočevarski poslanec grof Barbo in poslanec ormoško-celjskega mestnega okraja Marckhl. Barbo je dejal, da zahteva po samostojni slovenski ali jugoslovanski državi med kmečkim slovenskim prebivalstvom nima podpore. Ta zahteva je utopijska, kar morajo spoznati tudi slovenski poslanci sami; pod razvalinami monarhije bi bil pokopan tudi slovenski narod, kar naj bi bilo razvidno iz usode Slovencev v Italiji.¹⁰ Barbo kot Marckhl sta odločno zavračala slovenske trditve o »nemškem gošpostvu na jug«. Marckhl je opozoril na izjavi ljubljanskega in lavantinskega škofa, ki sta se pridružila temu boju, »povsem odkrito usmerjenemu proti obstanku vsega južnega nemštva in po našem prepričanju tudi proti državi«. Po Marckhlovih besedah je za ta »obžalovanja vreden in nevaren« poseg v narodno-politični boj značilno, da se visoka in nižja slovenska duhovščina v korist ortodoksnega srbstva ne zmenita za čustva sovernikov nemškega jezika. »Kje najdemo na nemški strani cerkvenega kneza, ki bi se dal zapeljati k takemu koraku kot ga je storil ljubljanski škof Jeglič?« se je vprašal Marckhl bo koncu svojega govora.¹¹

Na te obtožbe in na očitke, da z odklonitvijo glasovanja za proračun slovanski poslanci odklanjajo pomoč državi v njeni največji nuji, je 19. oktobra odgovarjal Korošec. »Glasovanje za proračun«, je dejal, »sploh ne odločuje o vprašanju, kdo je za državo in kdo proti, kajti vemo, da je med strankami, ki gredo v boj za vlado, vsaj ena, ki za naprej ne stoji več na stališču afirmacije te države (namreč Poljaki — op. P. V.)«. Narod Slovencev, Hrvatov in Srbov po Koroščevih besedah še nikdar ni odrekel žrtev vladarju in državi, če pa to stori zdaj, dela to iz eksistenčne nuje, saj pomeni glasovati za proračun »sopodpirati sistem, ki nas zatira s podvojeno silo«. Po Koroščevih

⁸ Isto, str. 1373—78.

⁹ Das politische Tagebuch Josef Redlichs 1908—1919, II. Band, Bearbeitet von Fritz Fellner, Verlag Hermann Böhlhaus Nachf., Ges. M. B. H., 1954, str. 235—237. Ob omenjenem Wolfovem govoru si je Redlich zapisal: »Wolfov govor kaže na pribhajajočo nevihto« (str. 236).

¹⁰ Sten. Prot. XXII/II, str. 1579—82.

¹¹ Isto, str. 1650—53.

besedah sedanji sistem obravnava tako Jugoslovane kot njihovo ozemlje zgolj kot svoje kolonialno področje in vlada se ne zaveda pomena, ki ga ima konsolidacija jugoslovanstva kot čuvaja mednarodnega položaja monarhije na Jadranu in Balkanu ter se do jugoslovanskega vprašanja ne obnaša le pasivno pač pa tudi sovražno. Kot je znano, je v tej zvezi Korošec izjavil, da se bo — kolikor ne bodo pristojni faktorji v monarhiji pravočasno rešili tega vprašanja — »vprašanja lotil forum izven monarhije, kar ne more biti niti v interesu monarhije, niti presvetle cesarske hiše«. ¹²

Da bi bila slika udeležbe poslancev Jugoslovanskega kluba v razpravi o proračunu popolnejša, je potrebno opozoriti, da sta v tej razpravi razpravljala še dva slovenska poslanca. Prvi, Roškar, ki je govoril istega dne kot Korošec, je naglasil gospodarsko izčrpanost juga monarhije, opisal stisko v kmetijstvu, ki je nastala z odhodom večine za delo sposobnih moških v vojsko, in opozoril na nenačrtno in prekomerno rekviriranje, ki zmanjšuje produktivno kmetovo moč. ¹³ Dne 23. oktobra se je nato oglasil še Hladnik. Tudi Hladnik je naglasil vsesplošno gospodarsko izčrpanost in pomanjkanje ter dejal, da resničen patriot ne more glasovati za nadaljevanje vojne in vladi celo odobriti sredstva zanjo. ¹⁴ Hladnikov govor v parlamentu ni vzbudil posebnih protestov; drugače je gledala nanj cenzura v Ljubljani, ki je zahtevala od »Slovenca«, ko je objavil Hladnikov govor, da črta dva po njenem mnenju očitno preveč protivojno usmerjena odstavka. ¹⁵

Podana stališča klubovih članov v proračunski razpravi lahko strnemo v naslednjo sliko: klub ne bo glasoval za proračun, kar je dejanje nezaupnice vladi, ki v svoj program ni sprejela zahtev majske deklaracije. Ta deklaracija je, kot sta izjavila Laginja in Ravnihar, minimalni klubov program. Kaj naj bi bil maksimum jugoslovanskih zahtev, ni povedal nihče med poslanci. Tako se tudi pri zahtevi po lastni »narodno-politični enoti«, v kateri naj bi bili združeni Slovenci, Hrvatje in Srbi monarhije brez »vsakega tujega gospostva« (po Rybařevih besedah celo z vsemi atributi »državne in politične samostojnosti«), še vedno sklicujejo na majsko izjavo. Naglasili so švojo lojalnost cesarju in dinastiji in opozorili, da je rešitev nacionalnega problema za monarhijo eksistenčno vprašanje, saj se lahko v primeru, da tega problema ne bo rešila, zruši ali pa se vprašanje njenih narodov internacionalizira. Tudi zahteve Jugoslovanskega kluba so posledica daljšega razvoja, ki je Slovence, Hrvatje in Srbe prepričal, da je narodno, politično, družbeno in gospodarsko enakopravnost mogoče doseči le z zagotovitvijo narodno-politične samostojnosti. Jugoslovanskim zahtevam bi konvenirala le v temeljih spremenjena monarhija, v kateri bi bili južni Slovani neodvisni in zvezani z ostalimi narodi le z dinastično vezjo.

¹² Isto, str. 1655—54.

¹³ Isto, str. 1680—84.

¹⁴ Isto, str. 1705—05.

¹⁵ Zaradi posega cenzure je Hladnik interpeliral pri ministru za pravosodje, gl. Anhang zu den Sten. Prot. XXII/IV, str. 3849—52.

Misel o majski izjavi kot o minimumu je po mojem mnenju mogoče razumeti, če jo povežemo z ukrajinskimi in češkimi stališči v isti razpravi. Ukrajinski zastopnik Eugen Levickij je tako 2. oktobra dejal, da bodo Ukrajinci — kolikor ne bo uresničen njihov minimalni majski program in ne bodo osvobojeni v tej državi, temveč ponovno podrejeni tujemu gospodstvu — sami odločali o svoji prihodnosti »v smislu pravice narodov do samoodločbe«. Levickij je govoril tudi o dogodkih v ruski Ukrajini, kjer se »dviga 30 milijonski narod, da bi si sam gradil boljšo bodočnost in »z našimi brati v Kijevu bijejo tudi naša srca«. ¹⁶ Že 26. septembra sta tudi češka poslanca Zahradnik in Nėmec, čeprav sta se formalno še sklicevala na majsko izjavo Češkega svaza, zahtevala »samoodločbo v smislu načel stockholmske konference socialdemokratov«; Zahradnik se je celo zavezal za popolno suverenost Češke. ¹⁷ S takimi zahtevami so Čehi seveda že opuščali »minimalni majski program«.

Alternativa majski izjavi kot minimumu je torej zahteva po priznanju samoodločbe, s katero bodo narodi »sami odločali o svoji prihodnosti«. Ta zahteva je odkrita grožnja monarhiji, ki ni sposobna reševati svojega nacionalnega vprašanja, da bodo to vprašanje rešili njeni narodi sami, toda predvsem v svojem interesu, lahko celo mimo nje. V tem smislu je po mojem mnenju razumeti misel o majski izjavi kot minimumu tudi pri jugoslovanskih poslancih, čeprav o alternativni minimumu v proračunski razpravi niso izrecno govorili in se tudi še niso odkrito izrekli za načelo samoodločbe narodov.

II

Pod vtisom avstrijsko-nemške zmage pri Kobaridu (konec oktobra), dvoumnega obnašanja hrvatsko-srbske koalicije in po vesteh o oktobrski revoluciji je prišlo v klub do krajšega omahovanja o vprašanju ali naj klub vztraja pri majskem programu kot minimumu ali popusti vladi, ki je jugoslovanske poslance zopet nagovarjala, naj se sprijaznijo z dualizmom in »naj v takšni monarhiji skušajo uresničiti čim večjo avtonomijo in sploh doseči čim večje pravice«. O teh vprašanjih so razpravljali na klubovih sejah 7. in 9. novembra. Kot je pokazal Pleterski, je že na teh sejah dobila zahteva po vztrajanju pri deklaraciji močno podporo. ¹⁸ Znano je, da je v končni posledici klub pri tem stališču, tudi ostal.

Iz stenografskih zapisnikov in nastopov v parlamentu je to omahovanje manj razvidno. V kratkem času od konca oktobra do začetka novembra sta se v parlamentu oglasila dva jugoslovanska zastopnika, in sicer Laginja, ki se je zavezal za uresničitev odredbe o preživninah za družine, katerih člani so v vojski, ¹⁹ ter Verstovšek, ki je govoril o

¹⁶ Sten. Prot. XXII/II, str. 1359.

¹⁷ Isto, str. 1210.

¹⁸ J. Pleterski, v op. 5. nav. delo, str. 152.

¹⁹ Sten. Prot. XXII/II, str. 1775—77.

potrebi po dopolnilih k cesarski odredbi o posebnem režimu v rudarstvu v vojnem času.²⁰ Ob vesteh, da se nemška in avstroogrška vlada v Berlinu pogajata o ustanovitvi poljskega kraljestva, so 9. novembra zopet prišla na dnevni red državno-politična vprašanja.

Te vesti so vzpodbudile interpelacije Čehov, Ukrajincev, Jugoslovancev, Roumnov, nemških avstrijskih socialdemokratov in celo do vlade lojalnega nemškega naprednjaka Kurande, ki je spraševal vlado, če bo pripravljena tudi parlamentu priznati pristojnost pri reševanju tako pomembnega vprašanja kot je poljsko. Češka in jugoslovanska interpelacija sta podobni v glavnih formulacijah, obe naglašata vznemirjenje ob vesteh »o ponovni delitvi Poljske med Nemčijo in Avstrijo, ki prav gotovo ne ustreza upravičenemu prizadevanju poljskega naroda po združitvi vseh s Poljaki naseljenih predelov« in obenem opozarjata, da bi ob taki rešitvi — brez sočasnega reševanja jugoslovanskega, češkega in ukrajinskega vprašanja v smislu majskih izjav — slovanski narodi v državnem zboru za »večne čase« ostali v manjšini, isto bi se zgodilo tudi Ukrajincev v poljskem deželnem zboru.

Obe interpelaciji zastavljata vladi ista vprašanja: 1. Namerava vlada rešiti poljsko vprašanje v celotnem obsegu, z združitvijo ruske in pruske Poljske in poljskega dela Galicije? 2. Bo poljsko vprašanje in z njim litavsko in kuronsko rešeno že pred mirovno konferenco? 3. Kateri so po vladnem mnenju pristojni faktorji, ki bi lahko ob eventualnem sporazumu o poljskem vprašanju povedali tudi svoje mnenje? 4. Ali namerava vlada reševati istočasno in v zvezi s poljskim tudi ostala nič manj pereča vprašanja kot npr. jugoslovansko, češko in ukrajinsko?²¹

Interpelacijo JK je obrazložil Korošec. Dejal je, da je sicer za trajni mir rešitev poljskega vprašanja nujna, da pa delitev Poljske med habsburško in hohenzollersko vladarsko hišo pomeni le novo nevarnost za mir v Evropi. JK s simpatijami podpira poljske zahteve, vendar v celoti zavrača avstrijsko-nemški postopek pri njihovem reševanju. Razpolaganje z zasedenim delom ruske Poljske in sklepanje o njegovi usodi bi pomenilo prav toliko kot »metati mir čez krov«. Korošec je imenoval Czernina »grobarja miru«, ki »dela s svojim delom strahoten zločin nad vsem človeštvom, posebno pa nad trdo preizkušenimi narodi lastne domovine«. JK se zavzema za rešitev poljskega vprašanja, toda s sočasnim reševanjem vprašanj ostalih narodov monarhije. Cilj JK je po Koroščevih besedah »ne le osvoboditev jugoslovanskega ljudstva v Avstriji, temveč vsega jugoslovanskega ljudstva«, zato je potrebno odpraviti dualizem in ljudstva, ki po jeziku in krvi spadajo skupaj, popeljati k neodvisnosti brez vsakega tujega gospostva. Enostrana rešitev poljskega vprašanja in odcepitev Galicije bi mogla zastaviti resno vprašanje: »Ali se morajo naši rojaki še boriti za svoje zatiralce? Ali mora ljudstvo v zaledju

²⁰ Isto, str. 1840—43.

²¹ Isto, str. 1866—70, češka interp. str. 1867—68, jug. interp. str. 1866—67.

še nadalje trpeti, da bo nato njegov narod doživel smrt?«. Zadnje Koroščeve besede so požele buren aplavz.²²

Še dalje je šel v svojem govoru Ravnihar, ki je prav tako najprej podprl poljske zahteve in nato naglasil nestrinjanje z njihovim reševanjem. 'Dejal je, da je dekretiranje kralja in državne oblike poljskemu narodu, ki si je kralje vedno sam izbiral, v času svobodne samoodločbe narodov korak nazaj v srednji vek. »Lahko bi se reklo, da je to notranja poljska zahteva,« je opozoril. »Gotovo, če se Poljaki s tem strinjajo. Dvomim pa, da je kdo Poljake kaj vprašal, kajti v tem primeru bi predstavljal tak način reševanja močan prejudic za način reševanja ostalih nacionalnih vprašanj v monarhiji.« Razločno vidni cilji te vojne so po Ravniharjevem mnenju samoodločba, svoboda narodov, svoboda njihovih dežel in njihovega morja in demokratizacija državne misli. Avstrijsko-nemško ravnanje s Poljsko kaže, »da smo resnično najbolj reakcionarni na svetu«, obenem je to dokaz o neiskrenosti avstrijskih mirovnih prizadevanj in o aneksionističnih težnjah avstrijske politike. Rusija je kljub svojim mirovnim izjavam še vedno suveren zasedenih poljskih dežel in če bo želela poljskim predelom zagotoviti neodvisnost, bo to storila sama. Jugoslovanski klub je obenem proti vsakemu reševanju nacionalnega vprašanja v etapah, je zaključil Ravnihar, »posebno, če te etape služijo le enemu faktorju v monarhiji, tj. Nemcem.«²³

Tako je Ravnihar kot prvi poslanec JK v parlamentu obširneje govoril o samoodločbi in opozoril, da bi bilo to načelo lahko vodilo pri reševanju nacionalnega vprašanja v Avstroogrski. Čeprav samoodločbe ni natančneje opredelil, je iz njegovih izvajanj razvidno, da zanj pomeni, nekemu narodu priznati pravico samoodločbe, »ta narod vprašati, če želi svobodno in neodvisno državo in v kakšni obliki si to državo želi«. Tako razumevanje samoodločbe dopušča tudi spraševanje o dinastičnem okviru samem. V trenutku omahovanja in negotovosti v JK, se zde Ravniharjeva izvajanja posebej zanimiva, saj naj bi klub v večini vprašanj, predvsem pa vseh vprašanjih »narodne politike«, nastopal enotno.²⁴ Tudi Ravniharjevo zavzemanje za samoodločbo torej ni izraz le njegovih individualnih stališč, pač pa stališč, ki so dobila v klubu večinsko podporo.

III

Vedno večje pomanjkanje, neredna in pomanjkljiva preskrba ter grozeča lakota so postali novembra v parlamentu predmet intenzivne razprave, v katero so se aktivno vključili tudi jugoslovanski poslanci. Tako je 13. novembra Benkovič opozoril na težke delovne in socialne razmere rudarjev v trboveljskih rudnikih.²⁵ 16. novembra je o raz-

²² Isto, str. 1873—75.

²³ Isto, str. 1886—88.

²⁴ Slovenski narod, 4. junij 1917.

²⁵ Sten. Prot. XXII/II, str. 1924—26.

širjanju tuberkuloze in spolnih bolezni govoril dr. Jankovič in opozoril, da so te bolezni zaradi slabih sanitarnih razmer in nezadostnih preventivnih ukrepov v vojnem času zavzele nevaren obseg.²⁶ 20. novembra so različne poslanske skupine predložile nujne interpelacije zaradi pomanjkanja in nezadostne preskrbe različnih delov »cesarstva«. V dveh interpelacijah so tudi poslanci JK opozarjali na razmere na Štajerskem in Kranjskem.²⁷ Interpelaciji sta utemeljila Korošec in Jarc. Korošec je naglasil, da preti državi lakota. JK je na to že večkrat opozoril, vendar se zdi, da »ekscelence« interpelacij sploh ne berejo. Po Koroščevih besedah oblasti pri rekvizicijah ne ravnajo v vseh deželah enako. Tako so prekomerne rekvizicije nekatere dežele popolnoma izčrpale. Jugoslovanski klub, je dejal Korošec, dobi številne telegrame o pomanjkanju v posameznih avstrijskih deželah in BiH.²⁸ Jarc, je govoril v istem smislu, opozoril na zlorabo gesla o patriotizmu pri rekviriranju in obtožil Ogrsko, da je z neizpolnjevanjem svojih obveznosti pahnila Avstrijo v tako težaven položaj.²⁹

Ob koncu novembra sta o vprašanju beguncev razpravljala tudi Fon in Rybař. Del svojega govora je Rybař porabil za kritiko gosposke zbornice, ki se je pogosto negativno opredeljevala do zakonov, ki jih je poslanska zbornica že izglasovala, in tako zavrnila njihovo uresničevanje. Po Rybařu ima gosposka zbornica sicer res formalno pravico, da zavrača predloge poslanske zbornice, nima pa moralne pravice za to: »Mi v poslanski zbornici smo izraž ljudske volje, poslanska zbornica je zastopnik ljudstva. Gospodje tam pa so, kot je že nekoč pravilno ugotovil naš umrli kolega Krek, le zastopniki samih sebe...« V gosposki zbornici ne le, da niso zastopani nižji sloji prebivalstva, tudi ves narod — Slovenci — tu nima svojega zastopnika. Rybař je sklenil svojo misel s pozivom, naj tudi v pogledu gosposke zbornice pride do spremembe ustave.³⁰

V novembru je začel JK razvijati živahno interpelacijsko dejavnost in je nato v decembru in januarju vlado dobesedno »zasul« z interpelacijami. Kot piše Pleterski, se je začelo sistematično zbiranje gradiva za interpelacije po posebnem prizadevanju klubovega tajnika Žerjava, kateremu je dal Korošec vsa pooblastila pri vlaganju interpelacij s podpisi članov kluba.³¹ Slovenski časopisi so novembra v tem smislu objavili sporočilo, da potrebujejo poslanci natančne podatke o pomanjkanju, krivicah in nasilju v južnoslovanskih deželah monarhije; to sporočilo je naletelo pri prebivalstvu na izredno živ odmev, kar dokazujejo številna pisma, ki jih v fondu Jugoslovanskega kluba hrani Arhiv Slovenije. Na pisma, ki dajejo podrobnejšo sliko stiske južnoslovanskega prebivalstva v tretjem letu vojne, so Korošec kot ostali poslanci prizadevno odgovarjali in v posameznih pri-

²⁶ Isto, str. 2056—60.

²⁷ Isto, str. 2150—51, 2152.

²⁸ Isto, str. 2186—88.

²⁹ Isto, str. 2197—99.

³⁰ Isto, str. 2417—19.

³¹ J. Pleterski, nav. delo, str. 154.

merih tudi razmeroma hitro ukrepali ali z neposredno intervencijo na pristojnem mestu ali pa s poslanskim vprašanjem v parlamentu.

Razvoj interpelacijske dejavnosti Jugoslovanskega kluba od septembra 1917 do marca 1918 natančneje ilustrirajo naslednje številke:³²

Mesec	Štev. parl. sej	Štev. vseh interp.	Štev. interp. JK	Interp. JK v %
september	4	140	7	5
oktober	9	330	27	8,2
november	11	427	59	13,8
december	6	257	69	26
januar	4	242	64	26,4
februar	10	366	108	28,9
marec	8	224	40	17,85

Nekatere med temi interpelacijami, ki so sicer v stenografskih zapisnikih (in torej tudi gornjem pregledu) zabeležene kot ena celota in pod eno evidenčno številko, vsebujejo večje število podrobnejših interpelacij. Tako je interpelacija z 22. januarja 1918 o nasilstvih v BiH sestavljena iz 41 krajših interpelacij o posameznih primerih nasilja, interpelacija s 30. januarja o razmerah v BiH in Sremu iz 13 in interpelacija s 6. februarja — prav tako o nasilju proti južnim Slovanom — iz 10.³³ V zgornjih številkah tudi niso upoštevane interpelacije, ki jim je bila priznana nujnost in so bile predmet takojšne obravnave v parlamentu. Na te interpelacije opozarjam ob prikazu jugoslovanskih nastopov na posameznih parlamentarnih sejah.

Še v novembru v veliki večini prevladujejo interpelacije, ki opozarjajo na prekomerno, enostransko in nasilno rekviriranje ali na nezadostno in neurejeno preskrbo prebivalstva s prehrano, kar je v posameznih deželah povzročilo pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin in lakoto, obenem pa kažejo tudi na pomanjkanje najpotebnejših surovinskih artiklov kot so usnje, volna, petrolej, kurivo; v nekem primeru opozarja posebna interpelacija celo na pomanjkanje sukanca. Od decembra dalje prevladujejo interpelacije zaradi nasilnega postopanja oblasti proti prebivalstvu in preganjanju v posameznih deželah juga monarhije. Mnoge med njimi zahtevajo pojasnila za posamezne primere nasilja in postopka civilnih ali vojaških oblasti, tako da številčno prevladujejo tudi v obravnavanem času kot celoti. Med interpelacijami, ki jih je predložil klub od septembra 1917 do marca 1918, se jih več kot 27% dotika teh vprašanj, medtem ko se nanaša na vprašanje prehrane samo 7%, rekvizicije prav tako 7%, vsa ostala vprašanja pa mnogo manj.

³² Izračunano po Sten. Prot. XXII/II—III.

³³ Anhang zu den Sten. Prot. XXII/V, str. 5293—543, 5581—88, 5882—92.

Sprva so interpelacije usmerjene predvsem k slovenskim deželam, Istri in Dalmaciji, kasneje je njihova pozornost usmerjena tudi k razmeram v Bosni in Hercegovini, južni Dalmaciji, Črni gori in zasedenim področjem Srbije. V interpelaciji zaradi »vojaške uprave v zasedenih področjih Srbije« 20. decembra 1917 je klub opozoril, da se pod nazivom »tim. vojaške uprave skriva čista vojaška samovolja«, ki jugoslovanske poslance »kot Avstrijce, kot del jugoslovanskega naroda in ne nazadnje kot ljudi« vzpodbuja k najostrejšemu ugovoru, saj nasprotuje vsem mednarodnim določbam in geslom o človečanskih pravicah. Jugoslovanski poslanci opozarjajo, da je med »prebivalstvom Srbije in našo monarhijo nastalo brezno«, ki ga ne bo nikoli več mogoče premostiti.⁹⁴ Številne interpelacije opozarjajo še na postopke proti posameznikom v Dubrovniku, Splitu, Šibeniku, Zadru itd. in tudi v slovenskih deželah. Tako so poslanci protestirali proti pregonu A. Gradnika, D. Puca, D. Marušiča, G. Žerjava, I. Hribarja in drugih.

V mnogih drugih interpelacijah nato slede še pritožbe proti raznim oblikam ponemčevalnega pritiska, konfiskacijam, razmeram v vojski in ravnanju z vojaki, premestitvam železničarjev in sploh razmeram na železnici, zlorabam, stanju, v katerem živijo begunci in vojni ujetniki itd., slede vprašanja o odpustih iz vojske in vojaških dopustih, različnih podporah, celo o novih železniških progah in cestah (kar se zdi glede na izčrpanost monarhije nekoliko neenavdno) ter opozorila na socialne razmere različnih slojev prebivalstva. Ob tem kratkem pregledu interpelacijske dejavnosti je potrebno opozoriti še na večje število predlogov za podporo posameznim predelom ali krajem, ki so jih prizadele elementarne nesreče kot potresi, toča ali požari, podpore ali dodatke različnim skupinam delavcev in invalidom, posamezne zakonske uredbe in zopet gradnje.

Ministri in vlada so na interpelacije odgovarjali neredno ali sploh ne, na kar kaže tudi Koroščekov očitek, da »ekscelence interpelacij sploh ne berejo«. Iz korespondence v fondu Jugoslovanskega kluba, ki ga hrani Arhiv Slovenije, se vidi, da so nekatere intervencije uspele, kar je prav gotovo utrjevalo ugled poslancev pri prebivalstvu. Mnoge interpelacije je seveda zopet narekovala predvsem taktika, saj tako intenzivna interpelacijska dejavnost za vlado resnično ni bila prijetna.

IV

Kot je znano se češki, jugoslovanski in ukrajinski poslanci v decembru in januarju vedno odločneje zavzemajo za priznanje samoodločbe, podpirajo zahteve po »miru brez aneksij in kontribucij« in se v podkrepitev svojih zahtev sklicujejo na sovjetski poziv za sklenitev splošnega miru. Z napovedjo in nato začetkom mirovnih poga-

⁹⁴ Isto, str. 5017—20.

janj se zavzemanju za samoodločbo in mir »brez aneksij in kontribucij« pridruži še zahteva po pripustitvi predstavnikov posameznih narodov monarhije k tem pogajanjem, torej težnja po internacionalizaciji nacionalnega problema monarhije. Te zahteve ne naletijo le na odklonilno stališče vlade, ampak tudi na odločno nasprotovanje pri večini nemških poslancev. Vzdušje v parlamentu³⁵ je napeto in očitno veljajo Čehi še vedno za pobudnike slovanskega nezadovoljstva. Dne 5. decembra 1917 interpelira 83 nemških poslancev z 275 strani dolgo interpelacijo »zaradi obnašanja Čehov v svetovni vojni« in v interpelaciji obtožbe o češkem izdajstvu in zvezah z antanto dokazuje in utemeljuje.³⁵

Znano je tudi, da je poizkušala dunajska vlada pred javnostjo prikriti, da vsebuje sovjetska mirovna ponudba zahtevo po priznanju polne pravice do samoodločbe in je sovjetsko noto objavila znatno okrnjeno. Ministrski predsednik Seidler je v svojem kratkem in površnem sporočilu parlamentu 30. novembra dejal, da je vlada sovjetsko ponudbo sprejela in se bo pogajala o miru, ki naj bi temeljil na načelu »brez teritorialnega in gospodarskega nasilja«, prav tako avstroogrška vlada državam, s katerimi bo sklepala mir, priznava pravico, da zagotove »svojim narodom popolno svobodo pri odločanju o svoji državni bodočnosti« in se bo vzdržala vmešavanj v notranje zadeve teh držav, zato pa seveda odklanja tudi vsako vmešavanje v svojo lastno državno organizacijo. Po Seidlerjevih besedah avstrijski parlament in volilni sistem že omogočata narodom odločanje o svojem položaju.³⁶

Oboje je pri jugoslovanskih, čeških in ukrajinskih poslancih vzbudilo ogorčenje in proteste. Dne 3. decembra so vsi trije klubi usklajeno nastopili z interpelacijo, v kateri so protestirali proti falzificiranju sovjetske note in proti izjavi ministrskega predsednika.³⁷ Ta interpelacija je bila v literaturi podana že večkrat. V njej se naglaša, da je Seidlerjev govor v koliziji s Czerninovo izjavo, da avstroogrška vlada pristaja na sovjetske mirovne pogoje, saj Seidler odkrito zavrača načelo samoodločbe narodov. Vsi trije klubi zavračajo trditev o demokratičnosti avstrijskega parlamenta in volilnega sistema, ki omogoča Nemcem majorizacijo. Dne 4. decembra je pri vladi interpeliral tudi Prodan s še nekaterimi člani JK in jo pozval, naj začne reševati notranje politična vprašanja pred sklenitvijo miru.³⁸

³⁵ Isto, str. 4553—628.

³⁶ Sten. Prot. XXII/II, str. 2395—96.

³⁷ Isto, str. 2515—17.

³⁸ Anhang zu den Sten. Prot. XXII/IV, str. 4531—32. Besedilo sicer naglaša posebno vlogo habsburške monarhije kot večinacionalne države sredi Evrope (pri tem se sklicuje na Palackega), toda obenem opozarja, da mora začeti Avstroogrška reševati svoja notranja nasprotja pred sklepom o miru, saj utegne biti v nasprotnem primeru njen nadaljnji obstoj v nevarnosti. Interpelacija poziva avstrijsko vlado, naj svetuje Madžarom razmislek o »zlatem geslu justitia regno- rum fundamentum«, nato pa jo še sprašuje, če se zaveda, da je načelo »brez aneksij in odškodnin« koristno za vse, ki so v tej vojni kaj izgubili, medtem, ko ni Avstrija ničesar izgubila in nima z mednarodno krajo pridobljenih kolonij, tako, »da bo ob koncu vojne, po neizmernih žrtvah, celo nasproti Italiji, lahko ugotovila, da je bila zanjo to vojna brez cilja, torej najbolj nesmiselna vojna, kar jih je doživela v vsej svoji zgodovini, v jezeru krvi svojih narodov«.

Za Spinčičev govor v parlamentu 3. decembra je Šepić upravičeno zapisal, da so bile to besede, ki so se do tedaj redko slišale iz ust jugoslovanskega zastopnika. Spinčič je govoril v razpravi o provizornem podaljšanju desetletnega finančnega sporazuma z Ogrsko in dejal, da je eden od pogojev za mir priznanje pravice do samoodločbe v vseh deželah, tudi v Avstroogrski. V monarhiji po Spinčičevih besedah tega principa ni mogoče uresničiti v parlamentu, v katerem je zastopanih več narodov in volilni sistem nekaterim omogoča majorizacijo, pač pa mora vsak narod v svoji skupščini in prek svojih zastopnikov odločati o svoji usodi. Dualizem pomeni zlasti za Jugoslovane »tako rekoč uničenje, smrt našega naroda«. Spinčič je opozoril na prizadevanja, da bi južne Slovane germanizirali, madžarizirali in sprli med seboj, in naglasil, da so »to vojno« ob njenem začetku odgovorne osebnosti nemškega cesarstva označile kot vojno med nemštvom in slovanstvom, številne madžarske osebnosti pa sploh kot vojno zoper Slovane. Vendar Jugoslovani nočejo nobenega tujega gospodstva. Nočejo, da so njihove dežele kolonije ali naselbine (»Niederlassungen«) drugih narodov in tako vir njihove bogatitve. Prav tako lahko sami gospodarijo na Jadranu brez Nemcev, Madžarov in Italijanov. »Dóvolj nam je obljub enakopravnosti, ki jih sem in tja slišimo iz vladnih klopi...« je sklenil Spinčič... »Mi poslanci vsega našega naroda se ne damo več dalje slepiti... Hočemo svobodno hrvatsko-srbsko-slovensko domovino... od vseh ostalih narodov neodvisno državno in dostojno narodno življenje.«³⁹

V isti razpravi je dan kasneje govoril tudi Verstovšek, ki je opozoril na izjavo Starčevičevih pravašev in disidentov hrvatsko-srbske koalicije z dne 3. decembra, jo prebral in pozdravil. Nato se je zavzel za priznanje pravice do samoodločbe in naglasil, da bi bilo vsako izrabljanje tega »ideala« izzivanje prve vrste, ki bo našlo v ljudstvu najodločnejši odpor. Za gospodarsko katastrofo v vojni je obtožil Ogrsko, ki se je v odnosu do Avstrije gospodarsko bolj zaprla kot proti marsikateri sovražni deželi. Posledica take politike je bila gospodarska slabitev Avstrije in krepitev Ogrske. Izkušnje svetovne vojne zahtevajo spremembo ustave v smislu samoodločbe narodov. Gospodarska ekspanzija na jugovzhod, kamor po Verstovškovih besedah teži monarhija zaradi svoje lege, bo mogoča le, če bodo združena z Jugoslovani naseljena področja obeh polovic monarhije in če bodo ta področja prevzela posredniško vlogo do ostalih balkanskih narodov. Seveda bo vse to odvisno od svobodnega razvoja teh ljudstev. Verstovšek je sklenil z mislijo, da se bo boju Jugoslovanov za politično svobodo pridružil še boj v gospodarskih vprašanjih, ki bo zaviral razcvet celotne monarhije. »Južni Slovani napovedujemo že sedaj,« je dejal, »da bomo — v kolikor v deklaraciji zapisane zahteve ne bodo izpolnjene, začeli z najostrejšim gospodarskim bojem in bojkotom na vsej liniji v velikem in malem.«⁴⁰

³⁹ Sten. Prot. XXII/II, str. 2483—87.

⁴⁰ Isto, XXII/III, str. 2559—69.

Novo razsežnost v politično prizadevanje treh slovanskih klubov vnaša zahteva po sodelovanju predstavnikov posameznih narodov na mirovni pogajanji v Brest Litovskem. Dne 19. decembra, dan po tem, ko je avstrijska vlada službeno objavila, da so Nemčija, Avstroogrsko, Bolgarija in Turčija privolile v mirovna pogajanja z Rusijo in že izbirajo opolnomočene predstavnike za ta pogajanja, so vsi trije klubi kot tudi avstrijski socialdemokrati zopet naslovili na vlado posebne interpelacije. V skupni interpelaciji sta JK in Češki svaz zahtevala sodelovanje predstavnikov v monarhiji živečih narodov na mirovni pogajanji po naslednjem ključu: 12 Nemcev, 10 »Čehoslovanov«, 10 Madžarov, 7 Jugoslovanov, 5 Poljakov, 4 Ukrajinci, 3 Romuni in 1 Italijan.⁴¹ Za razporeženje v parlamentu je gotovo značilno, da je Staněk, ki se je prvi prijavil k utemeljivi interpelaciji, govoril pred skoraj prazno dvorano.

Istega dne je nato govoril tudi Korošec. V svojem govoru je najprej naglasil svoj strah, da tisti, ki gredo na pogajanja, ne razumejo »duha časa« in se zato ne bodo mogli pogajati v interesu avstrijskih narodov. »Že o vojni se je odločalo brez nas,« je dejal, »in zdaj naj bi se tudi o miru odločalo brez nas.« Czernin je sicer priznal mir »brez aneksij in kontribucij«, vendar se v Avstroogrski — kot kažeta diskusijska prispevka Tisze in Andrassyja v delegacijah — še naglašajo strateški interesi do delov Srbije, Črne gore in Poljske, torej aneksionistične težnje. Opozoril je tudi, da je bila avstrijska vlada leta 1915 pripravljena priznati »samoodločbo Italiji«, kó ji je obljubila z Italijani naseljene predele ob Soči in potrdil medklic Stranskega, da so tedaj v avstrijski vladi obljubljali Italijanom tudi prevlado v Trstu. Med jugoslovanskimi narodi živi misel na samoodločbo že vse od leta 1848 in je s svetovno vojno dobila novo življenje. Tudi Jugoslovani žele — kot boljševiška vlada — da se sklepa mir od naroda do naroda: »Narodi, ki so v vojni krvaveli, morajo sami skleniti mir in ti narodi bodo mir prav gotovo sklenili tako, da bo dolgo trajen.«⁴²

Naslednjega dne je govoril tudi Ravnihar, ki je najprej še enkrat ponovil zahtevo po sodelovanju na pogajanjih in obenem dejal, da je prišel primeren trenutek, ko se je mogoče tudi že vprašati o »vzrokih te največje vseh vojn«. Po Ravniharjevih besedah je bil atentat v Sarajevu le dober izgovor, s katerim so Nemci s pomočjo Tisze pritegnili Avstroogrsko v vojno. Tisza naj bi bil glavni pobudnik ostrega postopka proti Srbiji, tudi ultimatum je bil sestavljen v tem smislu in so pričakovali srbsko odklonitev. Nadalje se je Ravnihar oprl na sovjetsko definicijo aneksije in zavrnil trditev avstrijske vlade, da obstoječe institucije v monarhiji omogočajo samoodločbo njenim narodom. Po ustavi so nemški in madžarski narodi izročeni Nem-

⁴¹ Isto, str. 2664. Interpelacija ima še svoj drugi del, v katerem interpelanti opozarjajo, da bo zaradi slabe letine in odklanjanja Ogrske, da bi pomagala Avstriji z odgovarjajočo količino prehrabnenih sredstev, prišlo v Avstriji in BiH do hude prehrabnene stiske. Zato vlado sprašujejo, če je prišlo glede na razvijajoč se trgovski promet z Rusijo tudi že do podrobnejših pogajanj in ali se je Avstroogrsko zavarovala, da je pri trgovskih stikih z Rusijo ostale Centralne sile ne bodo opeharile.

⁴² Sten. Prot. XXII/III, str. 2660—83.

cem in Madžarom na milost in nemilost in »ta država danes ne bi bila oslABLJENA vse do agonije«, če bi si narodi v njej res lahko zagotovili samoodločbo. Jugoslovansko vprašanje je po Ravniharjevem mnenju prav tako mednarodno kakor poljsko; brez dvoma bodo za Srbe v kraljevini Srbiji in Črni gori ne le dežele antante, pač pa tudi boljševiki zahtevali pravico samoodločbe in polno neodvisnost brez aneksij in kontribucij. Zato bo za mednarodni položaj nevarno, če bodo Jugoslovani v monarhiji, ki predstavljajo celo večino vseh južnih Slovanov, še nadalje zaslužnjeni. Besede o demokraciji, ki jih vlada polaga vladarju, v usta, so le »kompliment ruski revoluciji«. Vse te neskladnosti, in nasprotja bodo morali dojeti »tudi naši sogovorniki« na mirovnikih pogajanjih in Ravnihar se boji, da mir z Rusijo ne bo počival na trdni osnovi.⁴³

To je bil zadnji nastop jugoslovanskega zastopnika v jesenskem zasedanju parlamenta 1917. leta. Zahteve čeških, jugoslovanskih in ukrajinskih poslancev je Seidler zavrnil v kratkem odgovoru, ki razkriva suhoparnega uradnika brez političnega posluha. Dejal je, da po ustavi pripada pravica zastopanja na mirovnikih pogajanjih zunanjemu ministru, ki »mora voditi pogajanja v skladu s svojo odgovornostjo in v dogovoru z odgovornima ministrskima predsednikoma obeh držav monarhije«. ⁴⁴ Dne 20. decembra so se nato vrata poslanske zbornice zaprla in začele so se več kot mesec dni trajajoče parlamentarne počitnice. Poslanci so se na ponovni parlamentarni seji sestali šele 22. januarja 1918.

S kratkim povzetkom lahko prikazano dejavnost jugoslovanskih poslancev v času jesenskega zasedanja državnega zbora strnemo takole: JK je odklanjal vlado in njen program narodne avtonomije od začetka zasedanja. Svoje opozicijsko stališče so njegovi člani utemeljili v svojih poslanskih nastopih in podkrepili z močno stopnjevano interpelacijsko dejavnostjo. V vseh poslanskih nastopih je prisotna želja po miru in temeljiti spremembi odnosov v monarhiji, v obdobju kot celoti pa je opaziti postopno radikalizacijo zahtev. Že v proračunski razpravi sta Laginja in Ravnihar označila majsko izjavo za minimalni klubov program, s katerim zahtevajo jugoslovanski zastopniki preureditev avstroogrške monarhije v federalno državo pod habsburškim žezlom in v kateri bodo južni Slovani monarhije združeni v narodno-politično in gospodarsko neodvisni enoti. Kot v majski izjavi so se tudi v svojih nastopih v proračunski razpravi člani kluba sklicevali na načelo narodnosti in hrvatsko državno pravo ter še niso omenjali pravice narodov do samoodločbe. Opozarjali so, da je za monarhijo rešitev nacionalnega vprašanja eksistenčnega pomena, njen »biti ali ne biti«, saj je eden poglavitnih vzrokov za njeno slabitev prav nerešeno nacionalno vprašanje in dualistična ureditev. Iz več govorov veje prepričanje, da bo do reševanja jugoslovanskega vpra-

⁴³ Isto, str. 2708—12.

⁴⁴ Isto, str. 2705—06.

šanja prišlo slej ali prej; v tem smislu je Korošec tudi opozoril, da bo nacionalno vprašanje — v kolikor ga ne bo reševala monarhija sama — reševal faktor izven nje.

Ob vesteh o nameravani ustanovitvi kraljevine Poljske v začetku novembra so se nato jugoslovanski poslanci zavzeli za sočasno reševanje nacionalnih problemov monarhije. Ravnihar je tokrat že izrecno govoril o samoodločbi kot načelu, s katerim bi morali urejati nacionalno vprašanje v monarhiji in Korošec se je pred parlamentom vprašal o smislu žrtvovanja Jugoslovancev na fronti za monarhijo, ki se ne ozira na njihove zahteve.

V naslednjem obdobju, konec novembra in v decembru, se kaže tudi pri jugoslovanskih nastopih radikalizirajoči vpliv mirovniških načel oktobrske revolucije. Zahtevo po samoodločbi so v JK zdaj že sprejeli v svoj program in 4. decembra je Verstovšek zagrozil celo z gospodarskim bojkotom juga monarhije, če vlada ne bo upoštevala jugoslovanskih zahtev. Poslanci kritizirajo vlado, da skupno z Nemci zasleduje v svoji zunanji politiki aneksionistične cilje in tako ogroža uspeh mirovniških izgledov. Dvoumne in cinične izjave avstrijskega ministrskega predsednika Seidlerja in zunanjega ministra Czernina, da narodi v monarhiji lahko že s posredovanjem obstoječih institucij in parlamenta uresničujejo samoodločbo, naletijo na ostro zavrnitev, kritiko volilnega sistema in volilne geometrije. Posledica tega razvoja je zahteva po sodelovanju zastopnikov avstroogrskih narodov pri mirovniških pogajanjih s pravico nadzora nad delom avstroogrskih delegatov. To zahtevo je mogoče razumeti kot prvi aktivni jugoslovanski poizkus, zagotoviti nacionalnemu problemu v monarhiji mednarodni značaj.

V svojih nastopih so se poslanci JK še sklicevali na majsko izjavo, naglašali svojo lojalnost dinastiji in interes monarhije, da sama reši svoj nacionalni problem. Klub je — kot je zapisal Šepić — še naprej »vodil borbo proti vladi in nemškimi strankami, opirajoč se ne le na pravico jugoslovanskih narodov do svobodne države, pač pa tudi na misel prerajane habsburške monarhije.«⁴⁵ Vendar je iz zahtevo po priznanju pravice narodov do samoodločbe in sodelovanju zastopnikov avstroogrskih narodov na mirovniških pogajanjih že radikalno razširil svoj majski program in zanj tudi majska izjava ob koncu jesenskega zasedanja državnega zbora 1917. leta ni mogla imeti več iste vsebine kot ob njegovem začetku.

Najodločnejše klubovo dejanje v zavzemanju za samoodločbo in internacionalizacijo jugoslovanskega vprašanja je znani januarski memorandum, ki ga je klub poslal predsednikom delegacij na mirovniških pogajanjih v Brest Litovskem 31. januarja 1918. Ude je celo mnenja,

⁴⁵ Dragovan Šepić, Oktobarska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austrougarskoj 1917/8, Historijski zbornik XI—XII (1958—59), str. 15.

da moremo imeti memorandum »v jugoslovanskem gibanju na tleh habsburške monarhije med prvo svetovno vojno za najbolj odkrito, naravnost na avstrijsko vlado in svetovno javnost od izvoljenih zastopnikov jugoslovanskih narodov izrečeno revolucionarno besedo«. ⁴⁶ V literaturi se nikjer ne omenja, da je memorandum v svojih glavnih potezah nastal že v parlamentarnih počitnicah. V fondu JK v Arhivu Slovenije je namreč ohranjen nemški osnutek memoranduma z datumom 17. januar, ki kaže, da sta odločitev za to sporočilo kot tudi njegova vsebinska zasnova nastali pred začetkom ponovnega zasedanja parlamenta. ⁴⁷ V času med 17. in 31. januarjem je šlo besedilo k vsaj še nekaterim, če že ne vsem, poslancem v pretres, saj nepodpisani pisec sporoča 31. januarja Rybařu, da je sprejel njegove pripombe. ⁴⁸ Verjetno torej ne bo povsem držalo, kar je dejal Žerjav v svojem predavanju, da je namreč on avtor memoranduma in je Korošca le pridobil za podpis. ⁴⁹ Prav mogoče je, da je bil Žerjav eden glavnih avtorjev ali celo edini avtor osnutka, ki je dobil kasneje nekaj sprememb (nanje bom še opozoril).

V tej zvezi naj opozorim na izmenjavo pisem med Franom Majcnom in Korošcem v začetku januarja 1918. ⁵⁰ Ta F. Majcen, ki se na nekem dopisu omenja kot absolvent prava, naj bi bil po korespondenci sodeč tajnik klubove pisarne. Več podatkov o njem nisem zasledil; v dosednji literaturi se kot klubov tajnik omenja le Žerjav.

F. Majcen 3. januarja 1918 sporoča z Dunaja Korošču Stanekovo obžalovanje, da Korošec ne bo prisostvoval češkemu zboru v Pragi 6. januarja ⁵¹ in mu pošilja predlog pozdravne brzojavke, ki naj bi jo JK poslal temu zborovanju. Majcen še piše, da bi moral klub »v tem trenutku, ko sklepa grof Czernin z Boljševiki mir brez provedenja samoodločbe«, protestirati; Čehi so že zahtevali ponoven sklic parlamenta in predsednik Gross je obljubil Staneku, da bo sklical parlament za 15. januar. Po Majcnovem mnenju je z vlado vred prepričan, da bo 15. januarja »mir z boljševiki že pod streho, misli pa, da je zaradi ukrajinskega nastopa kot tudi protesta vseh majniških organizacij (!) mir na jako slabih nogah«, zato bi se bilo potrebno temeljito pripraviti za skupno češko-jugoslovansko-ukrajinsko akcijo v parlamentu. Svoje pismo končuje z naslednjim predlogom: »Razen tega bi kazalo, da imenom prezidija napišete protestno izjavo, s katero se grofu Czerninu oporeka iz gori navedenih razlogov legitimacija in zaupanje in s katero se ponovno zahteva, da se brez rezerv sprejme in prevede ter zajamči samoodločba narodov te monarhije, ker le na ta način se more doseči trajni mir. Ako hočete, pošljite tako izjavo ekspresno na

⁴⁶ L. Ude, v op. 5 nav. delo, str. 152.

⁴⁷ AS, Jugoslovanski klub, fasc. 7, 11.

⁴⁸ Prav tam, fasc. 7.

⁴⁹ J. Pleterški, nav. delo, str. 159.

⁵⁰ AS, Jugoslovanski klub, fasc. 5.

⁵¹ Na tem zboru čeških strank so sprejeli znano »trikraljevsko deklaracijo« v kateri so zelo odločno, ne da bi omenjali habsburško dinastijo, zahtevali samoodločbo. Ta deklaracija naj bi pomenila »odkrit prelom s habsburško monarhijo«. Češki svaz je Korošca pozval, naj se zborovanja udeleži, vendar se je le-ta omejil le na pozdravni telegram. Gl. Pleterški, nav. delo, str. 158.

klub, da jo tukaj po Vašem ukazu in mislih stiliziramo ter razširimo v javnost.«

V odgovoru na to pismo je Korošec potrdil besedilo brzjavke in sporočil, da pride 8. januarja sam na Dunaj, »da naredimo izjavo za Czernina«. Korošec naproša Majcna naj to pove dr. Ž(erjavu?) in se z njim tudi posvetuje, če ne bi bilo dobro sklicati vse parlamentarne komisije. Po Koroščevem mnenju je treba na vsak način obvestiti Laginjo, da bo »vsaj vse predsedstvo skupaj«. O tem naj, pač odloči dr. Ž. sam.

V literaturi se nikjer ne omenja, da bi Jugoslovanski klub pred začetkom spomladanskega zasedanja 1918. leta javno protestiral s posebnim sporočilom zaradi Czerninove politike pri mirovnih pogajanjih. Prvo dejanje klubovega protesta proti Czerninovi politiki v januarju 1918 je interpelacija na parlamentarni seji 22. januarja, na kateri so s podobnimi interpelacijami protestirali tudi Čehi in Ukrajinci. Priprave za to interpelacijo omenja tudi že Majcnovo pismo. Ali torej lahko sklenemo, da je misel na memorandum nastala iz zamisli o »izjavi za Czernina«? Če ta sklep drži, se je to zgodilo med 5. (najkasneje tedaj je moralo prispeti na Dunaj Koroščevo pismo z brzjavko za češki zbor dan kasneje) in 17. januarjem, in sicer kot rezultat posveta in odločitve širšega kroga poslancev, vsaj klubovega predsedstva.

Po mnenju Pleterskega sta bila dva dogodka v teh dneh ena odločilnih vzpodbud za nastanek memoranduma.⁵² Prvi tak dogodek je bila izjava predsednika britanske vlade Lloydja Georga z 5. januarja 1918, drugi pa program predsednika ZDA Wilsona v znanih 14. točkah tri dni kasneje. Oba predsednika sta naglasila ohranitev Avstroogrske in sta njenim narodom priznala le avtonomijo. Posebno neprijetna za Jugoslovane, zlasti za Slovence, je bila, kot piše Pleterski, v obeh izjavah omemba o zadovoljitvi nacionalnih teženj Italijanov in novi določitvi meje nasproti Italiji, čeprav (po Wilsonu) v skladu z jasno spoznavnimi narodnostnimi mejami.

Z istim časom sovпада še tretji dogodek, tj. zaplet na mirovnih pogajanjih in prihod ukrajinskih predstavnikov v Brest Litovsk. Ukrajinska narodna skupščina ali Rada, ki je v juniju 1917 proglasila avtonomijo, je namreč poslala v Brest Litovsk svoje zastopnike, ki so zahtevali neodvisnost Ukrajine. V kritičnih trenutkih pogajanj s sovjetsko vlado je začel Czernin popuščati ukrajinskim zahtevam po Holmu (Chalm) in 17. januarja je bilo uradno sporočeno (kar naglašja tudi memorandum), da so med monarhijo in Ukrajinci dosegli sporazum. Dne 22. januarja so nato na Dunaju dejansko popustili ukrajinskim zahtevam in ukrajinsko vprašanje je dobilo mednarodno veljavo. Čeprav med predstavniki ukrajinske Rade in predstavniki Ukrajincev v monarhiji ni bilo posebnih simpatij, je vzel Czernin

⁵² J. Pleterski, nav. delo, str. 160.

kasneje s seboj v Brest Litovsk dva predstavnika avstroogrskih Ukrajincev (pl. Vasilka in N. Zalisnjaka).⁵³

Tega poteka v začetku januarja sicer še ni bilo mogoče predvideti, moralo pa je že tedaj postajati očitno, da so imeli poleg Poljakov tudi Ukrajinci izglede, da se bo njihovo vprašanje obravnavalo kot mednarodno, medtem ko je bilo za Jugoslovane in Čehe teh izglede vedno manj. Iz izjav ameriškega in britanskega predsednika je bilo sploh mogoče razumeti, da »se tudi antanta strinja z avstrijsko-nemškim tolmačenjem pravice narodov do samoodločbe in da jugoslovansko vprašanje poleg češkega obravnava kot izrazito notranje vprašanje habsburške monarhije.«⁵⁴ V takem položaju jugoslovanskim poslancem ni preostalo drugega kot z neposrednim sporočilom mirovnim pogajanjem v Brest Litovskem opozoriti na svoje zahteve in tako tudi jugoslovanskemu vprašanju zagotoviti mednarodni značaj.

Poleg omenjenih zunanjepolitičnih dogodkov je na nastanek memoranduma prav gotovo vplival tudi notranjepolitični položaj v Avstroogrski. Januarja 1918 je monarhija doživljala najhujšo krizo v svetovni vojni. Prehrambeni stiski in gospodarski izčrpanosti so se pridružili spontani delavski nemiri, ki so prav tako kot vlado presenetili vodstvo socialdemokratske stranke. Dne 14. januarja so začeli stavkati delavci v dunajskem Novem mestu in dva dni kasneje na Dunaju. Ko je 17. januarja poizkušalo socialdemokratsko vodstvo s pozivom na stavkajoče naj nadaljujejo s stavko prevzeti stavko v svoje roke, se je stavkovni val razširil na še nekatere avstrijske dežele in na Ogrsko. Socialdemokrati so stavkajoče pozvali, naj manifestirajo za mir »brez aneksij in vojnih odškodnin« in za samoodločbo, vse dokler ne bo vlada obljubila, da mirovna pogajanja ne bodo prekinjena zaradi pretiranih zahtev Centralnih sil, da bo reorganizirala preskrbo prebivalstva s hrano in demilitazirala vojno industrijo.⁵⁵ Ali je le naključje, da je tudi osnutek memoranduma datiran s 17. januarjem? Socialdemokrati so sicer že dva dni kasneje, potem ko je vlada pozitivno odgovorila na njihove zahteve, pozvali delavce naj se zopet vrnejo na delo, kar je večina stavkajočih res storila že do 22. januarja. Klub je pri memorandumu vztrajal, čeprav ga je odposlal šele zadnjega dne januarja. Podatka o tem, da bi v klubu omahovali, ali naj memorandum sploh odpošljejo, nisem zasledil.

Besedilo memoranduma je v bistvu dopolnjeno in nekoliko razširjeno besedilo osnutka s datumom 17. januarja. Tako memorandum kot osnutek navajata naslednje štiri točke za program Jugoslovanskega kluba (citirano po slovenskem besedilu memoranduma):⁵⁶ 1) Takojšen splošen demokratičen mir, popolno razoroženje, mednarodno varstvo in garancija svobodnega razvoja vseh narodov, velikih in malih; 2) Narodom naj se da in popolnoma zavaruje, svobodna in popolna samo-

⁵³ Obsežna razprava o problemu Ukrajine in pogajanju v Brest Litovskem: E. Borschak, La Paix ukrainienne de Brest Litovsk, Le monde slave 1929, št. 4, 7, 8.

⁵⁴ J. Pleterski, nav. delo, str. 160.

⁵⁵ D. Sepič, nav. delo, str. 29.

⁵⁶ Slovensko besedilo memoranduma do zdaj še ni bilo objavljeno. Tipkopis tega besedila se nahaja v AS, Jugoslovanski klub, fasc. 7.

odločba, zlasti glede vprašanja, ali hočejo tvoriti svobodno državo in v kateri obliki; 3) Mi ne zahtevamo za svojo državo ničesar, kar pripada kakemu drugemu narodu in kar nam torej ne pritiče. Mi zahtevamo za našo državo le ozemlje, v katerem prebiva narod Srbov, Hrvatov in Slovencev nepretrgano v kompaktnih masah; 4) Morje, zlasti jadransko, naj bo svobodno. Kolikor bi bil promet naših v kompaktnem narodno-gospodarskem ozemlju ob severnem jadranskem morju ležečih pristanišč posebne koristi za gospodarski razvoj oddaljenejših narodov, smo pripravljene sklepati s temi narodi pogodbe, ki bi jim zajamčile svobodni trgovski promet preko teh pristanišč.

V končnem besedilu memoranduma so poleg krajšega dopolnila o nasilju nad jugoslovanskim prebivalstvom v času vojne trije pomembnejši novi vstavki: 1) V osnutku se ne omenja majniška deklaracija s svojo habsburško klavzulo, medtem ko se končno besedilo memoranduma sklicuje nanjo. Omembo majske izjave in habsburške klavzule je moral predlagati Rybař, v tem smislu mu namreč v že omenjenem pismu z 31. januarja piše nepodpisani pisec, da je sprejel njegove predloge (»izražene v več pogovorih«) glede »stilizacije« memoranduma. 2) V osnutku tudi ni dveh odstavkov, ki se sklicujeta na hrvatsko državno pravo in v katerih je rečeno, da je »naš narod v kraljevini Hrvatski — Slavoniji — Dalmaciji, kateri virtualno pripadajo še druga znatna jugoslovanska ozemlja« že ob priliki izvolitve prvega kralja iz habsburške hiše (1527) kakor tudi nasledstva po ženski liniji (Pragmatična sankcija 1712) »ravnal po svojem popolnem samoodločbenem pravu« in se svoji samostojnosti tudi kasneje ni odrekel ter je »torej tudi s historičnopravnega stališča popolnoma upravičen zahtevati pravico samoodločbe«. 3) V osnutku ni obeh zadnjih odstavkov, ki se neposredno dotikata pogajanj v Brest Litovskem. V teh odstavkih se ugotavlja, da je bila v načelu priznana pravica sodelovanja na pogajanjih »Litavcem, Kuroncem in Ukrajincem«, kar potrjuje »pravilnost in neizpodbitnost« tudi jugoslovanskih zahtev, zato pa klub predlaga, naj se k mirovnim pogajanjem pripuste »izvoljeni zastopniki avstroogrskih narodov, zlasti tudi Jugoslovanov, da se doseže sporazum glede neomejenega in pod garancijami popolnoma svobodno izvršenega prava samoodločbe narodov v monarhiji.«

V ostalem je razen krajšega že omenjenega dopolnila o nasilju na jugu monarhije besedilo memoranduma identično z besedilom osnutka. Tako se uvodoma opira na načela, ki jih je 9. novembra sprejel zbor sovjetov kot osnovo za svoj mirovni program in opozarja, da je avstroogrška vlada v odgovoru na sovjetsko okrožnico z dne 28. novembra 1917 pristala na ta načela. Besedilo nato omenja, da sta 3. decembra jugoslovanski delegaciji na Dunaju in v Zagrebu skupaj s predstavniki ukrajinskega in češkega naroda naglasili svoje vztrajanje pri zahtevi po »popolni in čisti izvršitvi samoodločbe« in sodelovanju predstavnikov avstroogrskih narodov pri pogajanjih o miru. Opozarja se na preteklo usodo »naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov (s skupnim imenom Jugoslovanov)« ter nasilja in pritiske v svetovni vojni. Ustava monarhije onemogoča razvoj posameznih narodov, po-

seбно težke pa so razmere na Koroškem in v BiH. »Mir, kateri petrifira današnje stanje, ne bi bil mir za narode te monarhije: bil bi početek smrtne borbe avstroogrskih Slovanov, a obenem težka zapreka socialnega napredka vseh vdeleženih narodov, a tudi mednarodni mir bi bil vsled takega položaja stalno ogrožen,« je rečeno v enem sklepnih odstavkov.

Ob končnem besedilu memoranduma se zastavlja vprašanje, kakšno vlogo ima omemba majske deklaracije z habsburško klavzulo. Rybař, ki je vstavek predlagal, prav gotovo ni mislil na dinastični okvir majskega programa, pač pa predvsem njegove teritorialne zahteve. Vstavljeni stavek namreč izrecno omenja, da zahteva majski program »združenje vseh ozemelj monarhije, koder prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi«, torej tudi Primorske. V tem smislu je sklicevanje na majski program ponovno opozorilo na problematičnost italijanskih zahtev, poudarjanje množične podpore, ki jo je dobil ta program med slovenskim prebivalstvom, pa zahteva po polnem priznanju samoodločbe tudi za obmejna področja, ki so bila predmet italijanskih aspiracij.

Načelo samoodločbe se — kot kařeta odstavek o hrvatskem zgodovinskem pravu — v memorandumu uporablja v najširšem smislu, saj je rečeno, da je mogoče s samoodločbo odločati tudi o dinastičnem okviru. Podobno je sicer samoodločbo opredelil že Ravnihar, ki je v svojem govoru o poljskem vprašanju novembra 1917 opisal samoodločbo kot »odločitev naroda o tem ali želi svobodno in neodvisno državo in v kateri obliki si to državo želi«, vendar se v številnih ostalih nastopih zavzemanje za samoodločbo prepleta z zagotavljanjem lojalnosti dinastiji. Tudi po januarju so bila v klubu o teh vprašanjih zastopana različna stališča. Zahteva po polni samoodločbi, s katero bi narodi v monarhiji odločali ne le o svoji združitvi v njenem okviru, pač pa tudi odklonili ta okvir, ni bila sprejemljiva za nekatera legitimistična gledanja predvsem v slovenskem političnem zaledju. Nekoliko kasneje, 2.—3. marca 1918, je Korošec na sestanku v Zagrebu te dileme opisal takole: »Vsi Slovenci hočejo samoodločbo naroda. Nekateri mislijo, da bi monarhija morala uresničiti našo državo. A so tudi takšni, ki se (na monarhijo) ne ozirajo. Na Štajerskem in na Koroškem tega zadnjega ne bi mogli podpisovati.«⁵⁷

Glede na svojo radikalnost je januarski memorandum pritegnil razmeroma veliko pozornosti, a doživel tudi zelo različne ocene. V določeni meri je seveda odločnost njegovih sestavljalcev pripisati opisani zunanje in notranjepolitični negotovosti v januarju 1918. Iz pregleda parlamentarne dejavnosti Jugoslovanskega kluba v jeseni 1917 pa je po mojem mnenju razvidno, da besedilo memoranduma ni nikak poseben preblisk v politiki in stališčih JK, pač pa v večini svojih razsežnosti logičen, čeprav do meje radikaliziran sklep razvoja jugoslovanskih političnih zahtev od septembra dalje.

⁵⁷ J. Pleterski, nav. delo, str. 168.

Vzdušje v parlamentu ob začetku zasedanja 22. januarja 1918 za slovanske poslance ni bilo prav nič vzpodbudno. Seidler je v odgovoru na interpelacijo čeških Nemcev, ki so zahtevali od vlade, da se opredeli do praške deklaracije z dne 6. januarja in Češkega svaza, ki je spraševal, kako vlada opravičuje konfiskacijo te deklaracije, dejal, da izjave z dne 30. maja, sicer niso bile v okviru ustavnih določil, vendar so se še ozirale na interese dinastije in celotnega cesarstva, medtem, ko ima praška resolucija povsem drugačen značaj. Ta resolucija se po Seidlerjevih besedah postavlja do določene mere na mednarodno stališče in sledi svoje posebne interese med Avstrijo in njenimi sovražniki z namenom, da bi ob sklenitvi miru z mednarodno zahtevo pridobila priznanje suverenosti s strani zunanjih držav. Seidler je sicer potrdil potrebo po določenih notranjepolitičnih spremembah, povsem molče, pa je prešel zahteve po reševanju nacionalnega problema, torej tudi, zahteve Jugoslovanskega kluba.⁵⁸

Jugoslovanski poslanci so podobno kot Čehi, Ukrajinci in Poljaki predložili interpelacijo, v kateri so očitali Czerninovi politikij, da zaradi svojih in nemških aneksionističnih ciljev spravlja v nevarnost mirovna pogajanja. V tej interpelaciji je tudi rečeno, da je vlada na pritisk štrajkajočega delavstva obljubila demokratizacijo notranjega življenja v Avstriji, kar podpirajo tudi jugoslovanski poslanci; vendar njihova poglavitna zahteva ostane zahteva »po ustanovitvi naše nacionalne države«.⁵⁹

Interpelacijo JK je utemeljil Korošec, ki je najprej podprl Čeha; Jugoslovani so Čehom »v boju za svobodno državo« obljubili vso pomoč in »jim obljublamo to tudi danes, ko je nastopila vlada uradno proti njihovim stremljenjem«. Ponovil je še nekaj ugotovitev interpelacije in dejal, da so bili delavski nemiri znak resničnega razpoloženja med ljudmi, toda »ne le delavskega razreda, ki je organiziral štrajk, pač pa tudi razredov in stanov, ki so ostali doma«. Po Koroševih besedah je ljudstvu »dovolj morije«, ki se je začela in se nadaljuje brez njegovega pristanka. Podprl je predloge za demokratizacijo, toda ne le demokratizacijo volilne pravice za občine pač pa tudi za deželne zbornice in se zavzel za odpravo gosposke zbornice, ki naj bi jo nadomestila zbornica, sestavljena, glede na »nacionalno in socialno slojevitost narodov«. Korošec je nadalje še dejal, da vlada nezadovoljstvo ne le v izčrpanih delih zaledja, pač pa tudi na fronti (medklici: »Ni res!«), »kjer razpoloženje ni tako kot se prikazuje«. Svoj govor je končal z vzklikom: »Dem südslawischen Volke den südslawischen Staat«.⁶⁰

Razpoloženje v klubu v času, ko so se poslanci še odločali o končni obliki memoranduma, odražata tudi Jarčev in Rybařev nastop v parlamentu 23. januarja, ki se navezujeta na izvajanja ministrskega pred-

⁵⁸ Sten. Prot. XXII/III, str. 2793—96.

⁵⁹ Isto, str. 2799—800.

⁶⁰ Isto, str. 2806—09.

sednika. Tako je Rybař v svojem prispevku pokazal na relativno vrednost in časovno omejenost oznak veleizdajstva, obenem pa opozoril, da se ministri, predvsem pa ministrski predsednik, kadar se znajdejo v stiski, radi skrivajo za osebo monarha in tako izrabljajo stari ustavni princip, da o osebi monarha ni mogoče razpravljati.⁶¹ Jarc pa je v svojem govoru obširneje razkril stisko kmečkega človeka. Po njegovih besedah je bil mir z delavci sklenjen na kmetov račun in posledice nerazumevanja kmečkega položaja bodo neizogibno sledile. Edini izhod iz vsesplošne stiske je po Jarčevem mnenju takojšen mir, demokratizacija države in samoodločba za njeje narode.⁶²

30. januarja 1918 je klubove predstavnike sprejel Seidler. Tedaj so v pogovoru zahtevali, da vlada takoj uresniči zahteve majske deklaracije in so — kot navaja Pleterski po Spišičevem dnevniku — celo grozili z možnostjo ljudskega upora.⁶³ 30. januar je tudi datum, ki je s svinčnikom pripisan na slovensko besedilo memoranduma skupaj s Koroščevim podpisom. 31. januarja so poslali več primerov memoranduma v nemškem in hrvaškem jeziku grofu Czerninu in ga v spremnem pismu pozvali naj »glede na običajno pot za sporočila v inozemstvo in z ozirom na obstoječe cenzurne razmere« posreduje memorandum tudi predsednikom nemške, sovjetske in ukrajinske delegacije na pogajanjih v Brest Litovskem.⁶⁴ Podatkov o tem, ali je ministrstvo memorandum res posredovalo naprej in ali je sploh dosegel delegacije, ki jim je bil namenjen, nisem zasledil. Na pogajanjih v Brest Litovskem o memorandumu jugoslovanskih poslancev niso razpravljali. Tudi če bi jugoslovanski memorandum posamezne delegacije prejele, bi ga glede na načela na katera se sklicuje — lahko podprla le sovjetska vlada. Ta pa je bila v pretežki situaciji, da bi ga lahko postavila na dnevni red konference.

Avstrijska vlada je prepovedala objavo memoranduma in Jugoslovanski klub je zato 6. februarja interpeliral v državnem zboru.⁶⁵ Interpelacija vsebuje besedilo memoranduma in dve vprašanji; prvo: Zakaj je vlada preprečila objavo memoranduma in drugo: Ali je pripravljena prepoved preklicati. Interpelacija sama po sebi se ne zdi posebno ostra, v ostalih poslanskih nastopih pa poslanci memorandum niso posebej omenjali. Kot je znano JK memorandum ni uporabil za notranjepolitično akcijo. Eden glavnih vzrokov za to naj bi bil v strahu, da bi utegnilo preradikalno zavzemanje za samoodločbo in internacionalizacijo jugoslovanskega vprašanja razbiti enotnost političnega gibanja na Slovenskem. Ne gre pa tudi pozabiti — kot je opozoril Pleterski — da je že s sklenitvijo miru v Brest Litovskem memorandum izgubil neposredni pomen.⁶⁶

Klub pa je še nadalje odločno vztrajal v opoziciji. Februarja in marca 1918 je zopet postalo aktualno vprašanje proračuna. 5. febru-

⁶¹ Isto, str. 2882—87.

⁶² Isto, str. 2835—59.

⁶³ J. Pleterski, nav. delo, str. 161.

⁶⁴ AS, Jugoslovanski klub, fasc. 7.

⁶⁵ Anhang zu den Sten. Prot. XXII/V, str. 5971—74.

⁶⁶ J. Pleterski, nav. delo, str. 161.

arja je Laginja dejal, da za »opozicijo položaj ni težak« saj lahko z mirno vestjo odkloni proračun brez izgubljanja besed za utemeljevanje svoje odločitve. Opozicionalne stranke so v številnih govorih, pritožbah, memorandumih itd. pokazale, da resnični zastopniki ljudstva ne morejo pritegniti vladnim zahtevam dokler se ne bodo temeljito spremenile osnove monarhije. Laginja se je ponovno vprašal o vzrokih za vojno in poudaril, da zadnja stran zgodovine umora v Sarajevu še ni popisana. »Ni izključena možnost, celo zelo verjetno je...« je sklenil, »da so mlade morilske roke v Sarajevu vodile druge, nevidne sile, ki ne vladajo v Beogradu«. Cilj te vojne je bil uničenje kulturno visoko stoječega francoskega naroda in vseh slovanskih narodov, ki si prizadevajo dvigniti se k novemu duhovnemu svetu.⁶⁷

5., 6 in 7. februarja so nato razpravljali še Roškar, Vukotić in Spinčić. Vukotić se je oglasil sploh prvič od začetka zasedanja in se je v svojem in Baljakovem imenu solidariziral z majsko izjavo in zavzel za mir in samoodločbo.⁶⁸ Spinčić pa je v svojem nastopu dejal, da je mogoče samoodločbo uresničiti le tako, da se Slovenci, Hrvati in Srbi »brez kateregakoli drugega naroda neposredno ali preko svojih poslancev« izjavijo o svoji bodočnosti.⁶⁹

Medtem so se v Brest Litovskem nadaljevala pogajanja med Centralnimi silami in Ukrajino in se 9. februarja uspešno končala s pogodbo, s katero je Ukrajina zase dobila Holm, za Ukrajince v monarhiji pa avtonomijo, zato pa se je obvezala, da bo Centralnim silam poslala vso proizvodnjo žita, ki presega potrebe lokalnega prebivalstva. Sovjetska delegacija je protestirala; Trocki ni priznal zakonitosti pogodbe, ki jo je sklenila ukrajinska vlada. 9. februarja je tako sovjetska delegacija izjavila, da ne misli skleniti miru pod pogoji, ki jih vsiljujejo Centralne sile, vendar se Rusija vojne ne bo več udeleževala, demobilizirala bo svoje čete in proglasila konec vojnega stanja. Na to odločitev sta Nemčija in Avstroogrška odgovorili dober teden kasneje z vdorom svojih čet v notranjost Rusije. Kot je znano nemške in avstroogrške čete niso naletele na nikak odpor.

Zaradi obnovitve sovražnosti so že 19. februarja v državnem zboru protestirali nemški avstrijski socialdemokrati, češki socialdemokrati in poslanci Jugoslovanskega kluba. Jugoslovanski poslanci so v svoji interpelaciji opozorili, da bo nadaljevanje vojne Avstroogrsko mnogo bolj prizadelo kot nemško cesarstvo. Zahtevali so, da vlada javno pove, če kot nemški rajh tudi sama razume izjavo Trockega za odpoved premirja, če pa se s to »nesmiselno logiko« ne strinja, naj zahteva od Nemcev prekinitve sovražnosti. S posebnim vprašanjem so posumili, da obstoji poleg objavljene mirovne pogodbe z Ukrajino tajna pogodba o ustavnih reformah v Galiciji in o pravici do vmešavanja v boj med ukrajinskimi strankami »z namenom, da bi utrdili stranko, ki je podpisala mir«. V zadnjih dveh vprašanjih pa je JK zahteval od vlade, da se opredeli do »imperialističnega aneksijskega

⁶⁷ Sten. Prot. XXII/III, str. 3007—14.

⁶⁸ Isto, str. 3058—63.

⁶⁹ Isto, str. 3146—51.

programa« bolgarskega ministrskega predsednika Radoslavova in Wilsonovega govora 2. februarja, v katerem je ameriški ministrski predsednik ponovno sporočil svoj mirovni program.⁷⁰

Seidlerjev odgovor na interpelacije se zdi ciničen. Povedal je, da se je Ukrajina v pogodbi obvezala odstopiti del poljedelskih produktov, ki jih sama ne potrebuje in je tudi v trenutku, ko vlada v Rusiji kaos, boj vseh proti vsem, edini cilj avstroogrške vlade zagotoviti prebivalstvu v monarhiji prehrambena sredstva. Glede Holma je po Seidlerjevih besedah avstroogrška vlada uresničila princip samoodločbe, ki ga je priznala tudi Litavcem, Kuroncem in Poljakom. V podkrepitev svojih izvajanj se je skliceval tudi na Wilsonov govor. Ob koncu je Seidler dejal, da se je nemška vlada odločila »za prodiranje v notranjost Rusije«, da bi zaščitila nemške rojake na njenem ozemlju. Avstroogrška se je odločila, da se teh operacij ne bo udeležila, še nadalje pa bo posvečala vso pozornost repatriaciji avstrijskih in ogrskih državljanov, ki so ostali na ruskem ozemlju.⁷¹

Že Šepič je opozoril, da so razpad ruske fronte in državljansko vojno v Rusiji, jugoslovanske meščanske stranke razumele kot kapitulacijo in zlom boljševizma.⁷² V ilustracijo te trditve je navedel tudi govor Tresić-Pavičića 21. februarja, v katerem je govoril Tresić o sovjetskih delegatih kot »navideznih predstavnikih navidezne države«, o boljševikih kot »uporni pretorijanski bandi«, ki se noče boriti za svojo domovino«, medtem, ko je boljševizem imenoval utopijo in Trockega anarhista. Čeprav je že iz teh kratkih citatov razvidno, da Tresić ni razumel razrednega značaja oktobrske revolucije — kar pa je od meščanskega politika v času prve svetovne vojne nekoliko težko pričakovati — se vseeno zdi potrebno opozoriti, da je bil njegov govor tudi ena izmed najtemperamentnejših in najostrejših kritik avstroogrskih notranjih razmer in avstroogrške diplomacije, kar jih je bilo med prvo svetovno vojno slišati iz ust jugoslovanskega poslanca. Za Tresića so nemški in avstroogrški diplomati predstavniki »najtemnejše reakcije v vsej svetovni zgodovini«, zastopniki »plutokracije brez vestik in vsega konzervativnega, trohnojnega in degeneriranega. Napadel je sklenitev miru z ukrajinsko vlado, češ da je tako Kijev kakor večina Ukrajine v sovjetskih rokah. Edini uspeh pogajanj v Brest Litovskem je odtujitev Poljakov, Centralne sile pa so zopet pokazale, da nočejo pravega miru. Tresićeva izvajanja razkrivajo razočaranje nad potekom dogodkov v Brest Litovskem in to razočaranje so z njim verjetno delili tudi ostali poslanci Jugoslovanskega kluba. Eden vzrokov za neofenzivnost Trockega je po Tresićevem mnenju v njegovem samozvanstvu. Obenem pa je Tresić tudi že slutil, da oktobrska revolucija ni le anarhija in upor pretorjanske bande, saj je v enem sklepnih odstavkov ugotovil, da je »v ruski revoluciji lahko veliko zlega, toda nekaj je prav gotovo in sicer, da je današnja Rusija, brez vojske in brez denarja za vse tirane, aristokrate in Kšatria kaste,

⁷⁰ Isto, str. 3163.

⁷¹ Isto, str. 3165—67.

⁷² D. Šepič, nav. delo, str. 41.

za vse viteze industrije smrti... mnogo nevarnejša kot carska Rusija z vsemi svojimi regimenti«. Tresić je bil prepričan, da bodo »imperialisti, vojaški absolutisti in aristokratiki končno le doživeli popoln polom, zmaga namreč lahko le evolucija, ki se opira na samoodločbo in pravično porazdelitev politične moči in ki vsako pošteno delo nagrajujejo z njegovim polnim zaslužkom«. ⁷³

Za Tresićem je govoril še Lovro Pogačnik. Njegov govor je bil dolga in ostra obsodba nemštva v Avstroogrski in zavezništvu Avstroogrskke z Nemčijo. V dvorani je zavladalo napeto vzdušje. Pogačnikov govor so Nemci prekinjali z medklici in provokativnimi vprašanji kot: »Kje je Vaš kolega Gregorin?« ⁷⁴

Dne 3. marca 1918 je bil sklenjen v Brest Litovskem mir med Sovjetsko zvezo in Centralnimi silami. Rusija se je morala odreči suverenosti nad Poljsko, Litvo, Kulrandijo, Letonsko in Estonijo, priznala je mir, sklenjen med Centralnimi silami in Ukrajino in sprejela vse ekonomske klavzule, ki jih je zahtevala Nemčija. Kot je znano je tedaj Lenin vzkliknil pred vseruskim kongresom sovjeta: »Da, ta mir je naš najstrahotnejši poraz; da, ta mir je nezaslišano ponižanje za sovjetsko oblast, toda mi ne moremo izvršiti nasilja nad zgodovino«.

V času, ko so pogajanja prehajala v zadnjo fazo, se je dunajski parlament ukvarjal z reševanjem različnih gospodarskih in socialnih vprašanj. V teh razpravah sta se oglasila tudi Jarc in Gostinčar. V nadaljevanju proračunske razprave 6. marca pa je Ravnihar ostro kritiziral brest-litovski sporazum in dejal, da je »mir sklenjen z voditelji boljševikov vsiljen mir, diktat Centralnih sil, zloglasni nemški mir...«, ki ne pomeni nikakega zadovoljstva, pač pa z novimi Alzacijami in Lorenami večja zaskrbljenost pred prihodnostjo. Rusija je postala nepomirljiv sovražnik! Centralnih sil, svet pa je končno spoznal, da je bilo nemško in avstroogrsko pristajanje na sporazumen mir »brez aneksij in kontribucij« prazna hinavščina. »Za nas ni koraka nazaj,« je sklenil Ravnihar. »Odločili smo se — in v tem smo si enotni z našim jugoslovanskim narodom do zadnje žene — da si mora naš jugoslovanski narod, narod Hrvatov, Srbov in Slovencev v svobodni in neodvisni državi urediti svojo bodočnost«. V četrtem letu vojne bi moralo že postati jasno, da je prav zaradi nenaravne notranje strukture prispela monarhija do roba propada, te razmere, njihovi povzročitelji in zagovorniki so krivi za vojno, ki postaja vse bolj vojna »pour le roi de Prusse« in predvsem oni še ločijo Avstroogrsko od splošnega miru »po Wilsonovi formuli«. ⁷⁵

⁷³ Sten. Prot. XXII/EH, str. 3226—34.

⁷⁴ Isto, str. 3237—43. Med Pogačnikovim govorom je prišlo do zanimivega dialoga med slovenskimi poslanci in nemškimi koroškimi poslanci slovenskega rodu. Tako je zaklical Jankovič koroškemu predstavniku nemške ljudske stranke Lutschounigu: »Sie sprechen zu Hause slovenisch und wollen hier deutsche Interesse vertreten. Sie slowenischer Renegat! Sie spucken in ihre eigene Schüssel.« Pogačnik: »Ja, sie werden mich verstehen, Herr Kollege Lutschounig: Za Vas velja slovenska narodna pesem iz ziljske doline: Smo fantje od fare, od Zile doma, slovenskega srca, slovensk'ga duha.« Lutschounig: »Jo znam, jo znam.« Pogačnik: »Poslušajte še drugo kritico: Kdor pa odpade in mater taji, še zemlja ne bo pila njegove krvi. (Lebhafter Beifall und Handeklatschen). So urteilt das Volkslied der Kärntner Slowenen über das Renegatentum.« Lutschounig: »Slovenec ne razume Hrvatov in Srbov.« Pogačnik: »To je pa laž« (str. 3240).

⁷⁵ Isto, str. 3506—11.

Parlament se je sestajal še vse do 15. marca in v razpravah o različnih zakonskih osnutkih in ukrepih so sodelovali še Benković, Jarc, Demšar, L. Pogačnik in Ravnihar. Vlada pa svojega stališča do jugoslovanskega vprašanja ni spremenila. 7. marca je sicer ministrski predsednik Seidler izjavil, da »obstoja jugoslovanskega vprašanja ni mogoče zanikati« — tako je vlada samo vprašanje sploh prvič javno priznala — dodal pa je, da je vlada pripravljena razpravljati le o rešitvah, ki bi odgovarjale »aksiomu dinastične in državne zvestobe«, varovale upravičene zahteve ostalih avstrijskih narodov in nastajale v dogovoru z ostalimi udeleženiimi faktorji.⁷⁶ Jugoslovanski klub je odbil razgovore na tej osnovi; kljub intervenciji cesarja, ki je že 27. februarja sprejel Korošca in ga pozval, naj klub glasuje za proračun, so jugoslovanski poslanci vztrajali v opoziciji in niso glasovali ne za proračunski provizorij, ne za vojne kredite. Šepić piše, da je ta odločnost povzročila različne vladne reakcije in poostritev kurza proti južnim Slovanom v vseh pokrajinah Avstrije.⁷⁷

Brest-litovski mir je moral pomeniti za jugoslovanske poslance hudo razočaranje in nov dokaz za spoznanje, da po parlamentarni poti ne bo mogoče doseči uresničitve jugoslovanskih zahtev. Kljub močni opoziciji je državni zbor 7. marca 1918 izglasoval proračunski provizorij in 15. marca se je spomladansko zasedanje parlamenta končalo v znamenju avstroogrskih in nemških zunanjepolitičnih uspehov. Parlament se je zopet sestel šele štiri mesece kasneje — toda tedaj pod vtisom neuspehov Centralnih sil in krize Seidlerjevega kabineta.

S spomladjo 1918 pa je Jugoslovanski klub svojo pozornost že vse bolj usmerjal na domača tla. Deklaracijsko gibanje je dobivalo svoj največji razmah in v marcu 1918 prehajalo v svojo drugo fazo: zbiranju podpisov za majsko deklaracijo so se pridružili shodi, zborovanja in tabori. Jugoslovanski klub je sicer v strahu, da bi s preradikalnimi zahtevami razbil enotnost narodno-političnega gibanja na Slovenskem, to gibanje še nadalje usmerjal na osnovi majske izjave, čeprav je s svojo dejavnostjo v parlamentu konec leta 1917 in spomladi 1918 že daleč prerastel njen okvir. Prepričanje, da je mogoče jugoslovanske narodno-politične zahteve uresničiti le s samoodločbo in internacionalizacijo jugoslovanskega vprašanja, pa se je vse bolj utrjevalo. Tok dogodkov je v resnici tudi krenil to pot.

⁷⁶ Isto, str. 3544. Šepić in Pleterski pomotoma navajata, da je govoril Seidler o aksiomu »dualistične in državne zvestobe«. Gl. Šepić, nav. delo, str. 44, D. Šepić: Italija, saveznici i jugoslovansko pitanje, Školska knjiga, Zagreb 1970, str. 283, J. Pleterski, nav. delo, str. 175.

⁷⁷ D. Šepić, Oktobarska revolucija i jugoslovansko pitanje u Austrougarskoj 1917—8, Historijski zbornik, XI—XII, 1958—59, str. 43.

SLOVENSKO IN NEMSKO BESEDILO JANUARSKEGA MEMORANDUMA

Januarski memorandum Jugoslovanskega kluba je v hrvaškem jeziku že leta 1920 objavil Ferdo Šišić,¹ kasneje pa sta ga po tej objavi priobčila tudi Jankovič in Krizman.² V slovenščini in nemščini memorandum še ni bil objavljen in besedili tu zaradi primerjave objavljam skupaj. Besedila v vseh treh jezikih hrani Arhiv Slovenije v fondu Jugoslovanskega kluba,³ nemško besedilo memorandum pa je tiskano tudi v dodatku k stenografskim zapisnikom dunajskega državnega zbora kot sestavni del interpelacije zaradi prepovedi njegove objave.⁴ Slovensko besedilo ni ohranjeno v čistopisu in sem moral v njem popraviti nekaj najočitnejših tipkopijskih napak, na manjše razlike v formulacijah hrvaškega, slovenskega in nemškega besedila pa sem posebej opozoril v opombah. Takoj pa pritegne pozornost dejstvo, da so besedila različno datirana. Medtem, ko je hrvaško datirano z 31. januarjem, je datum slovenskega in nemškega 30. januar.

Gospod predsednik!

Dne 9. novembra je kongres sovjetov sprejel temeljna načela mirovnega predloga. Ta načela pravijo, da je smatrati za aneksijo ali nasilno prilastitev, ako katerakoli država nasilno drži katerikoli narod, ako se brani priznati prebivalstvu proti njegovi volji, izraženi bodisi v časopisu ali na ljudskih shodih ali v sklepkih strank, bodisi z uporom ali ustajo proti tlačitelju, pravo plebiscita... ako odklanja pravico, da si prebivalstvo samo vredi obliko svoje politične vladavine. Nadalje ruska vlada slovesno izjavlja, da je odločena podpisati mir, ki bo napravil konec tej vojni pod omenjenimi, za vse narode pravičnimi pogoji. Ista vlada konečno predlaga, da se naj vdeležo mirovnih pogajanj zastopniki vseh narodnosti ali narodov, ki so bili potegnjeni v vojno, ali ki vsled vojne trpe.

Na brzojavno okrožnico sovjeta ljudskih komisarjev z dne 28. novembra 1917 je izjavila avstroogrška vlada, da sprejema načela ruskega mirovnega programa: brez aneksij, brez kontribucij, z garancijo za pravo narodne samoodločbe. Na to je jugoslovanska delegacija na Dunaju in v Zagrebu istočasno z zastopniki češkega in ukrajinskega naroda dne 5. decembra 1917

Herr Präsident!

Am 9. November nahm der Kongress der Sowjets die Grundzüge eines Friedensvorschlages an, in welchem die gewaltsame Festhaltung irgendeines Volkes durch irgendeinen Staat, die Weigerung der Bevölkerung gegen ihren sei es in der Presse oder in Volksversammlungen oder in Parteibeschlüssen, sei es durch Auflehnung oder Erhebung gegen die Unterdrücker zum Ausdrucke gebrachten Willen das Recht der Volksbestimmung einzuräumen, die Verweigerung des Rechtes, sich ihre politische Regierungsform selbst einzurichten als Annexion oder gewaltsame Aneignung proklamiert und seitens der russischen Regierung feierlich ihr Entschluss verkündet wird, einen Frieden zu unterzeichnen, der unter erwähnten für alle Nationalitäten gerechten Bedingungen diesem Kriege ein Ende machen wird.

Dieselbe Regierung schlägt ferner vor, dass Vertreter aller Nationalitäten oder Nationen, die in den Krieg hineingezogen worden sind oder an demselben leiden, an den Friedensverhandlungen teilnehmen.

Nachdem auf das Kundteleggramm des Rates der Volkskommissäre vom 28. November 1917 die österreichisch-ungarische Regierung erklärt hatte, die Grundsätze des russischen Friedensprogramms, ohne Annexionen, ohne Kontribution, mit Garantie des Rechtes auf die nationale Selbstbestimmung, anzunehmen, erklärte am 3. December die südslawische Delegation in

¹ F. Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920, str. 117—121.

² D. Jankovič—B. Krizman, Gradja o stvaranju jugoslovanske države, I, Beograd 1964, str. 65—67.

³ AS, Jugoslovanski klub, fasc. 7.

⁴ Anhang zu den Sten. Prot. XXII/V, str. 5971—74.

v navzočnosti avstroogrške skupne vlade in zlasti zunanjega ministra⁵ slovesno proklamirala, da vztraja pri popolni in čisti izvršitvi samoodločbene pravice svojega naroda ter zahteva zato zadostne garancije. Pri tej priložnosti in opetovano pozneje je javno z vsem povdarkom zahtevala, da se zastopniki avstroogrških narodov pripustijo k mirovnim pogajanjem.

Akoravno izražajo te zahteve željo pretežne večine prebivalstva, avstroogrška vlada ni le kategorično odklonila vdeležbe zastopnikov narodov pri mirovnih pogajanjih v Brestu-Litovskem, temveč je pri pogajanjih najodločnejše izjavila, da ni pripravljena priznati pravico samoodločbe narodom, prebivajočim tokraj državne meje, češ da dajejo obstoječe ustave tem narodom zadostno varstvo, da se v monarhiji svobodno razvijajo.

Z ozirom na to dejstvo in z ozirom na to, da se pri mirovnih pogajanjih odloča o usodi in eksistenci našega naroda, smatramo za svojo sveto dolžnost, da neprikrito izrazimo svoje stališče k tej zadevi.

Od 6. stoletja prebiva narod Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se skupno imenujejo Jugoslovani, na ozemlju severno in vzhodno Jadranskega morja. Podjarmljen enkrat od Turkov, drugokrat od Germanov in deloma tudi od Romanov je preživel narod stoletja težkega suženjstva. Kadarkoli in v kateremkoli obsegu so si deli naroda izvojevali državno svobodo, je vzcvetela pri njih kultura in civilizacija med tem ko so zaslužnjeni deli naroda pod turškim gospodstvom odkrito pod germansko oblastjo pa pod drugimi naslovi in v drugih oblikah morali prevzeti vlogo služabnika in proletarca. Navzlic temu strahovitemu pritisku se je v celem narodu ohranila živa iskra

Wien und Zagreb zugleich mit den Vertretern der böhmischen und ukrainischen Nation in Anwesenheit der österreichisch-ungarischen gemeinsamen Regierung und insbesondere des Ministers des Aussen fern feierlich auf der vollen und reinen Durchführung des Selbstbestimmungsrechtes ihrer Nationen zu beharren und dafür genügende Garantien zu verlangen und erhob mit allem Nachdruck bei dieser Gelegenheit sowie des öfteren später öffentlich den Anspruch, dass Vertreter der österreichisch-ungarischen Nationen zu den Friedensverhandlungen zugelassen werden.

Obwohl diese Postulate den Wunsch der überwiegenden Majorität der Bevölkerung repräsentieren, lehnte die österreichisch-ungarische Regierung nicht nur die Beteiligung von Vertretern der Nationen bei den Friedensverhandlungen in Brest-Litovsk kategorisch ab, sondern erklärte bei denselben mit voller Entschiedenheit, sie sei nicht gewillt, den diesseits der Reichsgrenze wohnenden Nationen das Selbstbestimmungsrecht zuzugestehen, indem die bestehenden Verfassungen angeblich den Nationen genügende Sicherheit böten, sich in Monarchie frei weiterzuentwickeln.

Angesichts dieser Tatsache und in Erwägung, dass sich bei den Friedensverhandlungen Schicksal und Existenz unserer Nationen entscheiden, erachten wir es als unsere heilige Pflicht, unseren Standpunkt in dieser Frage unumwunden zum Ausdruck zu bringen.

Seit dem 6. Jahrhundert bewohnt die Nation der Slowenen, Kroaten und Serben (gemeinsam Jugoslawen genannt) das Gebiet im Norden und Osten der Adria. Abwechselnd von Osmanen und Germanen und teilweise auch von Romanen gewaltsam unterjocht, durchlebte die Nation schwere Jahrhunderte der Sklaverei. Wann immer und insoferne Teile der Nation sich die staatliche Freiheit erkämpfen, erblühte bei ihnen Kultur und Zivilisation, während die geknechteten Teile der Nation unter der Türkenherrschaft offen, unter der Germanenherrschaft unter anderen Titeln und anderen Formen die Rolle des Dieners und Proletaries zu übernehmen gezwungen warden der ganzen Nation, ohne Rücksicht

⁵ »in zlasti zunanjega ministra...« (»und insbesondere des Ministers des Aussen...«) – v hrvaškem besedilu izpuščeno. Gl. Šišić, nav. delo, str. 118.

ideje svobode, neprestano stremljenje po narodni združitvi.

Izbruh svetovne vojne je prinesel našemu na najrazličnejše državne oblike razmesarjenemu narodu nova težka trpljenja. Pod strahovitim pritiskom vojaške organizacije je bil vničen cvet naroda,⁶ ki so ga medsebojno izigravali. Istočasno je pričelo v monarhiji hudo preganjanje Jugoslovanov. Na desetisoče rodbin je bilo iztrebljenih; možje, žene, otroci so bili s sodbo ali brez sodbe justificirani; njihovo premoženje in imetje je bilo oropano in vničeno. Še mnogo večje število Jugoslovanov je bilo kar najhujše trpinčenih in vrženih v ječe; drugi tisoči so bili prisiljeni zapustiti domovino; na tisoče državljanov je bilo določenih za talce v varstvo avstroogrške armade; mučili so jih in deloma pomorili. V tej krvavi meščanski vojni proti brezbrambnim državljanom je izvojeval režim ceneno zmago.

Ko je izbruhnila ruska revolucija, in se je zdelo, da prihaja zarja svobode tudi za proletarce med narodi, je dobil naš narod novega poguma; in pričel je odkrit boj za svojo neodvisnost. Dne 30. maja 1917 je prečital načelnik Jugoslovanskega kluba v dunajski poslanski zbornici izjavo, ki zahteva združenje vseh ozemelj monarhije, kjer prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno, vsakega tujega narodnega gospodstva prosto, na demokratičnem temelju zgrajeno državo pód žezloim habsburške-lorenske dinastije. V nešteti javnih izjavah se je nato združila volja vsega naroda brez ozira na stranke in razrede v zahtevi po svobodni neodvisni državi. Navzlic obupnemu odporu obeh privilegiranih narodov Nemcev in Madžarov navzlic ogromne-

ren. Trotz dieses fürchterlichen Druckes erhielt sich in der ganzen Nation ein lebender Funke des Freiheitsgedankens, das stete Streben nach nationaler Vereinigung.

Der Ausbruch des Weltkrieges brachte unserer in den verschiedenen Staatsformen zerfleischten Nation neue schwere Leiden. Unter dem fürchterlichen Drucke der Militärorganisation wurde die Blüte der Nation in gegenseitigem Ausspielen vernichtet. Zugleich begann in der Monarchie eine schwere Verfolgung der Südslawen. Zehntausende von Familien wurden ausgerottet, Männer, Frauen, Kinder mit oder ohne Gericht justifiziert, ihr Hab und Gut geplündert und Vernichtet eine noch viel grössere Anzahl von Südslawen unter schwersten Misshandlungen eingekerkert. Abermals Tausende mussten zwangsweise ihre Heimat verlassen. Tausende Staatsbürger wurden als Geiseln zum Schutze der österreichisch-ungarischen Armee ausgehoben, gemartert und teils niedergemacht. In diesem blutigen, gegen Wehrlose geführten Bürgerkrieg erlangte die Regierung einen billigen Sieg. Mit vollem Rechte kann man daher behaupten, die südslawische Nation habe unter allen Völkern in diesem Kriege aufs schwerste gelitten.

Als mit dem Ausbruch der russischen Revolution die Morgenröte der Freiheit auch für die Proletarier unter den Nationen aufzugehen schien, da fasste unsere Nation neuen Mut und begann einen offenen Kampf für ihre Unabhängigkeit.

Am 30. Mai 1917 verlas der Obmann des südslawischen Klubs im Wiener Abgeordnetenhaus eine Erklärung, in welcher die Vereinigung aller von Slowenen, Kroaten und Serben bewohnten Gebiete der Monarchie in einen selbstständigen, von jeder nationalen Fremdherrschaft freien, auf demokratischer Grundlage ausgebauten Staatskörper unter dem Zepfer der habsburglothingischen Monarchie gefordert wird. In unzähligen öffentlichen Erklärungen einigte sich hierauf der Wil-

⁶ »cvet naroda« (»die Blüte der Nation«) — v hrvaškem besedilu nerazumljivo zakaj »cvet mladosti« — gl. Šišić, nav. delo, str. 118.

⁷ V nemškem in hrvaškem besedilu sledi stavek: »Potpunim pravom možemo tvrditi, da je jugoslovanski narod najteže stradao između svih naroda (Mit vollem Rechte kann man daher behaupten, die südslawische Nation habe unter allen Völkern in diesem Kriege aufs schwerste gelitten)«, ki je v slovenskem tekstu izpuščen. Gl. Šišić, nav. delo, str. 119 in nemško besedilo memoranduma.

mu pritisku cenzure, navzlic neprestanim grozňjam z ječo in lakoto je prišla čista volja naroda vendarle do jasnega izraza.

Na tem mestu slovesno protestiramo proti trditvi, da obstoječe ustave monarhije na kakršenkoli način omogočajo svobodni razvoj naroda. Narobe: te ustave dajejo obema privilegiranim narodoma na razpolago sredstva državne moči za zatiranje in izkoriščanje narodov proletarcev. Avstrijski državni zbor je sestavljen iz dveh enakopravnih zbornic, katerih ena sestaja iz članov, ki jih naravnost imenuje vlada. Noben zakon ne more biti predložen sankciji brez odobritve gosposke zbornice. Poslanska zbornica je sicer navidezno izvoljena na podlagi splošne volilne pravice, toda volilni okraji so prikrojeni tako, da dobi 43.000 Nemcev en mandat, 53.000 Jugoslovanov, 60.000 Čehov, 105.000 Ukrajincev in na primer 120.000 koroških Slovencev tudi le po eden mandat. Tako je iz večine umetno napravljena manjšina. Izvedba enakopravnosti narodov ter vsaka misel na spremembo ustave se razbije ob odporu po ustavi privilegirane naroda.

Drugi del našega naroda v tej monarhiji je podrejen ogrsko-hrvatski ustavi. Ta ustava in razmere ki so iz nje nastale, so civilizaciji pravi posmeh. Nemađžarski narodi, ki tvorijo 60% ogrskega prebivalstva, imajo le 7% vseh mandatov; Hrvati pa imajo v hrvatskem saboru neznatno navidezno avtonomijo.

Tretji del našega naroda je v Bosni in Hercegovini izpostavljenu golemu absolutizmu.

V Avstriji živeči Jugoslovani so poleg tega še tako spretno porazdeljeni v sedem kronovin, da imajo večinoma de-

auf Parteien- und Klassenunterschiede in dem Verlangen nach einem freien, unabhängigen Staate, Trotz des verzweifelten Widerstandes des beiden privilegierten Nationen, das ist der Deutschen und Magyaren, trotz des ungeheuren Druckes der Zensur, der stetten Bedrohung mit Kerker und Hunger kam der reine Wille der Nation dennoch klar zutage.

An dieser Stelle müssen wir feierlichen Einspruch dagegen erheben, dass die bestehenden Verfassungen der Monarchie irgendeine Handgabe der freien Entwicklung der Nationen bieten. Im Gegenteil. Dieselben gewährleisten den beiden privilegierten Nationen die staatlichen Machtmittel zur Unterdrückung und Ausbeutung der Proletariervölker. Der österreichische Reichsrat besteht aus zwei gleichberechtigten Häusern, deren eines Mitgliedern besteht, welche direkt von der Regierung ernannt werden. Kein Gesetz kann ohne Zustimmung des Herrenhauses der Sanktion vorgelegt werden. Das Abgeordnetenhaus wird zwar scheinbar auf Grund des allgemeinen Wahlrechtes gewählt, allein die Wahlbezirke sind derart zugeschnitten, dass je 43.000 (dreiundvierzigtausend) Deutsche, 55.000 Südslawen und 60.000 Böhmen und 105.000 Ukrainer und zum Beispiel 120.000 Kärntner-slawen ein Mandat erhalten. So wird künstlich aus der Majorität ein Minorität gemacht. Sowohl die Durchführung der Gleichberechtigung der Nationen sowie jedwede Idee einer Verfassungsänderung scheitert an dem Widerstande der durch die Verfassung privilegierten Nationen.

Der zweite Teil unserer Nation in dieser Monarchie ist der ungarisch-kroatischen Verfassung untergeordnet. Diese Verfassung und die daraus entstandenen Zustände sind wahrhaftig ein Hohn der Zivilisation. 60 Prozent der Bevölkerung Ungarns bilden nicht-magyarische Völker, erhalten nur sieben Prozent aller Mandate, während die Kroaten im Wege des kroatischen Landtages eine geringere Scheinautonomie genießen.

Der dritte Teil unserer Nation ist dem nackten Absolutismus in Bosnien und der Hercegovina ausgesetzt.

Die in Österreich lebenden Südslawen sind ausserdem in sieben Kronländer so geschickt verteilt, dass sie

želni zbori le neznatne manjšine. Tako na primer dobi slovenska tretjina Koroške v koroškem deželnem zboru le dva poslanca; dvetretjinska oziroma tricetrjinska večina Jugoslovanov na Goriškem in v Istri dobi le manjšino deželnozbornskih mandatov. Celó na Kranjskem, kjer je 98 % vseh prebivalcev slovenske narodnosti, je po ustavi, katero je grof Czernin hvalil, kompetenca kranjskega deželnega zbora, ki je v narodnem oziru v primeri s parlamentom le neznatna, tako spretno vrejena, da voli 53 nemških veleposestnikov četrtino vseh poslancev, ki imajo povrh pravico veta v najvažnejših zadevah in zlasti glede spremembe deželnega reda. Trditev, da zagotavljajo ustave Avstroogrške narodom svobodnega razvoja, je torej dejansko v posmeh pravici samoodločbe in izreči jo morajo le ljudje, ki računajo z nezadostnimi informacijami nasprotnne stranke in ki hočejo nasprotnika namenoma prevariti.

Temu nasproti povodom mirovniht pogajanj najslavesnejše ponavljamo svojo zahtevo, da naj se avstroogrskim narodom zajamči popolna pravica samoodločbe. Naš narod v kraljevini Hrvatski-Slavoniji-Dalmaciji, kateri virtualno pripadajo še druga znatna jugoslovanska ozemlja, je v ostalem tako pri izvolitvi svojega prvega kralja iz habsburške hiše (1517)⁸ kakor tudi pri določitvi nasledstva ženske panoge, (pragmatična sankcija 1712) ravnal po svojem popolnem samoodločbenem pravu ter je pri tem stavil pogoj, da mu ostane samostojnost ohranjena, kateri pogoj je bil od drugega kontrahenta izrecno sprejet. Navzlic temu, da je bil naš narod tekom stoletij vsled združenega pritiska nemškomadjarskega režima pritisnjen k tlom in oropan svojih zajamčenih pravic, se ni nikdar odrekel svoji samostojnosti in je torej tudi s historičnega stališča popolnoma upravičen zahtevati pravico samoodločbe.

grösstenteils eine unansehnliche Minorität bilden. So zum Beispiel erhält das slowenische Drittel Kärntnens nur zwei Abgeordnete in Kärntner Landtage; die Zweidrittel-, respektive Dreiviertelmajorität der Südslawen in Görz und Istrien erhält nur eine Minorität der Landtagsmandate und selbst in Krain, wo 98 Prozent der Bevölkerung der slowenischen Nationalität angehören, ist die vom Grafen Czernin so gerühmte Verfassung des übrigen in nationaler Hinsicht im Vergleiche zum Parlament wenig Kompetenz genießenden Krainer Landtages so geschick eingerichtet, dass 53 deutsche Grossgrundbesitzer ein Viertel der Abgeordneten, überdies ausgestattet mit einem Vetorechte in den wichtigsten Angelegenheiten, insbesondere betreffend die Änderung der Landesordnung, wählen können. Die Behauptung, die Verfassungen von Osterreich-Ungarn gewährleisten den Nationen die freie Entwicklung, ist tatsächlich eine Verhöhnung des Selbstbestimmungsrechtes und kann nur aufgestellt werden von Personen, welche auf ungenügende Informationen der Gegenpartei und auf bewusste Täuschung rechnen.

Dem gegenüber wiederholen wir hiermit feierlichst gelegentlich der Friedensverhandlungen unsere Förderung, es möge den österreichisch-ungarischen Nationen das volle Selbstbestimmungsrecht gewährleistet werden.

Unsere Nation im Königreich Kroatien, Slawonien, Dalmatien, wozu virtual noch andere beträchtliche südslawische Gebiete gehören, hat im übrigen sowohl bei der ersten Wahl ihres Königs aus dem Hause Habsburg (1517), als auch bei der Bestimmung der Erbfolger der weiblichen Linie (Pragmatische Sanktion 1712) nach ihrem vollen Selbstbestimmungsrechte gehandelt und dabei vom anderen Kontrahenten ausdrücklich angenommene Bedingungen zur Wahrung der eigenen Selbstständigkeit gestellt.

Trotzdem unsere Nation im Laufe der Jahrhunderte von dem vereinigten Druck des deutsch-magyarischen Regimes zu Boden gedrückt und ihrer verbrieften Rechte beraubt wurde, hat sie auf ihre Selbstständigkeit niemals verzichtet und ist auch vom rechtshisto-

⁸ Šišić je očitno letnico kar sam popravil. V vseh treh besedilih, ki so shranjena v Arhivu Slovenije je letnica 1517.

Po vsem tem je naš program ta-le:

1. Takojšen splošen demokratičen mir, popolno razoroženje, mednarodno varstvo in garancija svobodnega razvoja vseh narodov, velikih in malih.

2. Narodom naj se da in popolnoma zavaruje svobodna popolna samoodločba, zlasti glede vprašanja, ali hočejo tvoriti svobodno državo, in v kateri obliki.

3. Mi ne zahtevamo za svojo državo ničesar, kar pripada kakemu drugemu narodu, in kar nam torej ne pritiče. Mi zahtevamo za našo državo le ozemlje, v katerem prebiva narod Srbov, Hrvatov in Slovencev nepretgano v kompaktnih masah.

4. Morje, zlasti Jadransko morje naj bo svobodno. V kolikor bi bil promet preko naših v našem kompaktnem narodnogospodarskem ozemlju ob severnem Jadranskem morju ležečih pristanišč posebne koristi za gospodarski razvoj oddaljenejših narodov, smo pripravljene sklepati s temi narodi pogodbe, ki bi jim zajamčile svobodni trgovski promet preko teh pristanišč.

Mir, kateri petrificira današnje stanje, ne bi bil mir za narode te monarhije: bil bi početek smrtne borbe avstroogrskih Slovanov, a obenem težka zapreka socialnega napredka vseh vdeležениh narodov, a tudi mednarodni mir bi bil vsled tega položaja stalno ogrožen. Ali je mogoče misliti si, da bi se preko moralno nevzdržnega stanja pokrilo varstvo mednarodne mirovne organizacije? Vse pogodbe o vzdržanju svetovnega miru, ki so nameravale varovati golo nasilje, so bile kmalu razdejane vsled lastne nemoralnosti. Če že zastopnik Avstroogrške monarhije pri mirovnih pogajanjih v Brestu-Litovskem pobija zahtevo večine avstroogrškega prebivalstva in če tudi apelujoči klic proletarca med narodi pri drugih vdeležencih ne najde posebnega umevanja, vendar upamo, da bodo izprevideli, da je zaželjeni demokratski svetovni mir, če se vzdrži sedanji položaj v Avstroogrski monarhiji, nekaj nemogočega, in da vsebuje kal za nove zapletljave. Zato silijo raz-

rischen Standpunkte vollaufberechtigt, ihr Selbstbestimmungsrecht in Anspruch zu nehmen.

Zusammenfassend ist unser Programm folgendes:

1. Sofortiger, allgemeiner, demokratischer Friede, volle Abrüstung, internationale Sicherung und Schutz der freien Entwicklung aller Nationen, der grossen und der kleinen.

2. Gewährung und volle Sicherung der frei durchzuführenden vollen Selbstbestimmung der Völker, insbesondere in der Frage, ob sie einen freien Staat und in welcher Form sie ihm bilden wollen.

3. Wir verlangen für unseren Staat nichts, was einer anderen Nation gehört und uns daher nicht zukommt, wir verlangen für unseren Staat nur das von der Nation der Serben, Kroaten und Slowenen in kompakten Massen kontinuierlich bewohnte Gebiet.

4. Das Meer, insbesondere die Adria, sei frei und insofern ein Verkehr über die in unserem kompakten Nationalwirtschaftsgebiet im Norden der Adria liegenden Hafenplätze der wirtschaftlichen Entwicklung entfernterer Nationen vom besonderen Vorteile wäre, sind wir bereit, mit ihnen Verträge einzugehen, welche ihnen einen freien Handelsverkehr über dieselben gewährleisten.

Ein Friede, welcher den heutigen Zustand petrefizieren wollte, wäre kein Friede für die Völker dieser Monarchie. Er wäre die Einleitung zum Todeskampfe der österreichisch-ungarischen Slawen, ein schweres Hindernis des sozialen Fortschrittes aller beteiligten Nationen. Aber auch der internationale Friede bliebe bei diesem Zustande stets gefährdet. Ist es denkbar, über einen moralisch haltlosen Zustand den Schutz einer internationalen Friedensorganisation zu decken? Alle, die reine Gewalt schützen, die Weltfriedensverträge werden von ihrer eigenen Immoralität baldigst gesprengt. Während bei den Friedensverhandlungen in Brest-Litowsk die Forderungen der Majorität der österreichisch-ungarischen Bevölkerung vom offiziellen Vertreter der Monarchie bekämpft werden und der appellierende Ruf des Proletariats unter den Nationen auch bei den anderen Beteiligten wenig Entgegenkommen zu finden scheint, hoffen wir auf das Einsehen, dass der an-

mere, ki so v posmeh demokraciji in neprestano ogrožajo sosede, že danes k temu, da se velika demokratična načela svobode in samoodločbe konsekventno izvedejo ne le onkraj stare ruske državne meje, temveč tudi na tej strani.

In res z globokim zadoščenjem vidimo, kako potrjuje najnovejši razvoj mirovnih pogajanj pravilnost in nepobitnost naše zahteve. Videti je, da bodo o usodi številnih narodov, ki so vsled vojne trpeli, odločali ne le edino diplomati starih velesil, temveč le skupno s poklicanimi zastopniki narodov. Ukrajinski narod je stopil na plan. Litovcem in Kuroncem se v principu priznava pravica, da se vdeležujejo pogajanj. In 17. t. m. poročajo uradno, da se je monarhija z Ukrajinci sporazumela, da sta obe stranki v svrhu trajnega prijateljskega razmerja pripravljene pod predpogojem popolne medsebojnosti se razgovarjati o raznih političnih in kulturnih vprašanjih, ki ju interesirajo. Pri tem je grof Czernin kot na primeru opozarjal na razgovor glede varstva usode onih poljskih manjšin, ki bodo morda pripadale bodoči Ukrajinski državi. V tej prikriti obliki nam sporočajo, da je šimera »nevmešavanja«
prebita.

Predlagamo zato z vsem povdarkom, naj se k mirovnim pogajanjem pripustijo tudi izvoljeni zastopniki avstro-ogrskih narodov, zlasti tudi Jugoslovancev, da se doseže sporazum glede neomejenega in pod garancijami popolnoma svobodno izvršenega prava samoodločbe narodov v monarhiji.

Dunaj, 30. I. 18

Za: Jugoslov. klub
Dr. Korošec m. p.

gestrebte demokratische Weltfriede bei Aufrechterhaltung der heutigen Zustände in der österreichisch-ungarischen Monarchie etwas Unmögliches ist; den Keim für neue Verwicklungen in sich trägt, weswegen der die Nachbarn stets bedrohende, der Idee der Demokratie hohnsprechende Zustand dieselben schon heute dazu zwingt, die demokratischen Grundsätze der Freiheit und Selbstbestimmung nicht nur jenseits der alten russischen Grenzen, sondern auch diesseits derselben konsequent durchzuführen.

Und in der Tat, mit tiefer Genugtuung sehen wir, wie die neueste Entwicklung der Friedensverhandlungen die Richtigkeit und Unabweislichkeit unseres Verlangenes bestätigt. Man sieht, dass das Schicksal der zahlreichen Völker, die durch den Krieg litten, nicht einzig und allen von den Diplomaten der alten Grossmächte, sondern nur gemeinsam mit den berufenen Vertretern der Völker entschieden werden soll. Die Nation der Ukrainer trat auf den Plan; den Litauern, Kurländern usw. wird in Prinzip das Recht auf die Beteiligung an den Verhandlungen zuerkannt; und am 17. Jänner wird amtlich berichtet, man habe seitens der Monarchie mit den Ukrainern sich verständigt, dass bei dem Zustand eines die Entwicklung eines dauerhaften, freundschaftlichen Verhältnisses sicherstellenden Friedens die beiden Teile bereit seien, sich unter Voraussetzung voller Gegenseitigkeit über verschiedene sie interessierende politische und kulturelle Fragen auszusprechen. Hierbei wies Graf Czernin beispielweise auf die Besprechung der Sicherstellung des Schicksals jener polnischen Minoritäten hin, die dem künftigen ukrainischen Staate etwa angehören würden. In dieser verschleierte Form wird mitgeteilt, dass die Schimäre der Nichteinmischung schon durchbrochen ist. Wir beantragen daher nachdrücklichst:

Man möge zu den Friedensverhandlungen auch von der österreichisch-ungarischen Völkern erwählte Vertreter zwecks Übereinkommens über die uneingeschränkte und unter Garantie vollkommen frei durchzuführende Selbstbestimmung der Nationen dieser Monarchie, insbesondere auch der Südslawen, zulassen.

Wien, 30. Jänner 1918.

Zusammenfassung

DIE PARLAMENTARISCHE TÄTIGKEIT DES JUGOSLAWISCHEN KLUBS
VOM SEPTEMBER 1917 BIS ZUM MÄRZ 1918
UND DIE ENTSTEHUNGSGESCHICHTE DES JUGOSLAWISCHEN
MEMORANDUMS

Der Artikel schildert die parlamentarische Tätigkeit des jugoslawischen parlamentarischen Klubs im Wiener Reichstag in dessen Sitzungsperiode ab Herbst 1917, als der Klub sich wieder auf Oppositionsbänken fand, bis zur Friedensschliessung von Brest Litovsk in März 1918. Dieser Zeitabschnitt der Klubitätigkeit teil sich in zwei Phasen auf: die erste davon ist die Zeit zunehmender Radikalisierung bis Ende Januar 1918, die im Zeichen der erneuerten tschechisch-jugoslawischen Zusammenarbeit und unter starkem Einfluss der Friedensgrundsätze der abgeschlossenen Oktoberrevolution steht. Im Klub veruft man sich im Dezember und Januar zwar noch immer auf die Maideklaration, doch werden deren Forderungen mit der Forderungen nach Anerkennung des Selbstbestimmungsrechtes und nach Internationalisierung des Nationalitätenproblems der Monarchie in Verbindung gebracht. Die stärkste Massnahme des Klubs in dieser Zeit ist das sogenannte Januarmemorandum an die an Friedensverhandlungen in Brest Litovsk teilnehmenden Delegationen, deshalb werden im vorliegenden Artikel auch einige Fragen der Entstehung dieses Memorandums erörtert. Der Verfasser weist auf den, mit dem 17. Januar 1918 datierten Memorandumentwurf hin und auf den Briefwechsel zwischen dem Schriftführer des Klubs F. Majcen und Dr. Korošec Anfang Januar 1918, aus denen zu schliessen ist, dass das Memorandum nicht von kurzer Hand vorbereitet wurde sondern dass es aus Beratungen und Entschlüssen eines breiteren Abgeordnetenkreises des jugosl. Klubs hervorging.

Die parlamentarische Tätigkeit des Klubs vom Januar bis zum März 1918 steht einerseits stark im Zeichen von Unzufriedenheit und inneren Unruhen in der Monarchie und des Ablauf der Friedensverhandlungen in Brest Litovsk andererseits. Der Klub besteht auf seiner Forderung nach Selbstbestimmung, wenn er sich auch noch immer auf die Maideklaration beruft. Bekannterweise bleiben jedoch die Auftritte slowenischer Abgeordneten erfolglos, die Seidler-Regierung kam den jugoslawischen Forderungen nicht nach. Mit der Friedensschliessung in Brest Litovsk und mit der viermonatigen Unterbrechung der parlamentarischen Arbeit Mitte März wandte sich die Aufmerksamkeit der Abgeordneten dem Geschehen in der Heimat zu, wo inzwischen eine breite national-polit. Bewegung zur Unterstützung ihres Programms entstanden war.

Im Artikel werden die Auftritte der jugoslawischen Abgeordneten im Reichstag behandelt, es wird ausdrücklich auf die rege Interpellationstätigkeit des jugoslawischen Klubs hingewiesen.

Es ist die Absicht des Verfassers des vorliegenden Artikels mit einem Überblick der Tätigkeit von Mitgliedern des jugoslawischen Klubs die Vorstellung von der Entwicklung der jugoslawischen National-politischen Auffassungen in dieser Zeit abzurufen und auf einige inhaltliche Merkmale und Dimensionen der jugoslawischen politischen Anregungen, denen bisher zu wenig Aufmerksamkeit gewidmet worden ist, hinzuweisen.

Weil das Januarmemorandum des Klubs bisher nur in kroatischer Sprache, nicht jedoch slowenisch und deutsch, veröffentlicht vorliegt, werden im Artikel auch der slowenischen und deutsche Wortlaut wiedergegeben. In allen drei Sprachen wird das Memorandum im Archiv Sloweniens im Fond des jugoslawischen Klubs aufbewahrt.

Tone Zorn

NACISTIČNO LJUDSKO ŠTETJE LETA 1939 NA KOROSKEM

Med ljudskimi štetji na območju današnje Avstrije gre posebno mesto nacističnemu štetju leta 1939.¹ Tega štetja ne označuje le čas v katerem je potekalo, ampak tudi vrsta spremljevalnih pojavov. Med slednjimi je gotovo dejstvo, da je prav to štetje ugotovilo večje število slovensko govorečih Korošcev kot obe dotedanji štetji v prvi avstrijski republiki. V primerjavo naj povzamemo, da so našeli leta 1923 na podlagi kriterija, ki ga je označevalo spraševanje po občevalnem jeziku le 39.292 slovensko govorečih Korošcev in da je padlo to število do leta 1934 na vsega 26.706 oseb (tega leta so spraševali po tem, h kateremu kulturnemu krogu se posameznik prišteva). Seveda se moramo vprašati, od kod taki premiki v jezikovni strukturi južnokoroškega prebivalstva, v korist nemškega občevalnega jezika. Pretresi, ki jih je bil pripravil prof. Bogo Grafenauer² so jasno pokazali na neustreznost jezikovnih podatkov obeh omenjenih štetij in na njihovo neuporabnost pri določanju števila slovensko govorečih Korošcev. Ugotovitve prof. Grafenauerja nadrobneje opredeljujejo tudi opozorila predvojnega slovenskega koroškega tiska o vrsti nepravilnosti med obema popisoma na škodo Slovencev. Prav zato je za nas še posebej zanimivo štetje leta 1939 in njegovi jezikovni podatki, saj so našeli nacisti pri tem štetju po kriteriju materinskega (dejansko občevalnega) jezika 44.708 slovensko govorečih Korošcev. Temu štetju se je po kriteriju občevalnega jezika približalo le še štetje leta 1951 (42.092 slovensko govorečih Korošcev v različnih jezikovnih kategorijah), medtem ko so se jezikovni podatki štetja leta 1961 znova pomaknili proti tistim iz leta 1934.

Da podatki štetja leta 1939 vse do danes niso bili nadrobneje vrednoteni, je vzrok dejstvo, da so bile vse do leta 1965 znane le sumarne številke, povzete po strogo zaupni publikaciji dunajskega statističnega urada »Statistische Übersichten für den Reichsgau Kärnten«, Wien, 1941. Šele leta 1965 so podatki tega štetja postali deloma poznani v razpravi dr. Theodorja Veiterjā »Die Sprach- und Volkszählung von 1939« v glasilu Federalistične unije evropskih manjšin,

¹ Npr. Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes (Koroški zbornik, Ljubljana 1946).

² Ta pregled je gradivo, ki ga je avtor predložil tretjim koroškim kulturnim dnevom v Celovcu konec decembra 1971.

v Europi Ethnici, št. 3/1965 in ponovno v delu istega avtorja »Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich«, Wien 1970. Kako je prišlo do najdbe internega nacističnega popisnega gradiva štetja iz leta 1939 je pojasnila v začetku leta 1971 polemika dr. Theodorja Veiterja s koroškim kulturnim delavcem dr. Wilhelmom Neumannom v listu Kärntner Tageszeitung, tik pred letošnjim ljudskim štetjem. Ob tej priložnosti je dr. Veiter med drugim pomljiivo omenil, da bi (pač določeni koroški) krogi najraje pozabili na osupljivo dejstvo, da je štetje leta 1939 ugotovilo zdaleka več Korošcev s slovenskim občevalnim jezikom (Sprachslowenen) kot zadnje štetje v prvi avstrijski republiki. Opozoril je dalje, da bi določeni krogi to dejstvo hotela »za vedno zamolčati«. Za stališča koroškega deželnega arhiva kot enega hranilcev popisnega gradiva štetja 1939 pa je vsekakor zanimiva navedba, da je še pred petnajstimi leti dobil dr. Veiter zagotovilo o obstoju tega gradiva v osrednji koroški arhivski ustanovi, medtem ko danes velja zadržilo, da je gradivo izgubljeno in kot tako nedosegljivo. Tako je dr. Veiterja le naključno napotil nekdanji ravnatelj državnega statističnega urada v Berlinu dr. Johann Popitz na hesenški državni arhiv v Marburgu ob Lahni, kamor je dr. Popitz po begu iz Berlina leta 1945 deponiral ustrezno popisno gradivo iz leta 1939 (prim. Kärntner Tageszeitung, 21. aprila 1971, 90).

Analiza štetja, ki jo bomo skušali podati, sloni na tem gradivu. Ob omenjenih jezikovnih podatkih se dostopna dokumentacija štetja leta 1939 loči od predhodnih štetij tudi po tem, da so prav z njim nacisti dokončno utrdili takoimenovano »vindišarsko teorijo«, po kateri se Korošci slovenskega jezika dele na eni strani za narodno za-vedne (= nacionalne) Slovence, po drugi strani pa nemštvu vdane »Windische«, ki so po trditvah nekaterih slovenskih nasprotnikov celo etnično in jezikovno popolnoma ločeni od Slovencev. Za presojo pvojnih ljudskih štetij pa je značilno, da je bila »vindišarska teorija« pripuščena k vsem trem pvojnim štetjem leta 1951, 1961 in 1971. Dr. Veiter je v omenjenem članku aprila letos pravilno presodil, da je imela ohranitev »vindišarske teorije« pri obeh pvojnih štetjih isti cilj kot so ga imeli nacisti leta 1939, označuje pa ga namera po razdrobitvi (Versplitterung) slovenske manjšine. — Predvsem pa namene nacistov do slovenske skupnosti dovolj jasno potrjuje takratna nacistična dokumentacija pa tudi javni nastopi. Iz tega kompleksa naj omenimo le, da je tik pred štetjem glasilo koroških nacistov Kärntner Grenzruf prineslo v skupni številki za 13. in 14. maj 1939 navodila o izpolnjevanju jezikovnih rubrik popisnic takratnega ljudskega štetja. Navodila so utemeljevala, zakaj je bila poleg obeh dotedanjih jezikovnih kategorij uvedena še nova, windisch. Utemeljitev posebej pravi, da se na Koroškem posamezniki poslužujejo dveh občevalnih jezikov, nemškega in slovenskega. »Ti vpišejo deutsch in slowenisch«. »V določenih delih Koroške pa — nadaljuje navodilo — domače narečje (windisch) ni nikakor identično s slovensko govorico: Vrhu tega govore domala vsi prebivalci tega območja poleg imeno-

vanega narečja tudi nemščino: Tilvpišejo ... deutsch«. Za vpise v vindišarsko jezikovno kategorijo pa najdemo utemeljevanje, da so upravičeni do vpisa v to kategorijo le tisti Korošci, »ki se izjemoma poslužujejo ... mešanega narečja«. Zanimivo je dejstvo, da navodila izenačujejo materinščino z občevalnim jezikom (materinščina je jezik, ki se ga posameznik poslužuje v vsakdanjem življenju), s tem pa že vnaprej zavračajo morebitne ugovore o spremenjenih kriterijih štetja leta 1939 v primerjavi s predhodnimi, in to v korist slovenske skupnosti. Takratni koroški tisk tudi kaže, da so skušali nacisti ne le z javnimi navodili, ampak tudi s propagando doseči odpoved južnokoroškega prebivalstva slovenski jezikovni pripadnosti v korist vindišarske (npr. v *Kärntner Grenzrufer* 6./7. maja 1939, št. 113/14, *Nationalsozialistische Gaudienst*, april 1939). Več o tem v prispevku podpisanelega »Ob ljudskem štetju 1939 na Koroškem« (Koroški koledar 1966). O metodi in poteku popisa priča takratno glasilo slovenske manjšine »Koroški Slovenec«, da so števni komisarji na popisni dan 17. maja 1939 samovoljno vpisovali koroškim Slovincem jezikovni kategoriji deutsch in windisch. 24. maja je list poročal, da so mu bili bralci poslali vrsto pisem, iz katerih je bilo videti, da so jim števni komisarji vpisovali neslovensko jezikovno (očitno pa tudi narodnostno) pripadnost. Za presojo dokončnosti podatkov tega štetja kaže dalje dejstvo, da so se pred štetjem in po njem širile govornice, po katerih naj bi nacisti vse tiste, ki so se pri štetju priglasili »k slovenski narodni družini«, prisilno izselili in zamenjali z Nemci iz Jugoslavije, da bodo narodno zavednim Slovincem ukinjene socialne ugodnosti ipd. Pričetek pregona koroških Slovencev leta 1942 iz domače dežele kaže na upravičenost takih glasov, še bolj pa jih potrjuje ohranjena originalna kopija popisnega spiska iz leta 1939 za občino Vovbre (dokument je v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani). Dokument zgornjo ocenjuje vse tiste Slovence, ki so maja 1939 ponovno poudarili svojo narodnost. Poleg narodnostne usmeritve posameznika zajema spisek tudi njihovo gospodarsko stanje, versko usmerjenost, delovanje v slovenskih organizacijah, narodno vzgojo otrok, njihovo zadržanje pri plebiscitu ipd. Zanimive so ocene posameznikov, češ da so kot Slovenci »nepopravljivi«, »zagrizeni« in podobno. Vovberški dokument kaže, da so temu imenskemu spisku priložene ocene pomenile dejanski izbor najvidnejših Slovencev v občini, z gotovostjo pa moramo trditi, da so prav ti spiski igrali eno odločilnih vlog pri znanem zločinu aprila 1942, ko so pričeli nacisti z nasilnim izseljevanjem Slovencev po njihovo »reševati« slovensko vprašanje v deželi.

Popis leta 1939 pa se loči od ostalih popisov še po eni značilnosti. Ta značilnost je bila ob zajemanju jezikovnih podatkov še neposreden popis narodnosti posameznika, analiza teh podatkov pa pokaže še večjo nezanesljivost kot jo lahko ugotavljamo za jezikovne podatke. Kljub temu pa omogočajo prav ti podatki več ugotovitev, ki kažejo na očiten germanizacijski vpliv takratne utrakvistične šole in ostalih dejavnikov na tiste poklicne kategorije južnokoroškega prebivalstva, ki so mogle tudi javno izpovedovati svojo narodno pripadnost.

Ocena podatkov štetja leta 1939

Uvodoma nakazane zadržke do jezikovnih in narodnostnih podatkov štetja leta 1939 omogoča predvsem primerjava zadevnih podatkov tega štetja s tistimi leta 1951. Ne da bi se nadrobneje spuščali v problematiko tega štetja, naj opozorimo na izčrpano analizo, ki jo je pripravil prof. Vladimir Klemenčič (»Avstrijsko ljudsko štetje 1951. leta na Koroškem«, v: Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, št. 2, 1960). Na tem mestu naj opozorimo le na tisti del raziskave, ki kaže, da je število 42.095 slovensko govorečih Korošcev v raznih jezikovnih kategorijah (tako v kategorijah slovenisch in windisch ter v njunih izpeljankah z deutsch, skupno 9 jezikovnih kategorij) tega štetja bistveno prenizko in ni zajelo vseh oseb slovenskega jezika. Vzrok temu išče avtor v dejstvu, da so popisovalci velik del popisancev vpisali v jezikovno kategorijo deutsch in na tak način zabrisali njihov obstoj. Posebej pa je zanimiva vzporeditev posameznih popisnih podatkov obeh omenjenih dveh štetij, saj se njuna zbirna jezikovna podatka v marsičem pokrivata. V tem poročilu zajete primerjave obeh štetij l. 1939 in 1951 so povzete po posameznih občinah; vzrok temu pa je dejstvo, da za štetje leta 1939 nimamo na voljo nadrobnejših podatkov po posameznih naseljih. V celoti podatki tega štetja ne kažejo le splošnega absolutnega dviga števila slovenskih Korošcev po letu 1934, ampak utegnejo tudi kazati, kje vse je bil ob štetju leta 1951 poglobljen pritisk Slovincem nasprotnih koroških krogov, upoštevajoč seveda ne le dvanajstletni razmak, ampak tudi ostale premike, nastale v času nacizma in po njem. Primerjava se omejuje na znano območje dvojezičnega šolstva, pač na območje, na katerem so leta 1951 posebej ugotavljali jezikovno strukturo južnokoroškega prebivalstva. Naj navedemo nekaj primerov: Za ziljske Blače kažejo jezikovni podatki štetja leta 1939 na 66 občanov s slovensko materinščino (13,4 % vseh prebivalcev občine), je pa poskočilo to število leta 1951 na 285 ali 54,8 % vseh občanov! Za ocenjevanje popisnih podatkov štetja leta 1951 bo vsekakor zanimiv primer sosednjih Gorič, po katerem naj bi bilo še leta 1939 744 slovensko govorečih Korošcev (50,9 %), 1951. leta pa ni števni komisar vpisal niti enega občana s slovenskim občevalnim jezikom. Za Št. Jakob v Rožu podatki kažejo, da je bilo 1939. leta vpisanih v slovenske jezikovne rubrike vsega 1701 občanov (46,9 %), da pa se je to število dvignilo do leta 1951 na 2607 ali na 62,8 % vseh prebivalcev občine. Podoben primer so na narodnostni meji Kostanje, kjer smo imeli leta 1939 252 (27,8 %) občanov s slovensko materinščino, za leto 1951 dobimo število 450 oseb s slovenskim občevalnim jezikom (40,6 %). Nekaj podobnega kot za Goriče naj bi veljalo tudi za Ledince: med letoma 1939 in 1951 naj bi padlo število oseb s slovenskim občevalnim jezikom od 650 (54,6 %) za 66 (na 38,1 %). Posebno mesto med občinami okraja Beljak-dežela zavzema Loga vas, kjer je padlo število občanov s slovensko materinščino, oziroma s pripadnostjo slovenskemu kulturnemu krogu med letoma 1934 in 1939 od 884 na vsega 767 (50,5 % vseh občanov), se pa leta 1951 »presenet-

ljivo« dvignilo na 938 oseb (48,6% občanov). Podoben popisni postopek v letih 1934—1951 kaže tudi nekdanja občina Lipa: l. 1934 212 (19,6%) oseb, s pripadnostjo slovenskemu kulturnemu krogu, l. 1939 115 (11,1%) občanov s slovensko materinščino in leta 1951 201 občan s slovenskim občevalnim jezikom (15,8% vseh prebivalcev). Brez poznavanja lokalnih razmer bi gotovo marsikdo z začudenjem ugotavljal razkorak podatkov štetij l. 1939 in 1951 za občino Svetna vas, kjer naj bi bilo pri prvem štetju vsega 47,6% (403 osebe) s slovensko materinščino, pri drugem pa se je dvignil delež slovenskega prebivalstva (tako relativno kot absolutno) na 69,9% ali 620 oseb. Gotovo je le to, da ni bila tu po sredi tako imenovana »slovenizacija« kot bi to utegnil pojasnjevati Slovincem nasprotni koroški tisk. Nekaj podobnega moremo ugotoviti tudi za Bilčovs skupaj z nekdanjo občino Zgornja vesca, kjer je zrasel delež občanov s slovenskim jezikom med zajetima letoma od 1927 (78,7%) na 1306 (85%). Nasprotno jezikovno gibanje naj bi podatki obeh štetij l. 1939 in 1951 kazali npr. za Grabštajn, kjer so popisovalci vpisali leta 1939 294 (17,1%) oseb s slovensko materinščino, 1951 pa naj bi zadevni podatki zajeli le še 155 (9,0%) oseb s slovenskim občevalnim jezikom.

Dve razlagi se postavljata ob tehtanju jezikovnih podatkov štetij l. 1939 in 1951 za občino Dobrla vas. Po eni pa bi pač mogli sklepati na močan odtok slovenskega prebivalstva po drugi svetovni vojni, po drugi strani pa na vplivnost tamkajšnjih, Slovincem nasprotnih krogov na izid jezikovnega štetja. Po podatkih štetja naj bi bilo v tej občini l. 1939 61,1% občanov s slovensko materinščino, 1951. leta pa le še 47,8% (med 4222 prebivalci 2020, za štetje l. 1939 so všteti tudi podatki za del občine Rikarja vas, ki je bila v prihodnjih letih vključena v sosednje občine). Za Žitaro vas podatki kažejo na nezanesljivost jezikovnega štetja leta 1939, drugače si pač ne moremo razložiti močan premik jezikovne strukture tamkajšnjih občanov 1951. leta v smeri slovenskega občevalnega jezika. Oglejmo si te podatke nekoliko nadrobneje: leta 1939 je štela občina 1818 občanov, od tega 1324 s slovensko materinščino (občevalnim jezikom), nasprotno pa so 1951. leta, in to ob prirastu 97 oseb našteali 1595 občanov (84,4%) s slovenskim občevalnim jezikom. Podatki za globasniško občino pa nasprotno kažejo, da so našteali leta 1939 manj občanov s slovensko materinščino kot l. 1934 pri vpisu v slovenski kulturni krog! Takih občanov naj bi bilo l. 1934 1070 (81,5%), čez pet let dobimo ob določeni depopulaciji prebivalcev vsega 77,9% občanov s slovensko materinščino, nasprotno pa se ta odstotek 1951. leta dvigne na 88% (1185 oseb). Podobno »tendenco« kažejo tudi podatki za občino Bistrica pri Pliberku. Medtem ko je bilo leta 1934 prišteto k slovenskemu kulturnemu krogu 71,3% vseh prebivalcev te občine, je padel njihov jezikovni delež 1939. leta na 69,4%, ter se po drugi svetovni vojni dvignil za več kot 14% (na 83,6%).

Zanimivi so podatki za tinjsko občino. Medtem ko je imel po podatkih štetja leta 1939 431 tamkajšnjih občanov (71,7%) vpisano slo-

vensko materinščino, najdemo l. 1951 le še 71 občanov s slovenskim občevalnim jezikom. Podobno, vendar za spoznanje ugodnejšo sliko dobimo tudi Vovbre. Splošna depopulacija občine Djekše v zajetem obdobju vsekakor ne more razložiti splošnega upada slovenske jezikovne strukture te občine v letih 1939 do 1951. Za leto 1939 je po podatkih štetja živelo v občini 1077 oseb (72,6 %) s slovensko materinščino, to število pa naj bi do l. 1951 padlo na vsega 649 oseb ali 46,9 % vseh občanov. Takih primerov je še več.

Vindišarska jezikovna in narodnostna kategorija pri štetju leta 1939

Iz priloženega pregleda je vidno, da je že prvo ljudsko štetje pri katerem se je pojavilo vindišarsko vprašanje, uvajalo mešane jezikovne kategorije slovenisch-windisch, deutsch und windisch, deutsch und slownenisch, deutsch und andere Sprache in da pomeni razvejanost devetih jezikovnih kategorij pri štetju l. 1951 le nadaljevanje politike započete l. 1939. Vsekakor pa nacistično štetje ob uvedbi nove jezikovne kategorije windisch (skupaj z mešanimi jezikovnimi kombinacijami) pomeni le prehodno obdobje v politiki režima do slovenske skupnosti, saj dostopni dokumenti iz poznejšega časa opozarjajo, da so nacisti nameravali pregnati iz dežele ne le zavedne Slovence, ampak med drugim tudi tiste južne Korošce, ki so po njihovi oceni pripadali med tako imenovane »Windische« (več o tem: Tone Zorn, Poizkusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno, (Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. 2 in 3, 1966).

Dokumentarno, pa tudi morebitno spominsko gradivo iz tistega časa bi nedvomno nadrobneje pokazalo način in izvedbo popisa l. 1939. Odgovorilo bi tudi na vprašanje, na kakšen način je bilo pri tem štetju vključeno v slovensko narodnostno kategorijo vsega 7.715 oseb, medtem ko vemo, da je prejemale samo slovenska politična organizacija na Koroškem, Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem od plebiscita pa do nastopa avtoritativnega režima vsaj 9.000 glasov, in to odraslih volilcev, ne da bi pri tem upoštevali tistih, ki so oddali svoje glasove političnim strankam večinskega naroda. In če upoštevamo še koroškim Slovincem nasprotno razmere po znanem anšlusu l. 1938, moremo ugotoviti ne le neustreznost narodnostnih podatkov štetja l. 1939 za slovensko manjšino, ampak tudi dejstvo, da podatek 7.715 pri tem štetju zajetih nacionalnih Slovencev zajema le tiste Slovence, ki so imeli kljub vladajočemu režimu in ideologiji dovolj moči se tudi javno priznati k slovenski narodnostni skupnosti.

In iz katerih poklicnih skupin so izhajali? Sumarni podatki štetja kažejo, da je bil to v glavnem kmečki človek (skupaj 5536 oseb), sledila mu je kategorija zaposlenih v industriji in obrti skupaj z družinskimi člani (884 oseb), ter zaposleni v javnih in zasebnih (svobodnih) poklicih (179 oseb), medtem ko je kategorija poslov (Hausliche Dienst) s 101 osebo. Med 7715 osebami s priznano slovensko narodnostjo je bila 2801 gospodarsko samostojna (od tega v agrarnih

dejavnostih skupaj z gozdarstvom 2478), 2330 je bilo pomožnih družinskih članov (2309 v agrarnih dejavnostih in v industriji), 93 je bilo uradnikov, 104 nameščenci, poleg tega pa še 1910 delavcev, od tega 744 zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu. Med uradniki ne najdemo v preglednici štetja l. 1939 po narodnostni pripadnosti nobenega Slovenca v agrarnih ter v industrijskih in obrtnih dejavnostih, najdemo jih le v poklicni kategoriji »trgovina in promet« (2 osebi z 12 družinskimi člani) ter med javnimi in zasebnimi poklici (63 oseb z 81 družinskimi člani). Za nameščence dobimo naslednjo sliko: v kmetijstvu in gozdarstvu zaposlenih 5 oseb, v industriji in obrti 7 (14 družinskih članov), prometu in trgovini 13 (16 družinskih članov); javnih službah in privatnih poklicih 51 oseb (65 družinskih članov). Zanimiva je tudi slika, ki jo dobimo za delavce. Tako je ob 744 osebah, ki so živele od agrarnih dejavnosti in gozdarstva, 655 odpadlo na poklicno kategorijo »industrija in obrt«, na trgovino in promet 94, na javne in privatne poklice 20 oseb, 97 oseb pa je očitno spadalo med posle in služkinje.

Na gornje podatke se ob štetju l. 1939 navezuje že omenjeno uvažanje »vindišarske« teorije; in to tako na jezikovnem kot na narodnostnem področju. Ne da bi se globlje spuščali v oceno te »teorije«, se na tem mestu dotaknimo predvsem vindišarskega narodnostnega vprašanja, kot se je kazalo pri nacističnem ljudskem štetju. Za vrednotenje trditev poveljnega Bunda der Windischen, da nastopa v imenu več tisoč južnokoroških vindišarjev, je vsekakor zanimivo dejstvo, da je bilo 1939. leta vpisanih v vindišarsko narodnostno kategorijo vsega 106 oseb. Po poklicni strukturi izstopa dejstvo, da so bili vindišarji skoraj v celoti zajeti v agrarne dejavnosti. Od njih in gozdarstva je živelo vsega 74 oseb, med katerimi je bilo 16 samostojnih in 11 delavskih družin. Opazno je, da so med pomožnimi družinskimi člani in delavci vpisanimi v vindišarsko narodnostno kategorijo prevladovali neporočene osebe, očitno ekonomsko odvisne od delodajalcev. V poklicni kategoriji »industrija in obrt« najdemo 1 samostojno, 6 delavskih družin — in enako kot v kategoriji »trgovina in obrt« — enega nameščenca, medtem ko so očitno vsi ostali »potencialni« kandidati za vindišarsko narodnost utonili v nemški narodnostni kategoriji. — Ena delavka je bila vpisana v kategorijo »hišne služnosti«. V celoti pa dobimo za vse vpisane vindišarje naslednjo poklicno sliko: od samostojne dejavnosti je živelo 29 oseb, pomožnih družinskih članov je bilo 36, 2 sta bila nameščenca, delavcev pa je bilo med »vindišarji« 26.

Po posameznih političnih okrajih (takrat so se imenovali deželna okrožja) dobimo za »vindišarje« naslednjo sliko:

Deželno okrožje Šmohor. V tem okrožju je bil v agrarnih dejavnostih le en »vindišar« in še to med pomožnimi družinskimi člani, medtem ko so bili ostali družinski člani očitno vpisani v nemško ali morda celo slovensko narodnostno kategorijo, dejstvo, ki nedvomno kaže na značaj popisa l. 1939 in na njegov poskus izključne uveljavitve subjektivnega principa tako na jezikovnem kot na narod-

nostnem področju. Temu vpisu se je pridruževal vpis dveh oseb med samostojne zaposlene v razdelek »trgovina in promet« (ena oseba je očitno bila družinski član).

Deželno okrožje Beljak-okolica je z izjemo enega delavca, zaposlenega v industriji (oziroma obrtni) dejavnosti ostali »vindišarski« element (11 oseb) odpadel na agrarne dejavnosti. Med njimi so bili trije samostojni kmetje, 2 osebi pa sta bili zaposleni v agrarnih dejavnostih.

Deželno okrožje Celovec-okolica daje podobno sliko kot beljaško območje. Med 19 »vindišarji« je na celovškem območju 12 oseb živelo od agrarnih dejavnosti (skupaj z gozdarstvom). Po gospodarskem položaju sta dve družini odpadli na samostojne kmetovalce, dalje najdemo še šest pomožnih družinskih članov ter dva delavca. Trije vindišarji so se ukvarjali z industrijskimi ali obrtnimi poklici, pridruževal pa se jim je tudi en uradnik.

Ob teh posamičnih vindišarskih vpisih pa je odpadla skoro polovica na takratno velikovško deželno okrožje. Od skupaj 106 vindišarjev kar 63. Tako kot drugod so iz razumljivih vzrokov prevladovali agrarni poklici z gozdarstvom. Nekaj nadrobnejših podatkov kaže, da je bilo med njimi 10 samostojnih kmetovalcev s skupno 19 družinskimi člani, 10 oseb pa je pripadalo »ostalim članom brez glavnega poklica«. Dalje je bilo med agrarne poklice in gozdarstvo vpisanih še devet delavcev. V poklicno kategorijo industrijskih oziroma obrtnih dejavnosti je bilo vpisanih skupno šest delavcev (od tega štirje v razdelek »ostali člani brez glavnega poklica«). — V celoti je odpadalo med 63 vindišarji na območju velikovškega okrožja 56 na agrarne dejavnosti, dejstvo, ki kljub vsej krifičnosti kaže na gospodarsko nerazvitost tega dela Koroške. Žal za nadrobnejšo analizo očitanih podatkov po premoženjskih razredov dostopni podatki štetja l. 1939 ne nudijo oporišč.

Opozorimo naj tudi, da sta bila na območju ostale Koroške dva »vindišarja« vpisana še na območju deželnega okrožja St. Veit/Glan, od tega je bil eden samostojni kmetovalec in drugi delavec. Dalje dobimo enega »vindišarja« še v Beljaku in štiri v Celovcu. Med slednjimi sta bila dva po poklicni usmeritvi vnešena v poklicno kategorijo »industrija in obrt«. Med njimi je bil eden samostojno zaposlen; drugi je bil delavec, tretji pa enako kot v deželnem okrožju Celovec-okolica nameščen v »trgovini in obrti«; ena »vindišarka« je bila gospodinja.

Način uveljavljanja »vindišarske« teorije leta 1939 omogoča ob nakazanem še primerjava jezikovnih in narodnostnih podatkov popisa. Ne da bi se znova spuščali v razpravljanje o objektivnosti zadevnih podatkov štetja, naj s stališča »vindišarske« teorije predvsem izluščimo dejstvo, da imajo posamezniki z vpisano vindišarsko materinščino (pa tudi z njeno kombinacijo z deutsch) zabeleženo slovensko narodnost (za to vprašanje primerjaj ob deželnem okrožju Šmohor zlasti okrožji Celovec-dežela in Velikovec), najdemo pa tudi obratne podatke, saj je npr. imelo devet oseb iz celovškega okrožja s slovensko

materinščino vnešeno vindišarsko narodnost. Podobni primeri so za-
beleženi tudi drugod, tako v mešani nemško-slovenski jezikovni kate-
goriji. V celoti pa podatki štetja kažejo, da se 1939. leta narodnostne
in jezikovne kategorije v odnosu na Slovence niso prekrivale. Ob
tem dejstvu naj opozorimo na droben podatek, po katerem je bilo več
posameznikov, z nemško ali neslovensko materinščino prištetih med
Slovence (tako v Beljaku ter v deželnih okrožjih Beljak in Celovec-
okolica).

Starostne skupine in slovensko vprašanje pri štetju leta 1939

Ob številčnih pregledih narodnostne in jezikovne pripadnosti je
v gradivu štetja leta 1939 dostopen tudi prikaz starostnih skupin pre-
bivalstva, izdelan na podlagi materinščine (oziroma občevalnega jezika
ter narodnostne pripadnosti zadevnega prebivalstva). Prikaz je izde-
lan tako za celotno Koroško kot za posamezna deželna okrožja in za
obe samostojni deželni mesti. Celovec in Beljak, žal pa slovensko et-
nično območje Koroške ni posebej izdvojeno, kar otežkoča oceno teh
podatkov. Zato smo v priloženem pregledu poleg splošne preglednice
za celotno Koroško izdvojili le še prikaz za pretežno slovensko veli-
kovsko deželno okrožje. Nadrobnejše primerjave podatkov dobljenih
za to okrožje s podatki ostalih treh okrožij na območju katerih žive
Slovenci, Šmohor, Beljak in Celovec-okolica onemogoča tudi dejstvo,
da v dostopnih podatkih manjkajo zadevni prikazi za celovško okrožje,
vsekakor pa se že iz dostopnih podatkov, ne glede na nakazane za-
držke luščijo nekatera dejstva.

Predvsem je tu zanimiv relativni odnos slovensko govorečega
prebivalstva (vračunane so vse slovenske jezikovne kategorije) z osta-
limi deželni Koroške po posameznih starostnih skupinah in kaže na
relativno padanje pri štetju vpisanih Korošcev slovenskega jezika po
desetem letu starosti vse tja do tridesetega leta ter ponovno narašča-
nje v poznejših starostnih skupinah v primerjavi z nemškim živ-
ljenjem. Iz priložene preglednice (razmerje slovensko govorečih je po-
dano v odnosu na celotno prebivalstvo in ne le v odnosu na nemško
govoreče, vsekakor pa razlike niso bistvene in ne vplivajo na do-
končno sliko) očitno izstopata pri jezikovni opredelitvi posameznikov
leta 1939 po eni strani vplivnost takratne utrakvistične šole in po
drugi ekonomska odvisnost slovenskih Korošcev pri vstopanju v ak-
tivno življenje. Obe predpostavki vsekakor utemeljuje dejstvo, ki
kaže napadanje deleža slovenskega prebivalstva po 14. letu starosti.
Očitno je, da gre pri tem tudi za generacijo, ki je doživljala vse po-
sledice plebiscita tako na šolskem kot na ostalih področjih javnega
življenja. Gotovo je tudi, da se to dejstvo kaže enako pri vpisih otrok
te generacije v slovenske jezikovne skupine, seveda ob upoštevanju
vseh zadržkov, ki se kažejo do jezikovnih in narodnostnih podatkov
štetja leta 1939 in njihovi uporabnosti.

Še bolj pa ovračajo jezikovne (in z njimi vred narodnostne) po-
datke štetja iz leta 1939 podatki šolske statistike iz leta 1938, objav-

ljene dne 1. decembra tega leta v Verordnungsblattu für den Dienstbereich des Ministeriums für innere und kulturelle Angelegenheiten, Abteilung IV. (Podatki so povzeti po prispevku Rudolfa Vouka, objavljenim v Slovenskem vestniku 30. aprila 1971, št. 17.) Po teh podatkih, ki zajemajo materinščino učencev, koroških šol in očitno dobljenimi na podlagi ankete prizadetih učiteljev, je odpadlo v šolskem letu 1936/37 na koroških šolah na učence s slovensko materinščino naslednje število šolarjev:

na ljudske šole	9.901
glavne šole	339
posebne šole	13
<hr/>	
skupaj na obvezne šole	10.253 šolarjev

Za šolsko leto 1937/38 pa daje statistika naslednjo podobo:

na ljudskih šolah	9.933
glavne šole	335
posebne šole	24
<hr/>	
skupaj	10.292 šolarjev

Tudi če ne upoštevamo dejstva, da je dobljeno število učencev s slovensko materinščino posledica osebnih ocen prizadetih učiteljev in da je gotovo zaradi nemškonalne usmeritve takratnega učiteljstva (na to kaže vrsta dostopnih dokumentov!) morala pri gornjih ocenah prihajati do izraza tudi osebna težnja po zmanjševanju števila otrok s slovensko materinščino, primerjava teh podatkov s tistimi štetja leta 1939 pokaže na večjo objektivnost šolskih podatkov. Za preizkus vzemimo v primerjavo podatke o materinščini otrok v šolskem letu 1937/38 kot najbližje ljudskemu štetju ter jih z ustrežno jezikovno starostno skupino. V oceni bom upoštevali starostno skupino med 6. in 14. letom starosti. Tudi če predpostavljamo, da so obiskovali obvezno šolo vsi otroci med šestim in štirinajstim letom starosti, primerjava šolskih podatkov s tistimi ljudskega štetja pokaže, da je v enem samem letu izginilo 3.524 ali 34,2% otrok s slovensko materinščino. Pa tudi če pristejemo k šoloobveznim otrokom starostno skupino med 14. in 16. letom, nam 1939. leta še vedno zmanjka 1872 otrok s slovensko materinščino (18,3%). Z upravičenostjo moremo torej sklepati, da bi prišli ob ustreznih primerljivih podatkih, ne da bi pri tem upoštevali že podane jezikovne analize štetja leta 1939, do podobnih ugotovitev tudi za ostale starostne skupine. Sicer pa že prenos količnika dobljenega iz primerjave podatkov šolske statistike z ustreznimi starostnimi skupinami leta 1939 (34,2%) pokaže na 68.802 Korošcev slovenskega jezika (materinščine) in to kot spodnjo nizko mejo pri ugotavljanju takratne jezikovne strukture južnokoroškega prebivalstva.

Priloga I

Štetje leta 1939: primerjava jezikovnih in narodnostnih podatkov

Okrožje	Materinščina	Nemških* državljanov	Narodnost			
			nemška	slo- venska	windisch	ostali
Celovec — mesto	deutsch	50.296	50.291	5		
	slowenisch	628	514	113		1
	deutsch u. slowenisch	1.143	1.123	16	4	
	windisch	51	50	1		
	deutsch u. windisch	74	74			
	eine andere deutsch u. andere	52 35	43 34			9 1
Beljak — mesto	deutsch	23.455	23.451	1		3
	slowenisch	187	167	20		
	deutsch u. slowenisch	251	241	9		1
	windisch	6	6			
	deutsch u. windisch	19	19			
	eine andere deutsch u. andere	8 9	7 9	1		
Šmohor	deutsch	16.700	16.700			
	slowenisch	154	82	34	1	
	deutsch u. slowenisch	274	274			
	windisch	170	167	1	2	
	deutsch u. windisch	1.167	1.167			
	eine andere deutsch u. andere					
Beljak — deželna	deutsch	46.067	46.060	5		2
	slowenisch	2.829	1.301	1.326	2	
	deutsch u. slowenisch	1.250	1.215	35		
	windisch	1.159	1.139	20		
	deutsch u. windisch	3.202	3.185	7	10	
	eine andere deutsch u. andere	40 4	24 4	2		34

* Brez Židov.

Okrožje	Materinščina	Nemških* državljanov	Narodnost			
			nemška	slo- venska	windisch	ostali
Celovec — dežela	deutsch	48.063	48.055	4	1	3
	slowenisch	3.692	1.560	1.123	9	
	deutsch u. slowenisch	2.141	2.088	52	1	
	windisch	1.974	1.902	64	8	
	deutsch u. windisch	3.089	3.080	9		
	eine andere deutsch u. andere	37 12	33 12	1		3
Velikovec	deutsch	16.360	16.337	23	1	
	slowenisch	6.421	3.078	3.030	3	
	deutsch u. slowenisch	2.327	2.261	65		
	windisch	4.934	4.751	158	25	1
	deutsch u. windisch	5.591	5.541	14	36	
	eine andere deutsch u. andere	14 2	10 2	1		3
St. Veit/ Glan	deutsch	55.170	55.170			
	slowenisch	177	149	28		
	deutsch u. slowenisch	227	225	1	1	
	windisch	11	10		1	
	deutsch u. windisch	31	31			
	eine andere deutsch u. andere	10 4	7 3			1

* Brez Židov.

Priloga II

Štetje leta 1939: Podatki o narodnostni pripadnosti na območju dvojezičnega šolstva

Občina	Nemški* državljeni	Narodnost				S slovenskim občevalnim j. materinščino
		nemška	slovenska	windisch	ostali	
Koroška (skupaj)	299.537	291.652	7.715	106	64	
Celovec (mesto)	52.279	52.129	135	4	11	
Beljak (mesto)	23.935	23.900	31	1	3	
Šmohor (cel. okraj)	18.465	18.390	72	3		
Celovec-dežela	59.008	56.730	2.253	19	6	
St. Veit/G.	55.630	55.595	29	2	4	

Občina	Nemški državljani	Narodnost				S slovenskim občevalnim j. materinščino
		nemška	slovenska	windisch	ostali	
Beljak-dežela	54.571	52.928	1.595	12	56	
Velikovec	35.649	31.980	3.600	65	4	
P. o. Smohor						
Brdo	1.313	1.248	65			846
Blače	491	491				66
Goriče	496	494	2			72
St. Štefan	1.463	1.456	4	3		744
P. o. Beljak-dežela						
Bekštanj	4.249	3.863	386			173
Bistrica/Zilji	620	588	32			215
Marija/Zilji	1.743	1.696	47			327
Smerče	1.971	1.965	6			179
Straja ves	936	867	69			281
Podklošter	4.607	4.562	45			750
Vernberk	2.229	2.186	42		1	341
Št. Jakob v R.	3.624	3.064	560			1.701
Kostanje	905	854	41	10		252
Ledince	1.191	1.083	106	2		650
Lipa	1.037	1.012	25			115
Loga ves	1.519	1.323	196			767
Rožek	581	550	31			232
Vrba	1.563	1.561	2			107
P. o. Celovec-d.						
Bistrica v R.	1.523	1.471	52			650
Borovlje	4.634	4.400	232	1	1	1.292
Medborovnica	859	812	44	3		299
Slovenji Plajb.	642	498	139	5		549
Sele	1.046	524	522			990
Svetna ves	846	779	67			403
Šmarjeta v R.	1.033	943	90			784
Bilčovs skupaj						
z Zg. vescó	819	604	215			1.007
Grabštanj	1.719	1.701	13	5		294
Hodiše	1.153	1.014	139			666
Kotmara ves	1.482	1.382	100			642
Dholca	1.515	1.501	12	2		225
Medgorje	916	900	16			822
Otok	802	759	42	1		226
Pokrče	1.359	1.344	15			364
Radiše	585	452	133			404
Škofiče	1.383	1.248	135			391
Št. Tomaž	1.229	1.199	30			128
Trdnja ves	675	674	1			70
Vetrinj	2.023	2.022		1		74
Žihpolje	887	855	32			157
Zrelec	1.499	1.474	25			198
P. o. Velikovec						
Dobrla ves	3.172	2.989	182		1	1.995
Galicija	1.021	969	52			650
Globasnica	1.263	1.036	223	4		984
Škocijan	1.376	1.176	200			1.402
Žitara ves	1.459	1.308	147	3	1	1.324

Občina	Nemški državljani	Narodnost				S slovenskim občevalnim j. materinščino
		nemška	slovenska	windisch	ostali	
Bela	2.247	1.716	530	1		1.651
Zelezna Kapla	1.172	1.141	29	2		399
Bistrica/Pl.	1.818	1.480	336	2		1.261
Blato	1.343	768	570	5		1.130
Libuče	1.104	791	213			769
Pliberk	900	842	58			252
Suha						910
Djekše	1.483	1.344	139			1.077
Grebinj	3.020	2.859	138	33		1.491
Ruda	1.403	1.346	54	3		697
Rikarja ves	1.672	1.439	233			
St. Peter/Vaš.	1.228	1.125	103			831
Tinje	601	582	19			431
Važenberk	2.654	2.596	58			894
Vovbre	1.624	1.540	84			716
Velikovec	2.713	2.626	73	12	2	497

Opomba: takratna občina Rikarja ves je številčno vnešena v sedanje občine Dobra ves, Globasnica in Žitara ves.

Priloga III

Štetje leta 1939: starostne skupine prebivalstva po materinščini

A. Koroška

Starostna skupina	Nemški držav.*	Materinščina (občevalni jezik)						slov. govoreči skupaj	slov. gov. %
		deutsch	slowe-nisch	deutsch ü. slow.	wind.	deutsch u. wind.	ostali		
pod 6 let	29.999	25.724	1.344	562	939	1.422	8	4.267	14,2
6—10	22.446	19.223	989	468	665	1.146	6	3.268	14,5
10—14	24.176	20.685	1.082	510	672	1.218	9	3.482	14,4
14—16	12.477	10.804	560	246	332	532	3	1.670	13,3
10—16	36.653	31.489	1.642	556	1.004	1.750	12	5.152	14,0
16—18	12.066	10.440	567	253	282	520	4	1.622	13,4
18—20	9.984	8.763	422	175	215	407	3	1.218	12,1
16—20	22.050	19.203	989	427	597	927	7	2.940	13,3
20—21	2.982	2.581	135	50	69	146	1	400	13,6
21—25	11.799	10.371	496	260	257	406	9	1.419	12,0
20—25	14.781	12.952	631	310	326	552	10	1.819	12,3
25—30	25.427	22.310	1.024	586	563	929	15	3.102	12,1
30—35	24.784	21.415	1.049	696	593	1.017	14	3.350	13,5
35—40	23.297	20.106	937	667	564	1.007	16	3.175	13,6
40—46	19.515	16.804	838	583	591	764	31	2.776	14,2
46—50	16.507	14.066	786	514	424	682	35	2.406	14,5
50—55	15.865	13.409	845	492	419	673	27	2.429	15,3
55—60	13.991	11.701	783	454	456	456	11	2.279	16,2
60—65	12.182	10.088	708	382	428	555	21	2.073	16,9
65 dalje	21.990	17.621	1.523	716	932	1.163	35	4.334	19,6
Skupaj	299.537	256.111	14.088	7.613	8.305	13.175	247	44.708	14,8

* Brez Židov.

B. Deželno okrožje Velikovec

Starostna skupina	Nemški držav.*	Materinšč. občev. jezik			wind.	deutsch u. wind.	ostali	slov. govoreči skupaj	slov. gov. %
		deutsch	slowenisch	deutsch u. slow.					
pod 6 let	4.251	2.024	704	254	593	676		2.227	52,5
6—10	3.217	1.524	442	199	409	573		1.623	50,4
10—14	3.299	1.603	533	198	419	546		1.696	51,1
14—16	1.548	734	282	91	193	248		814	52,6
10—16	4.847	2.337	815	289	612	794		2.510	51,2
16—18	1.384	619	260	89	181	235		675	55,5
18—20	1.066	519	383	52	134	172		741	69,5
16—20	2.450	1.138	643	141	315	407		1.506	61,4
20—21	351	165	66	12	42	66		186	56,1
21—25	1.312	656	241	81	158	175	1	655	49,9
20—25	1.663	821	307	93	200	241		841	50,6
25—30	2.670	1.381	432	161	327	367	1	1.287	47,4
30—35	2.687	1.238	456	283	346	399		1.484	40,3
35—40	2.647	1.243	531	111	351	410	1	1.403	50,0
40—46	2.164	1.036	350	156	298	321	3	1.125	41,1
46—50	1.838	806	352	133	268	278	1	1.031	56,1
50—55	1.768	745	389	121	217	295	1	1.022	57,8
55—60	1.542	612	337	109	267	216	1	929	60,3
60—65	1.286	479	287	93	232	194	1	806	62,6
nad 65 let	2.619	931	600	164	499	420	5	1.683	64,2
Skupaj	35.649	16.360	6.341	2.327	4.934	5.591	16	19.261	54,2

Zusammenfassung

DIE NATIONALSOZIALISTISCHE VOLKSZÄHLUNG IM JAHRE 1939
IN KÄRNTEN

Verfasser analysiert die sprachlichen Daten der nationalsozialistischen Volkszählung in Kärnten im Jahre 1939. Obwohl diese Volkszählung mehr Kärnten Slovenen als die Zählung der ersten Republik ausweist, zeigt die Analyse, dass diese Daten nicht das objektive sprachliche Bild darstellen. Eine andere Besonderheit dieser Volkszählung ist die, dass die Nationalsozialisten bei der Zählung für Slovenen die diskriminierende Kategorie »windisch« einführen. -Der Abhandlung sind Tabellen des Volkszählungsmaterials beigelegt.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Dušan Kermavner

BOJ V POLITIČNEM ZGODOVINOPISJU BREZ KONCA IN KRAJA?

Prav nič se ne obiram priznati, da je znaten del mojega zgodovinarskega dela izšel iz želje, da ne bi kolesa mogočno se valeče narodne zgodovine pregazila socialno demokracijo, predstavnico delavskega razreda pred letom 1918, jo v zgodovinski sliki odrinila čisto na rob in jo tam stisnila v nič. Hotel sem pripjevati k zgodovinarskemu uravnovešenju vloge narodnega meščanstva in delavskega gibanja tudi, ko sem se pred petimi leti lotil na novo — »čisto«¹ zgodovinarsko — obravnavati okoliščine Cankarjevega posega v slovensko politiko leta 1918, namreč postaviti ga v njegovo zgodovinsko okolje, zlasti ob neposredneje z njim povezano dogajanje. Njegov okvir je bil proces »radikalizacije in demokratizacije slovenske meščanske politike«, ki se je začel pod vplivom ruske marčne (februarske) revolucije v letu 1917. V tem okviru sem moral slediti razhajanju »socialistične omladine«² s strnjanim »starim«³ socialdemokratskim kadrom, odmevom tega razhajanja do obeh Cankarjevih predavanj in odmevom le-teh. Obravnaval sem določen izsek iz dogajanja in bi si mogel metodično kaj očitati le, če bi bil zanemaril kak za osvetlitev Cankarjevega posega bistven moment v začrtanem časovno-tematskem okviru. Sodil sem — in še sodim — da sem si lahko prihranil vsakršno »predzgodovino«⁴ in da mi ni bilo treba seči nazaj niti v idejna strujanja v krogu »Naših zapiskov«⁵ niti v strankarske boje v njihovem času.

Tudi če se bom kdaj lotil — kakor zadnji čas še načrtujem — podobnega prikaza o Cankarjevem predavanju »Slovinci in Jugoslovanci leta 1913, se bom moral omejiti na določen izsek iz dogajanja in pri tem zlasti ne bom smel zanemariti raznih pri nas povečini neznanih — pritrilnih in odklonilnih — odmevov na polemike dr. Mihajla Rostoharja zoper — v njegovih očeh v delu slovenske javnosti pretirano — jugoslovanstvo. Za to obravnavo potrebni splošni okvir si bom pač moral izrisati z nekaj posegi nazaj k raznim zvrstem slovenskega prilagajanja k jugoslovanstvu. V knjigi o Cankarjevem posegu leta 1918 me je takšnih posegov nazaj oproščala »radikalizacija in demokratizacija slovenske meščanske politike v letu 1917«.

Na to analogijo se bo večkrat s pridom spomnil bralec tega polemičnega razpravljanja z — deloma prikrito deloma odkrito odklonilno — psevdorecenzijo, ki jo je ob knjigi »Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918«⁶ napisal dr. Fran Zwitter pod naslovom »Zlom avstromarksizma pri Slovencih«.¹

Nedvomno se je kritik — naj ga preprosto označujem takó, da ne bi ponavljal imena — najintenzivneje vživel v obširno problematiko, ki jo obravnava — mnogo obširnejšo, kakor jo obsega moja knjiga. Njegov pristop k problematiki knjige pa je prav svojevrsten. Ko v uvodnem stavku pravi o njej, da »zasluži, da se o njenih osnovnih tezah temeljito diskutira«, zbuja v bralcu pričakovanje, da bo sledil takšni diskusiji, a te potem — prevaran v tem pričakovanju — najde bralec prav malo.

¹ ZC XXVI/1972, str. 103—138. Pri navedkih iz te »recenzije«, ki jo nasploh nazivam »spis«, navajam strani v oklepajih (ne pod črto), medtem ko nikjer ne navajam strani knjige »Ivan Cankar in slovenska politika 1918« (bralec jih najde v kritikovem spisu v oklepajih).

Kritik le tu in tam zadene ob knjigo. Naj najprej obravnam njegova dva — pedantna in protislovnna — ugovora zoper naslov, ki sem ji ga izbral in ki pokriva v njej obravnavani krog dogajanja in tematike: Cankar — slovenska politika leta 1918. Najprej (str. 104) pravi, da bi se naslov »moral glasiti Slovenska politika in Ivan Cankar«, ker sem v prvih poglavjih prikazal zgodovinsko okolje in »šele zadnje poglavje« posvetil obema Cankarjevima predavanjima leta 1918 (kakor da bi bilo mogoče ravnati tudi drugače, npr. obratno!), pozneje (str. 132) pa opozori, da je tudi naslov »Slovenska politika leta 1918« — »problematičen« zaradi tega, ker »velik del knjige govori o drugi polovici leta 1917, medtem ko je od leta 1918 obdelana le nekako prva polovica«! Tako je kritik prav dobro videl, da sem v knjigi obravnaval obdobje od jeseni 1917 do srede leta 1918 (le v »Dodatku« sem prekoračil ta časovni okvir v obeh smereh — nazaj do začetka vojne leta 1914 in naprej do jeseni 1918 — ker je tak časovni razpon imela hudo izmaličena slika o »Slovenski socialni demokraciji med vojsko« v spominskih zapiskih R. Golouha, ki sem jo popravljajal), a se na ta krog dogajanja in tematike nikakor ni hotel ozirati!

Kritik je razpravljanje o obdobju, ki ga obravnava knjiga (brez »Dodatka«), po koncu uvoda (na str. 105) odgodil kar do druge polovice svojega spisa (do str. 118 ali bolje 120). V prvi polovici pa je tako zelo — lahko bi dejal: mnogokratno — razširil predmet obravnave, da je prav zatrpal zgodovinsko sliko, ki sem jo izrisal v knjigi in ki bi v pravi recenziji morala biti v središču kritične obravnave. Da bi se takšni obravnavi ognil, je nagrmadil pred njo tolikšen kup — v dobrem delu nespornih — zadev in jih je povrhu s prav čudnim »razčlenjevalnim« postopkom razdrobil, kar se je dalo, v pravcati drobni, ki kot nekakšno plazovje zastavlja dostop do problemov, obravnavanih v knjigi. Med tem plazovjem drobirja je kritik svojo bitko zoper predstave, ki jih želi izriniti iz zgodovinske slike, razpršil v neštete praske in dosegel ostrašujočo nepreglednost, kakršni se hočem za vsako ceno ogniti in se omejiti le na nekaj nujnejših pretresov, potem ko podrobneje pregledam razporeditev snovi v spisu. V njegovi prvi polovici se kritik giblje najprej na okrog 10 straneh med socialističnimi stališči do vojne pred jesenjo 1917 z ekskurzi v predvojni čas (npr. k tivolski revoluciji iz leta 1909), nato pa se nekaj več ustavlja pri problematiki sredi leta 1917 pripravljane mednarodne socialistične konference v Stockholmu. Šele v drugi polovici spisa (od str. 119 oziroma 121 pa do str. 131) se ukvarja z obdobjem, ki sem mu posvetil knjigo, a zadnjih šest strani (str. 132—138) posveča »kasnejšemu razvoju« — deloma tržaški problematiki v zvezi z mojim razpravljanjem v »Dodatku«, deloma poznejši usmeritvi nekaterih »socialističnih mladinov«, dalje »nekaterim točkam, ki v knjigi niso omenjene« — kakor sam prizna — in prav na koncu še nekim »beležkam o kasnejšem razvoju« (str. 132), ki mi jih pripisuje, čeprav jih sploh ni, kajti »novega položaja« ob prevratu in po njem sem se le v zvezi s Trstom prav malo dotaknil!

Iz vsega tega kritikovega ravnanja je razvidno, da mu je šlo le v neki manjši meri za to, da bi »diskutiral« o »osnovnih težah« knjige, marveč predvsem za razpravljanje o zadevah, ki niso njen predmet. Knjiga je bila potemtakem zanj le povod, da se je razpisal o vrsti vprašanj, ki so v velikem delu zame kot pisca tako »recenzirane« knjige prav nerelevantna.

Daleč največji delež pri tolikšni razširitvi obravnave nosi — dr. Henrik Tuma, ki je pglavitna kritikova »tarča«, medtem ko sem sam pretežno predvnik za napetost tiste prav hude razdražitve, ki jo je v kritiku sprožila moja pripoved o tem, kako je Tuma zavračal vsakršno antantofilstvo med prvo svetovno vojno zaradi tega, ker je objektivno vsebovalo sprejemanje imperialističnega posega Italije po zahodnem slovenskem ozemlju, in o tem, kako so v narodnem meščanskem taboru to nevarnost za primorske Slovence zamolčevali. To moje zgodovinsko pripoved, ki se mi je vsilila kot zgodovinarju iz vsega gradiva in ki mi jo hkrati vriva logika, je kritik navedel — po svoje formulirano — že v povzetku vsebine prav na začetku (str. 103) kot »osnovno tezo« knjige, nato pa jo je (na str. 129) označil za »misel«, ki »se vleče kakor rdeča nit skozi knjigo«. Tej oznaki ne ugovarjam, pač pa njegovemu ravnanju z mojo pripovedjo o nekem dejanskem dogajanju kot z nekakšno »tezo«, ki jo je mogoče izpodbijati s samovoljnimi »dekretnjem«!

A preden se lotim tega in drugih njegovih »izpodbijan«, naj poudarim svoje načelno pojmovanje: Naloga političnega zgodovinarja je, da aspekte družbeno-političnih bojev pojasnjuje, ne pa da se teh bojev udeležuje in jih nadaljuje kot občan-borec, ki mu nekateri njihovi aspekti niso všeč!

Zakaj je kritiku moja zgodovinarska pripoved napoti? Samo zaradi tega, ker mu onemogoča, da bi s Tumo vred vso socialno demokracijo prezirljivo odri-nil v teman kot; z vso svetlobo pa ožaril narodno osamosvojitve, ki jo je doseglo meščanstvo. Takšni ožaritvi meščanstva je napoti opozarjanje na nepopolnost tiste osamosvojitve, zato naj bi to čim manj — najbolje sploh ne — omenjali; tistim, ki so takrat nanjo opozarjali in niso hoteli podpirati narodnega meščan-stva, t.j. lastno politično — razredno — samostojnost vzdržujočim socialnim de-mokratom pa je treba kar zamášiti usta, češ da so bili miselno odvisni od »avstromarksizma«, t.j. od enega izmed centrov sovražne tujine, in zato sploh niso mogli izhajati od koristi lastnega naroda in težiti po njegovi narodnostni osamosvojitvi. Tako predstavlja kritikov spis o »zlomu avstromarksizma« gotovo najintenzivnejšo — kristalizacijo trdoživih »apriornih antipatij do socialne de-mokracije«, ki so se skušale poživljati zlasti tudi iz Cankarjevega tržaškega pre-davanja pomladi 1918.² Če bi moja knjiga obveljala, bi bilo te precej razširjene igre konec; zato je bilo treba udariti po njej — kolikor ni šlo v odprtem naspro-tovanju, pa z zatrpavajočim drobirjem:

Zato se je kritik spravil v brezbrežno razpravljanje o Tumi, ki pa mu ni sledil nazaj do njegovega narodnjaškega voditeljstva pred letom 1908 (medtem ko je npr. pri le mimogrede omenjenem — str. 108 — Etbiñu Kristianu šel do njegovega »eksaltiranega domorodnega čustva« v njegovi predsocialistični mla-dosti), ampak le do zadnje številke »Naših zapiskov« v letu 1914 — da bi ga imel bralec pred seboj le kot »avstromarksističnega« grešnika!

Ne kaže dvomiti o tem, da je med kritikovimi zaleti v Tumo večje ali manj-še število zgodovinarsko upoštevanih, toda umeriti jih bo treba za Tumo, kakrš-nen je bil, ne pa za takšnega, kakršnega je napravil kritik. Tu bo govora le o tem kako ga je le-ta prekucnil na glavo, medtem ko vse drugo o Tumi, kar ne spada v časovno-tematski krog knjige in zato tudi ne tega odgovora kritiku, odlagam za drugo priliko; ta se mi bo morda še ponudila ob izdaji Tumove koresponde-ncence, ki jo načrtujem in ki bi jo rad videl izdano tudi kritik (str. 116).³

a) O kritikovem pojmu »avstromarksizma«

S terminom avstromarksizem se nasploh — v mednarodni rabi — označuje avstrijska inačica nerevolucionarnega centrizma v delavskem gibanju tako v času Avstro-Ogrske do leta 1918, kakor tudi po tem letu v republiki Avstriji; v tem drugem obdobju se avstromarksizem sploh ne nanaša več na narodnostno vprašanje, namreč na njegov nerevolucionarni prijem v teoriji socialne demokracije pred letom 1918 v primerjavi s plodnim boljševiskim prijemom, ki se je obnesel v oktobrski revoluciji in po njej. Pri kritiku sploh ne najdemo tega mednarodnega pojma, ker si je ustvaril svojega v dveh opredelitvah na zadnji (138) strani spisa.

V prvi beremo, da je avstromarksizem »naziranje o ohranitvi in celo širjenju gošpodarskega in državnega prostora Avstrije, ki naj tvori tudi prime-ren okvir za razvoj socializma«. Dovolj je, da samo pomislimo na nekdanjo več-

² D. Kermavner, O posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko leta 1918, ZČ XXIII/1968, str. 99.

³ Naj tu oznamim, da se je izkazala za netočno informacija, ki sem jo pred petimi leti posredoval javnosti kot domnevo, »da je belogardistična policija ob aretaciji Tumovih sinov in zaplembi njihove imovine uničila vse njegove ... rokopise kakor tudi prejeta pisma in ko-pije odposlanih pisem« (Sodobnost XVI/1968, str. 88). Izkazalo se je, da so se ohranili vsi fascikli Tumove ostaline, ki sem jih imel v rokah, ko sem prirejal za natis njegove spomine, in da torej ne drži, da bi se bila Tumova korespondenca ohranila le v mojih izpisih oziroma prepisih, kakor sem zapisal (prav tam). Informacija o uničenju ostaline je izvirala iz krivega spominjanja Tumove hčerke, ki jo je objavila leta 1961 v »Planinskem vestniku« (str. 365). Popravo je bilo mogoče objaviti šele po celotnem pregledu Tumove knjižne ostaline, ki jo je opravil Brane Tuma konec leta 1972, za kar se mu tu zahvaljujem.

narodnostno Avstrijo — ki jo ima kritik pred očmi — pa brž začitimo klavnost in skrito ost te opredelitve: Klavna je zaradi tega, ker velja pač za socialiste (marksiste) v vseh »državnih prostorih«, da so jim le-ti bili »primerni okvir« za razvoj delavskega gibanja (socializma), skrita ost pa je v tem, ker predstavlja avstrijske socialne demokrate tako, kakor da ne bi bili pripravljene načelno naklonjeno upoštevati večnarodnostnega sestava avstrijskega državnega sklopa. Res pa je nasprotno, da je bilo zanje značilno takšno upoštevanje, in zato bi moral kritik svojo opredelitev razširiti z dodatkom na koncu: »in za razvoj avstrijskih narodov«, če bi bil hotel o avstromarksizmu povedati nekaj, kar bi količkaj držalo.

Takoj za prvo pa je uvrstil še drugo krajšo definicijo z zelo zanimivo omejitvijo svojega kritičnouničevalnega impetusa zoper ta — v njegovih očeh — zlonosni pojav: »Avstromarksizem kot subtilna oblika nemškega nacionalizma in imperializma vendar ni bil brez pozitivnih potez.« Tu nam kritik odkrije, da ima ta pojav več aspektov in sicer poleg negativnih tudi pozitivne in tako prizna, da je prej s prvimi prekril druge. Mar ni zdaj prišel tik do tega, da bi pripustil kot »pozitivno potezo« tisto za avstromarksizem značilno načelno naklonjeno upoštevanje vseh narodov v večnarodnem državnem sklopu, ki ga je oddaljevalo od »nemškega nacionalizma in imperializma«? A to priznanje je izpustil v prvi »blažji« opredelitvi! Kaj je torej zanj »pozitivnega« pri avstromarksizmu?

Prvo njegovo delno priznanje se glasi: »Slovinci so to občutili v zvezi s problemom Trsta.« Prav nič ni jasno, kaj je kritik tu tako skopo — tako rekoč »skozi zobe« — priznal avstromarksizmu: Ali morebiti samo to, da je z naraščanjem politične moči italijanske socialne demokracije v Trstu začel pešati pritisk italijanstva na slovenstvo, ali pa je nemara mislil tudi na njeno protirendentistično usmeritev, ki bi v določenih pogojih utegnila pripomoči, da bi tržaški in sploh primorski Slovenci s svojim tako krepkim narodnim razvojem mogli uiti uničevalnemu udarcu, ki jim ga je prinašala irendentistična vključitev v Italijo ob morebitnem razpadu Avstrije? Komaj si lahko mislimo, da bi se kritik mogel postaviti tako blizu — dr. Henrikumu Tumi, čigar »intelektualni in moralni profil«, ki mu je »profil slovenskega avstromarksizma« (str. 138), ga tako pošastno odbija! Medtem ko pri prvi kritikovi »pozitivni potezi« tega marksizma tako običajno v interpretacijskem labirintu, je brez nadaljnega umljlivo njegovo drugo priznanje »določenih zaslug nemškoavstrijskih socialnih demokratov za razvoj socializma pri Slovencih«, saj so jim posredovali najbolj izdelano teorijo delavskega gibanja — marksizem z neko prilagoditvijo k avstrijskim razmeram.

A pri tako skopem komaj-priznavanju nekih njegovih le postranskih »pozitivnih potez«, ki nimajo naravnostne zveze z načelnim avstromarksističnim stališčem v prid zapostavljenim narodom, odpade vsaka možnost, da bi kolikor toliko zadovoljivo pojasnili, kako so mogli socialisti teh narodov pričakovati od avstrijske socialne demokracije tudi narodnostnih koristi. Pred leti je kritik v eni svojih osnovnih objav — napisani leta 1944, natisnjeni pa v letu 1947 — še dobro vedel, da »je bil že pri slovenskih intelektualcih, ki so postali socialisti v zadnjih letih preteklega stoletja, eden od glavnih motivov pristopa [v socialno demokracijo] prepričanje, da more le socializem rešiti slovensko narodno vprašanje.«⁴ Tisti »socializem«, s katerim so imeli opraviti omenjeni intelektualci — bolj v začetku tega stoletja, kakor pa na koncu prejšnjega — je bil takšen, kakršen se je izoblikoval najprej v praksi in potem tudi v teoriji avstrijske socialne demokracije. Gotovo je imel kritik takrat pred očmi zlasti Ivana Cankarja, ki je pomladi 1907 na socialnodemokratskem volilnem shodu v Ljubljani tako visoko povzdignil brnski narodnostni program skupne avstrijske socialne demokracije in je še tri leta zatem v pismu dr. Lojzu Kraigherju menil, »da bo naša narodna prihodnost zagotovljena le tedaj«, ko bo ta program uresničen. A naj tu navedem tudi še njegov provokativni vzklik na omenjenem ljubljanskem shodu, »da bi izročil usodo slovenske narodnosti in slovenske kulture rajši [du-

⁴ Fr. Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, ZC I/1947, str. 52.

najskemu nemškemu socialnemu demokratu] Pernerstorferju nego [slovenskemu klerikalnemu voditelju] Susteršiču«. Ta Cankarjev vzklík, ki sem ga označil za »provokativnega«, je treba sprejeti »cum grano salis« in se ne dati po njem obvezati, da bi videli ravno v Pernerstorferju nekakšnega jako ustreznega pokrovitelja »slovenske narodnosti in kulture«, toda nikakor ne smemo iti mimo Cankarjevega pozdravljanja pač upoštevne usmeritve avstrijske socialne demokracije k narodnoenakopravnostni preobrazbi državnega sklopa. To — z vidika narodno-ohranitvenih teženj bistveno — »pozitivno potezo« so slovenski socialisti — pa tudi nesocialisti, med drugimi modra glava dr. J. Kreka — z vso naklonjenostjo sprejemali v vednost, a zdaj se je pojavil — v kritiku — takšen zgodovinar, ki bi jo moral sistematično napravljati uumljivo tudi drugim, pa meni, da naj bi o njej čim manj — ali najbolje sploh ne govorili, čeprav je sam nekoč — kakor smo videli — ta aspekt »avstromarksizma« dobro poznal! Ali naj potemtakem izkrivljamo zgodovinsko sliko tako, da bomo napravili novim rodovom vse prizadevanje slovenskih, čeških idr. socialistov v mednarodni povezanosti z avstrijskonemško socialno demokracijo — neumljivo? Kritiku bi bilo očitno to najljubše, toda — »šola«, ki bi jo skušal v znamenju takšne — protizgodovinarske — želje ustvariti, pač ne bo zgodovinarska (historična)!

Že v prejšnjem odstavku sem uporabljal le izraz »avstrijska socialna demokracija«, kjer bi nemara bralec pričakoval termin avstromarksizem. A tudi ko preidem iz predvojnih časov, iz katerih so Cankarjeve izjave v prid avstrijski socialni demokraciji, v prva leta svetovne vojne — ko je avstrijska »socialna demokracija kot protiabsolutistična sila popolnoma odrekla« — to navaja kritik iz moje študije o Prepeluhu (str. 107) — ne bom uporabil izraza avstromarksizem za ravnane vodstva in večine avstrijske socialne demokracije, ki je bilo za nemške socialne demokrate nesprejemljivo. Avstromarksist je bil namreč tudi glasnik socialnodemokratske levice dr. Friedrich Adler, ki je kot obtoženec na procesu zaradi atentata na avstrijskega ministrskega predsednika grofa Stürgghka brezobzirno napadel socialnodemokratske nosilce — prav nesubtilnega — nemškega in avstrijskega nacionalizma in vojnega imperializma. In avstromarksist je bil tudi dr. Otto Bauer, ki je proti koncu vojne razširil socialnodemokratsko narodnoenakopravnostno usmeritev v sprejemanje pravice avstrijskih narodov do samoodločbe in se je, tako — le teoretično — približal tisti neavstromarksistični zamisli. reševanja narodnega vprašanja, ki jo je imel pred očmi kritik v že enkrat navedenem razglabljanju pred 30 leti, da bi se namreč »ustvarila Avstrija kot federacija svobodnih narodov«, do česar »bi bilo morda mogoče« priti »le, če bi se prej z revolucijo odstranil ves obstoječi red.«⁵

Iz te razčlenbe izhaja, da je kritikov pojem »avstromarksizma« neuporaben. Ustreza lahko le takšen pojem, ki bistvenih njegovih aspektov ne briše in jih tudi ne prisekuje tako, da za čas po letu 1918 sploh ne pride v poštev. Zato nikjer drugje ne srečamo kritikovi podobne uporabe tega pojma. Češki zgodovinarji imajo npr. opraviti s stališčem prvega voditelja češke socialne demokracije dr. Bohumira Šmerala pred prvo svetovno vojno in med njo, da naj bi se Čehi narodnostno osamosvojili v okviru državnega sklopa, a ga zaradi tega ne označujejo za »avstromarksista«. Upoštevajo, da je Šmeral izhajal iz tradicionalnega pojmovanja češkega položaja v Evropi, kakor ga je označil v letu 1848 »oče naroda« Palacký. Prav tako je tudi Tuma izhajal iz tradicionalnega pojmovanja slovenskega položaja v Evropi in je po prestopu k socialni demokraciji leta 1908 zastopal v tem pogledu enako stališče kakor prej. In kakor Šmeralovemu konceptu priznavajo češki izvor, tako bomo nedvomno priznali tudi Tumovemu nasprotovanju antantofilstvu slovenski izvor. Seveda pa se bomo zato morali docela posloviti od kritikove apriorne obsodbe socialne demokracije, češ da sploh ni bila zmožna povzpeti se do kakršnegakoli za Slovence v narodnostnem oziru upoštevne stališča — preprosto zato, ker je bila »avstromaksistična«.

⁵ Prav tam, str. 53.

Takšna uporaba termina »avstromarksizem« nasploh — tudi pri nas⁶ — seje zmedo in nas hkrati osamlja v mednarodni znanosti, kar je sploh posledica uvajanja pojmov zgolj slovenske veljave. (Spomnimo se, kaj se je primerilo zaradi nekega drugega takšnega ravnanja dr. Frana Zwittera: Ko je vse slovensko avstroslovanstvo zato, ker se je na vsak način hotel ogniti temu terminu, utopil v legitimizmu, smo se znašli edini Slovenci obremenjeni z legitimizmom — ne pa tudi Hrvati, Čehi idr., ki se niso izmikali edini ustrezni oznaki za avstroslovanstvo!)

b) O »radikalizaciji slovenskega meščanstva« v letu 1917, o internacionalističnih vplivih mirovnega gibanja in o porazdeljevanju socialistov na »leve« in »desne«

Kritik sicer prvo poglavje knjige, posvečeno »radikalizaciji in demokratizaciji slovenske meščanske politike leta 1917«, pohvali (str. 103), da »daje dober informativen pregled«, a takoj pristavi pridržek, češ »da se omejuje[m] seveda samo na politične stranke« oziroma — kakor piše nekaj strani dalje (str. 109) — »na uradne stranke, njihovo časopisje in nastope v državnem zboru«. Kajpak sem se »omejile« na viře, ki kaj relevantnega izpovedujejo o dogajanju in tematici! Ali nemara kritik ve za kakšen vir, ki sem ga zanemarljivo? Nikakor ne, saj na prav nobenega ne opozarja! Namesto tega pa navaja neke zadeve, ki v izbrani krog dogajanja in tematike prav nič ne spadajo: »dobrovoljci, slovenski izseljenci, politična emigracija, stiki z jugoslovanskim odborom in češko mafijo« (str. 103). Morda pa je pozabil, da piše o moji knjigi z drugo tematiko, in je imel pred očmi neko drugo knjigo, ki prikazuje slovensko politiko med prvo svetovno vojno — a le na domačih tleh, tj. brez »dobrovoljcev ... izseljencev ... emigracije«, kar vse bi pač spadalo vanjo — ne pa v mojo?

A pretresimo, kaj pravzaprav kritik hoče uveljaviti, ko ob opozorilu na »dobrovoljce itd.« pravi, da »bi razpravljanje v [takšnem] širšem okviru dokazalo začetke te radikalizacije [slovenske meščanske politike] že prej« in da so »tudi« za slovenske socialiste ... bili vsi ti problemi ... zanje aktualni že od začetka vojne in ne šele od srede leta 1917, ko je začel izhajati »Naprej«, a da »o vsem tem ne najdemo v knjigi skoraj ničesar« (str. 109)! Kritik očitno razume pod »vsemi temi problemi« le eno reč, ki bi ji rad vse druge podredil, namreč — slovensko antantofilstvo. V njegovi skrajno poenostavitveni predstavi je omenjena »radikalizacija« obstajala samo v rasti antantofilstva od začetka vojne — od prvih »dobrovoljcev itd.« in od prvih tudi le ob kavi ali vinu — bodisi v zavetju domačih sten (npr. na Silvestrovo leta 1914 pri dr. Ferfolji v Trstu) ali v katerem koli drugem zaupnem razgovoru med znanci — izrečenimi željami, da naj bi zmagala antanta (sprva še s carsko Rusijo in brez Italije).

K tej poenostavitvi, ki lahko samo dezorientira, naj pripomnim dvoje: Gotovo lahko govorimo o širokem — ne le na slovenske narodnjake ali na kakšno njihovo posebno zvrst omejenem — rusofilskem in srbofilskem razpoloženju v slovenskih srcih in glavah; saj sta jih v vseslovanskem in jugoslovanskem čustvovanju že desetletja krepko utrjevala tisk in literatura. Toda to čustvovanje ni v prvih vojnih letih prineslo nobenega preloma v slovenski meščanski politiki. Novo družbenopolitično preusmeritev v le-tej — njeno »radikalizacijo in demokratizacijo« — je prinesel šele vpliv ruske marčne revolucije z zlomom carizma in s sledečim mu mogočnim demokratizacijskim valom v množicah po vsej srednji Evropi. Tedaj se je slovensko meščanstvo — vse do škofa dr. Antona B. Jegliča — moralo »radikalizirati in podemokratiti«, če se je hotelo vzdržati v sedlu ob bližajočem se viharju!

⁶ Kritiko sorodnih »lovcev« na »avstromarksizem«, ki ga samovoljno opredeljujejo tako, da bi čim bolj zaslužil odstrel, je med nami več. Nazadnje — še pred kritikovim nastopom — smo srečali v prikazu V. zvezka Zadavec-Pogačnikove »Zgodovine slovenskega slovstva« recenzenta Igorja Gedriha (Prostor in čas 1972, str. 598) takole prirosten napad na »avstromarksizem«: »Cankar ni kot socialist ničesar bolj sovražil [!] od teorije avstromarksistov, po kateri se narod, ki ni imel plemstva in krepke buržoazije, ne bi mogel dokopati do samostojnosti.« Poanta o odločilnem pomanjkanju plemstva in krepke buržoazije se je od bogvekje zasejala v Zadavecovo vulgarizirano predstavitev »teorije avstromarksista Rennerja« (str. 302 v V. zvezku omenjene slovstvene zgodovine); k njej je Gedrih iz svojega prilpepil Cankarju — bogve do koga mu sugerirano — »sovraživo« do »teorije avstromarksistov«.

Takrat šele se je odprl za slovenske socialiste »problem«, ali naj bi se — recimo — priklonili temu toliko zboljššanemu meščanstvu ali pa naj bi dalje varovali politično neodvisnost od nasprotnega jim razreda. Šele »Naprej«, ki je začel izhajati sredi julija 1917, je lahko opozoril na prelom v slovenski meščanski politiki. Tako beremo v uvodnem oklicu izdajateljstva in uredništva »Napreja« naslednjo — ne posebno dobro formulirano — ugotovitev novega političnega stanja: »Kó so gojile slovenske buržoazne stranke še najozkosrčnejšo lokalno politiko, je že nastopala jugoslovanska socialna demokracija za skupno avtonomijo slovanskih narodov na jugu. Do najnovejšega časa so prezirale slovenske meščanske stranke praktično delo za to idejo, šele vojna jih je dvignila iz njihovega tesnega obzorja.«⁷ To formulacijo je pripisati urednici Alojziji Stebi. Dva tedna pozneje pa beremo v »Napreju« med razpravljanjem Albina Prepeluhá »O naših narodnih problemih« v poglavju »Bistvo narodne politike«: »Sele svetovna vojna in njen potek sta nam dala skupen, jasno zamišljen narodnopolitični cilj: Narodno avtonomijo v jugoslovanski skupnosti. Kdo nam je ustvaril to resnično moderno politično idejo, ki je mahoma postala last vsega naroda? Oživljena in okrepečana demokracija! Demokraciána misel, ki je bila tako zasmehovana in zasramovana, je nositeljica modernega narodnopolitičnega cilja Slovencev.«⁸

Kdor se misli ukvarjati s politično zgodovino, pa bo enako malo spoštoval »časopisne viře« kakor kritik, bo enako njemu slep za odločilno dejstvo, da se je le z »zradikalizirano in podemokrateno« politiko slovensko meščanstvo leta 1917 pripravilo na globljo državno krizo v Avstro-Ogrski ob koncu vojne — takrat še ne glede na morebitno razsulo države po njenem vojnem porazu.

Poleg »zradikalizirane in podemokratene slovenske meščanske politike«, v znamenju katere se je usmeril naš narodni razvoj, je označevala splošni politični položaj ne le pri nas, ampak tudi v — bližnji pa tudi oddaljenejši — sosesčini naraščajoča težnja delavskih množic po miru, ki je bila v ospredju pri socialni demokraciji, poglavitni njeni izraziteljici. Kritik meni, da se mu za le-to ni treba skoraj nič zmeniti — tudi ko razpravlja o dogajanju v prvem jeku oktobrske revolucije, ki je zmagala oprta na mirovno težnjo množic narodov Rusije in katere vpliv je »okužil« vojne site množice po svetu in jih radikaliziral predvsem v protivojnem smislu. Seveda tudi on ve, da je pacifiistično (»zimmerwaldsko« še iz leta 1915) geslo o »miru brez aneksij in kontribucij ter na osnovi samoodločbe narodov ... dobilo velik politični pomen po ruski ... revoluciji« in da »je vplivalo tudi na druge«, toda osnovni mirovni značaj tega gesla kar prezev in prav vsa njegova pozornost velja misli o tem, »kakšen vpliv je imelo geslo o samoodločbi narodov v Avstro-Ogrski« (str. 106 in skoraj z istimi besedami na str. 115). Tako se je kritik docela ali izključno omejil na meščanskonarodno plat dogajanja, da mu je vsakršne pozornosti nevredno prav vse, kar ima kakšno zvezo s socialističnimi — bodisi boljševisškimi ali drugimi — mirovnimi kampanjami, pobudami ali perspektivami.

Nekoč sem zapisal preprosto zgodovinarsko pripoved, da sta omenjeno pacifiistično »geslo nemška in avstrijskonemška socialna demokracija tolmačili v smislu miru brez zmagovalcev in premagancev, ki ga je želela tudi avstroogrška vlada.«⁹ Pri tem sem menil — in še menim — da je bila docela stvar avstroogrške vlade, da si v smeri svojih prizadevanj po »ohranitvi integritete Avstro-Ogrske« prilagodi mirovna gesla socialističnega gibanja, če ji je tako kazalo; zgodovinar ne more drugega kakor ugotavljati njeno ravnanje. Čeprav v knjigi nisem zapisal ničesar, kar bi se tudi le malo oddaljevalo od ugotavljanja, kakšno je to dogajanje bilo, mi kritik očita, da sem »ruski februarski revoluciji, za katero je znano, koliko je vplivala tudi na narode Avstro-Ogrske v smislu gesla o samoodločbi narodov, in celotnemu zimmerwaldskemu gibanju pripisal tendenco avstroogrške vlade in z njo povezane socialne demokracije za ohranitev integritete Avstro-Ogrske« (str. 115)! Kako naj označim ta

⁷ Naprej št. 1 z dne 15. julija 1917.

⁸ Naprej št. 14 z dne 31. julija 1917.

⁹ Zgodovinski arhiv KPJ, t. V, pripomle, str. 479.

kritikov polemični popadek, da mi šteje v krivdo splošno zgodovinarjevo ne-
moč, da ne more spreminjati preteklega dogajanja?!

Precej so mi znane vse komplikacije okrog mirovne pobude ruske revo-
lucije« od njene zmage nad carizmom dalje in mi že 15 let leži v miznici zajeten
nedokončan spis o njej, a pri pisanju »Dodatka« sem se hotel — in se hočem
tudi tu — ogniti tisti zapletenosti in sem zadevo poenostavil v počezno trditve,
da je bila ruska revolucija »za mir, ki bi se ne dosegel z zmago, ampak s poga-
janji na osnovi statusa quo«. Kajpak nisem mislil trditi, da začasnim vladam do
Kerenskega ni šlo za zmago v vojni — kakor mi nekako pripisuje kritik na
dveh mestih (str. 106 in 115) — ampak sem hotel le celotni protivojni učinek
ruske revolucije, za katero je bilo značilno geslo o »miru brez aneksij in kontri-
bucij«, uveljaviti nasproti R. Golouhu, ki je v svojih spominskih zapiskih vrgel
pod mizo z »mirovno pobudo ruske revolucije« vred vse takratno mirovno gi-
banje delavskih množic po Evropi in ki je zdaj našel posnemovalca v kritiku.

V socialističnem gibanju so veljali za predstavnike levega krila tisti, ki so
vztrajali na internacionalističnem protivojnem stališču proti desnim vodstvom
in večinam v socialnodemokratskih strankah srednje in zahodne Evrope, ki so
v vojni prešle na »socialpatriotska« in »socialimperialistična« stališča. Kritik se
je znašel globoko pod ravnino poznanja obče veljavnih oznak, kaj je pri socia-
listih na levi in kaj na desni, ko je kar dekretiral, da »je sigurno, da so bili
tedaj v Evropi pristaši nacionalnih držav v splošnem označevani kot pripadniki
leve smeri socializma« (str. 124). Za takšne, tj. za levičarje, so mogli veljati le
nasprotniki sodelovanja z narodnim meščanstvom in izpovedovalci protivojne
usmeritve in spajanja narodnostne osamosvojitve z notranjim ali razrednim
bojem.

c) O oddaljevanju »socialistične omladine« od socialne demokracije

Kritiku je »socialistična omladina« iz let 1917-8 tako prirasla k srcu, da se
skuša poistovetiti z njenimi stališči in — lahko bi rekli — kar včlaniti vanjo!
Pretresti mi je treba njegovo prav široko razpršeno »bitko« zoper mojo označbo,
češ da »je socialistična omladina negiral« razredni boj, internacionalizem, dote-
danjo protivojno usmerjenost JSDS«, tj. socialne demokracije, njeno »medna-
rodnostno povezanost in se zavzemala za priključitev k vsenarodni fronti z me-
ščanskim vodstvom in ... programom« (str. 118). Glede internacionalizma kritik
opozarja, da »splošna in avstrijska internacionala tedaj dejansko ne obstojita«,
pri čemer ni pomislil, da internacionalizem kot načelna usmeritev ni odvisen
od formalnega obstoja »internacional«. »O vprašanju dotedanjega protivojnega
stališča JSDS« kritik sodi, da je izkazal, da slovenska socialna demokracija —
bodisi le dotedaj ali sploh — ni bila protivojno usmerjena; njegovo razpravlja-
nje o tem aspektu socialne demokracije pa v celoti spada v njegovo zatrpavanje
zgodovinske slike v moji knjigi in ga nameravam pretresti ob drugi priliki, če
ne bo protivojnega stališča slovenske socialne demokracije prej osvetlil kdo
drug. Zdi se, da je pri kritiku pomen oznake »protivojen« drugačen, kakor pri
meni, in je zaradi tega zadeva nekoliko bolj zapletena, kakor bi lahko sodili na
prvi pogled. H kritikovi ugotovitvi, da je nemškoavstrijska socialna demokracija
kot »stranka vladajočega naroda sodelovala z vlado«, je pripomniti, da se je ta
stranka znala od leta 1917 dalje vendarle silno spretno uveljavljati kot opozicio-
nalna stranka proti vojni politiki, kakršno sta zastopali obe avstrijskonemški
meščanski stranki, nemškoavstrijska in krščanskosocialna. Tudi to je treba
upoštevati, ne pa samo okoliščino, da so si nemškoavstrijska socialna demokra-
cija in socialnodemokratske stranke drugih narodov, ki »so sodelovale z meščan-
stvom svojega naroda«, lahko »medsebojno očitale ... da so opustile načelo raz-
rednega boja in postavile narod nad razred in narodni boj pred razredni boj«. Da,
ko bi bili vsi socialni demokrati takšni, kakor bi jih rad videl kritik, bi bila
zadeva jako preprosta in bi ta polemika lahko odpadla kot brezpredmetna. A
gre ravno zato, da so se socialisti razhajali v teh vprašanjih — tako pri vlada-
jočem narodu kakor tudi pri zapostavljenih narodih — pri nas med »sociali-
stično omladino«, ki je — po zgledih drugje — tako »postavila narod nad raz-
red«, da se je podredila meščanstvu, in socialno demokracijo, ki se je pod Tu-
movim vplivom takšni podreditvi upirala.

Pri »odgovoru na vprašanje, kakšni so bili nazori socialističnih mladincev o teh in drugih bistvenih vprašanjih«, meni kritik, da moje knjige ni mogoče »vzeti za podlago«, ker »v glavnem le kritično zasleduje časopisne polemike — kakor da bi bil takšen kritični študij nekaj manjvrednega! — marveč da je treba seči nazaj po »poglobljeni analizi« v moji »predvojni študiji o Prepeluhu«, češ da se tam »prav kmalu prepričamo, da gre v bistvu za nazore, ki niso nastali šele leta 1917«. Tudi tu mu gre samo za zatrpavanje zgodovinske slike v knjigi! Kritik nato postreže s povzetkom znanih Prepeluhovih reformističnih agrarno-socialističnih teorij vse do njegovega dajanja »prednosti krščanstvu pred materializmom«, in poudarja, da je socialna demokracija »tolerirala te nazore« kakor tudi nazore »masarykovcev, ki so prešli v socializem« in so »hoteli najti predvsem v svetovnonazorskih vprašanjih nekaj kompromis med Masarykom in Marxom« (str. 119). Potrebo, da je vse to pravil v razpravo, kritik sam zanika, ko v isti sapi pove, da »socialistični mladinci v teh vprašanjih niso bili enotni« in da »je do konflikta prišlo zaradi narodnega programa in ne zaradi teh idej, ki so obstajale že pred vojno, bile zelo blago obravnavane... med vojno in niso bile nikaka ovira za zopetno sodelovanje po vojni«. Kritik s svojim zatrpavanjem potemtakem ni — tudi po lastnem priznanju — prav nič prispeval k »globlji« pojasnitvi geneze »socialistične omladine« v letu 1917, ki se docela pojasnjuje s takratno polemiko njenih glasnikov v »Napreju« — zlasti obeh »prelomnih« Prepeluhovih in pa Erjavčevih člankov, ki so pognali »omladino« v odcep od socialne demokracije.

Kolikor pa gre kritiku za to, da bi uveljavil tezo, da takšen odcep socialistične omladine od socialne demokracije ni bil nujen, vdira v — odprta vrata, kajti v mojem prikazu je vseskoz prisotna misel, da bi bila socialna demokracija lahko tolerirala opozicionalne intelektualce v svojih vrstah, če bi se bili znali in hoteli ustrezno obrzdati in če ne bi bili pognali spora na ostrino, kakor so storili!

Nato se kritik zažene zoper mojo zgodovinarsko pripoved — ne »tezo«! — o odcepitvi »socialistične omladine« od socialne demokracije z obtožbo, češ da »niti ne poskuša[m] dokazati teze... da naj bi bili mladinci v nasprotju s staro stranko proti razrednemu boju in internacionalizmu«, in povrh še zmagošlavno napove, da »že površni pregled nekaterih tekstov dokazuje, da nima[m] prav«! A s kakšnim tekstom maha kot z »dokazom«? Navaja iz — že omenjenega — uvodnega oklica izdajateljstva in uredništva »Napreja«, tj. iz časa, ko še ni zazijala razpoka med slovenskimi socialisti! Ta oklic je namreč izrazil njim vsem skupni političnoidejni okvir in bi ga prav tako lahko imeli za njihovo kolektivno izpoved in skupno delo, kakor za spis, v katerem je — kakor sem presodil v študiji o Prepeluhu — »glavna urednica... spretno nakazala novo smer v taki obliki, da je bila povsem v skladu z osnovnimi načeli socializma.«¹⁰ V isti študiji sem tudi poudaril, da Albin Prepeluh v razpravljanju »O naših narodnih problemih«, ki ga je »Naprej« objavljial od svoje 11. št. dalje, »ni prav nič zadel ob socialno demokracijo«¹¹ in da gotovo »ni mislil, ko ga je napisal in izročil »Napreju« v objavo, da bo prišel tako kmalu v ostro politično nasprotje z vodstvom socialne demokracije in da bo v tem boju radikalno »prelomil s tradicionalnim socializmom pri nas« (dr. Lončar), tj. z ideologijo socialne demokracije, od katere se je bil... že davno zelo oddaljil.«¹² Neumljivo bo ostalo, kako je mogel kritik brati ta moj stavek tako slabo, da je iz njega razbral, da sem — ko sem si pri Lončarju le izposodil ustrezno oznako o »prelomu s... socializmom«! — »v polemiki z dr. Lončarjem trdil, da Prepeluh... ni hotel prelomiti s tradicionalno socialnodemokratsko ideologijo pri nas«!

Le zaradi tega, ker misli, da pripadnost k socialni demokraciji in k socializmu ni obvezovala k protimeščanskemu stališču, je kritiku vsa moja pripoved o tem, kako je »socialistična omladina« drsela proč od socialne demokracije in socializma, tako zelo pobijanja vredna. Nekajkrat ponavlja, da takšnega drsenja

¹⁰ A. Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, priključena študija o Abditusu-Prepeluhu, str. 446.

¹¹ Prav tam, str. 443.

¹² Prav tam, str. 444.

nisem »dokazal«, da se šopirim z »nedokazanimi trditvami, da je hotel Prepeluh spremeniti socialno demokracijo v pomožno četo narodnega meščanstva po zgledu krščanskosocialne in narodnosocialne delavske organizacije, da sploh ni bil več vnet za socializem, da je nova miselnost [sc. mladinov] nastala iz narodnega meščanskega okolja« (str. 120). Kritik navaja kot enako »nedokazano« tudi sodbo, ki sem jo zapisal pred 15 leti, da »se je omladina, skoraj docela odtrgana od... delavstva in njegovih teženj privezala k radikalnemu krilu... liberalne buržoazije« in »ostajala komaj še socialistično pobarvana skupinica meščansko-demokratskih intelektualcev«. ¹³ »To je« kritiku »čudna oznaka« za »vodilne mladine« — sledi šest imen (med njimi ni Frana Erjavca) — za »njihove ideje in... namišljeni načrt ukiniti JSDS kot samostojno politično stranko«. Seveda jim nisem »namislil« nobenega takšnega »načrta«, ki bi bil naravnost nesmiseln, le pokazal sem preusmeritev nekaj poglobitnih »mladinov«, ki so si pozneje prebrali nesocialistično pot: med šestimi imenovanimi kar štirje, ne samo Prepeluh in Lončar (v Erjavčevi družbi), ampak tudi dr. Ferfolja, o katerem je manj znano, da se je prek — svojevrstnega »socialističnega« — trgovanja v letih 1919—1920 umaknil za dve desetletji v poklicno in zasebno življenje v Trstu brez slehernih socialističnih stikov in brez tudi enega samega socialističnega »somišljenika«, kakršne iz praznega domneva kritik (str. 135). Dodatno naj navedem sodbo Alojzije Štebijeve, ki bi jo bil lahko navedel tudi v knjigi, iz tretjega zvezka (št. 5—7) »Demokracije« o »prerojeni slovenski ljudski stranki«, ki da »se je osvobodila utesnjujočih gesel prejšnjih let, očistila nezanesljivih, neiskrenih, koristolovskih voditeljev, razvila v pravo ljudsko stranko«, ki »ne bo nikdar več zapreka našega socialnega in narodnega razvoja«. ¹⁴ V tej sodbi je Štebijeva nekako anticipirala poznejšo pot — Frana Erjavca v slovensko ljudsko stranko, medtem ko je sama v letu 1919 sledila bratu Antonu Štebiju v levo krilo socialne demokracije, potem pa je obdobje med obema vojnama preživela kot meščanska feministka, tj. zunaj delavskega gibanja in socializma.

Posebej me prime kritik z očitanjem, češ da »netočno reproducira[m] Erjavčeve trditve glede Prepeluha«, ki da je — po Erjavcu — »imel politične ambicije«, zato »hotel kandidirati« kot socialni demokrat pri volitvah v konstituantno in »je šele po volitvah spremenil... stališče« do socialne demokracije v tem smislu, da jo je dokončno zapustil (str. 136). Ni mogoče spoznati, v čem me kritik popravlja, ko pa je vse to tudi v mojem povzetku istega Erjavčevega spominjanja, da je Prepeluh še hotel »kandidirati v konstituantno«, a ga je, ko je izostala njegova izvolitev, Erjavec končno le »prepričal, da odslej tudi on nima več kaj iskati v stranki, od katere ga očitno ločijo prav vsi njegovi nazori! Kritik potemtakem tu — kakor še v nekaterih primerih¹⁵ — dela samo vtis, kakor da bi me nekaj popravljal! Komaj si je mogoče misliti, da bi bil hotel obnoviti znano vulgarno obrazložitev, češ da je Prepeluh »čez noč« zapustil socialno

¹³ D. Kermavner, O odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921, Nova obzorja X/1957, str. 599.

¹⁴ a. š. (uvodnik), Demokracija I/1918, str. 65.

¹⁵ Čeprav tvegam, da naju bo bralec oba, tj. kritika in še mene zraven potlačil nazaj v njegov drobir, naj vendarle razčlenim še dve kritikovi podobni dlakocepstvi, kakršna se po srbohrvaško zavračajo z oznako NIJE SIJA NEGO VRATI! — 1) Ob napadu v »Slovenca« na predsednika srbske vlade Nikolo Pašiča o priliki njegovega državniskega obiska v Italiji poleti 1917, češ »da je brez obotavljanja podpisal londonski pakt in pomagal kupiti Italijo, da se je pridružila antantici, mi ni bilo treba ničesar raziskavati, da sem ga lahko zavrnil takole: »Pripomniti je treba, da srbske vlade ni nihče obvestil o vsebini londonskega pakta in da ga Pašič ni imel prilike podpisati.« Tu je kritik presodil, da sem povedal premalo, in me najprej pouči, kako da je treba segati tudi po »ugotovitvah zgodovinarjev o tedanji dobi«, ne pa o njej pisati — kakor da delam jaz — »samo na podlagi študija tedanjih časopisnih polemik«, nato pa me pograja takole: »Dr. Kermavner se na to malo [?] ozira in pride tako do trditve, da srbske vlade ni nihče obvestil o vsebini londonskega pakta in da ga Pašič ni imel prilike podpisati, čeprav je danes dognano, da ga je precej točno poznala, čeprav ni bila uradno obveščena, in da mu je nasprotovala« (str. 125). Res: dlaka je razcepljena, ali: Nije šija nego vrat! — 2) Omembo, da je dr. Gregor Zerjav v nekem pismu z dne 2. januarja 1918 mimogrede označil »zloglasno londonsko pogodbo z dne 27. aprila 1915« za — »k sreči obsoletno«, tj. odpadlo ali razveljavljeno, kritik graja (str. 130), češ da sem Zerjavovo oznako londonskega pakta tokrat »reproduciral nepopolno v smislu, da je ta pogodba in zerjavovo oznako londonskega pakta tokrat »reproduciral nepopolno v smislu, da je ta pogodba, k sreči obsoletna«, medtem ko sem svoj čas objavil tudi razglabljanje v Zerjavovem pismu o nujnem »povzdigovanju... narodne značajnosti« zaradi »priprave za obrambo naše zapadne meje, če bi jo zloglasna, a k sreči obsoletna londonska pogodba... hotela kršiti« itd. Spet torej: Nije šija nego vrat!

demokracijo zaradi tega, ker mu ni priskrbela mandata. Skratka, ni umljivo, čemu se obrega ob mojo obrazložitve: Če leta 1921 ne bi bil Prepeluh, Lončarju in Erjavcu tuj socializem in če bi jim šlo za zvezo z delavstvom in za opiranje nanj, ne bi bili z avtonomistično agitacijo začeli zunaj socialne demokracije, kateri so dotlej pripadali. Čemu le vzdržuje kritik neko legendo o njihovem »socializmu«, ko sam ugotavlja (str. 137), da sta se Prepeluh in Lončar tedaj »zares ločila od socialne demokracije in šla svojo pot avtonomizma, [radičevskega] republikanstva in kmečkega gibanja«, medtem ko je iz avtonomistične družbe Erjavce prešel v slovensko ljudsko stranko?!

Kritik me nekako obdolži pristranosti in samovoljnega ravnanja glede na to, da »verjamem Erjavcu«, da so se Prepeluh, Lončar in on »že v letih 1917—1918 notranje ločili od socialne demokracije« (str. 135), ne pa tudi glede Ivana Cankarja, za katerega trdi Erjavce isto (str. 136). Pri zavračanju Erjavcevega poskusa, da bi Cankarja izenačil s seboj, sem se opiral na pomembne okoliščine, zlasti na politično smer Cankarjevega ljubljanskega predavanja. To moje opiranje pa je po kritikovi sodbi v zvezi z mojim »naziranjem« — o katerem pravi, da ga je »že zavrnil«! — »da ti [sc. socialistični] mladini sploh nimajo nič več skupnega s socialno demokracijo in da hočejo biti le še privesek meščanskih strank«, medtem ko »se konkretno sklicuje[m] le na spominske podatke I. Regenta«, čeprav »priznava[m], da so deloma netočni« (str. 131—132). O Regentovem »spominskem poročanju o Cankarjevem izrecnem odmikanju od tržaškega predavanja v razgovorih poleti 1918« sem presodil, da »sicer ne doprinaša nobenega novega momenta h gradivu iz tistega časa, vendar pa ga nekako zaokrožuje«. ¹⁶ Opozoril sem na »podrobnosti, ki jih [Regent] navaja o pozdravljanju Cankarja z narodnjaki v [tržaškem] narodnem domu po predavanju« in ki »jih je mogel zvedeti le od le-tega in tudi to samo v zvezi s Cankarjevim odmikanjem od tržaškega sonarodnjaškega navdušenja«. Tega ne more omajati okoliščina, da je Regent ta razgovor s Cankarjem prestavil na Rožnik, kjer Cankar takrat ni več stanoval, a kjer ga je Regent obiskoval prej.

Ob vsem kritikovem zabrisavanju razlike med podreditvijo narodnemu meščanstvu, ki jo je razglasila za nujno »socialistična omladina« in ki jo zastopa kot nujno kritik — ne kot zgodovinar, ampak kot občan-borec — in med vprašanjem pri družbenopolitični samostojnosti delavstva ali na pozicijah socializma, naj končno še opozorim, da tako — kakor kritik — lahko ravnamo le, če pojem socializma razvodenimo v tolikšni meri, da pravzaprav izgine!

č) Nekaj o mojih prejšnjih stališčih in o umevanju kot prvi zgodovinarjevi dolžnosti

Kritik mi po uvodnem povzetku vsebine obravnavane knjige najprej prizna, da sem v njej »dognal precej novih podrobnosti in uporabljal tudi nekatere nove vire«, nato pa prek še nič hudega ne napovedujočega opozorila, da se ponekod sklicujem na prejšnje objave, kjer sem pisal »o istih problemih«, preide v najprej zelo blago grajo, da »je to [sc. sklicevanje] dovolj [le] za specialista, medtem ko širši krog vsega tega ne bo primerjal in ne bo dobil zaokrožene slike« o vsem mojem pisanju o teh problemih. Tu pa preide v »kritičen« napad s trditvijo — »za katero pa ostane kmalu potem na dolgu z dokazi! — da se moje »teze v novi knjigi v mnogočem razlikujejo od onih v prejšnjih objavah, in se preprosto sklicuje na mojo izjavo, v kateri sem »svoje sedanje stališče označil ... kot »dokončno«, prejšnje objave pa »kot poskusne zgodovinarske razčlemb«, oziroma, da sem moral »zdaj preorati kot praho in globlje«, kar sem v prejšnjih objavah »oral kot ledino«. Seveda mi ne odreka »pravice spremeniti svoje mnenje«, a — tu se pokaže zahtevnega — »treba je pa vendar primerjati ta stališča in se vprašati, na kakšne argumente se opira avtor za svoja spremenjena stališča« (str. 105). Namesto da bi bil najprej pokazal nekaj mojih odstopov s prejšnjih stališč ali vsaj enega, se je postavil na stališče, da odstopam od prav vsega, kar je bilo zanj sprejemljivo v mojih prejšnjih objavah, a česar nisem izrecno ponovil v

¹⁶ D. Kermavner, O posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko leta 1918, ZČ XXIII/1968, str. 100.

zadnji knjigi, in je tako spraval bralca pod — docela kriv — vtis, kakor da prikrivam svoje odstopne povsod tam, kjer on kaj navaja iz mojih prejšnjih objav, name pa je prevail dokazno breme, češ zdaj pa izkazuje, v čem nisi odstopil od prejšnjih stališč!

Ko pa srečujem pri kritiku svoje »trditve« iz »predvojnih študij«, ki jih »v sedanji knjigi« pogrēša (str. 124—125), moram ugotoviti, da tudi še zdaj pri njih vztrajam, kolikor ni kritik vanje položil svoje misli namesto mojih! Tako npr. nisem prav nikjer izrazil — skozinskoz zwitterovske — misli, da »je bilo nemogoče vztrajati na kakršnikoli [!] Avstriji«, ker nisem mogel odklanjati zamisli njene revolucionarne pregradnje na temelju priznanja narodom pravice do samoodločbe. Pač pa sem tudi še dandanes mnenja, da do takšne pregradnje ni vodila pot nemškoavstrijske socialne demokracije, za katero »vprašanje meščanskodemokratske revolucije in osvoboditve zatiranih narodov ni obstajalo«. Naj navedem mesto iz mojih »dopolnitev« k Tumovim spominom, na katero prav tam opozarja kritik (v opombi pod črto): Pisal sem, da »brez razbitja osnov prisilnega sožitja avstrijskih narodov ni bilo mogoče postaviti na mesto Avstro-Ogrske zveze resnično svobodnih narodov, ki bi jo sklenili po svoji samoodločbi«, da »socialna demokracija zaradi tega ni bila kos narodnostnim vprašanjem v Avstriji in ostrini, v kateri so se začela... zastavljati«, da »je zato linija demokratičnega razvoja... na osnovi skupne sile zatiranih narodov in delavstva obvisela v zraku, ker ni bilo... politične sile, ki bi jo bila zavestno sprejela za svojo poglavitno akcijsko nalogo«, da »je avstrijska socialna demokracija tu zgodovinsko odrekla«, ker je menila, »da v Avstriji sploh ni tal za „smele zamisli“, ampak samo za postopno demokratizacijo«, in da »tudi Tuma ni bil brez te specifične črte avstrijskega socializma.«¹⁷ Nobenega razloga nisem imel, da bi bil odstopil od katerega koli dela teh izvajanj izpred 35 let, a tudi v »sedanji knjigi« kritiku ni bilo in ne bo mogoče odkriti nobenega mesta, ki bi bilo z njimi v nasprotju!

Tudi pri svojih ocenah zgodovinskega in političnega pomena majniške deklaracije iz istega časa sem vztrajal v »sedanji knjigi«, da »je kljub svojemu habsburškemu okviru dvignila oficijelno slovensko narodno politiko z ravni »beračenja za drobtinice narodnih pravic« na raven narodnega državnopravnega programa, na raven zahteve po samoodločbi«. Prav ta moment je napravil majniško deklaracijo za izhodišče tiste radikalizacije slovenske meščanske politike, o kateri kritik nima — kakor smo videli — ustrezne predstave. O deklaraciji sem dalje zapisal na istem mestu, da »je vsebovala idejo narodnega osvobojenja Slovencev« in da »se je odpor... množic [Slovencev] proti tuji vojni, proti vsemu socialnemu in nacionalnemu zatiranju nujno moral izraziti predvsem v stremljenju po nacionalnem osvobojenju«, da »je dosega samoodločbe tem množicam pomenila rešitev izpod osovraženega jarma!«¹⁸ Naj pribijem, da me kritik nikjer v »sedanji knjigi« ni mogel zalotiti pri kakšnem podcenjevanju deklaracije v nasprotju s priznanji, ki sem jih zapisal na njen rovaš pred tolíkimi leti. Le ene formulacije v takratnih izvajanjih ne bi več ponovil, namreč da je deklaracija »morala postati izraz živega toka demokratske nacionalne revolucije množic slovenskega naroda«; s tem sedanjim odstopom pa ne zanikam bistva v tej oznaki, ker ne izgubljam iz oči okoliščine, da je bilo razsulo Avstro-Ogrske etapa meščanskodemokratske preobrazbe tega dela Evrope, marveč le na temelju temeljitejšega vpogleda v takratno dogajanje ne bi zdaj več uporabil izraza »revolucija množic« spričo očitno nerevolucionarnega značaja deklaracijskega gibanja.

Dandanes tudi menim, da v zgodovinarsko razčlemba ne spada moje takratno obžalovanje, ker da »je izostalo idejno polemično razčiščenje vprašanj narodne slovenske politike s socialističnega stališča med Tumo in »socialistično omladino«, ki bi moglo dovesti do medsebojne idejne oploditve in dati trdnejši temelj politiki slovenskega delavskega gibanja v tedanjem zgodovinskem dogajanju, četudi so bile morda moči — idejne in politične — slovenskega proletariata za

¹⁷ H. Tuma, Iz mojega življenja, Urednikove dopolnitve, str. 438.

¹⁸ Prav tam, str. 464.

izpremenitev toka tega dogajanja prešibke.¹⁹ Na koncu tega izvajanja sem se sicer znašel docela na zgodovinarskih tleh, medtem ko sem prej mešal v zgodovinarsko razčlemba želje, kakšno naj bi dogajanje (ali stališče tega ali onega) bilo, da bi bolj ustrezalo nekemu namenu ali neki aprioristični zamisli.

Medtem sem se povzpел do bolj izčiščenega zgodovinarskega stališča, da so za zgodovinarja pojavi zato tu, da jih proučuje, razčlenjuje in skuša najti njihove vzroke ter ugotoviti njihove posledice, ne pa zato, da jih poučuje, kakšni naj bi bili, ali da jih bodisi slavi in obožuje ali pa obsoja in pljuje po njih! Za dogajanje v letih 1917—1918 sem pred 15 leti takole priporočal neshematično zgodovinarsko obravnavo: »Proti vdoru ... novih — ruskih — idej je pokazala zahodnoevropska in srednjeevropska socialna demokracija velikansko odpornost, kakršne shematsko gledanje, ki si abstraktno zamišlja povsod enak razvoj, ni sposobno razumeti in zato tudi ni upravičeno begati zgodovinarja, ki mora proučevati pogoje družbenih pojavov, bolj ali manj različne od dežele do dežele, ne pa raziskovati, koliko se kak pojav sklada s kakšno abstraktno shemo.«²⁰ Potem spoznanju sem uravnaval svoje raziskavanje in po tej — zgodovinarski — poti sem stopal tudi v »sedanji knjigi«, kjer pa nisem zaradi tega moral nikjer odstopati od zgodovinarske vsebine svojih prejšnjih objav.

Namesto da bi se lotil izkazovanja mojih »odstopanj«, kritik takoj po ugotovitvi, da nekaterih »trditve v sedanji knjigi ni«, nadaljuje s prijemom drugačnega značaja, da »pa pišem z veliko simpatijo o tem, da naj bi bil dr. Tuma za sporazumen ... mir, ki naj bi ohranil državni sklop Avstro-Ogrske v federalizirani in demokratični obliki in s tem preprečil italijansko aneksijo Primorske«, a bi vendar »zajamčil narodnostno osamosvojitvev Slovencev, kolikor bi jo bilo mogoče doseči brez zmage antante in razsula državnega sklopa« (str. 125).

Kaj se krije za kritikovim očitanjem, češ da »pišem z veliko simpatijo« o približno takšnih Tumovih pogledih? Očitno nič drugega, kakor le njegovo mnenje — kot občana-borca, ne kot zgodovinarja! — da bi moral takšne poglede obsojati. Prav, isto se krije tudi za njegovim očitanjem v predzadnjem stavku spisa (str. 138), da »ne poskušaj[m] samo dati zgodovinske analize dr. Tumovih nazorov, ampak hoče[m] na mnogih mestih dokazati, da je imel dr. Tuma prav«.

Kot zgodovinar bi moral kritik oceniti, ali sem Tumove poglede prav prikazal in prav obrazložil njihov izvor in njihove »implikacije«. Obsojanje pa terja le njegova zagnanost občana-borca, ki izključuje, da bi bil mogel imeti Tuma kak — pa čeprav le relativni ali delni — »prav« nasproti narodnemu meščanstvu.

Pri zgodovinarju nujno predpostavljamo drugačno — vest, kakor pa jo pri-sojamo občanu-borcju, ki si jemlje pravico do zagnanosti in enostranosti.

Zgodovinarjevo delo naravnost zahteva tolikšno simpatijo do obravnavanega predmeta, kolikršna je potrebna za njegovo čim popolnejše umevanje.

Gojiti — bodisi apriorne ali posteriorne — antipatije do predmeta zgodovinarskega raziskovanja je protizgodovinarsko stanje psevdogodovinarja, ki se zadovoljuje tudi z umevanjem predmeta, npr. pobud in sredstev, ki jih je imel in izbiral Tuma za to, da bi zavaroval politično samostojnost delavske stranke proti toku, ki jo je gnal v podreditev meščanstvu. Kritik bi bil očitno zadovoljen z menoj le v primeru, če bi se loteval Tumovega prizadevanja z antipatijo, ga imel za škodljivega razrednemu interesu delavstva in osamosvojitveni težnji naroda, in če bi vso simpatijo obrnil k narodnemu meščanstvu in antantofilstvu. A to lahko zahteva od mene samo kot občan-borec, ki hoče kot tak gojiti izključno narodno meščansko zgodovino, ne pa kot zgodovinar!

Naj na tem mestu navedem neke misli francoskega zgodovinarja Marca Blocha, ki sem si jih obudil v spomin ob prebiranju kritikovega spisa. V Blochovem »Zagovoru zgodovine in zgodovinarstva« beremo: »Je beseda, ki obvladuje in razsvetljuje naše delo, to je beseda: umevati ... Dober zgodovinar ima vsaj to strast, da bi umel ... Ta beseda prinaša težave, toda tudi upe. Zlasti je polna prijateljstva ... Preradi obsojamo. Tako lahko je kričati: Na vislice z njim! Ni-

¹⁹ Prav tam, str. 463.

²⁰ D. Kermavner, O odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921. Nova obzorja X/1957, str. 596.

koli na razumemo dovolj. Kdor se od nas razločuje — bodisi kot tujec ali kot političen nasprotnik — ... ga imamo za hudobo.«²¹

Tista »simpatija«, ki mi jo očita kritik za Tumove politične poglede, je le — Blochovo »prijateljstvo«, ki izvira iz težnje po — umevanju.

Kritiku pa se prilaga Blochova oznaka tistih, ki jih graja. A za svoj duhovni portret najbolj značilno potezo je izrisal kritik sam v spisu na mestu (str. 118 v prvi opombi pod črto), kjer je k zgodovinarsko umerjenemu prikazu politično-idejnega spopada med »socialistično omladino« in socialno demokracijo (dr. Tumo) v Prepeluhovih spominskih »Pripombah k naši prevratni dobi« pripomnil, da »je treba opozoriti, da resignirana slika«, ki jo je napisal spominepisec Prepeluh, »nikakor ne ustreza elanu, ki ga je avtor [tj. Prepeluh kot občan-borec] kazal v letih 1917 in 1918«. Prepeluh zasluži le pohvalo za to, da se je odmaknil od bojavnega prijema iz časa, ko je s tem večjim »elanom« tolkel po političnem nasprotniku in njegovem konceptu, čim manj ga je bil pripravljen razumeti (to velja prav tako za Tumo, ki tudi ni v spominih nadaljeval svojih bitk z nasprotniki, čeprav so mu prizadejali nemalo bolečih ran). V nasprotju s slehernim zgodovinarjem pa kritik obžaluje spominepisčev odmik od nekdanje bojne zagnanosti, vidi v njem nazadovanje! S Prepeluhom bi bil zadovoljen le, če bi mu pomagal krepiti antipatije do vsega, kar v letih 1917—1918 ni bilo na liniji narodnega meščanstva in kar je Prepeluh kot pripadnik meščanskega koncepta takrat z »elanom« napadal.

Brž ko nam je postalo jasno, da kritikova zatrpavanja in psevdorazčlenjevanja v drobir niti nimajo zgodovinarskega smotra, moramo poiskati tista med njimi, ki se že sama ne razkrinkujejo kot takšna in jih je zato vendarle treba zgodovinarsko pretresti. Kritik ni kdor si bodi, ampak eden najvidnejših — ali vprav najvidnejši — predstavnik sodobnega slovenskega zgodovinarstva, in predvsem zaradi tega njegova protizgodovinarska zagnanost občana-borca ni tako prozorna, kakor smo jo razkrili!

Predvsem naj zavrnem kritikovo konstrukcijo neke obstoječe razlike med nama v tolmačenju Cankarjevega družbenopolitičnega pogleda, ki jo je izrazil v pristavku (str. 131) k svojemu povzetku znane Cankarjeve misli v zavrnitvi Verusa: »Cankar je pri tem pač mislil na perspektivo socialističnega razvoja v bodočnosti, ne pa na to, da bi proletariat takoj zavzel v tem boju prvo mesto, kakor to konstruira Kermavner, ki bi si poleg tega mogel prihraniti tudi pouk Cankarju, da obstoji poleg tujega tudi domači kapital.«

Dejansko sem od takšnega »konstruiranja« prav tako oddaljen kakor kritik, kar vsak bralec zlahka ugotovi, če prebere, kar sem v knjigi zapisal ob isti Cankarjevi izjavi, namreč da »je bil vendarle v območju realne predstave, da bo ta [svobodni lastni] dom najprej uredilo meščanstvo, ki je bilo v tistem trenutku odločilno... medtem ko si bo šele sčasoma... krepko organizirana socialnodemokratska stranka v tem domu znala priboriti veljavo in izvojevati svoje cilje«, in da »je Cankar vendarle skupaj s socialistično omladino« sodil, da socialističnih ciljev še ni mogoče doseči v bližnji prihodnosti, zakaj sicer »se ne bi mogel vnesti za vsenarodno skupnost pod meščanskim vodstvom«! In še na drugem mestu sem opozarjal, da »se je misel o vodilni vlogi delavstva leta 1918 razbijala ob danem odnosu moči razrednih sil«, da »je bilo narodno gibanje v rokah meščanstva in je nepreklicno moralo ostati v njih«, da bi bilo meščanstvo »svojo zgodovinsko vlogo ali nalogo... tudi lahko izvedlo brez sleherne pomoči socialne demokracije«. Menda je tudi slepcu jasno, da ne prisojam niti Cankarju misli niti času možnosti, »da bi proletariat takoj zavzel v tem boju prvo mesto«, a kritik se obregne obme, češ da ravno »to konstruiraj[m]! Res je v obeh Cankarjevih predavanjih iz leta 1918 in v zavrnitvi Verusa izražena splošna »misl o vodilni vlogi delavstva v vsenarodnem gibanju«, toda obravnavanje te misli kot Cankarjevega neposrednega programa je nezgodovinarsko, kakor se npr. kričeče kaže v naslednji hudo vulgarni in kar kupoma s protislovji obremenjeni »sliki«, ki je v glavnem sestavljena iz fantazijskih želja: »Leta

²¹ M. Bloch, Apologie pour l'histoire ou métier d'historien, Cahiers des Annales, 5, 4. izd. 1961, str. 72.

1917... je bil najzrelejša politična glava... spet Ivan Cankar... [ki] je zavrčal meščansko politiko... in tudi, politiko socialnih demokratov, kolikor se je tikala narodnega vprašanja... Cankarju je bilo jasno, da bi slovensko narodno vprašanje lahko rešila le revolucionarna socialistična stranka. Toda slovenska socialna demokracija, zagledana v shematični internacionalizem... ni znala izbrati revolucionarnega razporedenja med kmeti in delavci... [in] ni znala dati majniški deklaraciji revolucionarne alternative. Zato je imel Cankar prav, ko je dejal, da... ni storila prav ničesar. In tudi prav, ko je pozdravil socialistično omladino...²² Takšne konstrukcije se pri nas ne pojavljajo samo v tako vulgarni obliki, kjer Cankar skoraj ni prav nič več podoben resničnemu Cankarju iz tistega časa, a nobena ne pojasnjuje dogajanja, marveč ga vse le poučujejo, kako naj bi, se odigravalo prav po vzorcu NOB! Pri podobnem početju me kritik ni mogel zalotiti in ker se tudi sam ne vnema zanj, se tu ne razhajava.

Čeprav kritik nekako milostno dopušča Cankarju »perspektivo socialističnega razvoja v bodočnosti« — kakor mu jo pripisujem tudi sam — pa je čutili, kako bi rajši tega ne storil in s kolikšnim veseljem bi spremljal takšno »diskusijo«, ki bi »opozorila, da dopušča gradivo tudi drugačne interpretacije Cankarjevih stališč, kakor jih je dal Dušan Kermavner. To je navedek iz poročila o diskusiji k mojemu referatu na zboru slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici leta 1968; poročevalec T. Zorn pa bi bil moral takšne od mojih različne »interpretacije Cankarjevih stališč«, vsaj nakazati, da bi se jih mogli »spomniti« drugi udeleženci novogoriškega zbora, med njimi tudi kritik!^{22a} O tem namreč ni mogoče dvomiti: če bi se bila tam pojavila od mojih različna tolmačenja Cankarjevih stališč, bi jih kritik kar z obema rokama presadil v svojo polemiko. Tako pa se je zastoj oziral pó njih in mu — krivo — poročilo T. Zorna ni moglo nič pomagati! Nič drugega ni mogel, kakor da je v neki točki, kjer se prav nič ne razhajava, izkonstruiral neko od »mojega« različno »tolmačenje! To konstrukcijo pa spremljajo izrazi njegove razdraženosti ob vsakršnem razrednem gledanju, tj. ločevanju meščanskih in delavskih koristi. Najrajši ne bi srečal nikjer nobene omembe »domačega kapitala« in okoliščine, da je meščanstvo hotelo »meščansko državo«; z neko nevoljo pripominja, da »o tem ni treba... izgubljeni besed« (str. 129) in da tega »ni treba mnogo [!] dokazovati«!

Zanimiva, čeprav težko razumljiva, je kritikova antiteza v izvajanju, da »si je slovensko meščanstvo predstavljalo bodočo Jugoslavijo kot meščansko državo, vendar pa... ni podcenjevalo pomena stališča socialne demokracije v atmosferi socialnega vrenja«. Le izluščeno iz antiteze, v katero jo je kritik zamešal, lahko razumemo to misel v edinem sprejemljivem smislu, da je meščanstvo znalo ceniti pomoč socialne demokracije, da bi laže in bolj gotovo obvladalo »socialno vrenje«.

Docela nesmiselno pa se kritik zažene vame, ko (na isti str. 129) v moji oceni, »da bi bila meščanska vsenarodna fronta zaradi šibkosti socialne demokracije vsenarodna tudi v primeru, če bi bila ostala socialna demokracija zunaj nje«, vidi — »podcenjevanje tedanjega pomena socialne demokracije, s tem pa tudi pomena tematike, o kateri govori[m] v svoji knjigi, za celotno slovensko zgodovino«. A zakaj se kritik tu ni zagnal tudi v Cankarjevo »misel, da je bila socialna demokracija tuja ogromni večini naroda, naroda kmetov in malo-meščanov; naroda — proletarcev«? — tako je kritiku zagodel tiskarski škrat, če ga ni sam polomil s slabim branjem Cankarjevega teksta, kjer je edino smiselno »naroda-proletarca«, kajti »kmetov in malomeščanov« le ni mogoče izenačiti s proletarci! O relativni neupoštevnosti slovenske socialne demokracije zaradi njene šibkosti v letih 1917—1918 se bo kritik brezuspešno pravdal z menoj in s Cankarjem hkrati, njeno podcenjevanje pa ni na moji, ampak le na njegovi strani, kajti njen »pomen za celotno slovensko zgodovino« je le v njeni neodvisnosti od meščanstva, ki jo kritik odklanja kot nedopustno — zanj je pomembna le pomoč, ki jo je socialna demokracija lahko nudila meščanstvu.

²² Fr. Zadavec v V. zvezku Pogačnik-Zadavec: »Zgodovine slovenskega slovstva« (str. 14—15).

^{22a} ZC XXIII/1969, str. 160.

d) Za kaj kritiku sploh in pravzaprav gre?

Čeprav sem v »sedanji knjigi« obravnaval samo čas do srede leta 1918 (le v »Dodatku« do jeseni 1918, a samo za Trst), je kritik (na zadnji str. 138 spisa) prenesel neka moja izvajanja v »novi«, tj. poprevratni položaj«. Zato se sploh ne znajde ob mojem »mnenju, da bi morali socialisti počakati, da se navdušenje razdimi in da se pokaže pogorišče iluzij« — kar se je zgodilo ob prevratu in v sledečih mu dneh in tednih z zasedbo slovenskega Primorja! — ali v zvezi z mojim razpravljanjem o »Cankarjevi pripesnitvi« in o tem, da Cankar ni bil zgodovinar in da se je ravnal po svojih željah, čeprav mu priznava[m], da je dal predragocen idejni napotek revolucionarnemu gibanju v bodočnosti«. Po teh pripombah, ki jih ne morem uvrstiti med ugovore, se začenja kritik nasplošno vživljati v »težke probleme«, ki »so nastali... po zrušenju Avstro-Ogrske«. Da so »se zrušile mnoge iluzije«, se mu zdi povsem naravno, saj »brez iluzij ni bilo nobeno od prelomnih gibanj v preteklosti«. S takšno splošno »modrostjo« gre prek določene antantofilske iluzije, za katero v najinem obravnavanju gre — namreč da zmaga antante ne more prinesiti Slovincem vsaj večje krivice, nato pa od priznanja, »da Cankarjeva mnenja niso nedotakljiva samo zato, ker so Cankarjeva«, preskoči k zadevi, ki ni v nobeni zvezi s snovjo njegovih prejšnjih stavkov — pa tudi z nobenim mestom bodisi v moji »sedanji knjigi« ali v drugih mojih objavah (in mu potemtakem nisem dal nobenega povoda za njeno obravnavanje v spisu), takole: »Vendar je res, da je stara Jugoslavija, kakršna je že bila, ustvarila državni okvir, ki bi brez njega ne bilo niti NOB niti nove Jugoslavije, medtem ko je bil npr. razvoj v Avstriji čisto drugačen, in v tem smislu je dala zgodovina prav Cankarju, ki je pisal, da je treba najprej doma, nato pa si ga bomo uredili po svoje«.

Naj najprej pripomnim, da tiči v tej kritikovi formulaciji le — recimo: polovični — del cele resnice o NOB in novi Jugoslaviji, za katero je pač bil državni okvir stare Jugoslavije eno izmed izhodišč, medtem ko je bilo drugo — revolucionarna priprava KPJ v boju proti meščanskemu hegemonističnemu sistemu in diktaturi v stari Jugoslaviji!

A zastavlja se vprašanje, zakaj je kritik menil, da mora v spisu zastaviti dobro besedo za »staro Jugoslavijo« proti nekemu dvomu o njenem pozitivnem zgodovinskem narodnopolitičnem pomenu?

K odgovoru na to vprašanje nas nemara najbolje približa razčlemba nekega kritikovega pojma, ki ga je uvedel v zadnjem stavku spisa. Tu namreč po širokosrčnem priznanju upoštevnosti mojim »mnogim tehničnim zgodovinskim prispevkom« in po skopo odmerjeni komaj-pohvali zadnji knjigi, da sem v njej »sicer pojasnil na novo razne podrobnosti«, le nizko odmeri njeno vrednost: da namreč »glede pojasnjevanja zgodovinskega razvoja... zaostaja za... prejšnjimi poskusnimi zgodovinarskimi razčlembami« (tako sem v »Dodatku« označil svoja razpravljanja ob Tumovih spominih in Prepeluhovih pripombah k prevratni dobi).

A kateri je ta kritikov »zgodovinski razvoj«, ki sem ga tu pomanjkljivo »pojasnjeval«, v prejšnjih objavah pa bolje?

Naj tu znova poudarim, da sem se v zadnji knjigi omejil le na prikazovanje zgodovinskega okolja, v katerem je treba gledati Cankarjev politični nastop v pomladi 1918, a kolikor sem v »Dodatku« samo za vojni čas nazaj in naprej presegel ta okvir, se tudi nisem lotil pojasnjevanja »zgodovinskega razvoja« v kritikovem smislu! Obzorje mojega razpravljanja v prejšnjih objavah pa je obsegalo tudi kritikov »zgodovinski razvoj«.

Zato je kritika — neutemeljeno — obsedla bojazen, da morda nočem zgodovinarsko potrjevati poti, ki je vodila v razsulo Avstro-Ogrske in po kateri so se rešili iz njenih razsutin tudi Slovenci pod meščanskim vodstvom v Jugoslavijo, kakršna je mogla biti ustvarjena ob antantni zmagi, tj. predvsem brez vnaprej izločenih in Italiji prepuščenih primorskih Slovencev.

V to bojazen je pahnila kritika okoliščina, da sem dejstvom ustrezno prikazal — in kot zgodovinar moral prikazati — Tumovo ugovarjanje proti temu pretečemu zlu in proti antantofilski oslepljenosti zanj.

Razlika med nama je v tem, da mene nič ne boli, ko poročam o tem, kako je Tuma prijemal meščanstvo za »Ahilovo peto« antantofilskega koncepta, medtem ko je kritiku ta koncept tako drag, da se čuti vsega nesrečnega, kadar vidi, da se more zdeti komu smiselno Tumovo opozarjanje na preteče zlo. Njega slepi njegova — očitno prevelika — simpatija za takratno antantofilstvo, da ne vidi, kako je v tem »imel dr. Tuma prav«, čeprav je ta Tumov »prav« — evidenten in ne potrebuje nobenega »dokazovanja«. Medtem ko jaz ostajam pri zgodovinarskem prijemu, kritiku njegova zagnanost občana-borca jemlje sposobnost zanj.

Prav tako ravnam zgodovinarsko, ko ugotavljam, da se je Tuma predvsem zaradi svoje intenzivne želje, da bi se vojna končala brez novega imperialističnega udara po primorskih Slovencih, tako obešal na možnosti splošnega ali posebnega miru v zvezi s pritiski mirovnega gibanja delovnih množic v vojskujočih se državah, ki so silili v smeri bodisi le demokratizacijske ali tudi revolucionarne družbene preobrazbe po ruskem zgledu. Vse to izhaja iz takratnih Tumovih objav in nam omogoča umevanje njegove »zanimive politične ideologije«, kakor jo v predzadnjem stavku spisa označi tudi kritik.

Toda zanj je nesprejemljivo, da bi Tumovo nasprotovanje antantofilstvu in »socialistični omladini« kakor koli naklonjeno — tj. brez vnaprejšnjega obsojanja — umeli!

Zato je Tumovo »politično ideologijo« prestavil z nog na glavo. Ni bila nevarnost, ki jo je nosila s seboj zmaga antante za Slovensko Primorje, vzrok, da se je Tuma upiral antantofilstvu, ampak njegova »avstromarksistična« usmerjenost ga je gnala v nasprotovanje antantofilstvu. To je videti pač absurdno! A vendarle prav to tiči v kritikovem dekretiranju (str. 130): »Vendar pa mislim, da to [sc. nevarnost, na katero je Tuma opozarjal] ni ključ za razumevanje stališč dr. Tume«, marveč »je osnovno [!] njegovo avstromarksistično stališče o potrebi ohranitve in celo širjenja velikega avstrijskega gospodarskega in državnega prostora ... medtem ko služijo Trst in slovenski interesi na njem le kot podpora za to osnovno stališče.«

Tuma potemtakem zaradi tega, ker je bil — od leta 1908 dalje! — »avstromarksist«, ni mogel več izhajati od »Trsta in slovenskih interesov na njem«! Menda pa kritik ne bo skušal tudi še »misliti«, da ni iz prav teh interesov izhajalo Tumovo avstroslovensko stališče, ki ga je krepko uveljavljal pred letom 1908 kot meščanski narodnjak v soglasju s splošno slovensko narodno politiko (npr. v spisu »Jugoslovansko vprašanje in Slovenci« leta 1907, s katerim je požel obče odobravanje v slovenski javnosti)?! A gotovo bi šele tedaj, če bi še Tumovo avstroslovensko iz časa pred letom 1908 s podobnim dekretiranjem izvajal iz njegovega — takrat še ne obstoječega — »avstromarksizma«, postavil celega Tumo — narodnjaka in socialnega demokrata — na glavo in bi do konca tavitološko »obrazilil« njegovo avstroslovensko (»avstromarksistično«) stališče, pri katerem je Tuma vztrajal do zmage antante in z njo zvezanega razsula Avstro-Ogrske.

Kritik pa ni prekúcnil na glavo samo Tume, ampak tudi samega sebe: Ko bi bil moral priznati, da se je tedaj zgodilo ravno tisto, kar je Tuma prav napovedoval za ta primer, namreč da je Italija okupirala Slovensko Primorje, je — na glavi stoječ! — Tumo naslikal kot nekakšnega krivega preroka v stavku (str. 135): »Ves ... razvoj dogodkov je pomenil zlom dr. Tumovih avstromarksističnih koncepcij in pričakovali bi, da se bo dr. Tuma umaknil iz političnega življenja«. To bi mogli pričakovati pač le, če bi si lahko zamišljali, da ga je vse primorsko okolje — zasmehljivo ali pomilovalno — gledalo, češ kaj si pa slikal na steno nevarnost, ki se je izkazala za prazno; nikakor pa ne po italijanski okupaciji Primorja, ki je potrjevala njegovo nasprotovanje antantofilstvu — saj je že s samim pojavom, tj. ne da bi bil moral kaj reči, spominjal narodnjake na njihove — kar se Primorja tiče — prazne upe. Mar ni razvoj dogodkov popolnoma potrdil smisel njegovega ironičnega vprašanja goriškim narodnjakom, ki so bili trdno prepričani, da se je ali da

se bo Wilson pobrigal, da bo Gorica slovenska: »Mislite nemara, da je Wilson vaš papa?!«²³

Skratka, pri Tumi je treba upoštevati bistvene aspekte njegove posebne pozicije tako, kakor sem jih upošteval v »misli«, ki se — kakor ugotavlja kritik (str. 129) — »vleče kakor rdeča nit skozi knjigo«, ali — z drugo besedo — obravnavati ga moramo takšnega, kakršen je stal na nogah.

Če ga postavljamo na glavo, nam mora biti seveda neumljiv. To pa je ravno kritiku kot občanu-borcu nujno potrebno v njegovem »svetem boju« zoper — »kakršnokoli« Avstrijo (Avstro-Ogrsko). Le-ta zanj ni samo tisto, kar je in bo zgodovinarju kot predmet njegovega raziskovanja, namreč zgodovinska državna tvorba, ki je bila državni okvir tudi za novi razvoj slovenskega naroda do pred pol stoletjem in ki je kot polfevdalna hegemonistična prisila ob zlomu svoje vojne sile že pred 55 leti razpadla v svoje narodnostne sestavine. Njemu je ta državna tvorba predvsem predmet moralnega obsojanja, njemu je vsakršna — tudi enakopravnostna — zamisel skupnosti raznorodnih narodov na sudetsko-podonavsko-jadransko-balkanskem področju v nasprotju z edinim moralnim — narodnostnim načelom: vsakemu narodu svojo državo! Zato je treba vnaprej obsojati vse, kar ni pred razsulom Avstro-Ogrske postavljalo na dnevni red razhoda v njej pridržanih narodov.

Kritik bi se rad poistovetil s tistimi političnimi predniki, ki so bili leta 1918 — nekateri tudi že nekaj prej — pripravljene odsekati katero od več glav hidri, ki ji je bilo ime Avstrija. Po njegovem mnenju je treba še vedno ob njenem grobu budno stražiti in neutrudno sekati, če bi se vzdignila iz groba kakšna meglica ali senca, v kateri bi se utegnila skrivati kakšna hidrina novo izrasla glava. In takšno meglico ali senco je uzrl v moji zadnji knjigi, ker nisem v njej — Tume postavil na glavo, kakor bi po njegovem moral storiti. A raje sem nekaj prispeval k popolnejši pojasnitvi nekaterih plati naše politične zgodovine v letu 1918 — k umevanju političnoidejnega zapleta v socialni demokraciji, predstavnic delavskega razreda, ki se je imel znova spoprijeti z meščanstvom po prevratnem obdobju, ko se mu je — čisto avstromarksistično — podredil. Za kritika pa je očitno dovolj ogledovati si »zgodovinski razvoj« brez tistega, kar ne spada v meščansko narodno zgodovino.

Tu se poslavljam od kritika, čigar nezgodovinarsko ravnanje sem dovolj osvetlil, vendar pa še nadaljujem z razpravljanjem v zvezi z njegovo vzporeditvijo (na zadnji strani), da »je bil npr. razvoj v Avstriji čisto drugačen« kakor v »stari Jugoslaviji«, o kateri je prej povedal, da »je — kakršna je že bila — ustvarila državni okvir, ki bi brez njega ne bilo niti NOB niti nove Jugoslavije«. Ta vzporedba med staro Jugoslavijo in poprevratno Avstrijo je tako bežna, da sploh ne bi bilo mogoče domnevati, kaj se skriva v tem »grmu«, če ne bi bil medtem drug pisec takšno primerjavo prav prizadevno razvaljal v nad vse čudni »domišljijiski podobi«, kakor je svoj duhovni izdelek sam označil. Misli si moramo, da je v tej »podobi« izpeljana tudi kritikova le nakazana misel, in to opravičuje, da se je lotim v priključku k razboru kritikovega spisa.

Ta »domišljijiska podoba« je našla mesto v knjigi, ki je v splošnem večstranskega priznanja vredno zgodovinarsko delo, a ki hkrati zbuja še nekaj hujših metodičnih pomislekov poleg teh kritičnih pripomb, nanašajočih se samo na omenjeno čudno »podobo« na eni ali poldrugi strani, na njen čudni naslov in prav tako čudno posvetilo.

Gre za knjigo dr. Janka Pleterskega »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo«, ki je z ustreznim podnaslovom »Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918« izšla leta 1971.

Najprej moram z vsem poudarkom ugovarjati naslovu, ki mora podpirati krivo predstavo o Slovencih, da so bili do leta 1917—1918 v narodnopolitičnem smislu amorfna masa brez orientacije, kam bi se v primeru razsula Avstro-Ogrske imeli obrniti. Pisec je prezrl naslednja dejstva: 1) da so Slovenci že davno pred letom 1917—18 predstavljali navznoter in navzven politično organi-

²³ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 384.

ziran narod po svojih treh strankarskih taborih (klerikalnem, liberalnem in socialnodemokratskem); 2) da jih je njihova narodna prebuja, s katero so postali narod v modernem smislu, že od vsega začetka prežemala z zavestjo o pripadnosti k slovanstvu in k ožji jugoslovanski skupnosti s Hrvati in drugimi Jugoslovani; 3) da so že vrsto let pred prvo svetovno vojno vsi trije strankarski tabori zadosti krepko in ne le sporadično poudarjali politično jugoslovansko usmeritev, pri čemer so razlike v poudarkih na raznih oblikah političnega jugoslovanstva (trializem idr.) v tej zvezi neupoštevne, in 4) da so se potemtakem Slovenci »odločili« za Jugoslavijo — in ne za drugo sosesčino! — že v času, ko se še niso vrata do nje na stečaj odprla kakor leta 1918, kajti odločilna je bila njihova načelna pripravljenost, da na dani mig svojih političnih vodnikov tako rekoč vsi stopijo na to pot (nekoliko so se razhajali le v — takrat zanje podrejenem — vprašanju, ali naj bi vztrajali pri jezikovno-kulturni samobitnosti ali pa naj bi jo žrtvovali popolnejšemu jugoslovanskemu »edinstvu« na oltar).

Le kdor ni seznanjen s potekom slovenskega narodnega razvoja v glavnih potezah, bi lahko trdil, da Slovenci niso bili že davno pred letom 1917—1918 v političen in jugoslovanski narod izoblikovani, a takšnega zanikanja ne bi mogel nikamor opreti, ker vsa zgodovinska pričevanja govorijo proti njemu. Spričo tega se pač moramo vprašati, od kod je mogel priti piscu navdih za čudno misel, da je postavil »maso« slovenskega naroda, kakor da bi bila takrat še amorfna, ob razsulu Avstro-Ogrske na razpotje, ali bi ji ne kazalo izbrati poti — namesto v Jugoslavijo — v Avstrijo? Nemara lahko domnevamo, da ga je njegovo prejšnje intenzivno ukvarjanje s koroškimi narodnostnim položajem pripravilo do — neopravičene — misli, da bi lahko vso slovensko »maso« prerojal po dvojezičnem — bolj ali manj ponemčenem (deloma narodnostno dvospolniškem) — življu, kakršen pa je, bil zunaj severnega — zlasti koroškega — obrobja ali področja zastopan komaj zaznavno!

Domnevo, da je tu iskati izvor njegove teze, da so šele z »dobro« — malone genialno! — odločitvijo svojih političnih vodnikov v letih 1917—1918 ti strahotni zamudniki »Slovenci dokončno postali političen narod«, in tej tezi ustrežajočega, a hudo zavajajočega naslova za knjigo o domači slovenski politiki med vojno, potrjuje njegovo — resno zastavljeno! — »razmišljanje« o tem, kaj bi bilo z narodnim razvojem Slovencev, če bi bil njihov večji del ostal leta 1918 skupaj s koroškimi v Avstriji, ker bi odklonil priključitev k skupni državi s Hrvati in Srbi!

Ceprav je vnaprej vedel, da takšno »razmišljanje... ne sodi na področje zgodovinske raziskave«, se je vendarle lotil izrisavanja takšne »domišljijske podobe« v — dobrem! — namenu, »da bi postal pomen tedanje... narodne samo-odločbe jasnejši«!²⁴

Pomislimo jasno: Slovenci bi opustili »narodno samoodločbo« in bi kajpak ostali Avstrijci, če se ne bi bili imeli za Slovence in za Jugoslovane. A takšna predpostavka, da bi se Slovenci ob razsulu Avstro-Ogrske lahko tudi ne-potrdili kot jugoslovanski slovenski narod, je v osnovi in naravnost protizgodovinska! Kako bi le moglo takšno piščevo »razmišljanje«, v katerem si boji pogledu prišpevati h kakšni večji »jasnosti«?!

V zgodovinopisju mu ni mesta — ne toliko zaradi tega, ker je »domišljijisko«, ampak — zato, ker more ali celo mora z izmišljeno amorfnostjo oziroma z neeksistentnim avstrijstvom (nemštvom) slovenske »mase« docela zamegliti — tako rekoč po sebi — jasno jugoslovanstvo Slovencev, kakršni so se razvili.

Pisec knjige z obravnavano — skrajno bedno — »domišljijisko podobo« in z zavajajočim naslovom se je potrudil, da bi prižgal kadilo slavnemu »slovenskemu meščanstvu«, da »se je kot voditelj tedanjega narodnega gibanja kljub vsem tveganjem in kljub vsej politični problematičnosti odločilo zgodovinsko pravilno«²⁵ — zato, ker se ni »odločilo« za nekaj, kar sploh ni bilo v črti slovenskega narodnega razvoja in kar je bilo v protislovju z obstojem tega razreda!

²⁴ J. Pleterški, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 223.

²⁵ Prav tam, str. 224.

In končno je posvetilo knjige »stotisočerin neznanim slovenskim ljudem, ki so prvi odločitvi za Jugoslavijo dali moč in ljudski značaj«, popolnoma neumljivo! Kaj naj si bralec knjige predstavlja pod temi »sto tisoči neznanih slovenskih ljudi«, ko pa pisec nikjer ne omenja nobene podobne vloge tolikšne množice teh »neznancev«?!

»Stotisočeri neznanik« Slovenci so se pač v letih 1914—1918 potikali po avstrijskih frontah, na pohodih nanje in vračanjih z njih ali v rešitvi z njih v vojnih ujetništvih. Le neki manjši del vojnih ujetnikov, ki so bili deloma prebežniki, je prešel med aktivne borce proti tujemu državnemu sklopu, ki ga je spravil v vojno, in je stopil v boj za novo srbsko-jugoslovansko državo najprej v Dobrudži in pozneje na solunski fronti, a nanje pisec v posvetilu gotovo ni mislil, ker jih ni pritegnil v svoj prikaz in ker jih ni mogel oceniti na »sto tisoč« in več! Pa tudi na tiste, ki niso prišli v vojna ujetništva; ni mogel misliti, saj so dajali »moč« le staremu državnemu sklopu, dokler se ni leta 1918 nekaj formacij pod vplivom ruske revolucije uprlo. — pa teh tudi ni mogel pisec oceniti na »sto tisoč« in več! Tisti, ki so se iz vojne klanice vrnili na svoje domove, so preprosto sprejeli Jugoslavijo, ki je nastala doma v času njihove odsotnosti, kot nekaj umljivega in naravnega; lepo bi bilo, ko bi bili vsi našli doma nov narodno jim ustrezen državni okvir z obeti boljših pogojev življenja, toda Primorci z delom Notranjcev so prišli pod laškega okupatorja!

Potemtakem je pisec tudi v posvetilo položil neko z resničnostjo neskladno »domišljijsko podobo«.

Tu bi mi utegnil kdo očitati, da se sprenevedam, ko bi vendar moral videti, da je pisec v poglavju o »Višku deklaracijskega gibanja« navedel nekaj sto tisoč podpisnikov (prav: podpisnic) izjav za majniško deklaracijo. Naj najprej opozorim, da so ti skoraj vseskoz čitljivi podpisi ohranjeni v arhivih (v ljubljanskem in mariborskem) in da torej pisec tistih nad 200.000 podpisnic (in podpisnikov) ni mogel šteti za »neznane«! A važnejše je vprašanje, zakaj pisec ni knjige posvetil tem podpisnicam (in podpisnikom), če je mislil nanje?! Potem bi lahko vsakdo posvetilo razumel in si nikomur ne bi bilo treba beliti glave, kje naj išče tiste »stotisočere neznane« Slovence!

Posvetilo ostane potemtakem vendarle še — uganka, ki jo razrešimo le z domnevo, da je pisec spoznal, da je v svoji knjigi z značajem diplomatsko-politične zgodovine tako zelo posvečal pozornost politikom-parlamentarcem, rešujočim meščanstvo, da je ob njih docela zanemarl ljudske množice, pa je nato poiskal zasilni izhod, da se je nanje ozrl v posvetilu. A ob celotnem duhu njegove knjige le-to ne more pomeniti nič drugega kakor poklonitev ljudstvu za to, da se je ob zlomu starega državnega sklopa lepo prepustilo meščanskemu vodstvu!

Naj sklenem kritični pretres tega posvetila z bistvenim opozorilom, ki se nanaša prav tako tudi na »kritika«, tj. pisca psevdorecenzije moje knjige o Cankarju v letu 1918: ob koncu vojne so stopile na plan poleg meščanstva ljudske množice, ki so zaradi vojnih doživetij in pod vplivom ruske revolucije začele prehajati k revolucionarni (ne avstromarksistični) težnji po drugačnem družbenem in državnem stanju, kakor ga je prinesla meščanska pregradnja Avstro-Ogrske z vsemi njenimi zgodovinskimi posledicami. Mar po mnenju teh zgodovinarjev v zgodovinsko sliko sodi le meščanskonarodno, ne pa tudi delavskorazredno dogajanje?

France Klopčič

O ZAPRAVLJENI SOCIALISTIČNI REVOLUCIJI V NEMCIJI
LETA 1918—1919

V Zgodovinskem časopisu, zvezku 1—2 za leto 1972, je izšlo poročilo o VII. mednarodni konferenci zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu od 14. do 18. septembra 1971. V njem je nekaj pomanjkljivosti in napačnih sodb, ki jih ne gre puščati v nemar, kajti zadevajo pomembne in temeljne probleme družbene preteklosti.

Pisec Franc Rozman se je v poročilu omejil na referate, ne da bi podal vsebino diskusije na konferenci, med katero prihajajo v idejno izmenjavo različna in drugačna stališča, ki včasih več povedo kot referati ali jih celo razvrednotijo. Diskusija je namreč na vsakoletnih linških konferencah glavna posebnost in tudi od začetka sklenjena, prednost v sporedu konference, ki jo lahko še posebej cenimo, če vemo, da v njej tolerantno in stvarno sodelujejo komunistični in socialistični zgodovinarji ter marksisti in nemarksisti. Pravcata znanstvena koeksistenca!

Ko obravnava referat W. Rugeja iz Nemške demokratične republike, ki se je lotil množičnega delavskega gibanja v Nemčiji ob koncu prve svetovne vojne, poročevalec upravičeno navaja pomanjkljivosti, predvsem odsotnost analize konkretnih nemških razmer. To je res bistvena hiba tega referata. Zato pa je nabasan s citati iz Leninovih del, ki jih avtor uporablja namesto dejstev in argumentov iz realne zgodovine in neredko tudi namesto lastnih misli. To je negodna metoda mnogih zgodovinarjev socialističnih dežel, ki jo žal srečujemo pre pogosto v knjigah in revijah. Posebno je neprimerna, kadar Leninove misli izpred 50, 60 in več let brez zadrege uporabljajo za današnje pojave. Referat Rugeja zveni torej doktrinarsko. Ali pa lahko takšen referat razglašamo »za prav apologetsko, celo hagiofilsko zagovarjanje Leninovih stališč«, kakor to dela Fr. Rozman? Če bi naš poročevalec konkretno navedel, v katerih primerih se je Lenin motil v oceni sodobnega mu nemškega položaja l. 1918—1919, bi lahko zagovornike Leninovih zmot ožigosal na zgornji način. Tega ni storil, kakor tega ni storil nihče na konferenci. Poročevalčeva ocena je torej prav toliko apriorna kolikor hkrati neresna.

Ni upravičen poročevalčev zaključek, da so pomanjkljivosti »izničile vrednost referata« W. Rugeja. Zmanjšale so vrednost, da, toda — izničile? Skozi citatni gozd se mora objektivni kritik pretolči z lastno močjo in odkriti, kaj je v referatu glavno ali bistveno in oceniti, če to bistvo ustreza zgodovinskim dejstvom. Poglavitno v referatu Rugeja je ocena, da je v Nemčiji konec l. 1918 in v l. 1919 obstajala objektivno-revolucionarna situacija, ki je omogočala zmago socialistične revolucije, da pa je manjkalo revolucionarne stranke, ki bi idejno in praktično vodila subjektivne sile k omenjeni zmagi. Socialnodemokratska stranka, ki je takrat imela večino delavskega razreda za seboj, je namesto priprav za socialistični prevrat sodelovala z domačo buržoazijo in jo rešila pred revolucionarnim jurišem proletariata, v čemer je zgodovinska krivda te stranke. Komunistična partija je takrat šele nastajala.

Tega bistva poročevalec žal ni opazil pri referatu W. Rugeja.

Drugačen je njegov odnos do referata treh zahodnonemških zgodovinarjev G. Feldmanna, E. Kolba in R. Rürupa na isto temo kot jo je obdelal W. Ruge. Ta

referat je zares zanimiv, šsvezh in bogat«. V njem so podatki bistvenega pomena, prvega reda, ne postranski ali slučajni. Citatov ni, pisci govorijo avtonomno, po lastnem preudarku. Zato je referat sila prepričljiv. Na podlagi temeljite analize so mladi nemški zgodovinarji prišli do pomembnih sklepov.

Glede objektivnih možnosti za prehod k socializmu ali za socialistično revolucijo v Nemčiji so ugotovili:

»Ze pred vojno »so obstajali objektivni pogoji za razvoj proletarskega množičnega gibanja z revolucionarnimi cilji« (str. 4 referata). Vojna »pa je pospešila razvoj nadaljnjih pogojev za proletarsko množično gibanje in za nastanek revolucionarnega položaja« (str. 5), to je za socialistični prevrat (po izrazoslovju, ki se je čvrsto uveljavilo v marksistični teoriji).

Novembra 1918 je res prišlo do revolucije v Nemčiji. Toda to ni bila socialistična revolucija, temveč meščansko-demokratična, ki ni postala »izhodišče za proces resnično revolucionarnih preobrazb« (str. 22). Socialistična revolucija »je spodletela, ker je odpovedala politično vodstvo« (str. 22). Politično vodstvo delavskega gibanja je bilo kot rečeno v rokah socialnih demokratov, a revolucionarna opozicija — sredinski socialisti ali neodvisneži in špartakovci oziroma poznejši komunisti — je šele pridobivala na moči in vplivu. »Ni bil temeljni vzrok v objektivnih gospodarskih razmerah, marveč v subjektivnih ocenah teh razmer, da so odpovedali večinski socialisti...« (str. 12). »Za takojšnjo socialistično revolucijo je manjkal tako imenovani subjektivni faktor« (str. 33). Takšni so poglavitni zaključki omenjenega tria zahodnonemških zgodovinarjev.

Te presoje so izredno važne. V njih tiči ključ za razumevanje dogodkov ob koncu prve svetovne vojne in v prvih letih po njej tako v Nemčiji kakor v srednji in jugovzhodni Evropi, zlasti v Avstriji, na Madžarskem in v Italiji, a od jugoslovanskih dežel v Sloveniji, na Hrvaškem in v Vojvodini (Srbijo gre izvzeti zaradi drugačnih pogojev, v prvi vrsti zaradi politične moči srbske buržoazije, ki si je lastila zasluge za osvoboditev dežele od avstrijske in nemške okupacije).

Imenovani trije zgodovinarji so izrekli svoje mnenje tudi o krivcih za zgornji razvoj v Nemčiji:

»Da je množično gibanje doživelo poraz in da je s tem običalna revolucija 1918—1919, so odgovorni brez dvoma predvsem voditelji Socialnodemokratske stranke Nemčije in Neodvisne socialnodemokratske stranke Nemčije...« (str. 33).

Krivdo socialne demokracije ugotavljajo omenjeni avtorji tudi za druge prvorazredne dogodke, kakor npr. naslednje, dasi je seznam zgrešenih dejanj večji:

— za »politiko delnega sodelovanja z nosilci državne oblasti« (str. 13) med vojno;

— za postopno izgubljanje pomena in učinka delavskih in vojaških svetov, ki so nastali prvič l. 1917, množično pa l. 1918 — ne brez mogočnega vpliva ruske revolucije! — in ki so »v prvih revolucijskih tednih vsaj začasno imeli oblast v rokah, ne da bi jo energično uporabili« (str. 23);

— za politiko po poizkusu puča, ki ga je marca 1920 pričela reakcija na čelu z generalom Kappom in ki ga je zatrla delavstvo z viharno generalno stavko in formiranjem v Porurju rdeče armade, medtem ko »socialnodemokratsko vodstvo oziroma vlada, ki jo je vodila socialnodemokratska stranka, ni oklevala, z vojaško močjo nastopiti zoper nadaljnjo radikalizacijo« ljudstva (str. 31), s čimer je »spomladi l. 1920 bila izgubljena zadnja velika priložnost« (str. 31), da se »revidirajo napačne odločitve in zgrešeni razvoj«, da se najde »možnost za nov začetek« »demokratične obnove«, za »čisto delavsko vlado« brez buržoazije, za socialistični razvoj (str. 30).

Tako so na linški konferenci l. 1971 referirali trije zahodnonemški zgodovinarji mlajšega rodu, ki niso zrasli »v togih okvirih od uradne ideologije pollašene znanosti«, kakršhen izraz rabi poročevalec. Z obiljem dejstev, ob vsestranski kritični oceni političnih činiteljev, z znanstveno skrbnostjo so odkrito izrekli svoje zgodovinske sodbe. Za to jim gre vse priznanje — kar sem v diskusiji na konferenci izrecno poudaril.

Umestno je vprašanje, ali je že kdaj prej dajal takšno oceno dogodkom v Nemčiji v letih 1918—1919? Da, takšno stališče so zastopali nemški komunisti, ruski boljševiki, Lenin, Komunistična internacionala. Slovenski komunisti so v ilegalnem in legalnem tisku pisali isto.

Naš ljubljanski poročevalec ni opazil in ni omenil zgornjih ugotovitev, ki zlasti osvetljujejo hibe socialne demokracije pred več kot pol stoletja in nam pomagajo spoznati današnje socialiste. Zato pa, bi rekel, z nekatero škodoželjnostjo beleži pomanjkljivosti komunistov v Nemčiji. Takole piše v prvem primeru:

»Komunisti pa so bili močni le v nekaterih mestih in območjih, v teku leta 1919 pa so imeli še manj vloge v masovnem gibanju kot prej« (str. 140 ZČ).

Ker je hotel s tem povedati stališče treh piscev, si oglejmo ustrezno mesto v referatu:

»... Komunistična partija Nemčije oziroma Zveza špartakovcev je imela več pristašev le v nekaterih mestih in okrajih... Komunistična partija ni v letu 1919 razpolagala z zadostno bazo v gibanju, kakor je bilo v prvih revolucijskih mesecih, da bi si pridobila zaželeno vodilno vlogo« (str. 32).

Iz te primerjave lahko bralec vidi razliko med referatom in Rozmanovim povzetkom, kar opravičuje zgornjo pripombo.

Naj k temu dodamo, da je bila Komunistična partija Nemčije ustanovljena šele decembra 1918, na podlagi Zveze špartakovcev, in da sta bila 15. januarja 1919 umorjena njena voditelja Roza Luxemburg in Karel Liebknecht. Tedaj se stvarnost pokaže v še jasnejši, zlasti pa drugačni luči kot beremo v Zgodovinskem časopisu.

Na rovaš nemških komunistov citira omenjene tri zgodovinarje še v enem primeru, ko so zapisali, da je Komunistična partija Nemčije leta 1919 delala na strmogavljenju socialnodemokratske vlade ljudskih pooblaščenecv, »ne da bi pri tem opazila, da oslabitev vlade v tem trenutku ne bi koristila socialistični revoluciji, marveč silam reakcije, ki so se spet učvrstile« (str. 33).

Trditvev treh referentov je v danem primeru več kot tvegana. Mar se niso utrdile sile reakcije prav zaradi popustljive, kolaboracionistične politike socialnodemokratskega vodstva, ki je raje udarjalo po leviici kot po desnici? Referenti sami pišejo, da je vodstvo socialne demokracije »utrjevalo politično zvezo s stariim militarističnim vrhom in z birokracijo ter začelo... obnavljati sodelovanje z liberalci in centromom« (str. 23), a pozneje, po zadušitvi Káppovega puča, šlo »na nadaljnje sodelovanje z meščanskimi strankami in s tem za nadaljevanje le malenkostno prikrojene dotedanje politike« (str. 31).

Mar ta »dotedanja politika« ni bila politika zavračanja velikih možnosti socialistične revolucije in odstopanja od socialističnih načel, kar je v strankarskih bojih prejelo oznako »izdajstva socializma«? Prav gotovo!

Seveda, o tem vprašanju bi se dalo diskutirati. Glede vloge kom. partije so se zmotili trije referenti; saj so zašli v protislovja sami s seboj. Socialnodemokratska vlada v Nemčiji leta 1918—1919 je bila glavna ovira za socialistični prevrat.

Zgodovina pozna za podobne okoliščine drugačno alternativo od trditve v referatu. Ruski boljševiki so poleti in jeseni 1917 z vso silo nasprotovali začasni vladi Kerenskega, ki je bil pristaš socialrevolucionarne stranke (eserov), a ta stranka je bila, poleg socialdemokratske, članica Druge, socialistične internacionale. Vlada Kerenskega je namreč nadaljevala vojno in dušila revolucionarni razvoj in nezadovoljstvo množic ter s tem pripravljala tla za protirevolucijo. Moralo je priti do strmogavljenja Kerenskega, do aretacije ministrov njegove vlade dne 7. novembra 1917. S tem se je odprla pot socialistični revoluciji v Rusiji. Zgodovina je očitno dala prav boljševikom. Kerenski je še dolga leta — umrl je l. 1970 — trdil svoje...

Ce se zgodovinar loteva različne preteklosti kritično, samostojno, z marksistično metodo, da bi podal sliko, kako so dejansko potekali dogodki in — končno tudi — katere politične sile so doživele potrditev ali odklonitev v dejanskem dogajanju, je odveč nalepiti mu etiketo, kakor dela Franc Rozman, ko uvršča raziskovalce med »tiste, ki zagovarjajo komintérnsko linijo«, sebe pa, recimo,

med one, ki ne zagovarjajo kominternske linije. Pravilnost ali bolje rečeno upravičenost določene linije; tudi kominternine ali naše sedanje, je treba ugotavljati po praksi, po dejstvih, ob konkretnih dogodkih ali pojavih, brez predvzetosti, onstran čustev in legend.

Kako pomembna so vprašanja o možnostih socialistične revolucije ob koncu prve svetovne vojne v srednji Evropi priča tudi — že izven okvira linške konference — delo dr. Hansa Hautmanna z naslovom *Die verlorene Räterepublik* (Zapravljena republika svetov), ki je izšla na Dunaju v prvi izdaji l. 1970, v drugi pa l. 1971, in ki na primeru Avstrije, naše sosede, prihaja do podobnih zaključkov kot omenjeni trije zahodnonemški zgodovinarji. Po mnenju H. Hautmanna je spomladi 1919 »v Nemški Avstriji obstajala revolucionarna situacija«; »leta 1918—1919 je bil, če se omejimo na Dunaj in industrijske kraje Spodnje Avstrije, popolnoma mogoč komunistični prevrat«. Primer sovjetske Madžarske, ki je nastala marca 1919 in obstajala do avgusta istega leta, je bil med »najvažnejšimi nosilci komunistične prevratne nevarnosti v Nemški Avstriji«. Avtor, rojen l. 1943, pravi v uvodu, da je namen njegove knjige pokazati, zakaj do tega prevrata ni prišlo, zakaj je bila torej zapravljena republika svetov. Pri tem navaja bistvene pomanjkljivosti avstrijske komunistične stranke, ustanovljene novembra 1918. Zanimiva je nadalje njegova ugotovitev: »Boj proti boljševizaciji Avstrije so vodili l. 1918—1919 skoraj izključno socialni demokrati. Avstrijske meščanske stranke so bile v tem času tako potolčene, da so mogle to borbo, ki je zajela v glavnem vzhodnoavstrijsko industrijsko področje, opazovati le kot nepomembni, zmedeni in neboljani sekundanti.«

Zapravljena socialistična revolucija v Nemčiji, zapravljena republika svetov v Avstriji — to so negativne bilance delavskega in socialističnega gibanja v Evropi po oktobrski revoluciji 1917 v Rusiji in po polomu dveh velesil ob koncu vojne oktobra-novembra 1918. Nauki tistih let so poučni še danes. Marsikakšno ravnanje danes se zjasni ob pogledu v preteklost.

V Zgodovinskem časopisu je omenjen nadalje referat dr. Vladana Pantića iz Beograda o delavskih svetih v Nemčiji 1917—1920 — njegova disertacijska tema — kot »zelo zanimiva«. Poročevalec nima k temu referatu nobenih kritičnih pomislekov, upam, da ne zaradi »prevelike odvisnosti od uradnih in trenutnih doktrin«, kakor očita drugim. V poročilu daje naslednji izveček iz Pantićeve presoje:

»V takšnih pogojih (po prvi svetovni vojni v Nemčiji. F. K.) ni bilo nobene realne šanse bodisi za zmago katerekoli variante levoradikalnih konceptov sistema svetov bodisi za afirmacijo kompromisnega koncepta kombiniranega parlamentarnega sistema in sistema svetov, kot so predlagali zmerni zastopniki...«

Upoštevatvi moramo, da so se revolucionarne preobrazbe l. 1917 v Rusiji in v naslednjih letih v Nemčiji, Avstriji, na Madžarskem, v Italiji dogajale ob nastajanju organov nove oblasti v obliki sovjetov ali svetov (delavskih, vojaških, kmečkih).

Z zgornjo trditvijo je potemtakem V. Pantić izrazil mnenje, da zmaga socialistične revolucije v Nemčiji, kjer so l. 1917—1920 obstajali delavski sveti, ni bila mogoča. V referatu trdi v tem smislu naslednje:

»Razvojne posebnosti so mnogo bolj govorile v prid razvoja Nemčije v okviru kapitalističnega svetovnega trga kot pa bi dajale objektivne perspektive za uspeh revolucionarnega sistema svetov... Gibanje svetov v Nemčiji je bilo zgodovinsko že vnaprej obsojeno na poraz, kar se je sicer zgodilo v mnogih deželah (v Avstriji, Angliji, Italiji, na Madžarskem itd.)«.

»Zanimivost« teh ocen je v tem, da so v temeljitem protislovju z referatom omenjenih treh nemških zgodovinarjev, ki so pritrdilno odgovorili na možnosti socialistične revolucije v Nemčiji l. 1918—1919. Ni torej res, kakor meni Fr. Rozman, da je V. Pantić, »čeprav je marksist«, prišel do »zelo podobnih stališč kot zgoraj naštetih avtorji«. Stališče G. Feldmanna, E. Kolba in R. Rürupa je v osnovnih tezah drugačno od Pantićevega in, rečemo lahko, marksistično utemeljeno. Zgoraj je bilo o tem zadosti rečeno. Podobno velja za stališče dr. Hansa Hautmanna glede Avstrije. Preseneča pa in hkrati deluje zaskrbljujoče geogra-

fija pristnih in zmotnih opazovanj: na eni strani Zahodna Nemčija in Avstrija, na drugi Jugoslavija, na škodo zadnje.

Ko je tako V. Pantić že vnaprej opravil z gibanjem delavskih in drugih svetov po prvi svetovni vojni in s tem ponovil opravičila in izgovore desničarskih socialnih demokratov, stare več kot 50 let, je želel svoje »neprijetno« odkritje in svojo uvrstitev med desničarje omiliti z naslednjim tolažilom, s sklepnim odstavkom referata, ki ga je naš poročevalec nekritično vključil v svoj sestavek:

»Vedno bolj se zdi očitno, da je le družba, organizirana tako v nacionalnem merilu na podlagi principov demokracije in samoupravljanja, zmožna, da uspešno rešuje nadaljnji razvoj produktivnih sil moderne industrijske družbe in mirno razrešitev mednarodnih gospodarskih in političnih problemov, brez notranjih in mednarodnih pretresov.«

Enostavno povedano, V. Pantić pripisuje uspeh le takšni družbi, ki je organizirana na podlagi demokracije in samoupravljanja. Hudo je pri tem, da je izpadel proletarski socializem. Dalje, ni pojasnila, na kakšno demokracijo misli pisec. Tudi ni rečeno, kakšno samoupravljanje ima v mislih. Morda naše, jugoslovansko, nastalo v petdesetih letih tega stoletja? Ali naj pisca razumemo tako, da so delavski sveti v Nemčiji po prvi svetovni vojni propadli, ker ni bilo tam našega sedanjega samoupravljanja? In če ga tako razumemo, za kar nam sam daje spodbudo, kako oceniti zgodovinopisje, ki pojave iz kasnejše dobe želi uporabiti kot argument ali nauk ali očitke za pojave iz prejšnje, zgodnejše dobe? Odgovora v referatu in tudi v Pantićevo knjigi »Radnička veča u Nemačkoj«, ki je izšla l. 1972, nimamo. Morda ga prejmemo ob drugi priložnosti in pričakamo od avtorja zadovoljivih zaključkov. Za zdaj lahko rečemo, da pogledi V. Pantića, podani in nedorečeni v sklepnem delu referata, ne ustrezajo resnični preteklosti in se ne ujema jo z marksizmom.

INSTITUCIJE

Fran Zwitter

ODDELEK ZA ZGODOVINO NA FILOZOFSKI FAKULTETI UNIVERZE
V LJUBLJANI

V decembru 1969 je Univerza v Ljubljani proslavljala petdesetletnico svoje- ga obstoja. Ta jubilej je veljal tudi za njeno Filozofsko fakulteto in za Oddelek za zgodovino na tej fakulteti (prvotno ime je bilo Seminar za zgodovino ali navadno Historični seminar, po 1948 se govori o Institutu za zgodovino, od 1959 zopet o Seminarju za zgodovino, od 1962 se uveljavi oznaka Oddelek za zgodovino). Dne 12. decembra 1969 je bil sestanek študentov in bivših študentov oddelka, kjer sem imel referat o zgodovini oddelka. Dopolnitev referata za objavo v tisku se je zavlekla do zdaj in tako tu nima več jubilarnega značaja. Podati hočem le kratek pregled bistvenih značilnosti razvoja oddelka do leta 1972. Pri tem se omejujem na razvoj oddelka in ne mislim govoriti o razvoju zgodovinske znanosti pri Slovencih in tudi ne o znanstvenem delu posameznih učiteljev na oddelku.

Prva publikacija o ljubljanski univerzi je izšla ob njeni desetletnici l. 1929 in vsebuje predvsem razpravo J. Polca Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, razpravo Fr. Kidriča Biblioteški problem in univerza, splošne preglede o univerzi in fakultetah v prvem desetletju njihovega obstoja, opis nekaterih univerzitetnih institucij, med katerimi pa ni Historičnega seminarja, ter razno gradivo, med drugim seznam vseh učiteljev v prvem desetletju, statistike po fakultetah in bibliografijo vseh učiteljev, ki so bili na univerzi l. 1929, objavljeno v tisti obliki, v kateri so jo sami sestavili.¹ Drugo splošno delo o univerzi je izšlo ob njeni petdesetletnici ter vsebuje splošne razprave o univerzi, ki so jih skoraj vse napisali zgodovinarji, preglede razvoja fakultet, vseh njihovih sestavnih delov in Narodne in univerzitetne knjižnice ter Centralne tehniške knjižnice, pri čemer je splošni tekst o Filozofski fakulteti in tekst o Oddelku za zgodovino napisal B. Grafenauer, ter razne preglede, med njimi precej podrobne statistične podatke; publikacija je v mnogih ozirih boljša od prejšnje, moti pa precejšnje število tiskovnih napak, ki kvarijo smisel.² Ko je splošni zakon o univerzah l. 1954 določil, da morajo biti življenjepisni podatki in podatki o znanstvenih in strokovnih delih kandidatov za mesta univerzitetnih učiteljev in sodelavcev dostopni javnosti pred izvolitvijo, je ljubljanska univerza izvedla to na način, da je začela izdajati Objave Univerze v Ljubljani, kjer so bili objavljeni biografski in bibliografski podatki kandidatov za mesta učiteljev pred izvolitvijo, po izvolitvi pa poročila o izvolitvi skupaj z referati, na podlagi katerih so bili izvoljeni; le za sodelavce (asistenti itd.) je bilo (od št. 2 Objav) določeno, da se podatki o njih objavijo na oglasnih deskah, po izvolitvi pa tudi zanje skupaj z referati v Objavah. Ta tip Objav Univerze v Ljubljani, ki jih je

¹ Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929. Lj. (1929).

² Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919—1969. Lj. 1969. Splošne razprave so: Fr. Zwitter, Višje šolstvo na Slovenskem do leta 1918; M. Mikuž, Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919—1945; Sl. Kremenšek, Študentsko gibanje od ustanovitve univerze do druge svetovne vojne; A. Benedetič, Študenti v narodnoosvobodilnem boju; B. Grafenauer, Življenje univerze od 1945 do 1959; P. Vodopivec in Fr. Pivec, O študentskem organiziranju po drugi svetovni vojni.

urejal poseben redakcijski odbor po notnih načelih, je izhajal do l. 1964, čeprav se pozneje na nekaterih fakultetah podatki ne objavljajo več pred izvolitvijo.³ Objave izhajajo tudi še pozneje, ne objavljajo pa več biografskih in bibliografskih podatkov ter referatov o kandidatih; volitve so prešle za nekaj let popolnoma v kompetenco fakultet; ko pa dobi univerza od 1967 spet vpliv na volitve učiteljev in znanstvenih sodelavcev, so tehnična sredstva pri tem podobna kakor v času starih objav, vendar se pa bibliografski in biografski podatki ter referati ne objavljajo v tisku. Se v času izhajanja starih Objav se je pa spričo dejstva, da je splošni zakon o univerzah iz l. 1954 določal reelekcijo za vse učitelje in sodelavce z izjemo rednih profesorjev, pokazalo, da podatkov za kandidate pri reelekcijah ne bo mogoče objaviti v Objavah; zato je redakcijski odbor Objav uredil po notnih načelih prvo celotno biografijo in bibliografijo univerzitetnih učiteljev in sodelavcev (vključno z rednimi profesorji), seveda le tistih, ki so bili na univerzi v juniju 1956.⁴ Druga publikacija te vrste, ki je izšla ob petdesetletnici univerze, je urejena po istih načelih kakor prva, zajema »razdobje od 1956 do 1966 ter vsebuje dopolnilne podatke o vseh tistih, ki so zastopani že v prvi knjigi, in o tistih, ki so medtem umrli, odšli v pokoj ali zapustili univerzo, celotne podatke pa o tistih, ki so v tem času na novo prišli na univerzo.⁵ Ob petdesetletnici je izšla tudi bibliografija doktorskih disertacij od začetka univerze do l. 1968.⁶ Poleg teh tiskanih publikacij in seveda seznamov predavanj bi bilo omeniti še, da je po vzorcu, ki ga je dala univerza z rektorskim poročilom za l. 1952/3, tudi filozofska fakulteta prešla od sistema ustnih oz. tiskanih letnih dekanovih poročil na ciklostirano razmnožena »Letna poročila dekana«, »Dekanova poročila in poročila predstojnikov oddelkov« in zdaj »Poročila o delu filozofske fakultete« za posamezna študijska leta; ta poročila vsebujejo zdaj tudi poročila o posameznih oddelkih ter biografske in bibliografske podatke o učiteljih in sodelavcih v dotičnem letu. Kar se tiče arhivskega gradiva, je omeniti posebej, da je bil 1968 v zvezi s pripravami za proslavo petdesetletnice na rektoratu ustanovljen zgodovinski arhiv univerze z nalogo, da koncentriira in uredi arhivsko in drugo zgodovinsko gradivo univerze in fakultet, ki ni več aktualno za tekočo administracijo, in da tudi prepreči vsaka nadaljnja nepravilna škartiranja, do kakršnih je žal prihajalo tudi na univerzi; ta arhiv, ki ga vodi zgodovinarica Ana Benedetičeva, je v znatni meri omogočil izdajo zbornika ob petdesetletnici, ostal pa je seveda tudi po jubileju na univerzi kot stalna ustanova.

Na zgodovinsko stroko se je mislilo že v času priprav in boja za ustanovitev slovenske univerze po zlomu Avstro-Ogrske. Že v novembru 1918 je znanstveni pododsek kulturnega odseka Narodnega sveta mnenja, da so med že habilitiranimi docenti in tistimi, ki bi bili sposobni za takojšnjo habilitacijo, zgodovinarji Gruden, Lončar in Mal, medtem ko našteva med kandidati, ki bi bili potrebni še priprav za habilitacijo, L. Hauptmanna in M. Kosa.⁷ Poročilo subkomisije za filozofsko fakulteto 25. III. 1919 predvideva za zgodovino pet stolic: za stari vek; za srednji vek in starejšo slovensko zgodovino; za novi vek in socialno zgodovino, pri čemer bi bil seminar skupen z onim za slovansko filologijo; za slovansko zgodovino in slovanske starožitnosti; za zgodovinske pomožne vede in starejšo gospodarsko zgodovino. V resnici je bil prvi profesor Ljudmil Hauptmann (1884—1968), tedaj pač najbolj kvalificirani slovenski zgodovinar, ki je postal 27. I. 1920 izredni, že 17. IV. 1921 pa redni profesor, začel predavati v letnem semestru 1920, bil prvi predstojnik Historičnega seminarja do l. 1926, ter zasedel stolico za srednji vek in starejšo slovensko zgodovino, v svojih predavanjih pa večkrat segel tudi v antično zgodovino. Stolica za slovansko zgodovino in slovanske starožitnosti, kjer je nastopal kot kandidat N. Preobraženski, ni bila

³ Objave Univerze v Ljubljani, št. 1—36, 1955—1964.

⁴ Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev. Lj. 1957.

⁵ Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev. Druga knjiga 1956—1966. Lj. 1969.

⁶ J. Kokole, Bibliografija doktorskih disertacij univerze in drugih visokošolskih in znanstvenih ustanov v Ljubljani 1920—1968, Lj. 1969.

⁷ M. Mikuš, Gradivo..., n. o. m., str. 54.

nikdar zasedena, pač pa je postal že nekaj mesecev za Hauptmannom profesor za zgodovino Srbov in Hrvatov Nikola Radojčić (1882—1964) in sicer 20. IV. 1920 kot izredni, 28. IV. 1922 pa kot redni profesor; v času svojega več kakor dvajsetletnega dela na ljubljanski univerzi je v predavanjih in seminarju obravnaval predvsem srednjeveško srbsko in hrvatsko zgodovino, vendar pa tudi dobo od XVI. do XVIII. stoletja, iz XIX. stoletja je predaval le zgodovino Srbije do 1903, posebej se, je pa bavil s srbsko in hrvatsko historiografijo. Težje je bilo vprašanje antične zgodovine, kjer je bil najprej imenovan za rednega profesorja 13. XI. 1920 Nikolaj Mihajlovič Bubnov (1858—1944), ruski emigrant in prejšnji redni profesor v Kijevu, znanstvenik mednarodnega slovesa, ki je bil pa medievist in se je težko vživel v novo stroko ter je bil upokojen 22. III. 1924; pozneje je le v letnem semestru 1925 predaval antično zgodovino umetnostni zgodovinar Vojislav Mole. Iz novejšje občine in slovenske zgodovine pa sploh ni bilo predavanj in so ju morali študentje študirati sami. Ko je bilo univerzi dodeljeno njeno sedanje glavno poslopje, deželni dvorec, l. 1902 zgrajeno poslopje kranjske deželne samouprave, je dobil novi Historični seminar svoje prostore za prvih dvajset let svojega obstoja v prvem nadstropju tega poslopja, tik pred zbornično dvorano; ti prostori, ki so bili prej služili za bifé, so obstajali iz sobe za študente in prvega asistenta E. Turka (1923—27), iz sobe za profesorje in iz dveh majhnih pritiklin. Kar se tiče študijskega sistema, je bilo sicer ob ustanovitvi filozofske fakultete teoretično določeno, da veljata zanjo uredbi beograjske filozofske fakultete iz l. 1906 in 1911, v praksi pa je bil do l. 1925 v veljavi novim razmeram nekoliko prilagojen sistem študija na starih avstrijskih filozofskih fakultetah. Za ta sistem so značilne za naše današnje pojme zelo široke študijske skupine; tako se je mogel študij zgodovine kot glavnega predmeta kombinirati npr. s študijem geografije kot drugega glavnega predmeta ali s študijem slavistike kot drugega glavnega predmeta in še geografije kot stranskega ali pa s študijem filozofije kot drugega glavnega predmeta in še geografije kot stranskega predmeta. Druga značilnost je zelo liberalen način študija, po katerem se skoraj vsi izpiti polagajo šele po absolutoriju. »Usposobljenostni izpit za pouk na srednjih šolah«, ki je združeval funkcijo poznejšega diplomskega in poznejšega profesorskega izpita, se polaga šele po absolutoriju, včasih šele dolgo časa po absolutoriju, in je obvezen le za tiste, ki hočejo poučevati na srednjih šolah. Drugo možnost uspešnega zaključka študija predstavlja doktorat, ki pride v poštev tako za študente strok, ki niso zastopane na srednjih šolah, kakor tudi za študente pedagoških skupin, ki se morejo zadovoljiti z njim, če ne žele poučevati na srednjih šolah, v nasprotnem primeru pa morajo položiti tudi usposobljenostni izpit; za doktorat se seveda ne zahteva predhodni usposobljenostni izpit, polagati ga je mogoče po absolutoriju, izjemoma pa tudi že v osmem semestru, pogoj zanj sta pa odobrena disertacija, za katero se pa ne zahteva, da bi bila tiskana, in pa rigorozni. Kljub zelo skromnim začetkom je pa treba poudariti, da sta ustvarila oba glavna profesorja že v prvih letih precejšnjo seminarsko biblioteko, in da je bil ves nivo študija precej visok in zahteven, pri čemer so bili doseženi tudi precejšnji uspehi pri študentih. Po tem prvotnem sistemu so dosegli doktorat trije kandidati (E. Turk 1923, A. Jelačić 1924, V. Vabičeva 1925), od disertacij je bila ena tiskana (Jelačić).

V letih 1925 in 1926 je prišlo do nekaterih bistvenih sprememb. Leta 1926 je prišel v Ljubljano M. Kos (1892—1972); ki je postal prej docent za historične pomožne vede 1924 v Beogradu in izredni profesor 1925 v Zagrebu, in sicer prvotno na stolico za pomožne vede in starejšo gospodarsko zgodovino, predvideno v predlogu 25. III. 1919. Isto leto pa je odšel na zagrebško filozofsko fakulteto prof. Lj. Hauptmann. Zdaj je prevzel predstojništvo Historičnega seminarja prof. N. Radojčić in ga obdržal do l. 1941. Prof. M. Kos je pa v spremenjenem položaju prevzel tudi splošno zgodovino srednjega veka in starejšo slovensko zgodovino in sicer najprej kot izredni, od 1934 pa kot redni profesor. Za antično zgodovino je prišel v Ljubljano B. Saria (r. 1893), ki je bil prej od 1925 docent na beograjski univerzi, in je zdaj v Ljubljani do 1941 združeval stolico za antično zgodovino s stolico za klasično arheologijo najprej kot izredni, od 1937

pa kot redni profesor. Tako je bila zdaj poleg prevladujoče medievistike zaštopana tudi antična zgodovina; kar se pa tiče novejšje zgodovine, bi bilo poleg že omenjenega obravnavanja srbske in hrvatske zgodovine pri prof. Radojčiću omeniti le še, da je prof. Kos imel nekaj sumarnih predavanj o novejši slovenski zgodovini in se je te zgodovine dotaknil tudi v seminarju, in da so mogli študentje poslušati zdaj in že prej tudi predavanja iz slovenske politične zgodovine druge polovice XIX. stoletja v okviru literarnozgodovinskih predavanj prof. I. Prijateljja, medtem ko občja zgodovina novega veka od XVI. stoletja dalje do 1937 sploh ni bila predavana. V tem času, ko je bila pridobitev vsakega novega mesta in celo vsako napredovanje za univerzo problem, je bilo l. 1927 v atmosferi štednje ukinjeno tudi mesto edinega asistenta v seminarju. Spremenil se je pa tudi študijski sistem in sicer l. 1925, pri čemer je bila samo študentom, ki so končali šest semestrov, dana možnost, da izbirajo med starim in novim sistemom, nekaj modifikacij je bilo pa uvedenih še l. 1928. Za novi sistem, ki je bil v bistvu enoten za vse jugoslovanske filozofske fakultete in je ostal v veljavi ves čas stare Jugoslavije in še nekaj časa pozneje, je značilno, da uvaja ožje študijske skupine kakor stari sistem. Značilna je nadalje uvedba treh izpitov, A, B in C izpita, pri čemer se more C izpit polagati po štirih, B izpit po šestih in A izpit po osmih semestrih, vendar pa položeni C ali B izpit ni pogoj za vpis v višji semester. Vsi trije izpiti skupaj sestavljajo diplomski izpit, ki se z njim zaključuje študij na vseh študijskih skupinah na fakulteti; pedagoških in nepedagoških; starega »usposobljenostnega izpita za pouk na srednjih šolah« ni več, pač pa polagajo diplomiranci, ki so nameščeni na srednjih šolah, po nekaj letih profesorski izpit, podobni strokovni izpiti pa obstoje tudi za maloštevilne nameščence na drugih ustanovah. Kar se tiče študija zgodovine, se zdaj razlikuje med občjo in narodno (= jugoslovansko) zgodovino, pri obeh glavnih študijskih grupah za zgodovinarje predstavlja eden od teh predmetov A in drugi B predmet, medtem ko more biti C predmet geografija ali kaka druga stroka; občja in posebna narodna zgodovina pa se pojavlja kot B ali C predmet tudi pri številnih drugih študijskih skupinah, tako npr. pri geografski, kjer more biti občja zgodovina B in narodna zgodovina C predmet. Spremenil se je pa tudi sistem doktorata, ki ga je zdaj mogoče polagati šele po absolutoriju in po položenem diplomskem izpitu; pogoj zanj je odobrena doktorska disertacija in rigoroz, ki se polaga iz ožje snovi kakor po prejšnjem sistemu, promocija je pa mogoča šele potem, ko kandidat predloži 100 tiskanih izvodov svoje disertacije. Ves ta sistem, uveden po vzoru beograjske fakultete, ki je tu pod vplivom francoskega sistema, pomeni v celoti napredek v primerjavi s prejšnjim stanjem; dvignil se je tudi nivo doktorata, čeprav so bile seveda prejšnje disertacije zelo različne kvalitete in so mogli tudi najbolj pomembni znanstveniki polagati doktorat le po sistemu, ki je tedaj obstajal; objava disertacije je olajšala kontrolo njene kvalitete, navedba na začetku objave o članih komisije, ki je odobrila disertacijo, pa paralizirala ev. njihovo popustljivost pri ocenjevanju disertacije; na drugi strani je pa seveda res, da nihče ni zagotavljal doktorandom kritje stroškov za tisk disertacije in da je bilo prepuščeno njim samim, da si poiščejo založnika, zagotove objavo v kateri od tedaj maloštevilnih revij, ali pa izdajo disertacijo ali vsaj njen bistveni del v samozaložbi. Kljub temu so bili položeni že v prvih letih novega sistema trije doktorati s tiskanimi disertacijami kandidatov, ki so začeli študirati že prej pri prof. Hauptmannu (Vatovec 1927, Blaznik 1923, Zwitter 1929). Pozneje ni bilo na zgodovinskem oddelku do 1939 nobenega doktorata, čeprav so tudi tedaj študirali nekateri študentje, ki so se pozneje odlikovali s svojo aktivnostjo.

Za leta pred drugo svetovno vojno je omeniti, da je bilo zdaj prvič zasedeno mesto za občjo zgodovino novega veka, s katerim so bila povezana tudi predavanja, seminarji in izpiti iz novejšje slovenske zgodovine (Fr. Zwitter, r. 1905, privatni docent 1937, univerzitetni docent 1938). Tako so bili odslej na zgodovini štirje univerzitetni učitelji, med katerimi je eden povezoval stolico za antično zgodovino s stolico za klasično arheologijo; slovenska zgodovina je bila zastopana, vendar pa ne s posebnim učiteljem, ampak s tem, da je profesor, za občjo zgodovino srednjega veka obravnaval tudi starejšo slovensko zgodovino,

docent za občo zgodovino novega veka pa tudi novejšo slovensko zgodovino. Asistenta seminar tudi v tem času ni imel; malo pred vojno mu je bil od fakultete dodeljen kot bibliotekar dr. Fr. Petre, ki je opravljal to funkcijo s presledki do časa, ko je po vojni odšel na univerzo v Skopje, seminar pa dobil rednega asistenta. Omeniti je nadalje, da je prišlo predvsem po zaslugi akcije študentov do graditve stavbe za Narodno in univerzitetno knjižnico, pri čemer so približno tretjino prostorov te stavbe zasedli nekateri oddelki filozofske fakultete; tako se je tudi Historični seminar preselil iz prostorov v glavni univerzitetni stavbi, ki jih je imel v prvih dveh desetletjih svojega obstoja, v nove, nekoliko večje prostore v desnem delu pritličja nove stavbe, ki jih je potem zasedal v naslednjih dveh desetletjih; vsa stavba je bila dograjena že pred napadom na Jugoslavijo, le preselitev sama se je izvedla šele v maju 1941. V letih nekako od 1935 študira generacija zelo aktivnih študentov; promovirala sta v tem času dva doktorja na podlagi tiskanih disertacij (Škerl 1939; Krošl 1941, disertacija sprejeta in je kandidat promoviral že v času okupacije). Kar se tiče razdobja stare Jugoslavije v celoti, je omeniti, da doslej ni izdelana statistika tedanjih vpisov študentov na zgodovini; taka statistika bi morala seveda upoštevati razvoj študijskih sistemov in razlikovati med zgodovino kot glavnim in stranskim predmetom; v celoti bo pač držala Grafenauerjeva trditev, da je tedaj zgodovino študiralo letno 25—30 študentov v vseh letnikih. Študentje vseh letnikov poslušajo ista predavanja; od 1929 se pojavlja v seznamih predavanj proseminar in določba, da se morejo v nekatere seminarje vpisati le študentje od III. semestra dalje, ki so že dokončali proseminar; posamezni profesorji zahtevajo od študentov izdelavo seminarskih nalog. V drugem desetletju obstoja Historičnega seminarja večina študentov ne izhaja več iz klasičnih gimnazij in ne zna grščine, vendar je pa mogoče tedaj pri študentih sponirati znanje francoščine, nemščine in latinščine. V publikaciji ob 50-letnici univerze se navaja statistika diplomirancev za vsako od koledarskih let od 1919 do 1968 po strokah, med njimi tudi za zgodovino (pač kot A predmet).⁸ Na podlagi teh podatkov je diplomiralo v letih 1920 do 1944 iz zgodovine skupaj 87 študentov ali približno trije študenti in pol na leto; iz teh podatkov in iz zgoraj navedene cenitve o številu vpisanih študentov bi mogli domnevati, da tudi tedaj približno polovica vpisanih študentov ni diplomirala.⁹ Za diplomirance je bila tedaj skoraj edina perspektiva namestitvev na srednji šoli, ker mest zanje v muzejih, arhivih, študijskih bibliotekah skoraj ni bilo, historični instituti pa niso eksistirali. A tudi za namestitvev na srednjih šolah je bilo treba pogosto čakati tudi po več let.

Druga svetovna vojna je zelo prizadela Historični seminar. Prof. Radojčić je že prej kandidiral na stolico na beograjski univerzi, vendar pa imenovanje do napada na Jugoslavijo še ni bilo izvršeno; nato pa je 7. aprila 1941 odšel v Beograd in se ni več vrnil. Prof. B. Saria, ki je bil po rodu iz Ptujja in pripadnik nemške manjšine, a so mu bila v Beogradu in Ljubljani zaradi njegovega znanstvenega in strokovnega dela izrečena vsa priznanja, se je izselil na podlagi poziva pripadnikom nemške manjšine v italijanski Ljubljanski pokrajini, da se izselijo, in postal 1942 profesor na graški univerzi; vendar pa že prej v zimskem semestru 1941/42 ni več predaval in sicer zato, ker mu je tedanji dekan Fr. Sturm, pozneje žrtev okupatorskega režima, sporočil, da zaradi nacističnega režima na Štajerskem njegova predavanja ne bi bila oportuna (B. Saria je sodeloval v štajerskem nacističnem listu). Docent Fr. Zwitter je po prvi aretaciji in izpustitvi v maju 1941 še predaval, 24. II. 1942 je bil pa drugič aretiran in pozneje odpeljan v internacijo. Tako je od dotodanjih učiteljev ostal samo M. Kos, ki postane tudi predstojnik v letih 1941—50. Na zahtevo italijanske okupatorske oblasti postane italijanski zgodovinar E. Duprè-Thesider profesor za zgodovino Italije, predmet, ki v programu zamenja zgodovino jugoslovanskih narodov (z

⁸ Petdeset let slovenske univerze . . . , str. 644—47.

⁹ Zal se danes tudi na univerzi in tudi v že omenjeni njeni publikaciji uporabljata izraza »diplomant« za študenta, ki je diplomiral, in »doktorand« za tistega, ki je dosegel doktorat. To pomeni nepoznavanje dejstva, da je latinski -andus tisti, ki je na tem, da nekaj doseže ali da se z njim nekaj zgodi. Diplomant je torej kvečjemu kandidat za diplomu, po doseženi diplomi je pa diplomiranec, doktorand pa tisti, ki še ni dosegel doktorata, medtem ko je pozneje doktor.

izjemo Slovencev), in predava do kapitulacije Italije 1. 1943. Umetnostni zgodovinar V. Mole, ki je bil od 1926 profesor v Krakovu, se je po nacističnem napadu na Poljsko vrnil v Ljubljano in tu predaval tri semestre antično zgodovino. Po kapitulaciji Italije je pa bila ljubljanska univerza sploh zaprta, predavanj ni bilo, vršili so se samo še izpiti. V partizanih je bilo poleg nekaterih študentov tudi precej diplomiranih zgodovinarjev naše fakultete, med njimi trije doktorji, in pri Znanstvenem inštitutu pri IOOF oz. Predsedstvu SNOS je bilo sodelovanje zgodovinarjev bistvenega pomena. V koncentracijskih taboriščih sta umrla dva doktorja zgodovine. Na drugi strani je pa za to težko dobo značilno tudi poglobljanje v specialna znanstvena vprašanja; predložene, odobrene ter objavljene so bile kar tri doktorske disertacije (Jug 1944, Grafenauer 1944, Miklavčič 1945).

Ko je bila po zlomu okupatorskega režima univerza spet odprta, je bil v prvem času M. Kos edini učitelj na zgodovinskem oddelku; V. Mole se je vrnil v Krakov, Fr. Zwitter je pa bil do začetka 1948 odsoten iz Ljubljane. Že leta 1946 je pa prevzel stolico za zgodovino jugoslovanskih narodov (z izjemo Slovencev) do prve svetovne vojne kot redni profesor G. Čremošnik (1890—1958), ki je bil prej kustos Zemaljskega muzeja v Sarajevu in izredni profesor v Skopju in Beogradu ter po svoji znanstveni usmerjenosti pretežno medievist. V istem letu 1946 je postal J. Klemenc (1898—1967), ki je bil prej kustos Narodnega muzeja v Zagrebu, izredni, leta 1951 pa redni profesor za antično zgodovino; tudi on je združeval to stolico s stolico za klasično arheologijo, po svojem pretežnem interesu je bil pa arheolog. Na novo je bila ustanovljena stolica za zgodovino Slovencev (do prve svetovne vojne), ki jo je prevzel B. Grafenauer (r. 1916) in sicer 1946 kot docent, 1951 kot izredni in 1955 kot redni profesor. Leta 1947 je postal M. Mikuž (r. 1909) izredni profesor za zgodovino narodnoosvobodilne borbe; ta venia legendi se je pa pozneje razširila na občo zgodovino in zgodovino narodov Jugoslavije po prvi svetovni vojni in za to področje je postal 1955 redni profesor. Ko se je v začetku 1948 vrnil v Ljubljano Fr. Zwitter kot profesor za občo zgodovino novega veka (1945 izredni, 1948 redni profesor), je bilo glede personalnega sestava učiteljev na zgodovini ustvarjeno stanje, ki se odslej v desetih letih do 1958 ni več spremenilo. Ko se na ljubljanski univerzi od 1948 začno uvajati kot univerzitetni učitelji poleg profesorjev in docentov še predavatelji, ki nimajo istih znanstvenih kvalifikacij (doktorat in habilitacija), in je to stanje trajalo do splošnega zakona o univerzah leta 1954, ki je predavatelje odpravil, obstoječim pa podaljšal njihovo funkcijo do največ leta 1958, se na zgodovini ni bilo potrebno zateči k temu izhodu. Kakor v tej dobi za ustanovitev novih mest učiteljev ne predstavlja več ovire stroga sistemizacija mest predvojne dobe, tako je prišla zgodovina po dolgem presledku šele v tem času do redno nastavljenih asistentov (V. Melik 1947-52, M. Britovšek in I. Voje od 1951). Predstojnik zgodovinskega oddelka je bil zaradi obveznosti prof. M. Kosa drugod v letih 1950-58 prof. G. Čremošnik.

Kar se tiče študijskega sistema, je bil po vojni kmalu odpravljen C predmet in C izpit. Druga značilnost, ki je ostala v veljavi do danes, je v tem, da nastopa zgodovina odslej le še kot enota; razdelitev med občo in narodno zgodovino je le še interna, po nobeni študijski skupini ni mogoče več študirati samo narodno ali samo občo zgodovino, kakor je bilo to v predvojnem sistemu; sistema, po katerem bi se na univerzi študiralo le eno razdobje ali le en del zgodovine, kakor ga poznajo nekatere tuje države, pa na naši univerzi ni bilo nikdar. Sicer pa velja v prvih letih še dvopredmetni študij in je bilo npr. po uredbi 1947 mogoče kombinirati zgodovino kot A predmet z različnimi drugimi predmeti kot B predmeti, zgodovina more biti pa tudi B predmet, kombiniran z drugo stroko kot A predmetom. Po nekaj letih pa prevlada sistem enopredmetnega študija zgodovine, ki je značilen za petdeseta leta. Po tem sistemu, ki se je v podrobnostih tudi še nekaj spreminjal in ga je tu mogoče označiti le v glavnih potezah, obstoje splošna predavanja iz zgodovine, izpiti iz nje so deloma diplomski in deloma delni, obstoje pa tudi delni izpiti in navadno tem ustrežajoča posebna predavanja iz nekaterih posebnih strok (arheologije, zgodovine umetnosti, zgodovine filozofije); za študente prvega letnika se uvede nov predmet uvod v študij zgodovine in izpit iz tega predmeta, kjer se kontrolira tudi srednje-

šolsko znanje kandidata, je nekaj preizkusni izpit, ki naj preveri njegovo sposobnost za študij zgodovine; ker pri mnogih študentih ni mogoče več predpostavljati znanje tistih jezikov, ki so jih znali predvojni študentje, se uvedejo kratki kurzi iz latinščine in nemščine z ustreznimi izpiti. Kar se tiče doktorata, je mogoče v glavnem razlikovati dve tendenci; na eni strani se hoče dvigniti nivo doktorske disertacije z uvedbo njene javne obrambe in s tem, da se zahteva, da ima kandidat ob prijavi teme disertacije že nekaj znanstvenih objav; na drugi strani se sicer vztraja na načelu, da naj bodo disertacije tiskane, in se obvezuje fakulteto, da krije stroške, če kandidat ne najde druge rešitve, na drugi strani se pa že po nekaj letih ne vztraja na tem, da mora biti disertacija tiskana pred promocijo, pri čemer igrajo vlogo tedanje težave s tiskarnami, vendar je pa to privedlo do tega, da so bile mnoge disertacije tiskane zelo pozno ali pa sploh ne, kar je otežkočalo spoznavanje javnosti z njihovimi rezultati in kvaliteto.

Število študentov je začelo po vojni hitro naraščati; po dekanovem poročilu za leto 1959/60 je doseglo v letu 1953/54 število rednih in izrednih študentov vseh letnikov, ki so vpisali zgodovino kot A predmet, 109 študentov; nato je pa začelo to število padati in v l. 1960/61 je vpisanih v vseh letnikih le še 43 študentov. Mnogo študentov je seveda zastalo pri preiskusnem izpitu in kasneje, tako da je bila okrog l. 1960 v višjih letnikih le še nekaj študentov. Narastlo je tudi število diplomiranih študentov, ki ga je treba seveda primerjati s številom vpisanih študentov nekaj let prej; v celoti je v 15 letih od 1946 do 1960 diplomiralo iz zgodovine kot A predmeta 130 študentov, torej povprečno več kakor 8 študentov na leto. Doktorske promocije pa na zgodovinskem oddelku po promociji M. Mikuža v l. 1946, izvršeni še na podlagi predložene tiskane disertacije, do 1959 ni bilo nobene, čeprav je tudi v teh letih, zlasti v prvi polovici teh let, študiralo nekaj zelo dobrih študentov, kakor se je pokazalo kasneje.

V dobi okrog leta 1960 je pa prišlo nato do večjih sprememb. Bolj zunanega pomena je dejstvo, da je bila po dolgoletni borbi, pripravah in zidanju leta 1961 dograjena nova stavba Filozofske fakultete in da se je v desni trakt prvega nadstropja te stavbe vselil oddelek za zgodovino, ki je dobil s tem tretje prostore v svojem življenju. Bolj važno pa je, da je prišlo po šolski reformi leta 1958, ki je uvedla enotno osemletno osnovno šolo in skrcila gimnazijo na štiri višje razrede, nekaj časa pozneje tudi do reforme univerzitetnega študija. Osnovna misel te reforme je bila uvedba tako imenovanega stopenjskega študija; študent naj pridobi v prvih dveh letih in nato zopet v naslednjih dveh letih zaokroženo izobrazbo, ki se naj zaključí s posebno diplomo višjega in nato posebno diplomu visokega študija. Ker je bilo za izvedbo te reforme potrebnih več učiteljev, so se 1960 znova uvedli nekaj let prej odpravljeni predavatelji, ki so se jim pridružili še višji predavatelji, torej učitelji, ki so se razlikovali od profesorjev in docentov po tem, da niso imeli znanstvene kvalifikacije, vendar so pa bili začasno predavatelji izenačeni z docenti in višji predavatelji z izrednimi profesorji. Reforma je bila diktirana, univerza in fakultete so imele le možnost izvedbe v podrobnostih, izvedla se je skoraj na vseh fakultetah, tudi na tistih, kjer praktični poklici, za katere bi zadostovala diploma višjih študij, sploh niso eksistirali, medtem ko nekatere druge univerze v Jugoslaviji stopenjskega študija sploh niso uvedle. Jasno je bilo, da preti nevarnost, da bi študij na univerzi izgubil univerzitetni značaj. Vendar je pa bilo potrebno predvidevati, da bo kot rezultat šolskih reform nivo maturantov padel toliko, da se ne bodo več mogli orientirati pri predavanjih, namenjenih za študente vseh letnikov. Poleg tega filozofska fakulteta ni mogla prepustiti višjim pedagoškim šolam oz. poznejšim pedagoškim akademijam izključne pravice do izobrazbe predmetnih učiteljev za višje razrede osemletk, ker bi to odvzelo celotni mladini do petnajstega leta kontakt z učitelji, ki so se izobraževali na univerzi, študentom filozofske fakultete pa perspektivo za eno od glavnih možnosti zaposlitve. Zaradi tega se je filozofska fakulteta lotila uvedbe stopenjskega študija, ki je bil obenem zopet dvo-predmeten zlasti z ozirom na možnosti zaposlitve na osemletkah in tudi na srednjih šolah. Na zgodovini se študij zgodovine kombinira zlasti s študijem geografije, sociologije in umetnostne-zgodovine in sicer tako, da more biti zgodovina

A predmet ali pa tudi B predmet; pri tem so zahteve pri obeh predmetih v prvih štirih semestrih iste, po diplomu I. stopnje se pa študira skoraj le še A predmet. Študij zgodovine se od 1960 organizira tako, da se uvedejo posebna predavanja za študente prvih štirih semetrov, ki imajo namen podati celoten pregled zgodovine brez podrobnejšega navajanja literature in brez zadrževanja na virih in problemih, tako imenovana inverzija univerzitetnega študija; metodični vidik zastopajo v prvem letu predavanja iz uvoda v študij zgodovine, v drugem letu pa proseminar; študent je dolžan položiti v prvem letu izpit iz uvoda v študij zgodovine, ki je res samo še uvod brez preizkušanja srednješolskega znanja, poleg tega pa od 1961 še 12 kolokvijev iz predavanj pregleda zgodovine, ki so se v tem letu predavala, v drugem letu pa izpit iz zgodovine I. stopnje, kjer se ustni izpit deli v izpit iz narodne in obče zgodovine, klavura pa piše pri izpitu, ki ga študent polaga prej. Predavanja za študente višjih semestrov obravnavajo specialna vprašanja s poglobljanjem v literaturo, vire in probleme, velik del časa zavzemajo seminarji, od študentov zgodovine pod A se zahteva diplomsko delo in še ena seminarska naloga, od študentov pod B samo ena seminarska naloga, izpiti iz zgodovine se pa polagajo po kronoloških enotah tako, da se najprej polagajo trije delni izpiti iz starejših obdobij (antika, srednji vek, XVI.—XVIII. stoletje), nato pa diplomski izpit iz dobe od konca XVIII. stoletja dalje s klavzuro. Ta študijski sistem je v bistvu v veljavi še danes. Ko se je prosvetna politika spet spremenila, ko je bila funkcija predavateljev omejena na pomožne predmete, stopenjski študij se je pa odpravil na mnogih fakultetah univerze, je filozofska fakulteta vztrajala na inverziji študija, ker je s tem olajšal študij večini študentov in omogočena kontrola njihove sposobnosti za študij, vztrajala pa tudi na svoji pravici podeljevanja diplom višjega študija. Za zgodovinarje so bila ob reformi l. 1960 odpravljena obvezna predavanja z izpiti iz latinščine in nemščine in to je seveda paraliziralo delo v seminarjih in samostojno delo študentov v višjih semestrih sploh; zato je fakulteta na predlog zgodovinarjev uvedla štirisemestrne kurze latinščine in nemščine po 6 ur na teden za nefilologe; zgodovinarjem je od 1967 mogoče vpisati se v enopredmetno zgodovinsko skupino, kjer kurza latinščine in nemščine z ustreznimi izpiti nadomeščata študij B predmeta, a študentov na tej skupini je zelo malo; kurza in izpiti iz latinščine in nemščine se pa kot fakultativen študij priporočajo tudi zgodovinarjem dvopredmetnih skupin in študentom, ki jih dovrše, fakulteta na prošnjo podaljša študentski staž za dva semestra; ves problem bi bilo mogoče v resnici rešiti le, če bi postali ti kurzi in izpiti obvezni za zgodovinarje, ki žele nadaljevati študij preko diplome I. stopnje, a to bi bilo mogoče v današnjih razmerah izvesti le, če bi se študij legalno podaljšal na pet let. Omeniti bi bilo še, da se je kot posebno težka izkazala zahteva, da mora študent do vpisa v peti semester položiti diplomski izpit I. stopnje iz dveh predmetov; zato je od 1966 dovolj, da položi do V. semestra izpit iz enega predmeta, iz drugega pa šele do vpisa v VI. semester. Ni se pa obnesla določba iz 1960, po kateri more diplomatska ali seminarska naloga iz enega od treh že omenjenih starejših razdobj nadomestiti izpit iz tega razdobja; zato je za študente, ki so se vpisali 1969 in pozneje na zgodovino kot A predmet, obvezna zdaj v višjih semestrih le še diplomatska naloga, zato pa izpit iz vseh razdobj, za študente pod B pa poleg seminarske naloge še kolokvij iz virov in literature. Kar se tiče kombinacij z drugimi predmeti, je omeniti, da je prešla sociologija kot glavni predmet l. 1965 na visoko šolo oz. zdaj fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo; na filozofski fakulteti jo je mogoče študirati le kot B predmet in le v tej obliki jo je mogoče kombinirati tudi s študijem zgodovine. Filozofska fakulteta daje s svojim višjim študijem in diplomom višjega študija iste pravice kakor študij na višjih pedagoških solah oz. pedagoških akademijah, vendar se pa programa študija razlikujeta; zato se diplomirancem pedagoških akademij, ki žele nadaljevati študij zgodovine na filozofski fakulteti, sicer priznavajo semestri, polagati pa morajo izpit iz uvoda v študij zgodovine in diferencialni izpit k diplomu I. stopnje. Končno je omeniti še, da se od 1960 uvaja na univerzi študij III. stopnje, imenovan zdaj podiplomski študij, ki podeljuje stopnjo magistra na podlagi magistrskega dela in ustreznih izpitov. Na zgodovinskem oddelku je uveden podiplomski študij (če abstrahi-

ramo od antike) v dveh smereh: za dobo od začetka srednjega veka do druge polovice XVIII. stoletja in za kasnejšo dobo. Doslej je pa dokončal ta študij le en kandidat (J. Koropec, 1965-67) in šele od 1970 študira nekaj novih kandidatov. Magisterij daje pravico do prijave teme doktorske disertacije; vendar pa magisterij ni edina pot do doktorata, ker je mogoče, da prijavi temo tudi kandidat, ki ima poleg diplome še znanstvene objave, in ta pot je za zgodovinskem oddelku zaradi seminarskega obrata in stikov profesorjev z bivšimi študenti bolj pogosta.

Bolj važne kakor vsi študijski sistemi so pa seveda osebnosti univerzitetnih učiteljev. Dne 12. XI. 1958 je umrl prof. G. Cremošnik. Za njim je prevzel predstojništvo oddelka ponovno prof. M. Kos za čas od 1958-65, predavanja in izpite iz zgodovine jugoslovanskih narodov (z izjemo Slovencev) sta pa začasno prevzela prof. B. Grafenauer za starejšo dobo in prof. Fr. Zwitter za XIX. stoletje. Na drugi strani sta prišli na oddelk v letu 1959 poleg že omenjenih dveh še dva nova asistenta (F. Gestrin in V. Melik), v letih 1959 in 1960 so bili pa promovirani trije novi doktorji. Ko se je leta 1960 uvajala reforma študija in so ponekod predavatelji brez znanstvene kvalifikacije prevzeli predavanja na prvi stopnji, so na oddelku za zgodovino vsi profesorji razen prof. M. Kosa, ki je bil tedaj že v 68. letu starosti, izrazili pripravljenost in voljo, da predavajo tudi na prvi stopnji. Poleg njih je F. Gestrin (r. 1916), ki je pa postal že 1960 docent (1962 izredni profesor, 1971 redni profesor), prevzel predavanja iz obče zgodovine srednjega veka za slušatelje nižjih semestrov. Nasledstvo po prof. G. Cremošniku je bilo delno urejeno tako, da je V. Melik (r. 1921) postal l. 1960 docent za zgodovino jugoslovanskih narodov (z izjemo Slovencev) v XIX. stoletju in do prve svetovne vojne (1969 izredni profesor). Predavanja iz starejše zgodovine jugoslovanskih narodov z izjemo Slovencev za slušatelje nižjih semestrov je pa prevzel I. Voje (r. 1926) in sicer najprej kot asistent in potem od 1961 kot predavatelj; l. 1967 je postal docent in prevzel predavanja iz iste stroke tudi za višje semestre. Nekaj časa je predaval kot asistent na prvi stopnji tudi M. Britovšek, ki je pa prešel nato l. 1962 na oddelk za sociologijo kot docent za zgodovino XIX. in XX. stoletja s posebnim ozirom na zgodovino delavskega gibanja. Ker je ostal tako oddelk brez asistentov, je bil l. 1961 imenovan za novega asistenta M. Stiplovšek. Do naslednjih sprememb je prišlo l. 1965, ko se je prof. M. Kos odločil, da odide v pokoj; predstojništvo za njim je prevzel Fr. Zwitter (za dobo od 1965 do 1972), F. Gestrin je prevzel predavanja iz obče zgodovine srednjega veka za slušatelje višjih semestrov, pomožne zgodovinske vede je pa prof. M. Kos predaval honorarno še dve leti, l. 1967 je pa prevzel ta predavanja kot honorarni višji predavatelj B. Otorepec. Dne 28. IX. 1967 je umrl prof. J. Klemenc in s tem je postalo odprto vprašanje stolice za antično zgodovino, povezano s stolico za klasično arheologijo; rešilo se je tako, da je postal J. Kastelic najprej pogodbeni višji predavatelj, potem pa 1969 izredni profesor za obe stroki. Medtem so bili ustvarjeni pogoji, da ne bi bila vsa slovenska zgodovina od naselitve do prve svetovne vojne zasedena le po prof. Grafenauerju, ki poleg tega predava vso povojno dobo še uvod v študij zgodovine; l. 1969 je postal J. Pleterski (r. 1923) docent, 1971 izredni profesor; pri tem je B. Grafenauer obdržal stolico za slovensko zgodovino od naselitve do druge polovice XVIII. stoletja, pri V. Meliku in J. Pleterskem se pa glasi venia legendi na zgodovino Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov od XVIII. stoletja do prve svetovne vojne, v praksi pa predava V. Melik starejši, J. Pleterski pa novejši del vse te zgodovine. Končno bi bilo omeniti še, da predvideva nova sistemizacija mest za že obsežno področje obče zgodovine in zgodovine jugoslovanskih narodov po l. 1918 dve stolici; na tej podlagi je bil 1972 izvoljen nov docent M. Stiplovšek (r. 1935). Ze prej je bil 1971 P. Vodopivec izvoljen za asistenta. V celoti so zasedene po stanju sredi leta 1972 na oddelku za zgodovino stolice za antično zgodovino (skupaj s klasično arheologijo), za občo zgodovino srednjega veka, za občo zgodovino novega veka, za zgodovino Slovencev do druge polovice XVIII. stoletja, za zgodovino drugih jugoslovanskih narodov v istem razdobju, dve stolici za zgodovino Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov od XVIII. stoletja do prve svetovne vojne in dve stolici za občo zgodovino in zgodovino jugoslovanskih narodov po letu 1918; za-

sedajo jih štirje redni profesorji, dva izredna profesorja in dva docenta, poleg tega pa en izredni profesor združuje stolico za klasično arheologijo s stolico za antično zgodovino. Poleg že omenjenega višjega predavatelja za zgodovinske pomožne vede je omeniti še, da redni profesor pravne fakultete V. Korošec honorarno predava že skoraj vso povojno dobo zgodovino starega Vzhoda, inšpektor B. Stupan pa metodiko pouka zgodovine. V primerjavi s sistemizacijo mest na oddelku obstoji v realnem stanju trenutna razlika le v tem, da je mesto za antično zgodovino združeno z mestom za klasično arheologijo; vendar pa ločitve teh dveh mest doslej v zgodovini oddelka ni bilo mogoče izvesti. Pozornost vzbujata tudi dejstva, da je imel oddelek skoraj vedno le malo asistentov, in da ima trenutno enega samega asistenta; to je pa v zvezi z določbo, ki zahteva od asistentov po določenem številu let doktorat, kar narekuje veliko previdnost pri predlogih za njihovo izvolitev.

Leto 1961 pomeni prelom glede števila vpisanih študentov in odtlej vpisuje zgodovino v vseh letnikih kot A in B predmet okrog 200 študentov; v začetku daleč prevladujejo študentje, ki vpisujejo zgodovino kot B predmet, v zadnjih letih vpisuje pa več kakor polovica vseh teh študentov zgodovino kot A predmet. Ta porast je seveda posledica vpisa v prvi letnik, kjer je skoraj vsako leto vpisanih več kakor 100 študentov in več kakor polovica vseh na zgodovini vpisanih študentov. Med njimi so seveda tudi neresni študentje; v prvih letih se je dogajalo, da polovica študentov prvega letnika ni prišla k nobenemu predpisanemu izpitu ali kolokviju, v zadnjih letih je pa takih študentov le približno ena četrtnina. A tudi brez ozira na to je osip v prvem letniku zelo velik; število študentov, ki vpisujejo zgodovino kot A ali B predmet v drugem letniku, se giblje v zadnjih desetih letih med 30 in 60, in tudi med temi študenti nekateri ne dosežejo diplome višjih študij. Med študenti, ki to dosežejo, gredo nekateri počevati kot predmetni učitelji, nekateri nadaljujejo s študijem drugega predmeta kot glavne stroke, med študenti, ki dalje študirajo zgodovino kot glavni predmet, so pa seveda študijski rezultati mnogo boljši. V letih od 1961 do konca študijskega leta 1970 je diplomiralo iz zgodovine kot A predmeta 85 kandidatov ali približno osem vsako leto. Doktoratov je bilo v 13 študijskih letih od 1958/9 do vključno 1970/71 na oddelku 16 (1959: V. Melik; 1960: M. Britovšek, F. Gestrin; 1962: J. Šorn; 1963: J. Pleterski; 1964: D. Biber, I. Voje; 1965: P. Luković, V. Mujbegovičeva, M. Pahor; 1966: M. Stiplovšek, M. Verbičeva; 1968: A. Zorn; 1969: J. Šašel; 1970: J. Koropec; 1971: M. Kacin-Wohinz. Od teh doktorjev le V. Mujbegovičeva ni študirala v Ljubljani; zato pa je v Beogradu doktoriral ljubljanski študent T. Ferenc). Od doktorskih disertacij so nekatere objavljene v predelani in razširjeni obliki v obsežnih knjigah, približno polovica je pa še neobjavljenih.

V tem pregledu je mogla biti podana le bolj zunanja stran razvoja oddelka, ni pa mogla biti označena vsebinska stran znanstvenega dela, študija in pedagoškega dela njegovih učiteljev, študentov in bivših študentov. Historični seminar v svojih prvih letih ni spadal med ustanove na fakulteti in univerzi, ki so bile najbolj znane, vendar je pa bil znan po svojem resnem delu, v njegovem razvoju ni nenadnih padcev kakor ponekod drugod in to mu je pridobilo vedno večjo veljavo. Poseben pečat mu je dalo prevladovanje medievistike pri znanstvenem delu, predavanjih in seminarjih v dobi stare Jugoslavije, šele pozneje se je bolj uveljavila tudi novejša in najnovejša zgodovina. Odnosi med profesorji in študenti so bili v splošnem dobri; poskusi od zunaj sredi petdesetih let, da bi organizirali kampanjo študentov proti profesorjem, so se ponesrečili. Posebej je omeniti, da se je z oddelkom razvijala tudi njegova strokovna knjižnica, ki je imela v letu 1971 že skoraj 24.000 zvezkov; pri tem imata posebno zaslugo obe njegovi povojni biblioteki, Slavka Kajba-Milić ki je umrla 1968, in Olga Janša. Pomen tega oddelka označuje že dejstvo, da je do konca leta 1971 diplomiralo iz zgodovine kot glavne predmeta preko 300 študentov. Doktoratov je bilo v tem razdobju 28, kar pomeni, da je skoraj vsak deseti diplomiraneec položil doktorat; število diplomirancev, ki so se sicer znanstveno ali drugače javno udeleževali, je seveda še mnogo večje. Čeprav je po vojni letno diplomiralo povprečno več kakor dvakrat tolikšno število študentov kakor pred vojno, doslej še ni prišlo do

tega, da bi kdo ne dobil namestitve zaradi tega, ker bi bila vsa mesta zasedena. Pri tem je treba imeti pred očmi tudi dejstvo, da je bilo pred vojno mogoče prešteti vse diplomirance v jugoslovanski Sloveniji, ki so bili nameščeni izven šol, na prste ene roke, medtem ko je danes zaradi razvoja arhivov, študijskih bibliotek, muzejev in inštitutov število takih namestitev morda desetkrat tolikšno. Za vso današnjo civilizacijo je pač značilno, da je potreba po kadrih z visoko izobrazbo mnogo večja kakor v XIX. stoletju, in to objektivno opravičuje naraščanje števila univerzitetnih učiteljev, študentov in diplomirancev. Univerze morajo ta razvoj upoštevati, pri tem pa skrbeti, da se z naraščanjem kvantitete ne žrtvuje kvaliteta. Pedagoške obveznosti univerzitetnih učiteljev so danes mnogo večje kakor v prejšnji dobi in te obveznosti je mogoče kombinirati z znanstvenim delom le pod pogojem, da obstoje primeroma močni kolektivi, kjer si je mogoče delo razdeliti, ne pa z ustanavljanjem novih malih enot, ki ne zadovoljujejo niti znanstveno niti pedagoško. S tem je pa v zvezi tudi vprašanje študijskega sistema in v tem oziru je zadnja interkatedrska konferenca kateder za zgodovino jugoslovanskih filozofskih fakultet v Herceg-Novem 14.—15. V. 1971 pokazala, da je Ljubljana s svojim sistemom inverzije študija in prvega leta kot preizkusnega leta precej osamljena, da se drugod zatekajo k sistemu sprejemnega izpita, kjer igra slučaj mnogo večjo vlogo. Mislim pa, da je naš sistem upravičen in koristen za veliko večino študentov spričo dejstev, da danes ne moremo več računati s študenti, ki prihajajo iz klasičnih gimnazij ali sploh gimnazij starega tipa, da danes ni diferenciacije pouka v višjih razredih osemletk, da so osnovne in srednje šole občinske in da je uspeh njihovega dela odvisen v bistvu le od stopnje vestnosti njihovih učnih kolektivov.

Miro Stiplovšek

VOJAŠKI ZGODOVINSKI INŠTITUT 1946—1971

Pred petindvajsetimi leti, sredi 1946. leta, je bil pri generalnem štabu JA ustanovljen poseben zgodovinski oddelek, ki je kmalu prerastel v samostojni Vojaški zgodovinski inštitut JLA (VZI) oziroma Vojnohistorijski inštitut JNA. Ta znanstvena ustanova JLA je dobila nalogo, da načrtno preučuje vojaško zgodovino jugoslovanskih narodov, posebej narodnoosvobodilni boj ter vojaško problematiko obče zgodovine, zlasti z vidika ugotavljanja vojaških izkušenj in utrjevanja svobodoljubnih ter revolucionarnih tradicij naših narodov. V tem jubilejnim zapisu bomo opozorili le na poglobitve dosežke petindvajsetletnega delovanja VZI, prav tako pa se tudi pri publikacijah omejujemo le na temeljne podatke o njih, tista dela, ki so pomembna za slovensko zgodovino, pa bo treba še posebej natančno in kritično predstaviti.

O načrtnosti delovanja te ustanove pričajo zlasti oblike dela v posameznih obdobjih. Prva leta po ustanovitvi so sodelavci VZI posvetili največ pozornosti zbiranju in urejanju gradiva. Rezultat teh prizadevanj je bogat vojaško zgodovinski arhiv z biblioteko. Arhiv hrani nad tri milijone originalnih ali mikrofilmarnih dokumentov stare srbske in jugoslovanske vojske, narodnoosvobodilnih enot ter okupatorjevih in različnih kvizlinških formacij. Nenehno si prizadevajo, da bi svoje gradivo čimbolj izpopolnili. Zato načrtno mikrofilmajo pomembno vojaško gradivo v jugoslovanskih ustanovah, posebno dragoceno mikrofilmajo gradivo pa so v zadnjem času pridobili iz tujih arhivov, največ iz nacionalnega arhiva v Washingtonu. Dokumentalisti in bibliotekarji VZI pa so sestavili tudi številne bibliografije domačih in tujih del o vojnah v najnovejših obdobjih, zlasti o drugi svetovni vojni in o NOB, ter več preglednih priročnikov s podatki o narodnoosvobodilnih, okupatorskih ter kontrarevolucionarnih in kvizlinških formacijah. Med objavljenimi deli te vrste pa naj posebej omenimo Bibliografijo izdanja o narodnoosvobodilačkom ratu 1941—1945, izšla 1964. leta, v kateri je skupina sodelavcev zbrala podatke o »partizanski literaturi«, tj. o brošurah, časnikih in časopisih (brez drobnega tiska), ki so jih izdajale narodnoosvobodilne enote in ustanove ter politični forumi na vsem jugoslovanskem ozemlju (skupno so v njej podatki o 9558 enotah, od teh skoraj ena petina slovenskih), ter Hronologijo osvobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, ki je prav tako izšla 1964. leta, in je doslej najobširnejši pregled pomembnih dogodkov v narodnoosvobodilnem boju vseh jugoslovanskih narodov (obdelanih je nad 18000 dogodkov).

Po uspešnem zbiranju arhivskega gradiva je VZI prenesel težišče svojega dela na objavljanje virov, ki je eden temeljnih pogojev za hitro in uspešno raziskovalno delo. Leta 1949 je začel izdajati Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije. Ta edicija je razdeljena na 15 delov ali tomusov, doslej pa so izšle naslednje knjige: v I. delu je gradivo o bojih v Srbiji, posebej za Vojvodino, Sandžak in Srem, skupaj 21 knjig, v II. delu so dokumenti vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije in CK KPJ v 11 knjigah, v III. delu o bojih v Crni gori v 8. knjigah, v IV. delu o bojih v Bosni in Hercegovini v 25. knjigah, v V. delu o bojih na Hrvaškem v 33 knjigah, v VI. delu o bojih v Sloveniji v 17 knjigah, v VII. delu o bojih v Makedoniji v 4 knjigah, v VIII. delu o operacijah na Jadranu v 3 knjigah, v IX. delu o partijsko politič-

nem delu v narodnoosvobodilnih enotah v 9 knjigah, v X. delu o jugoslovanskem vojnem letalstvu v NOB v 2 knjigah, v XI. delu o sklepnih operacijah JA v 1 knjigi, v XIII. delu Dokumenti kraljevine Italije 1941 v 1 knjigi. Mimo teh del pa je kot nekakšen uvod k tej zbirki izšla 1969. leta prva knjiga zbornika dokumentov Aprilski rat 1941, ki vsebuje dokumente o notranji in zunanji politiki kraljevine Jugoslavije, o njenih obrambnih pripravah in o stanju vojske ter o dejavnosti KPJ od anšlusa 1938 dalje. Skupno je torej izšlo 136 knjig, v katerih je objavljenih nad 20000 dokumentov narodnoosvobodilnih enot in ustanov ter okrog 6000 dokumentov okupatorjev in njihovih sodelavcev. Izšle so v nakladi okrog 550 000 izvodov. Ob tem moramo pripomniti, da so si sodelavci VZI nenehno prizadevali, da bi zbirko izboljšali in s tem povečali njeno uporabnost. Pretežno so uspešno izbirali pomembne dokumente partizanskega in okupatorjevega izvora, na težavnost njihove naloge pa je zlasti veliko vplivala nizka stopnja urejenosti arhivskega gradiva, del pa jim je bil tudi nedostopen. Velike težave so imeli tudi zaradi tega, ker za nekatere probleme in zlasti zgodnejša obdobja ni bilo veliko virov, za kasnejša pa je bilo težko iz obilice virov izbrati najpomembnejše. V zadnjih letih je zlasti v nekaterih tujih arhivih mogoče uporabljati dragoceno gradivo o našem NOB, iz katerega bi pomembnejši dokumenti sodili v zbirko. Te vsebinske vrzeli, ki so zlasti rezultat objektivnih okoliščin, pa ne krnijo pomembnosti te edinstvene zbirke dokumentov NOB, zlasti še, ker so uredniki objavljene dokumente opremili z bolj ali manj širokimi opombami, v katerih so dešifrirali partizanska imena, pojasnili nejasnosti in napake, opozorili na vsebinsko povezanost partizanskih in sovražnikovih virov, poizkušali ugotoviti z ustnimi viri tudi vsebino poškodovanih dokumentov, sestavili pa so tudi dobre registre, ki olajšujejo uporabo.

Prav z izdajanjem te zbirke virov je povezan tudi začetek dela posebne skupine sodelavcev VZI v Ljubljani. Tu so lahko v sodelovanju z Muzejem narodne osvoboditve in kasneje z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja uspešno zbirali in skrbeli za komentiranje dokumentov za VI. del Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni borbi narodov Jugoslavije, ki ga je začel 1951. leta v Ljubljani urejati Zdravko Klanjšček, nato pa so delo nadaljevali Vida Markič in Ivan Ferlež (od 1955), Jože Certalič (od 1962) in Jože Novak (od 1965). Delo na rokopisih je skupina končala 1971. leta. Doslej je izšlo v srbskem prevodu 17 knjig, ki časovno segajo do srede decembra 1944, objavljenih pa je bilo nad 3000 partizanskih in okupatorjevih dokumentov. Pred izidom sta še zadnji dve knjigi, tako da bo skupaj obsegal slovenski del 19 knjig. Žal pa je v zaostanku izdajanje tega dela v slovenskem jeziku, saj je doslej izšlo šele 14 knjig. Sodelavci IZDG in VZI so izdajo v slovenskem jeziku ponekje dopolnili z novimi komentarji. Dokumenti o narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem pa so tudi v nekaterih drugih delih (npr. v II. delu pri vrhovnem štabu, v IX. delu o partijski politični dejavnosti in, v XI. delu o sklepnih operacijah JA in v XIII. delu v dokumentih kraljevine Italije).

Vojaški zgodovinski inštitut načrtuje še izid XII. dela z nemškimi dokumenti, XIV. dela z madžarskimi dokumenti in XV. dela s četniškimi dokumenti, v katerih bo tudi gradivo za NOB na Slovenskem. Skupaj pa predvideva, da bi celotna zbirka Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije obsegala nad 180 knjig in je torej doslej izpolnjenega že več kot dve tretjini programa. Te številke pričajo, da je VZI dosegel izjemen uspeh pri izdajanju največje edicije virov za zgodovino jugoslovanskih narodov v najnovejši dobi in s tem olajšal preučevanje NOB posameznih jugoslovanskih narodov neposredno po virih.

Vzporedno z izdajanjem virov in z bibliografskim delom pa VZI zlasti v zadnjih letih posveča vedno večjo pozornost monografski obdelavi pomembnih problemov iz vojaške zgodovine jugoslovanskih narodov ter preučevanju vojn v najnovejši zgodovini. Nadrobni podatki o vseh preglednih orisih in monografijah, ki jih je VZI izdal do konca 1970, so v ciklostiranem delu Bibliografija izdanja Vojnoistorijskog inštituta, saradnika VII i plan rada za period 1971—1975. Omenim naj, da je večina del rezultat teamskega dela večjega števila raziskovalcev VZI, med katerimi je tudi nekaj zunanjih sodelavcev. Časovno naj-

dalj so v vojno preteklost naših narodov posegli v delu Bune i ustanci u Bosni i Hercegovini u XIX. veku (1954). V treh knjigah so sodelavci VZI obdelali vojaške operacije srbske in črnogorske vojske v prvi balkanski vojni (Prvi balkanski rat 1912—1913, Beograd 1959, 1960) ter vzroke in priprave na drugo balkansko vojno (Drugi balkanski rat, Beograd 1968). Iz problematike prve svetovne vojne pa so doslej izšla dela Operacije crnogorske vojske u prvom svetovnom ratu (1954), Jugoslovenski dobrovoljački korpus u Rusiji 1914—1918 (1954) ter Bitka na Drini 1914 (1969). Zdravko Seručar je v delu Vojne akcije u Koroškoj 1918/19 godine (1950) obdelal pomembno problematiko iz naše vojaške zgodovine v poprevratnem obdobju.

Težišče raziskovalnega dela sodelavcev VZI pa je na problematiki NOB in druge svetovne vojne. Še danes je najbolj celovit pregled NOB obsežno delo *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije v dveh knjigah (1957—1958)*. VZI je izdal tudi sintetično delo *Vlada Strugarja, Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945 (1962)*. Sodelavci te ustanove so monografsko obdelali tudi dejavnost nekaterih narodnoosvobodilnih enot in več velikih vojaških operacij, med njimi *1964. leta Beogradsko operacijo (20. oktober 1944)* skupno s sovjetskimi vojaškimi zgodovinarji. Med doslej najpomembnejše rezultate načrtnega dela VZI pa sodi tudi obsežen pregled operacij na vseh bojiščih v drugi svetovni vojni pod naslovom *Drugi svetjski rat, Pregled ratnih operacija v petih knjigah z okrog 3500 stranmi in s številnimi skicami (prva knjiga je izšla 1957, zadnja pa 1970)*. To delo ima posebno mesto v historiografiji druge svetovne vojne predvsem zaradi tega, ker je v njej ob velikih operacijah na svetovnih bojiščih prikazana tudi aktivnost odporniških osvobodilnih gibanj, med katerimi je imel posebno težo in značaj prav narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov. Skupno pa je VZI v 25 letih svojega delovanja izdal okrog 200 knjig, to je monografij, preglednih orisov, priločnikov in dokumentov, njegovi sodelavci pa so svoja dela objavljali v različnih publikacijah, največ v *Vojnoistorijskem glasniku*. Ta časopis je začel izhajati aprila 1950 in doslej je izšlo že 111 zvezkov, v katerih je nad 500 različnih razprav in člankov, ocene domačih in tujih del o NOB in drugi svetovni vojni, različne bibliografije in drugi prispevki.

Vojaški zgodovinski inštitut je 1967. leta sprejel dolgoročni načrt, v katerem si je zastavil zlasti nalogo, da organizira monografsko obdelavo pomembnih problemov iz razvoja NOB in tako ustvari pogoje za pravo sintezo. Njegovi člani in zunanji sodelavci so se lotili nadrobnega raziskovanja nekaj velikih vojaških operacij ter specifičnih problemov in dejavnosti v razvoju NOB, posebej pa bodo obdelali tudi specifičnosti na območju vseh jugoslovanskih republik. Delo na projektu Slovenije v NOB 1941—1945 je steklo in sodelavci VZI so skupno z drugimi slovenskimi zgodovinarji že napisali rokopis do konca 1944. Ob tem naj tudi poudarimo, da sodelavci VZI v Ljubljani aktivno sodelujejo tudi pri Knjižnici NOV in POS. Polkovnik Zdravko Klanjšček vodi uredniški odbor te zbirke in je napisal tudi metodološka napolila za pripravo monografij o narodnoosvobodilnih enotah, polkovnik Ivan Ferlež pa je napisal monografijo *Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942 (Ljubljana 1972)*. Prav tako pa je VZI organiziral tudi sistematično preučevanje starejše vojaške zgodovine jugoslovanskih narodov (kmečki upori, vstaje proti Turkom, prva svetovna vojna), zaradi pomena za našo koncepcijo vseljudskega odpora pa načrtuje tudi preučevanje osvobodilnih vojn po 1945. letu.

Že ta kratek jubilejni pregled kaže, da so rezultati 25. letnega dela VZI bogati. Vojaški zgodovinski inštitut je vztrajno izpolnjeval zastavljene naloge in zlasti tehtno prispeval, da je vojaški aspekt NOB v našem zgodovinoписju bolje obdelan od nekaterih drugih vidikov. Poudariti moramo, da njegovi sodelavci niso raziskovali le vojaško preteklost naših narodov, temveč so marsikje osvetlili tudi širšo, z njo tesno povezano problematiko. Ves čas si je VZI tudi prizadeval, da bi njegovi raziskovalci obdelali tudi posebnosti vojaške zgodovine pri vsakem jugoslovanskem narodu posebej. Tudi z organizacijo znanstvenih posvetovanj in s sodelovanjem na njih ter z aktivnostjo v Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije je VZI prispeval k napredku jugoslovanskega zgodovinoписja, zlasti pa k bolj poglobljenemu preučevanju narodnoosvobodilnega boja.

KONGRESI IN SIMPOZIJI

Tone Zorn

XVI. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV V SKOFJI LOKI

(od 4. do 8. oktobra 1972)

Štiridnevno in do danes glede na udeležbo največje zborovanje slovenskih zgodovinarjev (do 300 udeležencev) je bilo posvečeno predvsem dvema središčnima dogodkoma, ki se ju spominjamo v letu 1973 na Slovenskem: tisočletnici prve omembe Škofje Loke v zgodovini in petstoletnici začetka kmečkih uporov, povezani z revolucionarnostjo v političnem boju na Slovenskem vse do polpretekke dobe. V ta okvir je bila vključena še na preteklih zborovanjih pričeta sistematična revizija slovenske zgodovine, ki je to pot zajela drugo polovico sedemdesetih let preteklega stoletja.

Tisočletnice prve omembe Škofje Loke in orisov škofjeloškega območja so se prvi dan zborovanja dotaknili štirje referenti, medtem ko je moral referat Janka Kreka o loškem ozemlju in njegovih kulturnih delavcih zaradi bolezni odpasti. Udeležence zborovanja je kot prvi vpeljal v problematiko škofjeloškega območja loški rojak Pavle Blaznik z orisom zgodovine tamkajšnjega freisinškega gospostva od začetkov do 19. stoletja. Referat je po ena strani pomenil povzetek avtorjevega življenjskega dela, po drugi strani pa historični oris zgodovinskega razvoja tega prostora nasploh. Neposredno na Škofjo Loko sta se ob poročilu Vinka Demšarja, ki ga bomo omenili pozneje, navezovala še dva referata. Tako je France Planina podal zgodovino muzejstva na loškem ozemlju (o istem vprašanju je avtor pred tem pisal že v Loških razgledih /za leto/ 1971), medtem ko je ravnatelj Loškega muzeja Andrej Pavlovec orisal umetnostno podobo loškega zemlja v današnji slovenski umetnosti. Se posebej živahno razpravo je zbudilo predavanje Ivana Jana »Nekaj posebnosti NOB na Gorenjskem s posebnim ozirom na dražgoško bitko«, v katerem se je predavatelj posebej dotaknil znanih dražgoških dogodkov v zimi 1941/42 in jih ocenil. Pri tem se ni ustavljal ob nadrobem opisu samih dogodkov: (o teh je pisal v knjigi Dražgoška bitka, Ljubljana 1971), ampak je skušal zajeti širšo problematiko tega vprašanja. V diskusiji k referatu se je Tone Ferenc dotaknil povezanosti gorenjske vstaje decembra 1941 s takratnimi smernicami Vrhovnega štaba NOV in POJ ter CK KPJ o ustanavljanju osvobojenih ozemelj na jugoslovanskem prostoru (pred tem je dr. Ferenc pisal o tej problematiki v reviji Borec, 1971, št. 12). Med drugim se je diskutant vprašal, ali je bil izbran za takratno vstajo pravi prostor. Njegov odgovor je bil pritrtilen, saj je imela Gorenjska močno partijsko organizacijo, ki ni doživela večjih sovražnikovih vdorov, prav tako tudi močno organizacijo Osvobodilne fronte. Dalje je bilo opaziti na Gorenjskem podobne pojave kot v Ljubljani v pozni jeseni 1941 in pozimi 1941/42; Gorenjska je imela tudi tako politično kot številčno močno razvito partizanstvo. Omeniti je še vrsto takratnih okupatorjevih neuspehov, na primer prekinitve izseljevanja Slovencev in odlaganje (ter končno odložitev) priključitve Gorenjske k tretjemu rajhu. Ferenc je pritrtilno odgovoril tudi na vprašanje, ali je bil pravilno izbran čas za vstajo. Tu je omenjal, da je imelo izseljevanje Slovencev iz trboveljskega območja močan odmev med prebivalstvom, prav tako tudi izganjanje svojcev borcev ter prvi talci. Kot pozitiven faktor za vstajo se je izkazalo tudi dejstvo, da so imeli Nemci na Gorenjskem sorazmerno majhne vojaške sile. Dalje je treba upoštevati takratni vojaški položaj, to je, zaustavitev Nemcev pred Moskvo ter vstop ZDA v vojno (analogija z letom 1917!), tako da je del prebivalstva

računal na skorajšnji konec vojne. Predvsem ne smemo pozabiti takratnih uspehov Cankarjevega bataljona, še zlasti ne zmage nad Nemci v Rovtah 12. decembra 1941. Ferenc se je dotaknil tudi vprašanja Luksemburžanov, mobiliziranih v nemško policijo, ki so se udeležili dražgoške bitke. Omenil je, da so v zadnjem času našli več dokumentov, ki dokazujejo, da so Luksemburžani odklanjali prisego Hitlerju in tretjemu rajhu.

Kar se tiče ocene same vstaje, je dr. Ferenc podčrtal, da je bila to prava množična vstaja, kakršne ni bilo nikjer na Slovenskem od leta 1941 pa vse do jeseni 1943, ko je prišlo do vstaje v Slovenskem Primorju in Istri. Seveda bi bil uspeh še večji, ko ne bi okupator po porazu v Rovtah pripeljal okrepitev na Gorenjsko. V odgovor na vprašanje števila padlih sovražnikov v dražgoški bitki je Ferenc omenjal opozorila nemških štabnih razgovorov v začetku leta 1942, po katerih naj bi padlo v Dražgošah 50 okupatorjevih vojakov, medtem ko naj bi znašalo to število za obdobje december 1941 — januar 1942 130 do 150 padlih. V celoti je NOB na Gorenjskem preprečevala in preprečila množično izganjanje prebivalstva, priključitev dežele k tretjemu rajhu ter onemogočala in onemogočila ostale okupatorjeve ukrepe na tem prostoru. V odgovoru na diskusijski prispevek je Ivan Jan opozoril na geopolitični značaj Gorenjske za okupatorja, ki ne bi v nobenem primeru dopustil osvobojenega ozemlja na tem prostoru, saj mu je bila Gorenjska vozlišče poti proti jugu in Italiji. Omenil je odprtost vprašanja glede števila padlih sovražnikov v dražgoški bitki.

Petstoletnice kmečkih uporov se je kot prvi na zborovanju dotaknil Bogo Grafenauer z referatom »Kmečki upori na Slovenskem s posebnim ozirom na programe slovenskih puntarjev in njihova realizacija«. Namen referata je bil prikazati, kaj vse je prinesel študij puntov novega leta 1939 dalje in da gre pri kmečki puntariji za kontinuiran razvoj vsaj za dobo sto let. Kmečke trgovine kot ozadja kmečkih uporov se je tako v diskusiji kot z referatom dotaknil Ferdo Gestrin. Njegov prispevek k tej problematiki je prvič v celoti ter z mnogimi novimi podatki pokazal v mnogočem na mehanizem, ki je stal v ozadju kmečkih puntov. Ob tem je jasno pokazal na vlogo trgovine v kmetovem življenju. Opozoril je tudi, da se je kmet sicer obračal na cesarja, ne glede na to pa je fiskalna politika toliko prizadela kmeta, da je imel ta odnos isto noto kot njegov odnos do fevdalca. In čeprav je fevdalec podpiral kmetovo trgovino, kmet ni bil slep za to »podporo«. O kmečkih puntih so razpravljali še Jože Koropec (referat »Statenberg in slovenski kmečki punt«), Vinko Demšar (»Škofja Loka in kmečka puntarija«) in Marija Verbič (»Tolminska v vseslovenskem kmečkem uporu 1575«). Verbičeva je v diskusiji tudi opozorila, da se je velik del kmečke trgovine odvijal okrog taborov. Omenila je dalje, da so zahtevali kamniški meščani razpust taborov. To so po kmečkem uporu zahtevali tudi deželni stanovi. O istem vprašanju je v diskusiji govoril še Samo Pahor, ki se je dotaknil takomenovanih primorskih »britofov«, to je strnjenih naselij okrog cerkva ter jih povezal s funkcijo taborov drugod na Slovenskem. Fran Zwitter je skušal v diskusiji odgovoriti na vprašanje, zakaj je bilo kmečkih puntov v XVII. in XVIII. stoletju manj kot v pretekli dobi. Pri tem je opozoril, da se ustanavljajo v Evropi v tem času profesionalne armade, po drugi strani so tudi mislili na vpoklic širšega prebivalstva pod orožje. Opozoril je na t.i. demontiranje fevdalnega reda od XVIII. stoletja dalje. Prof. Zwitter se je dotaknil tudi vprašanja fevdalnega reda v obdobju Ilirskih provinc in podčrtal, da je francoski režim sicer odpravil javne funkcije fevdalcev, osebno tlako itd., je pa pri tem fevdalni sistem ostal v veljavi. Očitno je, da bi si Francozi pridobili kmečko prebivalstvo le, če bi odpravili fevdalni sistem; tega dejstva so se, ko je bilo prepozno, tudi zavedali. V diskusiji je omeniti opozorilo Jožeta Koropca, da ni do 1515 izgubil življenja med punti niti eden fevdalec in da pomeni spremembo (tudi pri nas) šele upor Jurija Dože na Ogrskem leta 1514. Prof. Grafenauer je ob referatih opozoril na izčiščenje uporabljene terminologije, kar naj bi veljalo zlasti za XVI. stoletje.

Razpravo o elementih revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem je tretji dan zborovanja uvedel referat Vasilija Melika o dogajanju v letu 1848—1886. Nanj so se navezali referati, ki so jih pripravili Janko Pleterski (za

leta 1886—1918), Mirko Stiplovšek (1918—1930), Alenka Nedog (1930—1940) in France Škerl (diskusijski prispevek za čas do kapitulacije Italije 1943). Kar se tiče diskusije s referatom naj opozorimo na prispevek Milice Kacin-Wohinz o revolucionarnosti na Primorskem v času med obema svetovnjima vojnama, ki je po poglobljenosti presegel okvir običajne diskusije. Govorila je o narodnoobrambnem gibanju primorskih Slovencev proti fašizmu. Opozorila je, da je treba upoštevati dve dejstvi revolucionarnega značaja: po eni strani odpor skoro vsega slovenskega in hrvaškega prebivalstva proti fašizmu, po drugi strani vpliv Komunistične stranke Italije. Dalje je povzela stališča KPI do narodnega vprašanja v Julijski Krajini ter omenila delovanje italijanskih komunistov med Hrvatih in Slovenci; govorila je tudi o tamkajšnjih slovenskih narodno revolucionarnih organizacijah in o TIGRu v letih med obema svetovnjima vojnama. France Klopčič se je ob referatu J. Pleterskega dotaknil vprašanja kulturne avtonomije, kot ga je v tistem času pojmovala avstrijska socialna demokracija. Pri tem je navajal argumente; po katerih se je znani brnski program te stranke zavzemal za teritorialno avtonomijo; poudaril je, da je bil to najbolj revolucionaren program v nekdanji habsburški monarhiji. Klopčič se je nato dotaknil še kmečkih puntov in govoril o vprašanih revolucionarnosti in revolucije. Več pripomb k nacionalnemu vprašanju v času nastajanja stare Jugoslavije je podal Jaka Avšič. Problematike leta 1848 kot stične točke med zadnjimi kmečkimi punti in odpravo fevdalnega reda ter po drugi strani pričetka novega ustavnega življenja in narodnostnih bojov se je zatem v diskusiji dotaknil Fran Zwitter. Pri tem je opozoril na glavna vprašanja te problematike na Slovenskem ter podčrtal, da nasprotniki slovenskega narodnostnega gibanja na Slovenskem niso bili dunajski demokrati, ampak birokracija in ljudje, ki so bili tej birokraciji blizu. Kar se tiče opozorila, da napredna gibanja pri zgodovinskih narodih niso imela razumevanja za nezgodovinske narode, je prof. Zwitter nakazal, da so bili pri tem deloma izjema poljski emigranti in mazzinijanci ter drugi borci za osvoboditev Italije. Dotaknil se je tudi skupne označitve navedenih referatov z »elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem«. Pri tem je podčrtal, da je sporno, ali taka označitev pomeni le stranko, njena glasila in osebnosti, ali tudi politične tokove, ideje itd., ki jih te stranke predstavljajo in imajo perspektivni pomen za prihodnost.

Sledil je pedagoški referat Tomaža Webra »Možnosti, oblike in metode obravnavanja (historične materije, op.) v srednji šoli«. Diskusija se je ob referatu ustavljala predvsem ob vprašanih podajanju zgodovinske snovi v šoli (Ivan Jan, Ivan Križnar, Vida Wedam, Fran Zwitter).

Zadnje kompleksno vprašanje na zborovanju je bil oris druge polovice sedemdesetih let preteklega stoletja po posameznih slovenskih pokrajinah. Ob pregledu za celoten slovenski prostor — podal ga je Vasilij Melik — so govorili še Branko Marušič o Goriški, Samo Pahor o Trstu, Viktor Vrtnjak o Štajerski in Avgust Malle o Koroški. Še posebej je bila zanimiva diskusija k referatu koroškega rojaka s stališča dostopnosti ali nedostopnosti arhivskih virov v koroškem deželnem arhivu, saj se je pokazalo, da Slovencem v tej ustanovi zadevna dokumentacija ni vedno dopustna in to celo tista za preteklo stoletje! (Mallejev referat je med tem izšel v celovškem Koroškem koledarju za leto 1973). Fran Zwitter je v diskusiji govoril o dokumentaciji o Matiji Majarju-Ziljskem, ki jo bo izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Vprašal se je, ali je bil politični razkol v 70. letih preteklega stoletja vzrok za neuspehe Slovencev pri takratnih volitvah in drugih akcijah. Prav tako je važno vprašanje, ali je bila problematična sloga slovenskega političnega gibanja v resnici vzrok za neuspehe slovenske politike konec 70. in v začetku 80. let. Po njegovem je iskati vzrok za tako stanje v velikonemškem pritisku režima, in šele ko je ta pritisk po letu 1878 prenehal, so sledile znane zmage slovenske strani. Drugi problem, ki se ga je prof. Zwitter dotaknil, je bilo vprašanje, kaj je v tistem času privlačilo Slovence v nemški tabor. — O delavskih izobraževalnih društvih in začetkih delavskega gibanja na slovenskem Štajerskem in v Ljubljani sta s skupnim referatom v zaključnem delu zborovanja nastopila Jasna Fischer in Franc Rozman ter znova ovrгла trditve, da ni dokumentacije za študij pričetkov delavskega gi-

banja pri nas. Nekaj dopolnil k zgodovini delavskega gibanja v Mariboru je referatu dodal Bogo Teply.

Ob zaključku zborovanja so zborovalci sprejeli poseben protest zaradi organiziranega nastopanja nemških nacionalistov na Koroškem proti slovenski manjšini (protest je objavilo ljubljansko Delo 15. oktobra 1972), naslednji dan pa so si pod strokovnim vodstvom prof. Franceta Planine, Pavleta Blaznika in Ivana Jana ogledali del loškega ozemlja (Bitnje, Žabnico, Crngrob, Selca, Dražgoše, Železnike in Sorico).

Franc Rozman

VIII. MEDNARODNA KONFERENCA ZGODOVINARJEV DELAVSKEGA GIBANJA V LINZU 12.—15. SEPTEMBRA 1972

Zadnja linška konferenca je bila po številu udeležencev doslej najštevilnejša, udeležilo se je več kot sto raziskovalcev problematike zgodovine delavskega gibanja, poleg delegatov večine evropskih držav tudi iz ZDA, Kanade, Japonske in Izraela. Lani se je tudi prvič zgodilo, da je konferenca svojo problematiko presmerila na obdobja nazaj in ni več sledila kronološkemu poteku dogodkov. Nekako se namreč ne more prekoračiti tistega Rubikona, ki ga predstavlja konec prve svetovne vojne, čeprav je bilo že mnogo predlogov, da bi obravnavali tudi razdobje med obema svetovnima vojnama. Na lanskoletni konferenci je bilo sicer sklenjeno, da bo konferenca 1974 posvečena 40. obletnici linških dogodkov, kar bo seveda predvsem počastitev mesta, ki tako gostoljubno in požrtvovalno gosti ta znanstvena srečanja, obenem pa je morda le tudi že sondiranje terena za morebitno obravnavanje problemov še polpretekle dobe.

Lanskoletna konferenca je kot glavno temo obravnavala stališča mednarodnega delavskega gibanja do imperializma in militarizma od stuttgartskega do baselskega kongresa internacionale 1907—1912. Dodatna tema je bila avstro-maršizem in pa masovna in stavkovna gibanja v istem razdobju. Osrednji referat k prvi, glavni temi je bil vzhodnonemško-poljski. Avtorji *F. Klein*, *A. Laschitzka*, *F. Tych* in *B. Radjak* v svojem sumarnem referatu pravzaprav niso prinesli nobenih novih materialnih dognanj, pač pa interpretacijo v skladu s svojimi svetovno nazorskimi gledanji, ki je naletela na precejšnjo, v glavnem upravičeno kritiko. Avtorji so v svojih tezah poudarili, da se v zgodovini II. internacionale zrealijo problemi največjih strank zahodne in srednje Evrope, ne pa manjših držav in narodov, ker so bile pač številčno najmočnejše in najboljše organizirane in so zato imele prevladujoč vpliv v internacionali. Poleg tega so bile v teh državah najmočnejše revolucionarne tradicije. Vsem 25, v internacionali vključenim strankam pa je bil skupen problem militarizma in imperializma, ki se je v njej začel čutiti v času prve maroške krize 1905 in pod vplivom ruske revolucije istega leta. Tako je na kongresu v Stuttgartu 1907 militarizem postal osrednja točka kongresa. Avtorji so potem predvsem razčlenili stališča leve in desnice do vprašanj obravnavane teme, ki so jih razdelili na štiri glavne skupine: ali je imperializem samo ena in to nujna faza kapitalizma, ali pa je zadnji in najvišji stadij kapitalizma, kaj je obrambna vojna in kdaj jo lahko tako imenujemo, oblike in metode boja delavstva proti vojni nevarnosti ter odnos proletariata do obrambne vojne. Zelo mnogo prostora so posvetili nemški socialno demokratični stranki, ki je bila pač najmočnejša stranka v internacionali in so bili mnenja, da je bil v večini stranke razkorak med teorijo in prakso prevelik ter da je vodstvo za vsako ceno hotelo braniti fiktivno enotnost med buržoazno in proletarsko ideologijo in politiko. Večino prostora so posvetili stališčem leve, predvsem Lenina in R. Luxemburg. Referat je bil napisan tako, da je ostro ožigosal nesposobnost in nespretno politiko socialističnih strank, ki naj bi se s tem, ko so prišle v parlamente, deloma poburžoazile, predvsem se pa balé akcije vladajočih slojev. Na ta način je bilo mogoče, da je ob izbruhu vojne 1914 inter-

nacionala na vsej črti in povsem odrekla. Referati so bili zaradi svojih zelo partijsko postavljenih sodb precej kritizirani. Tako je *F. Klopčič* (Ljubljana) opozoril na preveč dogmatsko in znanstveno nesprejemljivo vztrajanje pri Leninovih ocenah o določenih historičnih procesih, ko npr. referenti še vedno pristajajo na tezo, da je imperializem zadnja in najvišja oblika kapitalizma, sledeč Leninovi oceni izpred dobrih 50 let. *J. W. Brügel* (Velika Britanija) je v pismeni kritiki referat označil za skoraj političen pamflet, ki povzdiguje vse, kar se ujema z avtorjevimi pogledi, podajanje je v črno-beli tehniki, ne pa znanstveno kritično. Vsi tisti, ki so označeni kot »levi«, so vedno imeli prav, »desne« pa se stalno diskvalificira. Mnenja je bil tudi, da je vprašljivo, če je mogoče reči, da je zlasti med in po drugi svetovni vojni vedno prevladoval interes za mednarodno delavsko gibanje, ne pa tudi obrambni in napadalni karakter vojne tudi za države s socialističnim družbenim sistemom. Oba s Klopčičem sta upravičeno očitala avtorjem, da so prezrli protivojno stališče srbske socialno demokratske stranke, ki ga je prav Lenin imel za najboljši primer protišovinistične politike. Upravičena je bila tudi kritika, da referat ni upošteval zadnjih dognanj zgodovinske vede, niti stališč, ki so se izoblikovala na linški konferenci 1969. leta in so se je avtorji udeležili. Upoštevanja vredna je bila nadaljnja pripomba, da je s kolonialističnim izkoriščanjem bogatel tudi delavski razred izkoriščevalskih držav, ki si je dvignil standard. Skrajno zavrnitev, ki je vsaj zelo sporna, je pomenil disput *Shorterja* (ZDA), ki je dejal, da je bila delavskim voditeljem revolucija samo sredstvo, da bi si pridobili politične skupine in uveljavili svojo politično moč, ne glede na to ali se revolucija imenuje marksizem, reformizem, revizionizem ali kako drugače.

Spričo dejstva, da je velik del udeležencev v Linzu domačinov, je bilo seveda razumljivo, da je bilo precej referatov na temo o avstromarksizmu. Osrednji referat je pripravil *N. Leser* (Avstrija), ki je v bistvu povzel svojo obsežno monografijo *Zwischen Reformismus und Bolshevismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis*. V večjem delu referata se je zadržal pri filozofskih in ekonomsko-teoretičnih izhodiščih vodilnih avstromarksistov *K. Rennerja*, *O. Bauerja* in *M. Adlerja*. Če povzamemo bistvo, je bil mnenja, da je avstromarksizem nazor, ki v sebi združuje marksizem in odklone od njega. V sebi je združil revolucionarno frazeologijo z atentizmom, taktiko čakanja. Filozofske koncepte avstromarksizma so zlasti kritizirali raziskovalci iz SZ. Za avstromarksizem kot politično gibanje je Leser dejal, da se je kazal v revolucionarno donečih frazah ter v praksi čakanja, kar naj bi bilo pogojeno z zgodovino avstrijskega delavskega gibanja, za katerega naj bi veljala trditev, da nosi celotna stranka pečat svojega rojstva. Značilno za avstrijsko delavsko gibanje je namreč, da se je bala frakcionarstva in je stremelo po enotnosti vse odkar je *V. Adler* začel s svojim »philantropischen Ärztesozialismus«, saj se je le s strahom spominjalo hudih persekucij sedemdesetih in osemdesetih let 19. stol. in razkola na zmerne in radikale. Tako tudi Bernsteinov revizionizem v Avstriji skoraj ni odmeval. Ves zapozneli razvoj delavskega gibanja, ki se je moralo ozirati na komplicirano in težavno situacijo mnogonacionalnega članstva, je pogojil avstromarksizem takšen, kakršen se je razvil. V debati je *F. Klopčič* opozoril na razliko med ideologijo avstromarksizma in dejanskim praktičnim razvojem, ko je avstromarksizem pokazal svojo nemoč in brezperspektivnost. S političnega vidika je Leserjev referat osvetlil referat *H. Steinerja* (Avstrija) o masovnih gibanjih v Avstriji 1907—1912, ki je pokazal, da je bilo v Avstriji delavstvo številčno močno in dobro organizirano, posebno v sindikatih, kar se pa v masovnih gibanjih ne vidi vse do preokretnice leta 1905 v zvezi z borbo za splošno volilno pravico, ko je bil generalni štrajk. Od 1908 do viška 1911 se masovno gibanje usmerja proti naraščajoči draginji, šele 1911/12 pa proti militarizmu. Ob tem se je večina strankinega vodstva bala, da z močnim gibanjem mas ne bi izgubila parlamentarnih pozicij, ki jih je dobila, ko je postala najmočnejša parlamentarna frakcija in se je zato osredotočila na organizatorično utrjevanje baze. V letih pred vojno 1912/13 se je vodstvo stranke bala, da ne bi prišlo do represalij vlade. Tako se je precenjevala možnost parlamentarne akcije, mase pa je zajemala pasivnost. Ob zaostrenih nacionalnih bojih in zunanji politiki je masovno gibanje

delavstva vseh narodov kratkotrajno delovalo kot integrirajoči faktor proti buržoaznemu nacionalizmu in bi natančnejša raziskava teh pojavov pojasnila različne historične alternative.

Delež jugoslovanskega zastopstva je bil letos večji kot leta nazaj. Udeležbo F. Klopčiča v diskusiji sem že omenil. Poleg njega je o stališčih hrvatske socialne demokracije do jugoslovanskega vprašanja, še posebej o Demetroviću pripravila referat C. Knapič-Krhen (Zagreb). J. Prunk in F. Rozman (Ljubljana) pa sta v referatu o avstromarksističnih koncepcijah JSDS pri reševanju slovenskega narodnostnega vprašanja podala pregled stališč od okrog 1900 do začetka prve svetovne vojne. Predvsem sta se ustavila pri genezi in pomenu tivolske resolucije in stališčih nekaterih vidnejših slovenskih socialnih demokratov (Derkota, Tuma, Kristan).

Seveda je bilo konferatov in diskusije, ki je pravzaprav glavna oblika liniških konferenc, še mnogo večje število, vendar vsega ni moč povzeti. Naslednja konferenca leta 1973 bo obravnavala širjenje marksizma v teoriji in praksi od 1890 do 1905.

Jože Šorn

PRVA OKROGLA MIZA JUGOSLOVANSKIH GOSPODARSKIH ZGODOVINARJEV

V okviru Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije obstaja že določen čas posebna komisija za ekonomsko zgodovino. Tej komisiji je končno uspelo, da je za dneva 18. in 19. december 1972 sklicala v Zagrebu prvo okroglo mizo jugoslovanskih ekonomskih zgodovinarjev na temo »Industrijska revolucija v jugoslovanskih pokrajinah«. Prvega dne je tekla beseda res o tej temi, medtem ko je bil drugi dan posvečen organiziranju in urejanju novega glasila z naslovom Acta historico-oeconomica in s podnaslovom Jugoslavenski časopis za ekonomsku historiju.

V glavnem so že pred sestankom razdelili ciklostilirane referate za prvo okroglo mizo. Prispevali so jih: Dr. Nikola Vučo, Industrijska revolucija u jugoslovenskim zemljama; dr. Kemal Hrelja, Industrijska revolucija u Bosni i Hercegovini; dr. Miroslava Despot, Tehnička izobrazba i propagandna sredstva jedni od preduvjeta nastajanja industrijske revolucije i u Hrvatskoj; dr. Kalman Čehak, Počeci industrializacije Vojvodine (1867—1914); dr. Igor Karaman, Osnovna obilježja razvitka industrijske privrede u Hrvatskim zemljama do prvog svjetskog rata. Na samem sestanku je razdelil dr. Dančo Zografski svoj strojepisno razmnožen sestavek Glavne faze, obeležja i dimenzije razvitka industrije u Makedoniji do kraja drugog svetskog rata. Podpisani in dr. France Kresal sva prebrala vsak svoj rokopis; prvi je imel naslov Pogoji za uveljavitev tehniške revolucije in njen obseg v Sloveniji, drugi pa Vloga tekstilne industrije v industrializaciji Slovenije. — Ker bodo referati prvega dne objavljeni v prvi številki novega jugoslovanskega ekonomsko-historičnega glasila, ki se pripravlja za tisk, bi tu o njih ne poročal obširneje.

Drugega dne se je po daljši in obsežni debati konstituiral uredniški odbor. Razumljivo so bili izbrani v redakcijo zastopniki vseh republik in avtonomnih pokrajin. Za Slovenijo prvotno izbranega dr. Sergija Vilfana sem — zaradi njegove prezaposlenosti — zamenjal podpisani. Nova revija naj bi objavljala originalne razprave iz ekonomske zgodovine jugoslovanskih pokrajin, dalje bibliografijo o jugoslovanski gospodarski zgodovini, prinašala bi knjižne ocene, poročila o delu ekonomsko-zgodovinskih revij v tujini — in podobno. Zlasti je treba tu naglasiti, da naj bi redakcija občasno in po potrebi sklicevala nadaljnje sestranke okrogle mize, kjer naj bi se obravnavali in pojasnili določeni problemi, na primer metodološka vprašanja s področja ekonomske zgodovine, forsirale naj bi se komparativne študije — in podobno. Vsi taki referati bi tudi bili objavljeni v novi reviji.

Casopis bo izhajal kot publikacija Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije.

I. Ignacij Voje

SIMPOZIJ OB 700-LETNICI DUBROVNIŠKEGA STATUTA

Dubrovnik 9. in 10. novembra 1972

Dne 9. in 10. novembra 1972 je bil v Dubrovniku simpozij v proslavo 700-letnice Dubrovniškega statuta, ki se ga je udeležil tudi spodaj podpisani. Simpozij je organiziral Historijski arhiv. Na njem so sodelovali mnogi znani pravni zgodovinarji in drugi raziskovalci dubrovniške preteklosti z raznih jugoslovanških znanstvenih središč. Referenti so obdelali razne vidike statutarne kodifikacije in prispevali k poglobitvi nekaterih vprašanj. Brez dvoma pomeni simpozij korak naprej pri proučevanju dubrovniške srednjeveške zakonodaje.

Uvodni referat je imel Bernard Stulli (zaradi njegove odsotnosti so referat v celoti prebrali). V referatu je orisal razmere in politično situacijo v kateri je bil statut sprejet, obravnaval pa je tudi njegov značaj. Ugotovil je, da je nastal statut v času velike ekonomske prosperitete na Sredozemskem področju. Vse to se je odražalo v raznih oblikah komunalnega življenja in v razvoju jadranskih mest. Temelji dubrovniške komune in kasneje republike so postavljeni v XII. in XIII. stoletje. Na zunaj je Dubrovnik utrjeval svoj položaj tako, da je sklepal trgovske pogodbe s slovanskimi vladarji v balkanskem zaledju, na znotraj pa je vlada skrbelo za razvoj pravnega življenja, stabilnost komunalne ureditve in ekspeditivno pravno poslovanje. Vzporedno s tem napreduje tudi proces družbene diferenciacije. Življenske potrebe so zahtevale, da se od običajnega prava preide na pisano pravo.

Dubrovniški statut spada med najstarejše dalmatinske statute (pred njim sta ga imela le še Split in Korčula). V nedeljo, dne 29. maja 1272 je statut potrdilo dubrovniško ljudstvo zbrano na narodni skupščini. Predhodno sta ga odobrila Veliki in Mali svet katerima je predsedoval dubrovniški knez Marko Justinijani. Ta datum spada brez dvoma med najpomembnejše datume v zgodovini Dubrovniške republike. Dubrovnik je imel že pred statutom pisane zakone, vendar kot je zapisano v uvodu, so biti ti zakoni protislolni, nepopolni, nejasni in zapleteni. Poudarjeno je, da se ni ustvarilo novo pravo ampak da se je staro pravo dopolnilo, deloma pojasnilo in zbralo v enoten kodeks.

Pravni status iz leta 1272 je bil v skladu z interesi vladajočega sloja v Dubrovniku, čeprav je nastal v obdobju beneške nadoblasti.

Dubrovniški statut je razdeljen na osem knjig, ki vsebujejo celotno pravo vseh pravnih panog in sicer privatno, državno, upravno pravo in kazenski postopek. Toda dubrovniška zakonodaja ni okamenela in ostala pri stanju iz leta 1272 ampak se je razvijala dalje. Vse spremembe, ki so se uveljavile od sprejetja statuta leta 1272 do leta 1410 so bile vpisane v poseben zakonski zbornik »Knjigo vseh reformacij« (Liber omnium reformationum). Pomemben pravni zbornik je »Zelena knjiga« (Liber viridis — ime je dobila zaradi zelenih platnic) v kateri so bili vpisani na novo sprejeti zakoni od leta 1358 do 1460. Nadaljuje se v »Rumeni knjigi« (Liber croceus), ki sega do leta 1813.

Referent je na koncu omenil, da je Dubrovniški statut zelo globoko segel v življenje prebivalstva. Veliko število členov je ostalo v veljavi celo po ukinitvi republike. Do XX. stoletja pa so se upoštevali členi, ki so obravnavali kolonatske odnose.

Pomemben prispevek k proučevanju dubrovniškega statuta predstavlja referat znane raziskovalke dubrovniškega prava Jelene Danilović o »Consuetudu v Dubrovniškem statutu«. Referentka je skušala odgovoriti na več vprašanj v zvezi z običajnim pravom. Kot prvo je postavila vprašanje v koliko je običajno pravo lahko služilo kot vir pri oblikovanju statuta. Kot vir je brez dvoma upoštevano običajno pravo na tistih mestih, kjer tekst statuta izrecno potrjuje. Ugotovila je, da je zelo malo mest v statutu (okrog 30), kjer lahko dokažemo, da gre za potrditev, zamenjavo ali dopolnitev običajnega prava. Lahko pa bi ugotovili še na nekaterih drugih mestih, da je pri kodifikaciji služilo za podlago običajno

pravo. Običajno pravo je bilo izhodiščna točka pri nekaterih pravnih vejah, na primer pri rodbinskem in dednem pravu.

V zvezi s tem je postavila še drugo vprašanje; ali je statut dopušča uporabo običajnega prava, oziroma kako postopati, če ni zakonskega določila. Tri vrste tekstov dokazujejo, da so lahko v Dubrovniku poleg zakona uporabljali določila običajnega prava. V srednjeveškem Dubrovniku so zelo cveteli trgovski posli, vendar v statutu ni določil o obligacijskih odnosih. Ker so spore vedno zelo precizno reševali, je moralo obligacijsko pravo sloneti na običajnem pravu. Referentka je zaključila referat z ugotovitvijo, da je bilo »consuetudo« v Dubrovniku del dubrovniškega prava in je bilo poleg statuta še vnaprej v veljavi.

Pravice vdov po dubrovniškem statutu je razčlenila Vera Čučković (»O udovčkom uživanju po Dubrovačkom statutu«). V referatu je skušala avtorica rekonstruirati institucijo vdovščine. Specifičnosti te institucije so v Dubrovniku povezane z dednim in rodbinskim pravom. Tem vprašanjem je v statutu posvečena IV. knjiga, dopolnilne določbe pa najdemo v VIII. knjigi. Posebej se je zaustavila pri ženini doti in poudarila, da čeprav je bila žena podrejena možu, je ostala njena dota nedotaknjena. Dubrovniški statut glede vdovščine uzakonja obstoječe običajno pravo. Prav institucija vdovščine zagotavlja ženi po smrti moža primerno življenje.

Zdravko Šundarica je predstavil in podrobno analiziral VII. knjigo Dubrovniškega statuta. Ta je v celoti posvečena dubrovniškemu pomorstvu. Razvoj dubrovniške mornarice je spremljala odgovarjajoča pomorska zakonodaja. V referatu je opozoril na nekatera vprašanja dubrovniškega statutarnega pomorskega prava, na katerega se je dubrovniško sodišče kljub dopolnitvam in spremembam sklicevalo vse do propada republike. Njegov referat in celoten prevod VII. knjige statuta je izdal Historijski institut v Dubrovniku v posebni knjižici (»Prijevod sedme knjige Dubrovačkog statuta«, Dubrovnik 1972).

Zdravstvene odredbe v Dubrovniškem statutu je obdelal v svojem referatu Hrvoje Tartalja. Referent se je omejil na naštevaje raznih higienskih določb ter obravnavo členov, ki govorijo o boju proti kužnim boleznim.

Cvito Fisković je podal sintetični pregled likovne umetnosti v Dubrovniku v času oblikovanja dubrovniškega statuta. Čeprav so objekti iz tega časa po večini uničeni, nam nekateri fragmenti deloma obudijo predstavo o umetnosti tega obdobja. V XII. stoletju se začena doba velike gradbene dejavnosti. Takrat gradi Dubrovnik svojo veliko katedralo, ki predstavlja izreden arhitektonski dosežek. Dubrovnik je bil zbirališče raznih znanih tujih mojstrov, zelo močni umetnostni vplivi prihajajo iz Apulije. Referent je ugotovil, da so določbe v statutu vplivale na oblikovanje prostora in s tem neposredno tudi na umetnost. Določbe predpisujejo praktične in funkcionalne rešitve, ki oblikujejo fiziognomijo mesta. Vse to je dokaz velike kulture in ustvarjalnosti Dubrovčanov v času nastanka statuta.

Na področje etnografije je segla referentka Marjana Gušić. Pojasnila je s pomočjo pisanih virov in slikovnega gradiva da je »Zepeya«, ki se omenja v dubrovniških virih, del nevestine opreme. To je svilena z zlatom okrašena ruta, s katero so si neveste pokrivalo glavo.

Zanimivo je bilo predavanje Branimirja Gušića o naseljevanju Slovanov na Monte Garganu, čeprav ni sodilo v koncept simpozija. Njegovo predavanje je nastalo kot rezultat terenskega proučevanja. Referent je najprej navedel številne podatke iz virov o množični migraciji iz Dalmacije na področje Monte Gargana. Številni slovanski toponimi še danes govorijo o prisotnosti naših ljudi v tej južnoitalijanski pokrajini. Postavil je tezo, da so Neretljani držali mostobran okrog Monte Gargana ter da naj bi bil prvi benediktinski samostan na Termutih za-
dužbina nekega Neretljana.

Referenti so dali na simpoziju mnogo pobud in sugestij za nadaljnje raziskave doslej nerešenih problemov s področja dubrovniške srednjeveške zakonodaje.

OCENE IN POROČILA

Pomorski zbornik Društva za proučevanje i unapredjenje pomorstva Jugoslavije, knjiga 10. Rijeka 1972, str. 804.

Redno kakor vsi dosedanji letniki je izšla tudi deseta knjiga Pomorskega zbornika, posvečena tridesetletnici ustanovitve jugoslovanske mornarice in desetletnici ustanovitve njenega izdajatelja Društva za proučevanje i unapredjenje pomorstva Jugoslavije. Revija je bila že od vsega začetka programirana kot zbornik razprav, v katerem bi objavili rezultate proučevanja pomorske preteklosti jugoslovanskih narodov in vse sodobne pomorske problematike Jadrana. PZ je ostal ves čas zvest tej svoji konceptiji in pred nami je deset obsežnih knjig, urejenih po enakih načelih, s skupaj 9243 stranmi in z razpravami iz najrazličnejših področij pomorstva. Vsi letniki tvorijo v tem pogledu celoto v znanstvenem in strokovnem pogledu.

Pomorski zbornik objavlja razprave devetih znanstvenih disciplin; urejane so po rubrikah, ki odgovarjajo posameznim odsekom, v katere je društvo organizacijsko razdeljeno (ekonomika, zgodovina, tehnične znanosti, pravo, nautika, prirodne znanosti, književnost, likovna umetnost in medicina). K sodelovanju sta Društvo in uredništvo PZ pritegnila veliko število vodilnih znanstvenikov in strokovnjakov s področja pomorstva. Žal, je med njimi le zelo malo, vsekakor odločno premalo; sodelavcev iz naše republike. Kvaliteta zbornika je iz leta v leto na višini. V celoti so v dosedanjih desetih knjigah PZ objavili 413 razprav, delo okoli 400 avtorjev.

Prvo mesto po številu razprav gre zgodovini (169); razprave zajemajo proučevanje preteklosti našega pomorstva od antike do najnovejšega časa in sežejo na najrazličnejša področja. Mnoge obravnavajo bogato preteklost Dubrovnika in njegovega ozemlja ter drugih mest vzdolž Jadrana, manj so zajeta predvsem mesta od Kvarnera do Tržaškega zaliva. Posebno mesto gre razpravam o pomorski zgodovini 19. stoletja, o dogajanjih na Jadranu in med Jugoslovani med prvo svetovno vojno. Posebej pa še morda najštevilnejši grupi razprav s prispevki o delavskem gibanju med pomorščaki in o narodnoosvobodilnem boju na morju, ki je zastopana kar s 47 razpravami. Poleg teh največ zanimanja vzbujajočih področij pomorske zgodovine obravnavajo posamezne razprave ali manjše skupine razprav še probleme pomorske arheologije na Jadranu, pomorstva v antiki, Krešimirove darovnice otoku Maunu, povezanosti zaledja (Bosne) z morjem, o potovanjih tujcev po hrvatskih primorskih krajih, o organizaciji mornarice, mornaricah, vrstah ladij, posameznih pomorcih in drugo.

Sodobna ekonomika pomorstva je področje z drugim največjim številom razprav (76). V njih posvečajo pisci veliko pozornost zlasti analizam tekočega stanja v pomorstvu (ladjedelnstvu, plovbi, problematiki ladjarskih podjetij, pristaniščem, njihovim napravam in tehniki poslovanja itd.) in reševanju aktualnih vprašanj. Razprave so bile in so deloma še vedno zelo pomembne zlasti zaradi tega, ker so po svoji tematiki in po obdelavi problemov ne malo prispevale k napredku našega pomorstva. Precej dobro so zastopane med razpravami v zborniku prirodoslovne znanosti (53), pomorska književnost (33), pomorsko pravo (31), pomorska medicina (24), za katero je bil poseben oddelek v društvu ustanovljen šele leta 1964. Z manjšim številom razprav sta zastopani nautika (14) in zlasti likovna umetnost. Vse v zborniku objavljene razprave imajo več ali manj obsežen povzetek v tujih jezikih. Podrobneje nas o vsebini dosedanjih desetih knjig seznanja bibliografija za prvih pet letnikov (PZ 5, 1966, str. 863—881) in bibliografija za celotno desetletno obdobje (PZ 10, 1972, str. 775 do 798).

Tudi deseta knjiga Pomorskega zbornika daje po vsebini podobno razmerje prispevkov. Zgodovino zastopa od 40 člankov kar 12 razprav, ekonomiko in teh-

nične vede 10, prirodne znanosti 4, pravo, književnost in medicina po tri, nautiko dve, umetnost ena; splošna prispevka pa sta dva, med drugim že omenjena desetletna bibliografija PZ, ki jo je pripravil tajnik društva in glavni urednik dr. V. Antić.

Dubrovniške pomorske zgodovine se dotikajo tri razprave. I. Mitić, ki proučuje zgodovino dubrovniških konzularnih predstavnikov, je dal prispevek O predstavnicima Dubrovačke republike u zemljama sjeverne Afrike (v naslovu napačno Amerike) (str. 251—260). V njem je zajel obdobje od 16. do začetka 19. stoletja in vso severno afriško obalo od Aleksandrije do Tangerja. J. Luetić, nedvomno eden najboljših poznavalcev dubrovniškega pomorstva in ladjarstva, zlasti 18. stoletja, se je v svoji razpravi Dubrovčani su u XVIII st. na svojim brodovima zapošljavali mnoge strane pomorce (str. 261—272) dotaknil zaposlovanja tuje delovne sile na dubrovniških ladjah izvenjadrske plove v letih 1744—1760. Število teh ljudi po ugotovitvah avtorja nikakor ni bilo majhno. Z istim problemom, omejenim samo na pomorce iz Korčule se ukvarja V. Ivančević, Korčulani ukrcani na brodovima dubrovačke republike u 18. i 19. st. (str. 339—348).

M. Rismondo-Berket je na podlagi podatkov iz splitskih notarskih knjig prispevala razpravo Prilozi poznavanju splitskog pomorstva u drugoj polovini XIV i početkmo XV st. (str. 349—364), kjer je dala mnogo novega. Zanimive so razprave N. Stražičić, Prilog poznavanju pomorstva i ribarstva otoka Mljeta u prošlosti i danas (str. 273—303); A. Marinović, Pogled u gospodarsko-društveno stanje otoka Korčule sredinom i u drugoj polovici XVIII st. (str. 305—338); in zlasti V. Maštrović, Reagiranja francuskih vlasti u Dalmaciji na englesku pomorsku blokadu od 1808 do 1813 (str. 365—392), ki se je s problemom celinske zapore ukvarjal tudi že v več prejšnjih razpravah.

Narodnoosvobodilni boj na morju obravnava kar pet razprav: M. Dorotka, Naša narodnooslobodilačka borba i rat na moru (str. 83—101); A. Kalpić, Pomorski desanti za oslobodjenje Cresa i Lošinja (str. 53 do 61); B. Mamula, Ratno iskustvo mornarice NOVJ u svjetlu savremene koncepcije odbrane na Jadranu (str. 15—26); D. Miljanić, Jadransko bojište i mornarica NOVJ u vojno-političkoj strategiji NOR-a od 1943. do kraja drugog svetskog rata (str. 27—51); in K. Pribilović, Povlačenje jedinica II pomorsko-obalskog sektora mornarice NOVJ iz Hrvatskog primorja na Dugi otok u januaru 1944 (str. 63—81).

Iz tega pregleda vsebine vseh dosedanjih in posebej desetega letnika PZ moremo razbrati sistematično skrb Društva in uredništva PZ za organizirano proučevanje pomorstva in za njegov napredek. Vendar menim, da bi se moglo proučevanje zgodovine pomorstva — na druga področja se ne spuščam — organizirati še bolj kompleksno in pri tem posvetiti vso pozornost tudi tistim obdobjem in vprašanjem, ki so bila ob dosedanjem delu potisnjena bolj ob stran ali pa se sploh niso upoštevala. Pri tako, še širše, zastavljenem programu proučevanja pomorske zgodovine pa bi bilo seveda nujno pritegniti tudi vire iz italijanskih arhivov, ki hranijo za dolga stoletja izredno dragoceno gradivo za zgodovino našega pomorstva. PZ je vsekakor oceniti za pomembno publikacijo, z njo je mnogo pridobilo tudi jugoslovansko zgodovinopisje. Poleg neposrednih nalog na znanstvenem proučevanju pomorstva v preteklosti in sedanjosti ter poleg reševanja strokovnih vprašanj ima revija važno vlogo tudi pri uveljavljanju jadranske orientacije naše države.

Ferdo Gestrin

Zbornik za historiju školstva i prosvjete: 4, 5. Zagreb 1968, 1969/70; 336, 427 strani.

Kako upravičena je bila zamisel o periodični publikaciji, ki bi zajemala zgodovino šolstva pri jugoslovanskih narodih, nam potrjuje že kvantitativna rast zbornika, saj je 5. letnik po obsegu še enkrat tolikšen kot je bil 1. letnik. Zato morda ne bi bilo slabo polagoma preiti na dva zvezka letno, s tem pa bi verjetno zagotovili tudi bolj tekoče izhajanje. Zbornik za historiju školstva i prosvjete

je pričel izhajati 1964. leta, izdajajo ga šolski muzeji v Zagrebu, Beogradu in Ljubljani, urejujejo pa ga B. Aksentijević, D. Franković (glavni urednik), M. Ogrizović, F. Ostanek in B. Pleše (odgovorni urednik). Vsebinsko sta tudi oba nova letnika razdeljena tako kot prejšnji. V prvem delu so razprave in članki, sledijo krajsji prispevki, poročila o delu šolskih muzejev, ocene novih knjig, nekrologi ter na koncu bibliografija.

S splošnimi problemi zgodovine šolstva in pedagogike se ukvarjata dva pisca. Znanstveni sodelavec Instituta J. A. Komenskega iz Prage Josef Bra mb o r a je prispeval razpravo o literarnem delu Komenskega v Holandiji (5). Razprava pomeni obenem počastitev 300-letnice smrti velikega češkega filozofa in pedagoga. Ob 200-letnici rojstva angleškega utopičnega socialista R. Owna pa je uredništvo objavilo poglavje iz doktorske disertacije Nikole P o t k o n j a k a Nova Harmonija (New Harmony) — Ovenov pokušaj da ostvari »zajednicu savrešne jednakosti« (5).

Največ prispevkov govori o razvoju hrvatskega šolstva. Tu naj na prvem mestu omenim razpravo Nade K l a i ć Pregled povijesti visokoškolske nastave u Hrvatskoj s osobitom obzirom na Zagreb (5), kjer avtorica poseže nazaj do 14. stoletja, zlasti pa s številnimi novimi podatki pokaže, kako se v skladu z novim šolskim sistemom od 16. stoletja dalje razvija posebno pri jezuitih nov tip mešane šole z visokošolskim in srednješolskim programom. Jezuitske visoke šole tedaj že nosijo naziv facultas, studium, cursus, celotni zavod pa se imenuje akademija ali licej, včasih tudi gimnazija. Ob koncu je zanimiva statistična primerjava števila dijakov višjih in nižjih šol hrvatskih in slovenskih pokrajin. Mate Demarin, ki je sicer že v disertaciji obdelal problem denacionalizacije hrvatskih šol v Istri od 1918—1945, je za zbornik prispeval razpravo O denacionalizaciji hrvatskog školstva u Istri u doba vojne okupacije od 1918. do aneksije 1920. godine (4). Avtor prikaže, kako so italijanske oblasti v prvih dveh povojnih letih izvajale denacionalizacijo Istre, kako od številnih obljub, danih med vojno, ni bilo nič, nasprotno, prebivalstvo se je čutilo nacionalno vedno bolj ogroženo, tako da so mnogi bežali v SHS, najbolj preganjani pa so bili učitelji. Zanimiv je že sam podatek, da se je število slovenskih in hrvatskih šol samo v prvih osmih mesecih zmanjšalo za 96. Učiteljski list, ki je pričel izhajati 1920 v Trstu, je postal borbena tribuna slovenskih in hrvatskih učiteljev, pomembno vlogo pa je odigralo tudi politično društvo »Edinost«.

Mato Z a n i n o v i ć je napisal prispevek Nadzor škola u Dalmaciji do propasti Austro-Ugarske 1918. (4), kjer je opisal razvoj nadzorniške službe od časov, ko je bila izključno v cerkvenih rokah, do časov, ko se je laizirala. Posebej se zadrži ob vlogi nadzornikov v Ilirskih provincah, ob šolskih svetih ustanovljenih 1848, prvem pokrajinskem šolskem zakonu o nadzoru šol v Dalmaciji 1869 in ob tem, kaj je pedagoški tisk pisal o nadzoru šol. V splošnem pa tudi za Dalmacijo velja ugotovitev, da šolski nadzornik ni nastopal kot svetovalec, ampak največkrat kot krut kritik učiteljevega dela.

V vrsti najzaslužnejših hrvatskih učiteljev, ki so obravnavani v obeh letnikih, naj omenim bogato razpravo Mihajla O g r i z o v i ć a Životni put i društveni pogledi Marije Fabković (5). Fabkovićeve, po rodu Čehinja, ki je celih 50 let svojega bogatega življenja posvetila kulturno-prosvetnemu in pedagoškemu delu na Hrvatskem (Viróvitica, Karlovac, Zagreb) kljub političnemu preganjanju in težavam pedagoškega poklica ni izgubila vere v boljšo prihodnost svojega in hrvatskega naroda. Bila je sodelavka Ivana Filipovića in prijateljica Starčevića in Kvaternika. Bibliografija njenih 93 del, ki je dodana ob koncu razprave, kaže, da se je udeleževala ne le pedagoško, ampak tudi literarno, saj je sodelovala v številnih čeških in hrvatskih časopisih. Organsko dopolnilo Ogrizovići razpravi pomeni prispevek Václava Spévačka o praškem obdobju Marije Fabković (5). Mihajlo Ogrizović je prispeval tudi razpravo o življenjski poti hrvatskega pedagoga, pisca učbenikov in enega od voditeljev hrvatskega učiteljskega gibanja Ljudevita Modeca, ki je bil poleg drugega celih 22 let tudi urednik »Napredka«. Dragutin Franković nadaljuje raziskavo o Davorinu Trstenjaku; tokrat je obdelal Trstenjakovo delo v Kostajnici (4), kamor je bil ta premeščen iz političnih razlogov. Krunoslav T k a l a c (4) je napisal

zanimivo pripoved o Mijatu Stojanoviću, ki ga kot pedagoga uvršča ob očeta hrvaškega učiteljstva Ivana Filipovića. Stojanović je zrastle iz skromnih razmer in se s težavo dokopal do učiteljskega poklica, kasneje pa je bil celo šolski nadzornik. Udeleževal se je tako na pedagoškem kot na političnem področju; zanimivo je, da se je 1878 udeležil v Ljubljani proslave Bleiweisove 70-letnice. Edina razprava, ki se dotika povojne zgodovine šolstva, je izpod peresa Anteja Vukasovića (5) in govori o pedagoških koncepcijah Stjepana Patakija od 1945—1953, ob tem pa se dotika tudi drugih aktualnih vprašanj naše sodobne pedagogike. Med jugoslovanskimi znanstveniki, ki so delovali v Ameriki, je poleg Tesle, Pupina in Radosavljevića znamenit tudi Hrvat Henry Suzzallo (1875—1933) kot pedagog in sociolog. Članek o njem ze napisal Jovan Iskvljević (4).

Razvoj slovenskega šolstva raziskujejo trije avtorji. Najprej naj omenim temeljito in široko zasnovano razpravo Tatjane Hojan Zensko šolstvo in učiteljstvo v preteklih stoletjih (4 in 5): Avtorica zanimivo prikaže začetke šolanja deklet v samostanih vse do 19. stoletja, pojav hišnih učiteljev, kar je že prvi korak do kasnejših zasebnih šol. Sledi natančen opis dekliskih zasebnih šol na Slovenskem do prve svetovne vojne, opis srednjih dekliskih šol in prvih ženskih strokovnih šol (za pouk ročnih del, kmetijsko-gospodinjskih šol in babiških šol). V posebnem poglavju obravnava prve učiteljice na Slovenskem, govori o začetkih njihovega udejstvovanja, o tem kako so jih sprejeli medse moški kolegi, kakšne so bile razlike v plačah, o celibatu, možnostih poklicnega napredovanja, o Društvu učiteljic, ustanovljenem 1897 pod geslom »Enako delo-enako plačilo«. Med najbolj zaslužnimi slovenskimi učiteljicami Hojanova omenja Vito Zupančičevo, Janjo Miklavčičevo, Marijo Mehletovo, Alojzijo Štebijevo. Ob koncu so še kratki življenjepisi 41 najbolj delavnih učiteljic na Slovenskem. Kvalitetno in zanimivo razpravo zelo motijo številne tiskarske napake!

Vincenc Znidar je napisal članek Josip Brinar in slovenska meščanska šola (4). V njem nam je predstavil Brinarja kot borca za priznanje veljave nižje srednje šole tudi meščanskim šolam, kot pisca številnih učbenikov ter mladinskega pisatelja. France Ostaneč pa je v prispevku Glavne šole v Celju od 1777 do 1869 (5) proučil 1955. leta slučajno najdeno gradivo celjske glavne šole, ki obsega šest knjig zapisnikov od 1777 do 1869, ko se je šola preimenovala v mestno ljudsko šolo. Med gradivom so tudi izpitni sezname za preparandne tečaje učiteljev od 1829—1864, izkazi učencev slovenske nedeljske šole ipd. Avtor ugotavlja, da je šola opravila pomembno delo pri izobraževanju učiteljstva trivialnih šol, v nacionalnem pogledu pa je zaradi nemškega učnega jezika pospeševala germanizacijo.

Zgodovina srbskega šolstva, še zlasti na Kosovem, je temeljito obdelana v dveh razpravah Jagoša Dilasa. V prvi Prosvjetne prilike u Peći u 19 i na početku 20 vijeka (4) zajame obdobje od 1817 do 1912. Po daljšem uvodu o položaju srbskih šol pod Turki sledi opis nastanka prve osnovne šole v Peći, prve ženske šole (ki jo je od 1854 vodila domačinka Katarina Simić) ter ustanovitev meščanske šole. Posebej se ustavi ob vsestranski pomoči iz Srbije šolam v Peći, saj od tam prihajajo učitelji, učbeniki, denar, posameznikom pa je tudi omogočen študij v Srbiji, Carigradu, Skopju in Solunu. V drugi razpravi (5) časovno zajame isto obdobje, obravnava pa delo srbskih šol in kulturno-prosvetnih ustanov v Prištini in okolici. Pomemben mejnik v razvoju šolstva na tem področju mu pomeni leto 1889, ko je bil osnovan srbski konzulat v Prištini (konzul je bil kasneje tudi Branislav Nušić). Avtor omenja velike zasluge učitelja Milana Kovačevića iz Srema, ki je šele dvignil prištinsko šolo na nivo srbskih šol. Ob koncu stoletja pa se vedno bolj kaže potreba po nižji gimnaziji, kar so sprva rešili s 5. in 6. razredom, medtem ko kasnejša rešitev, tj. ustanovitev meščanske šole ni imela željenega uspeha.

Članek o prvih srbskih šolah, knjigah in knjigarnah v 19. stoletju na Kosovu in v Makedoniji je napisal Jovan Vlavović (5). Namen članka je prikazati, pod kakšnimi pogoji so se tiskali prvi srbski učbeniki, kakšne težave so bile z njihovo dobavo, saj so jih po letu 1860-dobesedno tihotapili na turško ozemlje. Težave te vrste, poudarja avtor, so bile vse do prihoda Stojana Nova-

kovića za srbskega poslanika v Carigrad 1887. Zanimiv je pregled knjig in knjigarn, ki so jih prodajale. Najstarejše srbske učbenike od 16. stoletja do 1850 obravnava Srećko Čunković v članku Prvi udžbenici za osnovne škole u obnovljenoj Srbiji (5).

Z zgodovino beogradskega liceja se bavita Natalija in Platon Dimić (4) v krajšem prispevku Nastava u beogradskom Liceju od njegovog preuredenja 1853. g. do njegovog pretvaranja u veliko školu 1863. godine, ki menita, da reorganizacija liceja 1853 pomeni v marsičem korak nazaj. Iz ohranjenega poročila prvega srbskega inšpektorja P. Radanovića, ki je pregledal delo 68 učiteljev 1836. leta, je nastal prispevek Borivoja Aksentijevića Prva školska inspekcija u Srbiji obavljena je 1836. godine (5). Isti avtor je objavil še članek Organizacije poseta muzejima i izložbama u nastavno-vaspitne svrhe (5). Članek bi po svojem značaju bil veliko primernejši za publikacijo Pouk zgodovine, kakor za zbornik, ki je namenjen zgodovini šolstva. Objavo popisa sremskih slavoserbskih šol in njihovih učiteljev iz leta 1797 je prispeval Sreta Pacijački (5). Vasilija Kolaković (4) je prispevala zapis o šolanju trgovskih in obrtniških vajencev v Zemunu v zvezi z reformami Marije Terezije. Poleg že omenjenega Vlahovičevega članka, ki se delno dotika šolskih razmer v Makedoniji, pa imamo v obeh zbornikih še daljšo nadvse zanimivo razpravo o Veliki medresi v Skopju (1925—1941), delo Jašara Redžepagića (4 in 5). Redžepagić v zvezi z nastankom Velike medrese naglašja, da je bila osnovana na eni strani iz političnih razlogov, na drugi pa tudi s kulturno-prosvetnim namenom, saj so le redki otroci albanske in turške narodnosti s Kosova, Makedonije in Sandžaka dotlej obiskovali gimnazije ali druge srednje šole. Zamišljena je bila kot kombinacija muslimanske teološke šole in gimnazije. Primerjava predmetnikov Velike medrese, klasične gimnazije in šerjatske gimnazije potrjuje avtorjevo teorijo, da gre za poseben tip muslimanske klasične gimnazije, kjer imata poleg latinščine važno mesto arabščina in turščina. Mnogi diplomanti te šole so bili napredno usmerjeni, sodelovali so v NOB, predvsem pa so veliko pripomogli pri prosvetljevanju tako albanskega in turškega kot makedonskega, srbskega in črnogorskega prebivalstva. Pregled makedonskega osnovnega šolstva od začetka 19. stoletja daje Risto Kantardžijev v Zaemnite učilišta vo Makedonija (5). Dolga stoletja je bilo tudi šolstvo v Makedoniji v samostanskih rokah, sredi 18. stoletja pa cerkvene oblasti organizirajo šole tudi v mestih in vaseh; kmalu se pojavijo tudi posamezne privatne šole. Na reformo šolstva v 19. stoletju vplivajo idejni tokovi iz Grčije, Srbije, kasneje tudi iz Bolgarije. Kantardžijev prikaže težak boj redkih makedonskih učiteljev za narodne šole proti pogrčevanju šol (J. Hadži Konstantinov-Džinat idr.) ter ustanovitev šol z makedonskim učnim jezikom v Velesu (1838), Štipu (1840), Skopju (1848) in drugod. Podrobno opiše tudi šolske zgradbe, notranjo organizacijo šolstva, učne pripomočke in organizacijo pouka.

Ze v prejšnjih letnikih, posebej pa v zadnjih dveh, pogrešamo prispevke s področja Bosne in Hercegovine ter Črne gore. Tako imamo s tega ozemlja le dva prispevka (poleg bibliografije) in oba omejena na 20. stoletje. Milinko Todorović je napisal Plan, program i metoda upustva za narodne osnovne škole Oblasnog narodno-oslobodilačkog odbora za Hercegovinu (4). Gre za analizo dokumenta, tiskanega v Mostarju 1945. Rade Vuković je avtor članka Pedagoška shvatanja Vukajla Kukulja (5); kjer opozarja na Kukuljevo napredno pedagoško miselnost in na njegovo mesto v zgodovini učiteljskega gibanja stare Jugoslavije in NOB.

Zbornik prinaša v posebnem razdelku z naslovom Iz rada školskih muzeja poročila o delu in o razstavah treh jugoslovanskih šolskih muzejev. Omenim naj, da so tu zabeležene vse tekoče razstave Slovenskega šolskega muzeja (Slavica Pavlič: Šolske zgradbe v obdobju 1775—1966. Dve jubilejni razstavi v Slovenskem šolskem muzeju; Vincenc Znidar: Razstava pedagoškega klasika J. H. Pestalozzija, Razstava o prometni vzgoji v šolah).

Podobno kot druge znanstvene revije prinaša tudi zbornik ocene novejše strokovne literature ter po eno bibliografijo. V 4. letniku je objavljena bibliogra-

fija del iz zgodovine šolstva v SR Bosni in Hercegovini, ki jo je pripravil Esad Peco, v 5. letniku pa je za bibliografijo s področja Makedonije poskrbel Risto Kantardžijev. Obe sta urejeni kronološko, vsebujeta pa dela, ki so izšla po vojni in segata do 1960 (BiH) oz. do 1969 (Makedonija).

Na koncu naj pripomnim samo to, da se mi zdijo kratki povzetki v enem od svetovnih jezikov pri člankih in razpravah zelo potrebni.

Olga Janša

Ferdinand Tremel, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs*. Wien 1969. — 486 strani (s skicami in diagrami v tekstu) + 7 kart v prilogi.

Sicer je res, da poročamo o najnovejši Tremlovi knjigi z dokajšnjo zamudo, toda s tem ni rečeno, da delo zasluži manj naše pozornosti. Ker pripada avtor vodeči skupini avstrijskih gospodarskih in socialnih zgodovinarjev in ker obdeluje v nekaterih svojih razpravah tudi našo zgodovino, je prav, da imamo njegov celotni opus več kot samo v evidenci.

V knjigi, na katero želimo opozoriti, daje Tremel sintezo o gospodarski in socialni zgodovini družbe, ki danes živi v prostoru republike Avstrije. Pričenja kar s prazgodovino, konča pa s sklenitvijo državne pogodbe v letu 1955. Potemtakem se je za obdobja pred letom 1918 zavestno odpovedal širšemu habsburškemu okviru za svojo obravnavano zgodovino. Takšna opredelitev je seveda stvar avtorjevega koncepta in se vanjo ne moremo vtikati, je pa res, — če je že agrar v tej »nemški Avstriji« šel več ali manj svojo pot, — da sta industrija in bančništvo vsega cesarstva močno spreminjala strukturo ožje avstrijske industrije in bančništva. Ne gre samo za to, da so bila nekatera avstrijska mesta (Dunaj, Gradec itd.) sedeži cesarskoavstrijskih delniških družb in da se je zato menjala številčna in etnična struktura v teh mestih, gre tudi za to, da se je s kapitalom ožjeavstrijskih denarnih zavodov, ki so zbirala denarna sredstva vsega cesarstva, mnogokaj zgradilo prav v ožji Avstriji. Menimo, da bi moral avtor take momente dosti močneje upoštevati, saj bi »nemška Avstrija« brez »ogrskih«, dalje »slovanskih« in drugih pokrajin — v mislih imamo čas vsaj od 1855 do 1914 — šla skromnejšo pot razvoja.

Avtor ima sledečo metodo dela: najprej vedno obdela agrar v najširšem pomenu besede, potem sledi rudarstvo, industrija, promet, bančništvo, kot nekakšen zaključek pa socialna struktura. Periodizacija je odmerjena po gospodarskem dogajanju in ne po drugačnih kriterijih (npr. po politični, dinastični in drugačni zgodovini). Poglavlje, kjer je zajet srednji vek, naslovi »Obdobje prevladujočega agrarnega gospodarstva«, njemu sledi »Obdobje zgodnjega kapitalizma« (čemur podredi tudi agrar), potem je na vrsti »obdobje merkantilizma« (s kračko razlago pojma in značaja tistega časa), novi dobi se približa v poglavju »Fiziokratizem, vojno gospodarstvo in zgodnja industrija« (kjer seže do marčne revolucije v letu 1848); po dveh vmesnih poglavjih se loti »Obdobja liberalizma« med dvema revolucijama (1848—1918), nakar preide na »Gospodarstvo v prvi in drugi republik«. — Posebni odstavki so namenjeni specialnim vprašanjem. Tu mislimo na uvod, kjer avtor razloži pojem gospodarske in socialne zgodovine, dalje na odstavke, ki govore o virih (strani 3—12), končno na historiat glede preučevanja gospodarske in socialne zgodovine v Avstriji (strani 12—16). Seznam literature (str. 428—449) obsega več kot 700 bibliografskih enot, torej prav impozantno številko. Ta seznam povečuje vrednost knjige, žal pa se mu je primeril spodrsrljaj, ki se mu ne bi smel: izostalo je citiranje vsaj dveh knjig: Melitta Pivec-Stelè, *La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1815)*, Paris 1930 (Institut d'Études slaves de l'Université de Paris, Collection historique, VI), in Karl Pribram, *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860*, Erster Band 1740 bis 1798, Leipzig 1907, — saj sta obe knjigi kapitalni deli, ki obravnavata tudi ozemlje današnje Avstrije in ju je vredno citirati posebej.

Menimo, da bi moral avtor precej več spregovoriti o nekaterih osnovnih elementih tistega kapitalizma, ki se je oblikoval v 18. stoletju: Pogrešamo moč-

ne odstavke o akumulaciji kapitala sredi tega stoletja v raznih deželah »nemške Avstrije«; več sistematične raziskave bi bilo treba posvetiti predilniškim šolam, vzgojevalnicam, prisilnim delavnicam in drugim podobnim zavodom, saj so ti v neposredni zvezi s splošnim pomanjkanjem preje za tekstilno industrijo; bolj bi moral poudariti sistem državnega subvencioniranja nastajajočih manufaktur vseh panog — in tabelarično zajeti vsote, ki so jih podelili proslitem.

Ker je primanjkovalo preje, je za celovškega suknarnarja Thysa delalo, — če citiramo samo leto 1764, — le 10—12 statev od skupnega števila 21 statev, in poročilo iz leta 1769 dobesedno pravi, da Thysova suknarna ne napreduje zaradi pomanjkanja preje; zanj da prede 249 otrok po sirotišnicah, vendar da je to premalo; da prede poleg tega še okoli 50 privatnikov po domovih, pa tudi to da ne zadošča (Arhiv dvorne komore, Dunaj, Innerösterr. Kommerz, fasc. rdeča št. 392). — Zato se prav nič ne čudimo, če je nekaj let pozneje prejel Thys fantastično subvencijo 100.000 fl za napredek svoje suknarne. Če preskočimo mejo in pogledamo na Kranjsko, vidimo, da tu ni bilo nikogar, ki bi prejel desetino te vsote. — Podobne probleme s prejo je imela tudi ljubljanska suknarna: leta 1749 je imela sicer 16 statev, tkalo pa je le 7 statev (torej povsod strahotno slabo izkoriščena kapaciteta proizvodjalnih sredstev! Podobno je bilo tudi v fužinarstvu, v opekarstvu itd.). Glede preje je bil ljubljanski obrat na boljšem: deset let pozneje navajajo viri, da je predlo navadno prejo 550 ljudi, finejšo pa 50 oseb, se pa pri tem vzgojevalnice ne navajajo več.

V zvezi s pomanjkanjem preje naj še omenimo načrte, ki se tičejo suknarne v Linzu, in s tem dopolnimo Tremlo. Leta 1765 je predlagal Dunaj direktorji linške manufakture, naj poskuša ustanoviti v Ljubljani podružnico zaradi naslednjih ugodnosti: prvič, bolgarska volna bo prispela po Savi, barvila pa po morju (torej manjši prevozni stroški); drugič, tu — v Ljubljani in okolici — so mezde za prejo ugodnejše (delovna sila je torej cenejša); tretjič, omogočen bo izvoz v Italijo (novo tržišče). Za naslednje leto vzemo, da je predlo v graški prisilni delavnici 18 ljudi linško volno (torej oblika zelo razpršene manufakture). Leta 1768 pa je komerčni konses v Gradcu prišel na dan s predlogom, naj bi imela linška suknarna dve podružnici: glavna naj bi bila v Ptujju, pomožna pa v Gradcu (Ib., fasc. rd. št. 315, 385 in 393). Komisija iz linške manufakture je res prišla na slovensko Štajersko in si ogledala razmere (Ib., fasc. rd. št. 317), opravila pa ni ničesar.

Najmočnejša (tako trdi vir!) izmed štajerskih tekstilnih manufaktur, ki je Tremel ne obdela, je bila v mestu Friedbergu in je vsaj 1766 imela le 40 delavcev (Ib., fasc. rd. št. 391). Seveda je tudi ta pripadala tipu razpršene manufakture, le da predic po domovih vir ne navaja.

Sicer pa tu ne gre za podrobno naštevanje obratov kot dopolnjevanje določenih odstavkov Tremlovega historjata. Gre za to, da prav na osnovi vseh faktoografskih podatkov dobimo pregled nad valovanjem gospodarske politike države, nad aktivnostjo posameznih podjetnikov, da spoznamo organizacijo podjetij in način proizvodnje v njih v desetletjih pred »industrijsko revolucijo«. Ne trdimo, da Tremel tega nima, menimo le, da se premalo ukvarja s problematiko, z analizo, s primerjavami med deželami. Prevladuje pripovedovalni stil, čeprav je avtor znan tudi po modernejših prijemih v svojih razpravah.

Na koncu se želimo zaustaviti še pri dveh preveč splošnih avtorjevih trditvah, ki se nanašata na predmarčni Trst. Zgodovinar Tremlovega formata bi moral biti preciznejši, čeprav govori o dogajanju, ki je potekalo zunaj »nemške Avstrije«. Na strani 298 govori torej o »griechische Reeder« v tem Trstu. Tako s konfesionalnega kot nacionalnega stališča ta terminus ni posrečen. Podrobna dokazovanja naj tu povzamemo s sumarnim podatkom, ki je bliže resnice: Avstrijski generalni konzul na Krfu je 28. septembra 1842 v svojem službenem poročilu Dunaju zapisal, da »... Es sind daher auch nur die wenigen Schiffsrheder, die Triest zählt, meistens Dalmatiner...« (Arhiv finanč. ministrstva, Dunaj, Commerz Acten, fasc. št. 9 de 1845). Tudi ni na preveč trdnih nogah Tremlov zapis o gospodarstvenikih predmarčnega Trsta, da »... Die Inhaber der wichtigsten Handelshäuser aller dings (podčrtal J. Š.) waren deutscher Abkunft...« Nemca in velenemca barona Brucka poznamo, poznamo pa tudi Re-

voltello, več Morpurgov, Brentana, Fontano, Parenteje, Bideleuxa, Hepburna, Dutilha, Premudo, Kozulića, Godino, Gasserja iz Loke itd. Tako s konfesionalnega kot nacionalnega in domovinskega stališča je bil Trst vse 18. stoletje in še najmanj vso prvo polovico 19. stoletja tako prepleten z romanskim, germanskim, slovaškim in judovskim elementom, da je tvegano uporabljati besedo »allerdings«.

Vsekakor pa moremo reči, da je Tremlova geografska omejitev za svojo knjigo zanimiv pojav in je v ostalem pisana dobro in privlačno, tako da tudi pri nas ne bo šla prav kmalu v pozabo. Pogrešamo več historičnih ilustracij tako agrarnega kot industrijskega ali urbanega značaja, saj bi to dalo delu še večjo veljavo.

Jože Šorn

Arduino Agnelli, *La genesi dell'idea di Mitteleuropa*, Založba A. Giuffrè, 1971, 306 strani.

A. Agnelli, dober poznavalec politične misli v habsburški monarhiji, saj je na tem polju že dosegel pomembne rezultate s knjigo o nacionalnem vprašanju in socializmu v stari Avstriji (*Questione nazionale e socialismo*, Bologna, Il mulino, 1969), se je v svojem zadnjem delu lotil problema, o katerem bi lahko rekli, da ga je mogoče postaviti kot protitež tistim narodnostnim gibanjem, ki so v drugi polovici 19. stoletja tako usodno razmajala zgradbo habsburškega cesarstva.

Avtor se je samo v uvodnem poglavju dotaknil Naumannovega programa o Mitteleuropi, ki je na začetku prve svetovne vojne široko odjeknila v časopisju centralnih sil. Jedro svojega dela je Agnelli posvetil tistemu obdobju, katerega težišče sta revolucionarni leti 1848-49, obdobju, ki se torej razpleta med Metternichovim in Bachovim režimom. V tem času se namreč, vzporedno z naglim razvojem nacionalne misli, v Avstriji uveljavi tudi druga, njej konkurenčna misel o Mitteleuropi kot gospodarskem in kulturnem središču celine, kot politični enoti, ki naj bi zagotavljala ravnotežje sil in varovala mir.

Agnelli odkriva zametek te ideje že pri Andrian-Werburgu, ostrem nasprotniku Metternichove birokratične Avstrije, ki je v knjigi *Osterreich und dessen Zukunft* odločno razkrinkal mrtvilo, v katero je zabredlo habsburško cesarstvo. Pot iz težke krize, ki je spremenila Avstrijo v »Kitajsko Evropo«, je Andrian-Werburg videl v decentralizaciji in v ekonomski ter politični zvezi z »liberalno in demokratično Nemčijo«. Takšna državna enota bodi jedro bodoče združene Evrope.

Tehtneje in temeljiteje so obdelali misel o Mitteleuropi ekonomista Friedrich List in Lorenz v. Stein ter direktor tržaškega Lloydja in finančni minister Karel Ludwig v. Bruck. Evropa se po njihovem mnenju — kljub temeljni kulturni enovitosti — deli na tri geopolitična področja: vzhod, zahod in sredino. Med Vzhodno Evropo (s tem mislijo predvsem na Rusijo), katere naloga je civilizirati Azijo, ter Zahodom, ki je tesno povezan z Novim svetom onkraj Atlantika, se vključuje Srednja Evropa kot vezni člen, ki naj z ekonomskim razvojem in politično trdnostjo postane porok splošnega miru in blagostanja. Vzorec takšne državne enote je Listu, Steinu in Brucku Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti s vojo federalistično ureditvijo, ki naj bi zagotavljala različnim pokrajinam in narodnostnim skupinam med Severnim morjem in Jadranom potrebno samostojnost, obenem pa nudila širok okvir novemu ekonomskemu razvoju.

Pri tem je posebno zanimiva misel in izkušnja Karla Ludwiga v. Brucka. Po rodu Nemec se je Bruck na poti v Grčijo, kjer se je nameraval boriti proti Turkom, zasedel v Trstu in tam začel uspešno kariero: dolgo je bil direktor tržaškega Lloydja, nato trgovinski minister v Schwarzenbergovi vladi, inter-nuncijski v Carigradu, med leti 1855-60 pa finančni minister. Idejo o Srednji Evropi kot o svobodnem trgovskem področju, katerega središče naj bi bilo habsburško cesarstvo, je Bruck razvil v knjigi *Die Aufgaben Osterreichs*. Misel o široki carinski zvezi med Jadranom in Severnim morjem pa je naletela na odločno

nasprotovanje avstrijskih gospodarskih krogov, ki so se bali nemške konkurence, posebno v agrarnih transleithanskih deželah. Čeprav se je Bruck zavedal nevarnosti, ki je pretila obstoju monarhije zaradi nacionalnega pritiska slovanskih narodov, se je tega problema v svojih spisih komaj dotaknil, v prepričanju, da so ekonomska vprašanja prvinskega pomena. Prav tu pa je šibka točka ideje o Mitteleuropi. Njeni pobudniki, zagledani v ekonomske koristi, ki bi jih zagotovila združitev Nemčije in Avstrije, niso imeli dovolj posluha za zahteve podložnih avstrijskih narodov, da si sami krojijo svojo politično in kulturno usodo.

Jože Pierazzi

Wolfgang Rosar, *Deutsche Gemeinschaft*. Seyss-Inquart und der Anschluss. Europa Verlag, Wien 1971; 441 strani.

H. J. Neuman, Arthur Seyss-Inquart. Graz 1970; 396 strani (prevod iz nizozemščine).

Igmard Bärenthal, *Die Vaterländische Front*. Geschichte und Organisation. Wien 1971; 238 strani.

Tri dela, o katerih poročamo, se dotikajo tistega odločilnega obdobja zgodovine prve avstrijske republike, ki je privedlo do znanega anšlusa (vključitve Avstrije v tretji rajh) marca 1938. Iz tega okvira časovno izstopa le knjiga H. J. Neumana, katere poudarek je na času druge svetovne vojne, ali določeneje na vlogi kasnejšega vojnega zločinca dr. Seyss-Inquarta v nacističnem okupacijskem aparatu na Nizozemskem. Knjiga zajema tudi oris povojnega nürnberškega procesa proti nacističnim vojnim zločincem ter se dotika Seyssove smrtne obsodbe. V celoti gre v vseh treh knjigah za oris tistega razvoja avstrijske nacionalne družbe, ki jo je pot v tridesetih letih vodila v naročje tretjega rajha.

Medtem ko se monografija o Domovinski fronti v letih pred anšlusom ukvarja z nastankom in vzponom fašistično usmerjenega Dollfuss-Schuschniggovega režima, nas ostali dve deli vodita po Seyss-Inquartovi življenski poti, pri čemer je nizozemskega raziskovalca predvsem zanimal Seyss-Inquart v vlogi šefa civilne nemške uprave na Nizozemskem. Gre torej za zanimiv opis, ki utegne primerjalno služiti tudi našemu raziskovalcu pri proučevanju nemških okupacijskih sistemov na zasedenih območjih Evrope.

Tako Neuman kot Rosar opozarjata na vpliv sestavin moravskega nemštva na narodnostne poglede prihodnjega reprezentanta nacistične uprave na Nizozemskem. Gre za dejstvo, da so ga oblikovali okolje obmejnega moravskega nemštva, iz katerega je izšel, dalje družina, končno tudi vpliv koroškega nemštva, ki mu ga je prinaša mati, rojena Beljačanka.

Posebno zanimivo je v Rosarjevi knjigi orisana Seyss-Inquartova vloga v okviru nemškonacionalnih avstrijskih društev in združenj, pa tudi njihova velikonemška usmeritev. Ob tem je omenjeno, da je bil leta 1932 Seyss član fašistično usmerjene militantne organizacije Steirischer Heimatschutz, ki se je že v tem času pridružila NSDAP, čeprav nacistična stranka tega kasneje ni priznala in so se morali člani štajerskega Heimatschutza vnovič in posamezno vključevati v nacistično stranko. Avtorja obeh del o kasnejšem vojnem zločincu opozarjata, da kljub temu Seyss še vedno ni bil do kraja vključen v NSDAP ter da je skušal tudi v času dokončne krize prve republike najti sožitje med obema totalitarnima režimoma v Nemčiji in Avstriji. V njem sta se tako prepletala univerzalitem nemškega rajha in tradicija stare habsburške monarhije, torej vizija, ki se ni uresničila.

Obe deli, tako monografija o »domovinski fronti« kot Rosarjeva knjiga nadrobno obravnavata poskuse avstrijskega avtoritativnega režima, da bi vključil v svoje vrste tudi »nacionalni« (= velikonemški) tabor, za kar je bilo seveda že prepozno, saj je bil ta tabor v drugi polovici tridesetih let že večinsko vključen v nacistično gibanje.

Za vsakogar, ki bo proučeval razvoj avstrijskega nacizma in še posebej njegovih koroških reprezentantov, bodo v Rosarjevi monografiji zanimivi orisi odnosov med posameznimi vodilnimi nacisti ter njihovi medsebojni spori in pogledi

na avstrijsko vprašanje oziroma na način izvedbe anšlusa. V tem spletu je seveda nakazana Seyss-Inquartova vloga reprezentanta »nacionalnega« tabora, orisani njegovi življenjski in idejni nazori ter njegov pomen v celotnem spletu, ki je pripeljal do anšlusa in še prek njega. Odlika Rosarjeve knjige je tudi široko zastavljen oris avstrijskega »nacionalnega« tabora v Avstriji zlasti glede prizadevanj za priključitev k nemškemu rajhu in glede prehajanja tega tabora na nacistična stališča. Za slovenskega bralca bo poleg tega še posebej zanimivo opozorilo na s. 173, po katerem je Kärntner Heimatbund (Alois Maier-Kaibitsch) pošiljal Seyss-Inquartu poročila o »nemški narodnostni skupini v slovensko-koroškem ozemlju« (Rosar). Poročila je Seyss posredoval dalje avstrijskemu državnemu sekretarju Schmidtu. Rosar dodaja, da so bili takratni »narodnostno skrbstveni ukrepi« na Koroškem na liniji Volksbunda für das Deutschtum v Berlinu, organizacije, ki jo je vodil Korošec dr. Hans Steinacher. Izvemo tudi, da je bil Seyss-Inquart s Steinacherjem v stikih (iz opomb v knjigi je videti, da hrani zadevno dokumentacijo iz Seyss-Inquartovega arhiva nemški zvezni arhiv v Koblenzu).

Prijetno osvežitev predstavlja tudi knjiga o »domovinski fronti«. Iz nje naj izluščimo predvsem tista dejstva, ki se nanašajo na zamejsko Koroško in ki zato še posebej priteguje slovenskega bralca. Odlika knjige je oris nastajanja avstrijske VF (Volksfront, domovinska fronta), njena izhodišča ter delovanje. Za spoznavanje problematike koroškega slovenstva je značilna ugotovitev, da VF ni bila enotna organizacija, v kateri nekdanji krščanski socialci v nasprotju s pričakovani niti niso bili edina vodilna sila, ampak je to mesto pripadalo fašistično usmerjenemu Heimwehru. S stališča koroških Slovencev bi bilo najbrže treba podobno raziskavo opraviti tudi za Koroško, vsekakor pa lahko že danes rečemo, da so v odnosu do manjšine prevladovali v deželi nacionalistični poudarki ob istočasni naslonitvi vodstva koroških Slovencev na dotedanje krščanske socialce in katoliški tabor.

Kako je VF nastajala kot organizacija, priča opozorilo njenega vodje za Koroško, kasnejšega deželnega glavarja Sucherja. Po postavitvi za vodjo deželne »domovinske fronte« v začetku novembra 1933 je pričel Sucher s takojšnjo izgradnjo gibanja, pri čemer se je organizacijsko naslanjal na shemo stranke avstrijskih nacistov. Dejansko se je VF v državi uredila šele naslednjega leta, vendar vzporedno s tem izgubljala svoj prvotni značaj ter pričela postajati državna stranka z totalitarnim prizvokom. Po drugi strani je režim v drugi polovici leta 1933 uveljavil novo ustavo, ki je temeljila na krščanskem duhu in na takratni papeški encikliki Quadragesimo anno. Kljub taki usmeritvi je bil odnos dotedanjih krščanskih socialcev do režima različen, saj se je njihovo demokratično krilo postavilo proti avtoritativnemu režimu. V celoti je bilo mogoče deliti krščanske socialce na tri skupine: na omenjeno demokratično usmerjeno krilo, na močno skupino, ki je imela simpatije do Heimwehra, in na tretjo, ki je zastopala politični katolicizem; vanjo je spadal tudi Dollfussov naslednik K. Schuschnigg. In kolikor poznamo sočasno dogajanje na Koroškem, lahko nakažemo dejstvo, da je skušalo to krilo doseči celostno podreditev manjšine koristim avtoritativnega režima, med drugim tudi z neuresničnim poskusom razpustitve slovenske kulturne organizacije.

Za koroško problematiko je zanimivo tudi opozorilo o Sucherjevih stikih s socialnimi demokrati, od katerih so bili mnogi njegovi šolski tovariši. Kljub temu, da stiki niso bili tesni, so vendar ob nacističnem puču julija 1934 pripadniki februarja tega leta razpuščene vojaške organizacije socialnih demokratov (Schutzbund) prvo noč puča stražili deželno vodstvo VF. Ko so se nacisti po neuspelem puču skrivali po Gurah, so socialnodemokratski delavci obveščali deželnega vodjo VF o tamkajšnjem dogajanju.

Seveda so navedena opozorila o koroškem dogajanju v knjigi le obrobne pomena, so pa vendarle pomembna s stališča spoznavanja političnega dogajanja v tistem delu Avstrije, kjer žive tudi Slovenci. V celoti knjiga orise delovanje VF vse do njenega nastanka prek notranjih kriz režima do njegovega konca. Gre torej za delo, ki se z obdelavo avstrijskega avtoritativnega režima vključuje v orise oblik fašizma v posameznih evropskih državah.

Tone Zorn

Dr. Momčilo Spremič, *Dubrovnik i Aragonci (1442—1459)*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd 1971, 323 strani.

Proučevanje dubrovniško aragonskih odnosov v drugi polovici XV. stoletja ima velik pomen za poznavanje zunanje politike Dubrovnika in njegov ekonomski razvoj, v mnogočem pa osvetli tudi preteklost Neapeljske kraljevine. Ko govori avtor o odnosih med Dubrovnikom in Aragonci od leta 1442 do 1495 misli pri tem na zvezo med Dubrovniško republiko na eni strani ter južno Italijo, Sicilijo, Sardinijo, Baleari in Španijo na drugi strani. V resnici gre za dnose med Dubrovnikom in skoraj celotnim zapadnim delom Sredozemlja nad katerim je vladala v drugi polovici XV. stoletja Aragonska dinastija. Formiranje ogromne aragonske države je končano leta 1442, ko je priključena južna Italija, konec njene moči pa predstavlja leto 1495, ko Francozi zavzamejo Neapeljsko kraljevino.

Proučevanje dubrovniško aragonskih odnosov je bilo doslej precej zanemarjeno. Nekaj novih podatkov iz srede XV. stoletja je sicer objavil v svoji razpravi Bariša Krekić¹. Naši zgodovinarji so te odnose obdelali zgolj z vidika preskrbe Dubrovnika z žitom iz južne Italije. Italijanski raziskovalci preteklosti Neapeljske kraljevine so po intuiciji opazili pomen Dubrovčanov v gospodarskem življenju južne Italije, vendar so njihovo vlogo slabo poznali. Več pozornosti so naši zgodovinarji posvetili odnosom Dubrovnika z južno Italijo v času anjovinske uprave² ter zvezam s Španijo v XVI. stoletju³.

Pri študiju odnosov med Dubrovnikom in aragonskimi deželami v drugi polovici XV. stoletja se je M. S. v veliki meri oprl na neobjavljeno arhivsko gradivo Dubrovniškega arhiva. Značilno je, da so vse najpomembnejše arhivske serije, ki pridejo za to temo v poštev, ohranjene skoraj v celoti. Pomen dubrovniškega arhivskega gradiva je za proučevanje dubrovniško aragonskih odnosov toliko večje, ker so Nemci leta 1943 požgali velik del neapeljskega arhiva in tako za vedno uničili izredno pomembno gradivo. Avtor je izkoristil tudi ostanke neapeljskega arhiva, predvsem pa objavljeno arhivsko gradivo italijanskih arhivov.

Monografijo o dubrovniško aragonskih odnosih, ki je Spremičeva doktorska disertacija, je avtor razdelil na tri dele. V prvem delu je obdelal politične razmere v Neapeljski kraljevini in politične odnose z Dubrovnikom. Večji poudarek je namenil ekonomskim odnosom, ki jih je zelo podrobno obdelal v drugem delu. Zadnji; krajši del pa je posvetil dejavnosti posameznikov in migraciji našega prebivalstva v južno Italijo.

V prvem delu dalje M. S. kratek, a dober pregled političnega stanja v južni Italiji v drugi polovici XV. stoletja. Največ se zaustavlja pri dveh najpomembnejših aragonskih vladarjih Alfonzu V in njegovemu sinu Ferranteju, ki sta bila še posebej naklonjena Dubrovčanom. Skrbno analizira njuno zunanjo politiko. Po osvojitvi Neaplja leta 1442 je vodil kralj Alfonz zelo aktivno orijentalno politiko. Ko so se Turki širili na Balkanskem polotoku je turška politika zavzemala centralno mesto v Alfonzovi vzhodni politiki. Tudi pogledi kralja Ferrantea so bili stalno obrnjeni na Balkanski polotok, še posebej takrat, ko je moral braniti južno Italijo pred napadi Turkov. Ko so medtem uredili Dubrovčani svoje odnose s Turki so prevzeli posredništvo med Turki in aragonskimi vladarji. Preko Dubrovnika je kralj Ferrante vzdrževal zveze z različnimi balkanskimi vladarji in fevdalci (Stjepan Vukčić in njegovi sinovi, bosenski kralji, Skenderbeg v Albaniji, despot Djuradj Branković).

¹ B. Krekić, *Ragusa e gli Argonesi verso la metà del XV secolo*, Rivista storica del Mezzogiorno, anno I, fasc. I—II, str. 205—219, Lecce 1966.

² Mirjana Popović-Radenković sicer ni objavila svoje doktorske disertacije »Trgovački odnosi Južne Italije i Dubrovnik u vreme Anžujaca«, je pa rezultate svojega dela objavila v več razpravah: »Prilog ekonomskoj istoriji Dubrovnika. Trgovački odnosi sa Južnom Italijom (1266—1442)«, Zbornik filozofskog fakulteta, VI, str. 189—235, Beograd 1960; »Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo angiovinico (1266—1442)«, Archivio storico per la provincia napoletana, 37, str. 5—36, 1957; 38, str. 153—206, 1958.

³ Jorjo Tadić, *Spanija i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd 1932.

Jedro Spremićeve monografije je posvečeno ekonomskim odnosom med Dubrovnikom in aragonskimi deželami. V tem delu je avtor najbolj originalen in postavlja vrsto novih tez in problemov ter gradi svoja izvajanja na povsem novem gradivu. Poglobi se tudi v nekatere oblike zgodnjega kapitalizma, ki jih narekujejo prav ekonomski odnosi z južno Italijo.

Podlago za proučevanje ekonomskih odnosov predstavljajo privilegiji, ki so jih dobili Dubrovčani od aragonskih vladarjev. Zato M. S. posveča posebno poglavje privilegijem. Prvi privilegiji, ki so jih Dubrovčani dobili od kralja Alfonza še niso podrobno urejali dubrovniško aragonske odnose ampak so predstavljali splošni *salvus conductus* o svobodi trgovine in urejali vprašanje odškodnine. Šele pod vladjo kralja Ferrantea so si Dubrovčani z različnimi privilegiji zagotovili najugodnejši položaj ter se na ta način izenačili z Benečani. Dosegli so razne carinske olajšave, večje garancije za varnost plovbe, dovoljenje za izvoz žita in volne, možnost menjave srebra za zlatnike. Dobljeni privilegiji so Dubrovčanom odprli tržišče v Neapeljski kraljevini prav v času, ko jim je bilo to najbolj potrebno. Pospeševali so pomorsko trgovino na račun tradicionalne kopenske trgovine z zaledjem, ker je bila le-ta zaradi turškega prodiranja na Balkanski polotok ovirana in onemogočena. Na kratko se dotakne tudi privilegijev, ki so jih Dubrovčani dobili na Siciliji in Kataloniji, vendar so se razlikovali od onih v južni Italiji.

Uspehi in napredek trgovine so bili odvisni od dobro organizirane konzulske službe. Tej pomembni instituciji posveča M. S. naslednje poglavje. Do organiziranja dubrovniške konzulske družbe v južni Italiji je prišlo šele v XV. stoletju in to proti koncu anjouske dinastije. Pomembni so bili privilegiji, ki so jih dobili Dubrovčani od kralja Ferrantea, s katerimi je razširil pravice dubrovniških konzulov. V času vlade kralja Alfonza in Ferrantea so Dubrovčani odprli v južni Italiji in na Siciliji okrog dvajset konzulatov. Najvažnejša funkcija konzulov je bila sodna funkcija. Postavljanje in odpoklic dubrovniških konzulov v južni Italiji je bila izključna pravica Senata. Čeprav so dosegli, da so lahko za konzula postavili svojega človeka ali človeka aragonskega kralja, so skoraj praviloma imenovali kraljeve ljudi na to mesto. Zelo pomembna je tudi vloga aragonskih konzulatov v Dubrovniku (sicilski in katalonski), ki so urejali položaj trgovcev iz južne Italije, Sicilije in Španije v Dubrovniku. Aragonski konzuli in vicekonzuli v Dubrovniku so bili veliki trgovci, ki so usmerjali in pospeševali trgovinsko menjavo.

Vsakodnevni gospodarski in politični stiki z južno Italijo so vplivali na organizacijo dubrovniške trgovine. M. S. obdela organizacijo trgovine z več vidikov. Zelo pomemben delež pri oblikovanju te trgovine ima dubrovniška komuna, ki je tudi glavni organizator preskrbe z živili. Žito in nekatere druge prehrabene artikle pa so Dubrovčani dobičali v prvi vrsti iz južne Italije in Sicilije. Pri organizaciji in opravljanju trgovskega prometa med Dubrovnikom in aragonskimi deželami je dubrovniška mornarica odigrala izredno pomembno vlogo. Ker je bilo pomorstvo v aragonskih deželah slabo razvito, so Dubrovčani opravljali pomorsko službo tudi za trgovce iz južne Italije. Tako so na primer prevoz apulijske soli v razne dele Neapeljske kraljevine pa tudi izven nje v celoti prevzeli Dubrovčani. Postal je njihov monopol.

Spremiča zanima tudi struktura dubrovniških in aragonskih trgovcev, ki so se specializirali v trgovski menjavi med aragonskimi deželami in Dubrovnikom. Podrobneje obdela dejavnost nekaterih vidnejših trgovcev. V Dubrovniku se je rodbina Kotruljević povsem posvetila trgovini z južno Italijo. Izredno vlogo igra pri tem njen najpomembnejši predstavnik Benko Kotruljević. Do leta 1451, ko deluje v Dubrovniku, sodeluje v tekstilni proizvodnji in nabavlja špansko volno v velikih količinah. Od leta 1451 pa do svoje smrti leta 1468 je živel na neapeljskem dvoru in bil kraljev zaupnik. Predstavljal je pomembno vez med Dubrovnikom in aragonskimi kralji. V tem času je napisal tudi svoje znamenito teoretsko delo »Della mercatura et del mercante perfetto«. Poleg Benka je pomemben tudi Paladin Marina Gundulić, ki je bil trgovec, sindik in diplomat. Trgoval je izključno z neapeljskim žitom in ga dobavljal Dubrovniku. Zaslužen je za mnoge privilegije, ki so jih dobili Dubrovčani od kralja Ferrantea. Spremić

navaja še nekatere druge dubrovniške trgovce, ki so sodelovali v dubrovniško aragonski trgovini.

V Dubrovniku so stalno ali začasno živeli in delovali številni trgovci iz aragonskih dežel. Nekateri so se orientirali izključno na trgovino z Dubrovnikom. To niso bili samo poslovni ljudje iz južne Italije ampak tudi iz daljne Katalonije in Aragonije. V Dubrovnik so običajno prihajali kot predstavniki velikih trgovskih hiš, toda so se ponavadi kmalu osamosvojili.

Najpomembnejši je brez dvoma Johannes Sparterius, Katalonec iz Saragose, ki je živel v Dubrovniku neprekinjeno 30 let (od 1439 do 1469). Oskrboval je Dubrovnik s špansko volno v času, ko je najbolj cvetelo suknarstvo. Nabavljal je tudi žito in druge prehrabene proizvode. Dolgo vrsto let je opravljal dolžnost aragonskega konzula. V trgovini med Dubrovnikom in južno Italijo pripada posebno mesto trgovcu iz Neaplja Anielu Cichapesse. V Dubrovnik je prišel leta 1430 in je tu deloval do svoje smrti leta 1454. Za potrebe dubrovniške občine je nabavljal velike količine žita in olja. Ukvarjal se je s pomorstvom in bil lastnik več ladij. Poleg trgovske dejavnosti je razvil tudi obrtno dejavnost. V Dubrovniku je odprl barvarno, ki jo je pripeljal iz Neaplja in tako sodeloval v proizvodnji dubrovniškega sukna.

Zal moramo ugotoviti, da M. S. ni izkoristil vseh možnosti, ki mu jih nudijo dubrovniški viri, predvsem notarska serija Debita notariae, da bi podal celovito sliko domačih in tujih trgovcev. Zelo malo govori o njihovem kreditnem udeleževanju ter ne navaja skoraj nobenih konkretnih podatkov. Kreditno poslovanje pa je najboljši pokazatelj udeleževanja na dubrovniškem tržišču.

Navedel bi le nekaj konkretnih podatkov o višini kreditov, ki so jih dali posamezni trgovci iz aragonskih dežel v nekaterih letih. Johannes Sparterius je leta 1440 sklenil 19 kreditnih pogodb in dal na kredit 3700 dukatov. Leta 1450 je vpisanih 23 zadolžnic, v katerih se omenja kot upnik, dolžniki pa mu morajo vrniti 1546 dukatov in 18 parperjev. Aniele Cichapesse je leta 1440 kreditiral 7 dolžnikov v višini 399 dukatov. Med upniki se zelo pogosto in v velikem številu omenjajo trgovci iz Manferedonije. Tako je Ellia Capuano leta 1440 sklenil 9 kreditnih pogodb; na kredit je dal 1709 dukatov in 372 parperjev. Dario Johannes de Florio je leta 1440 sklenil 1 kreditno pogodbo v kateri se je dolžnik obvezal da bo za prejetih 40 tovorov žita vrnil 720 dukatov »de carlini Apulee«. Leta 1450 je sklenil tri kreditne pogodbe, dolžniki pa mu morajo vrniti 80 dukatov (v eni zadolžnici je omenjeno, da mora dolžnik poravnati svoj dolg z 12 balami sukna.) Iz nekaterih zadolžnic je razvidno s kakšno trgovsko robo so dolžniki poravnali svoje kreditne obveznosti. Ser Antonio de Saloma iz Sicilije je 23. X. 1470 zapisal kreditno pogodbo, v kateri se je dolžnik obvezal, da bo do določene roka izročil upniku »tantum ferrum dulce de Segna« po ceni 17 dukatov za beneški milijar ali pa bo izročil 109 dukatov⁴. Takšnih podatkov bi lahko navedel še več. Na podlagi podatkov, ki sem jih našel v seriji Debita notariae lahko trdim, da so trgovci iz aragonskih dežel spadali med velike kreditorje in da je bil njihov delež v kreditni trgovini Dubrovnika znaten.

Pomembno mesto v trgovini z južno Italijo zavzemajo trgovske družbe. M. S. navaja precej novih podatkov o delovanju trgovskih družb, vendar se ne pogloblja v njihovo problematiko. Res je, da so se dubrovniški trgovci pogosto oprijeli ugodnosti, ki so jih nudile trgovske družbe. Sklepali so jih z namenom, da bi združili finančna sredstva, da bi zmanjšali riziko na potovanjih in da bi hitreje prišli do dobička. Še posebej se ustanavljanje trgovskih družb veže na zunanjo trgovino. M. S. ugotavlja, da so se trgovski posli z aragonskimi deželami v XV. stoletju večinoma opravljali preko trgovskih družb. Izdelal je več tabel, ki govorijo o številu registriranih trgovskih družb v posameznih letih, o številu članov v posameznih družbah, o višini vložene kapitala in o trajanju trgovskih družb.

Zdi pa se mi, da je Spremič zelo pavšalno in brez globlje analize postavil trditev, da predstavljajo trgovske družbe enega od načinov kreditiranja. Gre za primere, ko je eden od članov vložil denar, drugi pa je s tem denarjem trgoval.

⁴ Debita notariae XXXIX, fol. 77.

Svojo ugotovitev utemeljuje še z naslednjim. Dubrovčani so skoraj redno vpisovali pogodbe o trgovskih družbah v notarsko knjigo dolgov (Debita notariae — serija v katero je dubrovniški notar registriral dolgove katerekoli vrste) predvsem za to, da bi pisмено registrirali medsebojne kreditne obveznosti. Problematika trgovskih družb je brez dvoma globlja, kot to skuša prikazati M. Spremič. Del pogodb o trgovskih družbah je v resnici vpisan v serije Debita notariae iz česar pa še ne sledi, da bi pogodbo o trgovski družbi izenačili s kreditno pogodbo. Poleg tega so v dubrovniški kancelariji vpisovali pogodbe o trgovskih družbah tudi v serijo Diversa cancelariae. Po formularju se pogodbe o trgovskih družbah v obeh serijah razlikujejo. Formular v Diversa cancelariae je stereotipen, medtem ko je formular v Debita notariae svobodnejši, daljši in glede na podatke, ki jih nudi, bogatejši. V pogodbah trgovskih družb, ki so registrirane v Diversa cancelariae, se zelo pogosto kot kraj potovanja omenja Apulija. Podrobnejši študij in analiza bi seveda dala odgovor, zakaj so notarji ene pogodbe o trgovskih družbah registrirali v Diversa cancelariae, druge pa v Debita notariae. Brez dvoma zgornja rešitev M. Spremiča ne prinaša zadovoljivega odgovora.

Čeprav včasih socius stans in socius tractans formalno do neke mere odgovarjata položaju upnika in dolžnika, vendar se struktura societatis oziroma collegancije tako bistveno razlikujeta od zadolžnic, da notarji v nekaterih primerih to posebej poudarjajo⁵. Iz nekaterih popravkov v tekstu notarske imbreviature je prav tako razvidno, da je notar točno ločil bistvo formularja zadolžnice od formularja pogodbe o trgovski družbi⁶. Opozoril bi še na tehtno razpravo Ferda Gestrina o piranski komendi⁷. Gestrin odklanja tezo, na podlagi katere komendo ocenjujejo kot posojilo. Že dejstvo, da je bil traktator udeležen pri gospodarskih rezultatih podjetja dokazuje, da komenda ni bila dolg. Razlikovanje med komendo in posojilom lahko zaznamujemo tudi, če primerjamo in analiziramo besedilo komendine pogodbe in zadolžnice. Razne formalne podobnosti ne zmanjšujejo dejstva, da sta zadolžnica in listina o komendi pravno bistveno različni. Komendo bi po Gestrinu lahko označili kot pogodbo o investiciji in hkrati pogodbo o službi oziroma delu. Gestrinov poskus analize komende je vreden vse pozornosti, saj prinaša mnogo novih pogledov na problematiko trgovskih družb. Služil bo tudi kot osnova za nadaljnje proučevanje dubrovniških trgovskih družb.

V poglavju o menicah kot sredstvu trgovskega poslovanja, pa je M. Spremič stopil na neobdelano področje. Menično poslovanje je v naši literaturi le mimogrede omenjeno, ne pa proučeno. Ker je menično poslovanje zavzelo velik obseg v trgovini z aragonskimi deželami, mu je M. S. posvetil precejšnjo pozornost. Tako je v njegovem delu prvič podana širša analiza menice in meničnega poslovanja v naših deželah v srednjem veku. Tudi menično poslovanje smatra kot enega od načinov kreditiranja. Upnik je odstopil določeno vsoto denarja svojemu poslovnemu partnerju, ta pa se je obvezal, da mu ga bo vrnil na drugem mestu in v drugi valuti. V menici sta vsebovani dve operaciji: kredit in menja-

⁵ Upnik je predložil 21. IX. 1363 v razsodbo dubrovniškemu knezu spor, ki je nastal med njim in dolžnikom. Upnik zahteva izplačilo 1580 dukatov kot ostanek dolga v višini 2000 dukatov. Ob tej priliki se sklicuje na «num instrumentum publicum scriptum manu Soffredi...». Ta instrument je zadolžnica z dne 24. VII. 1359 (to zadolžnico sem našel pod omenjenim datumom vpisano v Debita notariae knj. IV, fol. 75'). Oskrbniki zapuščine pokojnega dolžnika sicer priznavajo dolg, toda vztrajajo, da je dolžnik »habuisse dictos denarios de ipso Marino de Vitagna (upnik) in collegantia sive societate et non in debito«. To pomeni, da je obstajala razlika v obveznosti med listino o koleganciji in listino o dolgu. Čeprav lahko dokažemo, da gre v tem primeru za zadolžnico, toda vseeno daje sodišče pravico dolžniku, da zahteva od upnika, naj s prisego potrdi ali gre za dolg ali za kolegancijo. Diversa notariae knj. VIII, fol. 51'. Podoben slučaj je tudi v nekem drugem sporu, ko Junij Gradić izjavlja: »dictum instrumentum fuisse societatis et non debite, Debita notariae, knj. VII, fol. 124 — 12. I. 1368.

⁶ Vpisana je zadolžnica, toda tekst ni popoln, ker se konča pri vsoti. Sledi opomba: »cassa quia sequitur infra«. V resnici sledi tekst pogodbe o trgovski družbi. Ta je sklenjena med istimi partnerji, ki so omenjeni v nedokončani zadolžnici. Debita notariae, knj. XII, fol. 214', 169'. V nekem drugem primeru je začel notar pisati formulo zadolžnice, toda jo je prečrtal in namesto nje vpisal formulo pogodbe o trgovski družbi. Debita notariae, knj. XIV, fol. 386.

⁷ F. Gestrin, Piranska komenda v 14. stoletju. Prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razprave V (Hauptmannov zbornik), str. 241—268, Ljubljana 1966.

va valute. Pri poslovanju sodelujejo običajno štiri osebe. Skoraj celotna trgovina z volno z daljno Katalonijo se je v Dubrovniku vršila preko menic. Dubrovnik je postal v XV. stoletju poleg Benetk eden najpomembnejših centrov finančnih operacij katalonskih trgovcev na področju Jadranskega morja.

Trgovina v Neapeljski kraljevini se je odvijala na sejmi. Občasni sejmi so se namreč razvili v zaostalih predelih Italije, v Apuliji, Abrucih in Marki, kjer ni bilo močnih trgovskih centrov. Spremič obdela položaj Dubrovčanov na teh sejmi.

Predmeti dubrovniško aragonske trgovine so še posebej pritegnili pozornost M. Spremiča. Drobne kvantitativne podatke je uspel združiti v neko konkretno sliko. Izdelal je tabele in grafikone, ki ponazarjajo njegove izsledke. Prišel je do nekaterih novih ugotovitev, ki v jasnejši luči prikazujejo dubrovniško trgovino v drugi polovici XV. stoletja. Zemljišče in klima v Dubrovniku in njegovem zaledju sta se razlikovala od prirodnih pogojev v aragonskih deželah, zato sta imeli obe strani različne pogoje za menjavo.

Ker je Dubrovnik ležal na neplodnem področju, je imela preskrba z žitom poseben pomen. Iz južne Italije in Sicilije so Dubrovčani izvažali velik del potrebnih količin žita. Zato so se politični in gospodarski odnosi z aragonskimi vladarji v glavnem omejevali na trgovski promet z žitom. Poleg žita so iz aragonskih dežel izvažali v Dubrovnik velike količine volne za potrebe manufakture sukna. S svojim prispevkom o uvozu katalonske in južnoitalijanske volne je M. S. dopolnil Rollerjevo sliko o delovanju manufakture sukna v Dubrovniku ter pojasnil nekatera vprašanja v zvezi s prekinitvijo proizvodnje leta 1463. Spremič navaja še nekatere druge prehrabene proizvode (olje, sir, sočivje, fižol, žafran), ki jih je Dubrovnik izvažal iz aragonskih dežel. Vse te artikle obdela Spremič po neki v naprej določeni shemi. Izračune podaja v tabelah. V času neposredne turške nevarnosti kupujejo Dubrovčani v Neapeljski kraljevini velike količine solitra.

Povsem drugačen je spisek trgovske robe, ki so jo Dubrovčani izvažali v južno Italijo in na Sicilijo. Ker v obeh deželah ni bilo razvito rudarstvo, so našli Dubrovčani v teh deželah ugodno tržišče za rudno bogastvo z balkanskega zaledja. Aragonski vladarji so bili zelo zainteresirani za uvoz srebra, ki so ga potrebovali za svojo kovnico. Prav tako so našle dubrovniške tkanine kupce v Neapeljski kraljevini. Ves čas aragonske vladavine so Dubrovčani izvažali v južno Italijo kože, krzna, konje, vosek, lesene izdelke, surovine za barve, katran, mlinske kamne in razno orožje.

Količinska primerjava dokazuje, da je Dubrovnik mnogo več uvozil raznih proizvodov iz aragonskih dežel, kot je v njih prodal svoje robe. Toda vrednost uvoza in izvoza je bila izenačena, ker so Dubrovčani prodajali drage, kupovali pa poceni proizvode.

V trgovini z aragonskimi deželami so naleteli Dubrovčani na razne ovire. M. Spremič je navedel tri vrste težav, ki so ovirale trgovsko menjavo med Dubrovnikom in aragonskimi deželami. To so razni sistemi mer, na katere so Dubrovčani naleteli v posameznih mestih Neapeljske kraljevine, napadi gusarjev na dubrovniške trgovske ladje in politika beneške republike na področju Jadranskega morja.

Tretji del knjige je posvetil avtor dvema zelo pomembnima vprašanjem: izmenjavi strokovnjakov in neprekinjenemu izesljevanju prebivalcev z dubrovniškega teritorija in balkanskega zaledja v južno Italijo.

Momčilo Spremič je v svojem delu uporabil sodobno zgodovinsko metodo, znal kvantitativne podatke pravilno povezati ter uspel izdelati sintezo. Monografija M. S. je pomemben doprinos k proučevanju srednjeveške politične in gospodarske zgodovine.

Ignacij Voje

OBLAST BRANKOVICA — opširni katastarski popis iz 1455. godine. Orientalni institut u Sarajevu; zbirka Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrancia, Tomus tertius, serija II. Defteri, knjiga 2; zvezek 1., str. XXIII + 378 + karta in zvezek 2., str 237 + XIV + karta. Sarajevo 1972.

Orientalni institut v Sarajevu nadaljuje s to publikacijo z izdajanjem najstarejših in najpomembnejših turških popisnih katastrov defterjev, ki se nanašajo na področje jugoslovanskih dežel pod turško oblastjo. Tako naj bi to pomembno gradivo postalo dostopno čim širši znanstveni javnosti. Ker naj bi imela zbirka Monumenta turcica splošno jugoslovanski karakter, ni pri izboru virov igral nacionalni ali pokrajinski kriterij. Kot prvi defter je bil objavljen sumarni popis Krajišta skopskega krajišnika Isa-bega Ishakovića iz leta 1455. (glej podrobno poročilo v Zgodovinskem časopisu, XXIII letnik, zv. 3—4, str. 311—313, 1969). Oblast Brankovića je sedaj drugi objavljeni najstarejši katastrski popis pri nas ter se navezuje na popis Krajišta.

Prevod defterja s pripombami so priredili trije avtorji: Hamid Hadžibegić, Adem Handžić in Ešref Kovačević. Precej obsežen uvod s potrebnimi pojasnili je napisal Hamid Hadžibegić. Dodan je spisek uporabljenih virov in literature. Defter Brankovićeve posesti je objavljen v dveh delih. V prvem delu je poleg uvoda natisnjen srbohrvatski prevod turškega teksta medtem ko drugi del prinaša v celoti faksimile originala. V načinu objavljanja se defter za Brankovićevo posest razlikuje od popisa Krajišta. V objavi popisa Krajišta je poleg srbohrvatskega prevoda objavljen tudi dešifrirani turški tekst medtem ko je avtor (H. Šabanović) dodal le nekaj strani faksimilov turškega originala.

Objavljeni defter nosi naslov »Defter za Vukovo oblast« (Defter-i Vilayet-i Vlk). To je opširni (detajlni) popis področja Brankovićeve posesti, ker vsebuje timarsko spahisko delitev na hase in timarje. Defter za Vukovo oblast je napisan neposredno po zasedbi turške oblasti. S tem popisom je zajeta celotna Brankovićeve posest razen tistih predelov, ki so jih Turki zasedli po letu 1392 (Zvečan, Jeleč idr.). To je vpisano v Zbirnem katastrskem popisu iz leta 1455. V detajlnem katastrskem popisu Brankovićeve posesti niso zajeti hasi velikega vezirja in rumelijskega beglerbega. Ti hasi so popisani v nekem drugem defterju. Srednjeveški viri niso dali zadovoljiv odgovor na vprašanje, katero področje je spadalo pod oblast Vuka Brankovića. Mihajlo Dinić (»Oblast Brankovića«, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 26, sv. 12, Beograd 1960) je skušal ugotoviti vsaj približno sliko Vukove posesti, ko je ta zajemala največji obseg, vendar mu to ni v celoti uspelo. Šele podatki iz objavljenega defterja dajejo konkretne in zanesljive podatke o teritorialni razprostranjenosti Brankovićeve posesti.

Izdajatelji so skušali ugotoviti ali je bila Brankovićeve posest popisana že pred letom 1455 oziroma in ali obstajajo dokazi za to. Na področju Brankovićeve posesti je vladalo dvovladje že od 1392. leta dalje, nekaj časa pa je bilo to ozemlje tudi pod direktno upravo Osmanske države. Logično bi bilo, da je bil v tem času izvršen tudi katastrski popis. Navajajo konkretne dokaze za to domnevo. Pri nekaterih vpisanih timarjih najdemo pripombo, da je timar prenesen s prejšnjega posestnika. Najverjetnejši čas prvega popisa tega področja je obdobje med prvim padcem Despotovine in njenim ponovnim obnavljanjem. Žal pa se ta popis ni ohranil.

Katastrski defter za Vukovo oblast je razporejen v smislu timarsko-spahijske organizacije na hase in timarje, teritorialno pa je razdeljen na nahije. Pri vsakem timarju in hasu je vpisan posestnik — spahija, navedene pa so vse njegove dolžnosti. Predvsem je določena njihova vojaška obveznost. Poleg udeležbe na vojaških pohodih so morali v skladu z dohodki s timarja pripeljati s seboj določeno število oklepnikov — džebelij ter prispevati določeno opremo (šotor, kuhinja).

V okviru fevdalnih posesti je vpisanih 646 vasi. Avtorji prevoda so imeli precej težav z dešifriranjem geografskih nazivov in osebnih imen kot tudi glede pravilnega lokaliziranja krajev. Večina naselij, ki so vpisana v defterju, je do danes obdržala svoja stara imena. Pri ugotavljanju nekaterih toponimov pa je nastal problem zaradi specifičnosti turške ortografije oziroma zaradi modifika-

cij teh nazivov. Skoraj vse opombe v srbohrvatskem prevodu se vežejo na topografske nazive. Določeno število neugotovljenih naselij dokazuje, da je prišlo do pomembnih etničnih sprememb, ki so bile rezultat političnih dogodkov. Prihod teh krajev pod turško oblast je vplival na premike prebivalstva, zato izginejo nekatera stara naselja, formirajo pa se nova. Zelo koristna, čeprav ne preveč pregledna, je priložena topografska karta Brankovićeve posesti.

Za obširni katastrski popis je značilno, da so v okviru fevdalne posesti popisana vsa gospodinjstva. Vpisane so posamezne vasi, ki pripadajo določenemu zemljiškemu gospostvu ter navedena v nekem določenem zaporedju imena vseh moških gospodarjev in imena vdov, ki predstavljajo starešine gospodinjstev. Poleg tega so navedena imena neoženjenih polnoletnih moških. Popis prebivalstva predstavlja izredno vrednost tega turškega vira. Poleg imen gospodarjev-starešin je ponavadi vpisano še ime njegovega očeta. Bolj redki so v našem defterju podatki o poreklu in poklicnem udejstvovanju. Kljub temu nam dajejo ti podatki zelo podrobno sliko o strukturi prebivalstva na celotnem področju.

Zelo pomembni so tudi podaki o gospodarski dejavnosti. V katastrskem popisu so posamič naštetni vsi viri fevdalnih dohodkov popisanege področja. Zato je v popisu navedena naturalna in denarna vrednost dajatev, ki so jih morali prebivalci plačati spahijam na osnovi zakonskih predpisov. Dajatve v naturi so prebivalci dajali od žitaric in vinograda, kar se je imenovalo ušur. Za nekatere druge proizvode (lan, konoplja, med, sadje) za katere je bil tudi predpisan ušur, so dajatev plačevali v denarju. Ostale dajatve, tako imenovane pristojbine (resm) so bile izključno obračunane v denarju (za svinje, mline, stope). Iz navedenih konkretnih podatkov v defterju je možno ugotoviti letni donos vseh kultur, ki so jih kmetje gojili na področju Brankovićeve posesti. Pri večini naselij dobimo skoraj kompletne podatke o gospodarskem udejstvovanju.

Pričakovali bi, da bomo v našem defterju našli konkretne podatke o cenah in merah za posamezne proizvode vendar ostanemo brez pojasnila. Omenjene so votle mere, za žitarice »lukno« za tekočine »čabar« oziroma »medra« (vedro). To so dejansko naši srednjeveški nazivi za mere, ki so jih Turki prevzeli v svoje zakonike. Točne prostornine ni možno ugotoviti niti iz našega katastrskega popisa niti iz sodobnih turških zakonikov. Tudi cen žitaric in drugih proizvodov ni možno določiti, ker niso posebej navedene. Omenjena je le denarna vrednost dajatev oziroma naturalni iznos posameznih proizvodov. Šele kasnejši popisi (konec XV. in v XVI. stoletju) prinašajo konkretne podatke o cenah posameznih proizvodov.

Popisni defter za Brankovićevo posest prinaša še nekatere druge pomembne ugotovitve. Na področju Brankovićeve posesti je vpisanih 25 timarjev v posesti krščanskih spahij. Tudi na tem področju gre za majhno posest. Nekatere timarje uživa več spahij skupno. Večje število opustelih vasi (42) dokazuje, da so določena področja prizadele vojaške operacije leta 1454. Imena prebivalstva dokazujejo, da islamizacija vasi še ni zajela. Večina imen je krščanskih. Tudi migracije v času popisa niso v večjem obsegu zajele Brankovićeve posesti.

Na koncu je dodan slovarček turških izrazov s potrebnimi pojasnili ter register osebnih imen in geografskih nazivov. V drugi knjigi je objavljen povzetek uvodnih pojasnil in prikaz zgodovinskega razvoja v angleškem jeziku.

Ignacij Voje

BIBLIOGRAFIJA

NOVE KNJIGE V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIZNICI, BIBLIOTEKI
INSTITUTA ZA OBČO IN NARODNO ZGODOVINO SLOVENSKE AKADE-
MIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI, KNJIZNICI ODDELKA ZA ZGODOVINO
FILOZOFŠKE FAKULTETE IN KNJIZNICI INSTITUTA ZA NARODNOST-
NA VPRAŠANJA V LJUBLJANI

Pregled tuje zgodovinske literature, nabavljene v letu 1972, je sestavljen po istih principih kakor preteklo leto, podrobnejša notranja razdelitev, ki smo jo uvedli lani, se je pokazala kot zelo umestna. Največ podskupin je tudi tokrat pri splošnih delih: priročniki, atlasi, prazgodovina in antika, srednji vek, 16. do 18. stoletje, 19. in 20. stoletje, kulturna in socialna zgodovina, cerkvena zgodovina, pravna zgodovina, vzhodna in jugovzhodna Evropa; medtem ko se pri posameznih državah v glavnem držimo gornje razdelitve, če je treba, pa uvajamo še nove podskupine kot npr. krajevna zgodovina, biografije, spomini ipd. Ponovno pa smo spremenili prejšnjo skupino »Slovenija in Slovenci brez ozira na državne meje«, namesto te imamo sedaj tri grupe (Slovenija, Koroška, Trst in Gorica).

Letošnji bibliografski pregled nove literature obsega 539 knjig in je urejen tako, da začenja s pomožnimi zgodovinskimi vedami in zgodovinopisjem, sledijo bibliografije, splošna dela (tukaj so tudi dela, ki jih ni mogoče uvrstiti pod eno državo), nato sledi literatura o Sloveniji, Koroški, Trstu in Gorici ter dela razvrščena po državah, začenjamo z Jugoslavijo in končujemo z izvenevropskimi državami oz. kontinenti. Za lažje iskanje navajamo abecedni seznam držav (narodov) in kontinentov, ki so posebej zajeti s številko odstavka:

Afrika 35 — Albanija 14 — Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto 8 — Azija (splošno) 31 — Bizantinsko cesarstvo 16 — Bližnji vzhod in arabske države 29 — Bolgarija 13 — Češkoslovaška 9 — Francija 25 — Grčija 15 — Indija 32 — Irska 23 — Italija 12 — Japonska 33 — Jugoslavija 7 — Kitajska 34 — Latinska Amerika 37 — Madžarska s staro Ogrsko kot celoto 10 — Nemčija 21 — Nizozemska 27 — Poljska 20 — Romunija 11 — Skandinavske države in Finska 24 — Sovjetska zveza 19 — Stari vzhod 17 — Španija 28 — Švica 26 — Turčija 18 — Velika Britanija 22 — Združene države Amerike 36 — Židje 30.

Bibliografski pregled so sestavili dr. *Melitta Pivec-Stelè* za knjige Centralne biblioteke SAZU, ki se nahajajo v Inštitutu za občo in narodno zgodovino, *Miloš Rybář* za knjige iz NUK, *Mara Mervič* za knjige INV in *Olga Janša* za knjige oddelka za zgodovino FF.

1. Pomožne zgodovinske vede in zgodovinopisje

Bascopé, Giacomo C.: Sigillografia. Il sigillo nelle diplomatica, nel diritto, nella storia, nell'arte. Milano, A. Giuffrè 1969. 466 str. 8°. Ilustr. FF E 642 — **Katalog monet z časów Mikotaja Kopernika.** Informator. (Oprac. Wstepu i katalogu: Danuta Anders.) Torun, Muzeum Okregowe 1971, 69 str. 8°. Ilustr. SAZU 64562 H — **Mazzoleni, Jole**: Paleographia e diplomatica e scienze ausiliarie. Napoli, Libreria scientifica editrice (1970). 474 str. + 53 pril. 8°. FF D 4312 — **Pédech, Paul**: La méthode historique de Polybe. Paris, «Les belles lettres» 1964. 644 + (I) str. 4°. (Collection d'études anoiennes.) NUK II 229883 — **Schellenberg, Theodore R.**: The management of archives. (2. print.) New York & London (1966). XVI + 383 str. 8°. (Columbia University studies in library service. 14.) NUK 135801.

2. Bibliografije

Bibliografija istorică a României. 2. Secolul XIX. T. I. Cadrul general. Tara si locuitorii... Bucuresti, Academia RSR 1972. 4°. SAZU II 61519 H — **Bibliographie** zur Geschichte Luxemburgs für das Jahr 1971. (mit Nachträgen aus früheren Jahren.). Luxemburg, Nationalbibliothek 1972. 8°. Vzpored. nasl.: Bibliographie d'histoire luxembourgeoise. SAZU 49483 H — **Bibliography** of works in the philosophy of history 1966—1968. 1965: Addenda. Compl. by Lewis D. Wurgaft and others. 's-Gravenhage (1971). 8°. (History and theory. 10.) NUK II 196030. — Michel, Henri: **Bibliographie critique de la Résistance**. (Paris). Service d'éducation nationale 1964. 224 str. 8°. NUK 230067 — **Osterreichische historische Bibliographie**. Austrian historical bibliography. Bearbeitet von Herbert Paulhart [itd.]. Santa Barbara-Calif., Clio press 1967—1970. (1.) 1965; (2.) 1966; (3.) 1967; (4.) 1968. FF D 4169.

3. Splošna dela

Priročniki:

Carus-Wilson, E. M.: Essays in economic history. London, Arnold 1966. 2 vol. FF D 4314 — **EGGENBERGER, David**: A dictionary of battles. London, G. Allen & Unwin Ltd (1967). XI + 526 str. 8°. FF D 4273 — **Histoire générale des techniques**. T. III: L'expansion du machinisme. Par M. Dubuisson, J.-B. Ache [et.]. Introduction par Maurice Daumas. Paris, Presses Universitaires de France 1968. XXIV + 884 str. 4°. Ilustr. NUK F 5 II HIS — 100 (Hundred) great events that changed the world. From Babylonia to the space age. Ed. by John Canning. (Reprint.) (Feltham, Middlesex), Odhams Books (1969). 672 str. + pril. 8°. NUK 211776 — **Illustrated history of the world**. An encyclopaedia of events from prehistoric times up to the present day. Transl. from the French ed. by Rosemary Arundale and Tony Mertz. (Manchester, Cliveden press (1970). 216 + (IV) str. 4°. NUK II 229205 — **Lot, Ferdinand**: Recueil des travaux historiques. Genève, Librairie Droz; Paris, Librairie Minard 1968. Tome premier. (Hautes études médiévales et modernes, V/4.) FF D 4194 — **Matematičeskie metody v istoričeskikh issledovanijah**. Sbornih statej. Moskva, Nauka 1972. 234 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 64503 H — **Mayer, Hans & Heinz Rausch & Horst Denzer**: Klassiker des politischen Denkens. 2. Aufl. München, Beck Verl. (1968). Bd 1. Von Plato bis Hobbes. 2. Von Locke bis Max Weber. FF C 3500 — **Mitchell, Duncan G.**: A dictionary of sociology. Chicago, Aldine publishing co. (1970) VIII + 224 str. 8°. FF C 3509 — **Mourre, Michel**: Dictionnaire d'histoire universelle. Paris, Éditions universitaires 1968. Tome 1—2. FF D 4292 — **Problemy istorii meždunarodnyh otnošenij**. Sbornik statej pamjati akademika E. V. Tarle. Leningrad, Nauka 1972. 426 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 64506 H — **Sozialstruktur und Organization europaischer Nationalbewegungen**. Unter Mitw. von Peter Burian, hrsg. von Theodor Schieder. (Gespräche am Kolloquium in Köln am 28. Febr. u. 1. März 1969.) München — Wien, R. Oldenbourg 1971. 176 str. + 1 kt. 8°. (Studien zur Geschichte d. neunzehnten Jahrhunderts. Abhandlung d. Forschungsabt. d. Historischen Seminars d. Universität Köln. 3.) INV B 2090 — **Toynbee, Arnold**: Surviving the future. London [itd.], Oxford university press 1971. XII + 164 str. 8°. FF C 3411 — **Vaux de Foletier, François de**: Mille ans d'histoire des Tsiganes. (Paris), Fayard (1971). 282 + (II) str. 8°. (Les grandes études historiques.) NUK F 9 VAU — **Viorst, Milton**: The great documents of western civilization. (3. print.)-Philadelphia [itd.], Chilton book comp. (1967). XVII + 388 + (I) str. 8°. NUK 230430 — **Weltgeschichte**. Die Geschichte unserer Zivilisation. Hrsg. Alan Bullock in Gemeinschaft mit Gerald Barry [itd.]. Zeichnerische und graphische Gestaltung: Hans Erni. Deutsche Übers.: Brigitte Weitbrecht. (Klagenfurt), Eduard Kaiser (1970). 366 str. 4°. NUK II 228084.

Atlasi:

Baratta, M. & P. Fraccaro & L. Visintin: Atlante storico. Novara, Istituto geografico de Agostini (1966). (8) + 68 str. 8°. FF F 237 — **Grosser historischer Weltatlas.** München, Bayerischer Schulbuch-Verl. 1972. I. Teil: Vorgeschichte und Altertum. FF F 238 — **Harms** Geschichtsatlas. 2. Aufl. (München, Paul List 1969). 53 str. 4°. [Ov. nasl.] Ilustr. SAZU II 64401 H — **Putzer, F. W.:** Historischer Weltatlas. Jubiläumsausgabe. 92. Aufl. (Berlin und Bielefeld), Velhagen & Klasing (1970). (X) + 146 + (L) str. 4°. Ilustr. SAZU II 64400 H.

/ Prazgodovina in antika:

Allgemeine Grundlagen der Archäologie. Begriff und Methode, Geschichte, Problem der Form. Schriftzeugnisse. Mit Beiträgen von Hellmut Brunner [itd.]. Hrsg. von Ulrich Hausmann. (Mit 21 Abb. im Text u. 92 Abb. auf 30 Taf.) München, Beck 1969. XXXI + 529 + (I) str. 8°. (Handbuch der Archäologie.) NUK 232084 — **Arheologija Starogo i Novogo Sveta.** (Otvetstvennye red. N. Ja. Merpert, P. M. Kožin.) Moskva, »Nauka« 1966. 294 + (II) str. 4°. [cir.] Ilustr. NUK II 229460 — **Brézillon, Michel:** Dictionnaire de la Préhistoire. Préface de André Lercy-Gourhan. Paris, Larousse (1969). 256 str. 8°. (Les dictionnaires de l'homme du XXe siècle.) Ilustr. NUK F 1 BRE — **Cambridge ancient history** 3. ed. Cambridge, University press 1970. 8°. Vol. I. Part 1.: Prolegomene and prehistory. 1970. 2. Early history of the middle east. 1971. FF D 4307 — **Contzen, Leopold:** Die Wanderungen der Kelten. Historisch-kritisch dargelegt... (Univeränd. Neudr. der Ausgabe 1861). Wiesbaden, Martin Sändig (1968). X + 270 str. 8°. NUK 220686 — **Dictionnaire archéologique de la Bible.** Paris, Hazan (1970). 324 + (XII) str. 4°. Ilustr. NUK F 1 II DIC — **Filip, Jan:** Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. Bd 1—2. A—K, L—Z. Prag 1966—1969. 8°. NUK C 230424 — **Funke, Herbert:** Chemisch-analytische Untersuchung verschiedener archäologischer Funde. Hamburg, b. t. 1969. (IV) + 108 str. 8°. Ilustr. NUK 218817 — **Gollob, Hedwig:** Religionsgeschichte der Archaik. Wien, kom. Gerold 1956. (III) + 58 str. + pril. 8°. NUK 218394 — **The impact of the natural sciences on archaeology.** London, Oxford university press 1970. VII + 185 str. + 1 pril. 8°. FF F 234 — **Meuleau, Maurice:** Le monde antique. ([Paris] 1965.) 4°. (Le monde et son histoire. 1, 2.) Ilustr. NUK F 9 II MON/1, 2 — **La préhistoire.** Par André Leroi-Gourhan [itd.]. 2. éd. Paris, Presses universitaires de France 1968. 367 str. 8°. (Nouvelle Clío. 1.) Ilustr. FF B 876/1 — **Simon, Marcel:** Le judaïsme et le christianisme antique d'Antiochus Epiphane à Constantin. Paris, Presses universitaires de France 1968. (IV) + 360 str. 8°. (Nouvelle Clío. 10.) FF B 786/10 — **Zampaglione, Gerardo:** L'idea della pace nel mondo antico. (Torino 1967.) 492 str. 8°. (Saggi. 52.) NUK 220971.

Srednji vek:

Beeler, John: Warfare in feudal Europe. 730—1200. Ithaca & London, Cornell university press (1971). XVII + 272 str. 8°. FF C 3507 — **Chaunu, Pierre:** Conquête et exploitation des nouveaux mondes (: XVIe siècle.). Paris, Presses universitaires de France 1969. 445 str. 8°. (Nouvelle Clío. 26 bis.) FF B 786/26 bis — **Döllinger, Ignaz von:** Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. (2., unveränd. Aufl. Repr. Nachdr., München 1890.) T. 1—2. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1968. NUK 219571 — **Ebner, Herwig:** Das freie Eigen. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte des Mittelalters. Klagenfurt, Geschichtsverein für Kärnten 1969. 350 str. + 1 zvd. 8°. FF D 4336 — **Evropa v srednje veka: ekonomika, politika, kul'tura.** Sbornik statej. Moskva, Nauka 1972. 446 str. + 1 sl. + corr. 8°. [cir.] SAZU 64395 H — **Fourquin, Gui:** Histoire économique de l'occident médiéval. Paris, Librairie Armand Colin (1969). 447 str. 8°. FF D 4182 — **Fournier, Gabriel:** Les Mérovingiens: 2. éd. mise a jour. Paris 1969. 126 + (II) str. 8°. («Que sais-je?» 1238.) NUK 94469 — **Genicot, Léopold:** Le XIIIe siècle européen. Paris, Presses universitaires de France 1968. 409 + (I) str. 8°. (Nouvelle Clío. 18.) FF B 786/18 — **Gilchrist, J.:** The church

and economic activity in the middle ages. London [itd.], Macmillan & New York, St. Martin's press 1969. (XI) + 328 str. 8°. FF C 4319 — **Haller, Johannes & Heinrich Dannenbauer**: Von der Staufern zu den Habsburgern. Auflösung des Reichs und Emporkommen der Landesstaaten (:1250—1519.) Mit 6 Kt (3. Aufl.) Berlin 1970. 129 str. 8°. (Sammlung Götschen. 1077.) NUK Č 48663 — **Frühmittelalterliche Studien**. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. In Zusammenarb. mit Hans Belting [itd.] hrsg. von Karl Hauck. Bd 1—4. Berlin 1967—1970. NUK II 229013, FF E 628 — **Heers, Jaques**: L'occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux. Paris, Presses universitaires de France 1970. 416 str. 8°. (Nouvelle Clío. 23.) FF B 786/23 — **Kornemann, Ernst**: Weltgeschichte des Mittelmeerraumes: Von Philipp II. von Makedonien bis Muhammed. Hrgb. von Hermann Bengston. München, Beck (1967). XVI + 1069 str. + zvd. 8°. FF D 4325 — **Musset, Lucien**: Les invasions: Les vagues germaniques. 2. éd. Paris, Presses universitaires de France 1969. 329 + (II) str. 8°. (Nouvelle Clío. 12.) FF B 786/12 — **Musset, Lucien**: Les invasions: le second assaut contre l'Europe chrétienne. (:VIIe—XIe siècles.) Paris, Presses universitaires de France 1965. 297 + (I) str. 8°. (Nouvelle Clío. 12 bis.) FF B 786/12 bis — **Pacaut, Marcel**: Guide de l'étudiant en histoire médiévale. Paris, Presses universitaires de France 1968. (II) + 169 + (I) str. 8°. FF B 817 — **Pietri, Luce**: Epoques médiévales. (:V^e—XVe siècle): L'Occident barbare et carolingien. ... L'Occident médiévale à son apogée (:XIIIe siècle). ... (Paris), Bordas-Laffont (1966). (Le monde et son histoire. 3, 4.) NUK F 9 II MON/3, 4 — **Runciman, Steven**: Geschichte der Kreuzzüge. (Sondergabe in einem Band.) München, C. H. Beck (1968). (XX) + 1339 str. 8°. Z zvd. FF C 3484 — **Sawyer, P. H.**: The age of the Vikings. 2. ed. (London & Southampton), Arnold (1971). X + 276 str. + pril. 8°. Z zvd. FF C 3487 — **Simeček, Zdeněk**: Heretická hnutí v severovýchodní Evropě, před reformací. — **Lubomír E. Havlík**: Lidová hnutí na staré Rusi. Praha 1969. 154 + (I) str. 8°. (Práce z dějin východní Evropy. 2.) SAZU 64701 H — **Zur Frage der Periodengrenze zwischen Altertum und Mittelalter**. Hrgb. von Paul Egon Hübinger. Darmstadt 1969. XV + 366 str. 8°. (Wege der Forschung.) NUK 216937.

16. do 18. stoletje:

Bog, Ingomar: Der Ausshandel Ostmitteleuropas. 1450—1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa. Köln & Wien, Böhlau 1971. (XVI) + 267 str. 8°. FF D 4320 — **Delumeau, Jean**: Le catholicisme entre Luther et Voltaire. Paris, Presses universitaires de France 1971. 358 + (I) str. 8°. FF B 786/30 — **Devèze, Michel**: L'Europe et le monde à la fin du XVIIIe siècle. (Paris), A. Michel (1970). 704 str. 8°. (L'évolution de l'humanité. 27.) FF B 826/27 — **The Eighteenth century**. Europe in the age of enlightenment. Texts by Alfred Cobban [itd.]. Ed. by Alfred Cobban. 589 ilustr. ... London, Thames and Hudson (1969). 360 str. fo. NUK III 118439 — **Erasmiana Cracoviensia**. W 500-letcie urodzin Erazma z Rotterdamu (:1469—1536.). Kraków 1971. 127 str. + pril. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 250.) NUK 136662 — **Godechot, Jaques**: Les révolutions. (:1770—1799.). (3. éd.) Paris, Presses universitaires de France 1970. 424 str. 8°. (Nouvelle Clío. 36.) FF B 786/36 — **Jeannin, Pierre**: L'Europe du nord-ouest et du nord. Aux XVIIe et XVIIIe siècles. Paris, Presses universitaires de France 1969. 420 str. 8°. (Nouvelle Clío. 34.) FF B 786/34 — **Lapeyre, Henri**: Les monarchies européennes du XVIe siècle. Les relations internationales. Paris, Presses universitaires de France 1967. (IV) + 384 str. 8°. (Nouvelle Clío. 31.) FF B 786/31 — **Mauro, Frédéric**: L'expansion européenne (:1600—1870.). 2. éd. Paris, Presses universitaires de France 1967. (IV) + 417 str. 8°. (Nouvelle Clío. 27.) FF 786/27 — **Pfeiffer, Gerhard**: Studien zur Frühphase des europäischen Philhellenismus (:1453—1750.). ... (Erlangen, t. Offsetdr.-Fotodr. 1968.) (II) + 296 + (I) str. 8°. NUK 219354 — **Mauro, Frédéric**: Le XVIe siècle européen. Aspects économiques. (2. éd.) Paris, Presses universitaires de France 1970. 392 str. 8°. (Nouvelle Clío. 32.) FF B

786/32 — **Rassow, Peter**: Karl V. Der letzte Kaiser des Mittelalters. (2. Aufl.) Göttingen [i.t.d.] Musterschmidt Verl. (1963). 80 str. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte, 1.) FF B 814/1 — **Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Verträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas** (:5. bis 10. Oktober 1970:). Hrg. von Othmar Pickl. Graz 1971. 366 str. + pril. 8°. Ilustr. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. 1.) SAZU 63524 H.

19. in 20. stoletje:

Ayling, S. E.: Portret of power. An introduction to twentieth-century history. 5. ed. London [i.t.d.] George G. Harrap & co. (1971). 432 str. 8°. FF C 3489 — **Bailey, Sydney D.**: The secretariat of the United Nations. New York, Carnégie Endowment for International peace 1962. 113 + VI str. 8°. FF C 3485 — **Beloff, Max**: On the track of tyranny. London, The Wiener library by Vallentine, Mitchell (1960). XI + 233 str. 8°. FF C 3434 — **Dedeke, Dieter**: Das Dritte Reich und die Vereinigten Staaten von Amerika 1933—1937. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-amerikanischen Beziehungen. Bamberg (t. Bamberger Fotodruck) 1969. (II) + 345 (I) + (I ov.) str. 8°. NUK 221464 — **Donauraum** — gestern, heute, morgen. Vorträge und Diskussionsbeiträge des V. Internationalen Seminares. Hrg. von József Varga. Wien [i.t.d.] (1967). 261 str. 8°. (Schriftenreihe des Europahauses Wien. 5.) NUK 219287 — **Duroselle, J.-B.**: L'Europe de 1815 a nos jours. Vie politique et relations internationales. (3. éd.) Paris, Presses universitaires de France 1970. VIII + 397 + (I) str. 8°. (Nouvelle Clio. 38.) FF B 786/38 — **Eisenhower, Dwight D.**: Crusade in Europe. (New York, Doubleday 1968.) IX + 550 str. + zvd. 8°. FF B 831 — **Eyquem, Marie-Thérèse**: Pierre de Coubertin — l'épopée olympique. Paris, Calmann-Lévy (1966). 288 + (III) str. 8°. NUK 217655 — **Gambiez, Fernand & Maurice Suire**: Histoire de la première guerre mondiale. T. I.: Crépuscule sur l'Europe. (Paris, Fayard (1969). 386 str. 8°. (Les grandes études historiques.) NUK F 9 GAM — **Godechot, Jaques**: L'Europe et l'Amérique a l'époque Napoléonienne. (:1800—1815:). Paris, Presses universitaires de France 1967. (II) + 365 str. 8°. (Nouvelle Clio. 37.) FF B 786/37 — **Henderson, W. O.**: Die industrielle Revolution. Europa 1780—1914. Wien [i.t.d.], Molden (1971). 216 str. 8°. Ilustr. FF C 3491 — **Histoire de la guerre, 1939—1945**. Album réalisé sous la direction de Pierre Lazareff. D'après l'ouvrage de Hans-Adolf Jacobsen et Hans Dollinger... T. I: De Munich à Pearl Harbor. T. II: De Stalingrad à Hiroshima. [Paris], Hachette (1967—1968). 4°. 2 t. Ilustr. NUK F 9 II HIS — **Hofmann, Werner**: Ideengeschichte der sozialen Bewegung des 19. und 20. Jahrhunderts. Berlin 1962. 244 str. + corr. 8°. (Sammlung Götschen. 1205/1205 a.) NUK C 48663 — **Kubinszky, Mihály**: Bahnhöfe Europas. Ihre Geschichte, Kunst u. Technik. Für Eisenbahnfreunde, Architekten u. kulturgeschichtlich Interessierte. Mit 375 Abb. Stuttgart, Franckh'sche Verlagshandlung (1969). 320 str. 4°. NUK II 229810 — **Michel, Henri**: La drôle de guerre. (Paris), Hachette (1971). 320 str. 8°. FF D 4324 — **Nolte, Ernst**: La crisi dei regimi liberali e movimenti fascisti. (Trad. di Ester Gamaleri e Adriano Caiani.) Bologna, Il Mulino (1970). XIII + 443 str. 8°. (Nuova collana storica.) INV B 2117 — **Novaja i novejšaja istorija. Zurnal vyhodit odin raz v dva mesjaca. 2-5. Moskva, Akademija nauk SSSR 1972. 4°. [cir.] Ilustr. SAZU II 22857 H — **Ponteil, Félix**: Les classes bourgeoises et l'avènement de la démocratie. 1815—1914. (Paris), A. Michel (1968). 574 str. 8°. (L'évolution de l'humanité. 4.) FF B 826/4 — **Schneider, Jutta-Martina**: Christian Friedrich von Stockmar. Ein geistesgeschichtlicher Beitrag zum Liberalismus im 19. Jahrhundert. ... Nürnberg. (t. Offsetdruck-Fotodruck 1968.). (III) + IV + 268 str. 8°. Z 1 sl. NUK 218767 — **Suratteau, Jean Renè**: L'idée nationale de la révolution a nos jours. Paris, Presses Univ. de France 1972. 228 str. 8°. (SUP. L'historien. 10.) INV A 274 — **Wertheim, Barbara**: The Proud tower. A portrait of the world before the war. 1890—1914. New York, MacMillan (1965). XV + 528 str. + pril. 8°. NUK 230405 — **Der 2. [zweite] Weltkrieg. (Bilder, Daten, Dokumente. [Von] Herbert Michaelis [i.t.d.]. Gesamted.****

Günther Deschner.) (Gütersloh), Bertelsmann Lexikon-Verl. (1968). 687 str. 4°. NUK II 229944 — Der zweite Weltkrieg in Bildern und Dokumenten. Hrsg. von Hans-Adolf Jacobsen u. Hans Dollinger. Bd 1—2, 4—10. München [itd.] (1968—1969). 8° NUK 213889.

Kulturna in socialna zgodovina:

Agar, Herbert: A declaration of faith. Boston, Houghton Mifflin co. 1952. IX + 237 str. 8°. FF C 3426 — Anderson, Robert T.: Traditional Europe. A study in anthropology and history. Belmont, Wadsworth publishing co. (1971). (XI) + 195 str. 8° FF D 4317 — Berthold, Margot: Weltgeschichte des Theaters. Mit 454 Abb. davon 363 auf Tafeln. Stuttgart, Alfred Kröner (1968). X + 522 str. + pril. 8° NUK 231028 — Bolgar, R. R.: Classical influences on European culture. A. D. 500—1500. Cambridge, University press 1971. XVI + 320 str. 8°. FF D 4306 — Borchardt, Hans Heinrich: Das europäische Theater im Mittelalter und in der Renaissance. (Reinbek bei Hamburg 1969.) 225 + (XIII) str. 8°. (Rowohlts deutsche Enzyklopädie. 322/324.) NUK 128948 — Böhmer, Günter: Die Welt des Biedermeier. Mit 350 Abb. u. 24 Vierfarbtaf. (München), Kurt Desch (1968). 381 str. + pril. 4°. — (Grosse Kulturepochen in Texten, Bildern und Zeugnissen.) NUK II 229311 — Chiedowski, Kazimierz: Rom. Die Menschen des Barock. (Übertr. von Rosa Schapire. 11.—15. Tsd.) München, Müller (1934). 459 str. + pril. 8°. NUK 232113 — Davis, William Stearns: Life on a medieval barony. A picture of a typical feudal community in the thirteenth century. New York [itd.], Harper & Row 1951. XVI + 414 str. 8°. Illustr. FF C 3480 — Delumeau, Jean: La civilisation de la Renaissance. 230 héliogravures, 8 planches en couleurs, 81 cartes et plans. (Paris), Arthaud. 1967. 718 + (II) str. 4°. (Les grandes civilisations. 7.) NUK F 9 II GRA/7 — Gerbod, Paul: La vie quotidienne dans les lycées et collèges au XIX siècle. [Paris], Hachette (1968). 272 str. 8°. (La vie quotidienne.) NUK F 9 GER — Gies, Joseph & Frances: Life in a medieval city. New York, Thomas Y. Crowell co. (1969). XIII + 274 str. 8°. Illustr. FF C 3490 — Green, Vivian H. H.: Medieval civilisation in western Europe. (London), Arnold (1971). (IX) + 426 str. + 3 zvd. 8° FF D 4313 — Funke, Fritz: Buchkunde. Ein Überblick über die Geschichte des Buch- und Schriftwesens. (3., unveränd. Aufl.) München-Pullach, Verlag Dokumentation 1969. 324 str. + pril. 8°. Illustr. NUK b 231623 — Janssen, Evert Maarten: Jacob Burckhardt und die Renaissance. Jacob Burckhardt-Studien Erster Teil. ... Assen, Van Gorcum Comp. — H. J. Pranke H. M. G. Pranke 1970. (XV) + 260 str. + 1 pril. 8°. NUK 231201 — Kindermann, Heinz: Theatergeschichte Europas. Vol. 9. Naturalismus und Impressionismus. T. 2. Frankreich, Russland, England, Skandinavien. Salzburg (1970). NUK 137064 — Kraus, Michael: The Atlantic civilisation: eighteenth-century origins. Ithaca & New York, Cornell university press 1949. XI + (I) + 334 str. 8°. FF D 4188 — Kulturgeschichtliches Bilderbuch aus drei Jahrhunderten. Hrsg. von Georg Hirth. Bd. 1—6. Leipzig München, Hirth [1881—1890]. 4°. NUK II 199585 — Man, Hendrik de: Vermassung und Kulturverfall. Eine Diagnose unserer Zeit. 3. Aufl. Bern & München (1970). 191 str. 8° (Dalp-Taschenbücher. 398.) NUK 140540 — Ott, Norbert H.: Exlibris. Zur Geschichte ihrer Motive, ihrer Gestaltungsformen und ihrer Techniken. Frankfurt am Main, Polygraph Verl. (1967). 40 str. 8° NUK 220948 — Pestblätter des XV. Jahrhunderts. Hrsg. von Paul Heinz. Mit einleitendem Text von W. L. Schreiber. 41 Abb., wovon 25 mit der Hand coloriert in Originalgröße. Strassburg, Heitz 1901. (I) + 19 str. + 41 Tabl. fo. NUK III 118496 — Totok, Wilhelm: Handbuch der Geschichte der Philosophie. Bd. 1. Altertum. Indische, Chinesische, Griechisch-römische Philosophie. Frankfurt am Main (1964). 4°. NUK II 229813 — Vorländer, Karl: Philosophie des Mittelalters. Geschichte der Philosophie II. Bearb. von Erwin Metzke. Mit einem Schlusskapitel von Ernst Hoffmann und einem Anhang »Quellentexte« ausgewählt von Ernesto Grassi und Eckhard Kessler. (26.—30. Tsd.) (Hamburg 1969.) 268 + (II) str. 8°. (Rowohlts deutsche Enzyklopädie. 193/194.) — NUK 129948.

Cerkvena zgodovina:

Biaudet, Henry: Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648. Helsinki 1910. 8°. (Soumalaisen tiedekatemiaan toimituksia. Ser. B. 2. N. 1.) NUK 232385 — **Congar, Yves M.—J.:** Le concile au jour le jour. Vol. [1—4]. Paris 1963—1966. 8°. (L'église aux cent visages. 3, 9, 15, 22.) NUK 213302 — **Die Pseudoklementinen.** Hrsg. von Bernhard Rehm. T. 2. Rekognitionen in Rufins Übersetzung. Berlin 1965. (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte. 51.) NUK 35395 — **Staudenmaier, F. A.:** Geschichte der Bischofswahlen, mit besonderer Berücksichtigung der Rechte und des Einflusses christlicher Fürsten auf dieselben. Tübingen 1830. [Faks. izd.] Frankfurt/Main, Minerva 1972. XVI + 480 str. 8°. FF C 3483.

Pravna zgodovina:

Istorija buržoaznega gosudarstva i' prava (:1640—1917:). Pod red. Z. M. Cernilovskogo. ... [Moskva], Vysšaja škola 1964. 496 str. + corr. 8° [cir.] NUK 153494 — **Istorija gosudarstva i' prava žarubežnyh stran.** Pod obščej red. P. N. Galanza. T. 1. Moskva 1963. [cir.] NUK 153493 — **Reintanz, Gerhard:** Geschichte des Völkerrechts. T. 1. Von den Anfängen bis zur Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution. Halle (Saale) 1971. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg. 1971. 2.) NUK 208796 — **Volova, L. I.:** Plebiscit v međunarodnom pravu. Moskva, Meždunarodnye otnošenija 1972. 151 str. 8°. [cir.] FF C 3513.

Vzhodna in jugovzhodna Evropa:

Balkánské socialistické státy mezi dvěma válkami. 1. Albánie-Bulharsko. 2. Jugoslávie-Rumunsko. Praha, Horizont 1970. 8°. SAZU 64702 H — **Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas.** Lief. 1 München, R. Oldenbourg 1972. Str. 1—112. 8°. (Südosteuropäische Arbeiten. 75.) INV B 174 — **Dostjan, Irina Stepanovna:** Rossija i balkanskij vopros. Iz istorii russko-balkanskij političeskijh svjazej v pervoj treti XIX v. Moskva, Nauka 1972. 368 str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 64502 H — **Fejtő, François:** Histoire des démocraties populaire. Vol. 1.: L'ère de Staline 1945—1952. Vol. 2.: Après Staline 1953—1971. Paris, Ed. du Seuil (1971). (Politique. 49., 50.) INV B 2134 — **Forschungen zur osteuropäischen Geschichte.** Bd. 15. Berlin 1970. 4° NUK II 130897 — **Giolitti, Antonio:** Il comunismo in Europa da Stalin a Krusciov. (Testi di Dimitrov, Gomulka, Kardelj itd.) (Milano), Garzanti (1971). 289 str. 8°. (I Garzanti. 322.) INV A 270 — **Hösch, Edgar:** Geschichte der Balkanländer. Stuttgart [itd.] (1968). 160 str. 8°. (Urban-Bücher. 112.) NUK 149288 — **Das romanische Element am Balkan.** III. Grazer Balkanologen-Tagung 1968. München 1968. XIII + 85 str. 8° (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des nahen Orients. 7.) NUK 207708 — **Slavjano-balkanske isledovanija. Istoriografija i istočnikovedenie. Sbornik statej i materialov.** Moskva, Nauka 1972. 386 + (IV) str. + corr. 8° [cir.] SAZU 64499 H — **Sugar, Peter F. & Ivo J. Lederer:** Nationalism in eastern Europe. Seattle & London, University of Washington press (1971). IX + 465 + (II) str. 8°. FF D 4298.

4. Slovenija

Cobelj, Stefka: Die Barockmaler Strauss. T. 1—2. Klagenfurt 1969. (Aus Forschung und Kunst. 4.) NUK II 228403 — **Corubolo, Carlo:** Dal sacrificio alla gloria. Undici itinerari dei campi di battaglia dell'Isonzo e notizie storiche sulla guerra 1915-18. 5. ed. Gorizia, Federazione provinciale combattente reduci (1968). 190 + (II) str. + pril. 8°. Ilustr. NUK 213230 — **Frensing, Hans Hermann:** Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. Das Ende einer südostdeutschen Volksgruppe. München 1970. 180 + (II) str. 8°. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 24.) NUK 178378 — **Slovensko usodo krojimo vsi. Predavanja študijskih dni v Dragi.** 1969—1970. Trst, Društvo sloven-

skih izobražencev 1971. 8°. SAZU 64286 H, NUK 239632 — **Pirchegger, Hans**: Das steirische Draugebiet. Wien, A. Hölder 1919. 17 + (II) str. + 1 kt. 8°. [Ov. nasl.] (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 25.) INV B 2130 — Das Schicksal der Deutschen in Krain. Wien, A. Hölder 1919. 12 str. 8°. [Ov. nasl.] (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 29.) INV B 2130 — **Stuhlpfarrer, Karel**: Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland« 1943—1945. Wien (1969). 179 str. 8°. (Publikationen des Osterreichischen Instituts für Zeitgeschichte und des Instituts für Zeitgeschichte der Universität Wien. 7.) NUK 231549.

5. Koroška

Bolesław Smiały król-pokutnik. (:Tróigtos o Osjaku.) (Tajemnica śmierci Bolesława Smiałego. [Aut.] Eugeniusz Facchinetti. — Klasztor w Osjaku. [Aut.] Władysław Jelonek. — Oskar Halecki: Tradycja o Osjaku.) (London, t. Veritas Foundation Press 1969.) S str. 8° NUK 220437 — **Fresacher, Walter**: Das Ende der Edlinger in Kärnten. Klagenfurt, Kärntner Landesarchiv 1970. 171 str. 8°. (Das Kärntner Landesarchiv. 1.) INV B 1927 — **Hartwagner, Siegfried**: Der Dom zu Gurk. 2., erw. Aufl. Klagenfurt, Carinthis (1969). 46 + (CXXVIII) str. + 1 pril. 4°. Ilustr. NUK 229779 — **Landesfeier** 10. Oktober 1970. (Verf.: Franz Koschier.) (Klagenfurt). Verband f. Kultur u. Heimatpflege Kärntens (1971). 167 str. 4°. INV C 429 — **Monumenta Historica Ducatus Carinthiae**. — Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten. 11. Die Kärntner Geschichtsquellen 1414—1500. Klagenfurt, Kärntner Landesarchiv 1972. 4°. SAZU II 43206 H — **Monumenta historica ducatus Carinthiae**. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten. Bd 10. Die Kärntner Geschichtsquellen 1335—1414. Hrsg. von Hermann Wiessner. Klagenfurt 1968. 4° NUK 36673 — **Neumann, Wilhelm**: Kärnten 1918—1920. Ereignisse — Dokumente — Bilder. Klagenfurt 1970. 142 str. 8°. p. f. (Buchreihe des Landesmuseums für Kärnten. 29.) NUK II 131772 — **Weiss, Ida**: Kärntner Lebensbilder. Bd. 2. Klagenfurt, Landesmuseums f. Kärnten 1972. 92. str. + sl. 8°. (Kärntner Heimatleben. 13.) INV B 224 — **Wiessner, Hermann**: Burgen und Schlösser um Hermagor, Spittal, Villach. Wien (1967). 152 str. 8° (Kärntens Burgen und Schlösser 3.) Ilustr. NUK 217652.

6. Trst in Gorica

Bradaschia, Guido: Andiamo insieme a visitare i musei provinciali di Gorizia. Gorizia, Amministrazione provinciale di Gorizia (1970). 43 str. 8°. Ilustr. INV B 2125 — **Calcaprina, Ugo**: Oberdan. Trieste. Moscheni & C. (1935). 151 str. + pril. 8°. NUK 153970 — **Marini, Remigio**: Domenico Rossetti. Trieste, Borsatti (1936). 102 + (I) str. 8°. NUK 153737 — **Salata, Francesco**: Oberdan. (Nuova ed.) [Milano], Mondadori (1932). 307 + (I) str. + 1 pril. 8°. NUK 153879.

7. Jugoslavija

Auty, Phyllis: Tito. Staatsmann aus dem Widerstand. (Titel d. Orig.: Tito. A Biography. Übers. v. Josef Trimmel.) (München [tit.], C. Bertelsmann (1970). 382 + (I) str. + sl. 8°. INV B 2129 — **Badalić Josip**: Jugoslavica usque ad annum MDC. Bibliographie der südslawischen Frühdrucke. Mit 68 Abb. (2., verbess. Aufl.) Baden-Baden (1966). 132 + XI str. 8°. (Biblioteca bibliographica Aureliana. 2.) NUK 158627 — **Bauer, Ernest**: Glanz und Tragik der Kroaten. Ausgewählte Kapitel der kroatischen Kriegsgeschichte. Wien & München, Verlag Herold (1969). 107 str. 8°. NUK 220700 — **Conover, Helen Friedl**: The Balkans: V. Yugoslavia. A selected list of references. Compiled by Helen F. Conover. Washington, The Library of Congress 1943. Facs. Ann Arbor, Michigan, University microfilms 1969. (74) str. 4°. NUK II 229162 — **Deakin, F. W. D.**: The embattled mountain. London, Oxford university press 1971. XX + 284 str. 8°.

FF C 3460 — **Dějiny Jugoslávie.** (Praha), Svoboda 1970. 514 + (I) str. + pril. 8°. SAZU 64703 H — **Frejdzon, V. I.:** Borba horvatskogo naroda za nacionalnuju svobodu. 'Pod'em osvoboditel'novo dviženija v 1859—1873 gg. Istorija, ideologija, političeskie partii. Moskva, Nauka 1970. 226 str. 8°. [cir.] FF C 3485 — **Fricke, Gert:** Kroatien 1941—1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstenau. Freiburg, Rombach (1972). 206 str. + 1 sl. 8°. (Einzelschriften zur militärischen Geschichte des Zweiten Weltkrieges. 8.) INV B 2156 — **Hnilicka, Karl:** Das Ende auf dem Balkan 1944/45. Die militärische Räumung Jugoslawiens durch die deutsche Wehrmacht. Göttingen [itd.] (1970). 404 str. + pril. 8°. (Studien und Dokumente. 13.) NUK 230914 — **Istorija na sr'bsko b'lgarskata vojna 1885.** Sofija, D'ržavno voenno izdatelstvo 1971. 492 str. 8°. FF C 3420 — **Lederer, Ivo John:** La Jugoslavia dalla conferenza della pace al trattato di Rapallo 1919—1920. (Yugoslavia at the Paris peace conference.) Intrad. di Angelo Tamborra. Trad. di Mário Picchi. (Milano 1966.) XXXV + 404 + (I) str. 8°. (Biblioteca di storia contemporanea. 4.) NUK 218601 — **Lehfeldt, Werner:** Das serbokroatische Aljamiado-Schrifttum der bosnisch-hercegovinischen Muslime. Transkriptionsprobleme. München 1969. (IV) + 193 str. + 2 pril. 8°. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients. 9.) NUK 207708 — **Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii.** Ed. Fr. Miklosich. (Unveränd. Abdr. der 1858 bei Wilhelm Braumüller in Wien erschienen Ausg.) Graz, Akademische Druck. u. Verlagsanstalt 1964. (IV) + XII + 580 str. 8°. (Editiones monumentorum slavlicorum veteris dialecti.) NUK 218754 — **Omrčanin, Ivo:** Diplomatische und politische Geschichte Kroatiens. Mit 11 Kartenskizzen. Neckargemünd, Kurt Vowinckel 1968. 260 str. 8°. NUK 219596 — **Radojić, Svetozar:** Geschichte der serbischen Kunst. Von den Anfängen bis zum Ende des Mittelalters. Berlin 1969. (VIII) + 126 str. + pril. 4°. (Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte. [16.] NUK Č II 42456 — **Storia della Jugoslavia. Gli Slavi del Sud dalle origini a oggi.** A cura di Stephen Clissold. (Tit. orig. A short story of Yugoslavia. Trad. di C. & M. G. Boffito.) (Torino, Einaudi 1969.) 314 str. s kt. 8°. (Piccola biblioteca Einaudi. 124.) INV B 235 — **Strugar, Vlado:** Der jugoslawische Volksbefreiungskrieg 1941 bis 1945. (Jugoslovanski oslobodilački rat. Ins Deutsche übertr. Martin Zöllner.) Bd [1] - (2). (Berlin, Deutscher Militärverlag 1969. 8°. NUK 220807 — **Wilkes, John Joseph:** Dalmatia. London, Routledge & Kegan Paul (1969). XXVII + 572 str. + pril. 4°. (History of the provinces of the Roman empire.) Z zvd. NUK II 229454.

8. Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto

Splošno:

Klaus, Josef: Macht und Ohnmacht in Österreich. Konfrontationen und Versuche. (2. Aufl.) Wien [itd.], F. Molden (1971). 495 str. 8°. INV B 2072 — **Lhotsky, Alphons:** Österreichische Historiographie. Wien, Verlag für Geschichte und Politik (1962). 235 str. 8°. NUK 220701 — **Zöllner Erich:** Geschichte Österreichs. Von den Anfänge bis zur Gegenwart. 4. Aufl. Wien, Geschichte u. Politik (1970). 680 str. 8°. INV B 2073.

Antika:

Ertl, Franz: Topographia Norici. Vol. 1—2. Kremsmünster 1965—1969. 8°. NUK 208282 — **Gollob, Hedwig:** Götter in Karnuntum. Wien 1957. (II) + 19 str. + pril. 4°. (Veröffentlichungen des Vereines Thermae Carnuntinae. 2.) NUK II 228875.

Srednji in novi vek do 1740:

Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218—1968. Mit Beiträgen von Karl Amon [itd.] (Graz [itd.]), Verlag Styria (1969). 500 str. + pril. 8°. NUK 231619 — **Buchner, Rudolf:** Maximilian I. Kaiser an der Zeitenwende. 2. verb. Aufl.

Göttingen [itd.], Musterschmidt Verl. (1970). 116 str. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte, 14.) FF 814/14 — **Cerwenka**, Peter & Paul W. Roth: Der Münzumschlag des 16. Jahrhunderts im Raume des östlichen Österreich. Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt 1972. 386 str. p. f. (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. 26.) FF C 3505 — **Ebner**, Herwig: Burgen und Schlösser im Ennstal und Murboden. Wien (1965). 148 str. 8°. (Steiermarks Burgen und Schlösser. 1.) Ilustr. NUK 217651 — **Ebner**, Herwig: Burgen und Schlösser — Graz, Leibnitz, West-Steiermark. Wien (1967). 204 str. 8°. (Steiermarks Burgen und Schlösser. 3.) NUK 217651 — **Hartmann**, Horst: Wallenstein. Geschichte und Dichtung. Berlin, Volk und Wissen. 1969. 208 str. + pril. 8°. NUK 217812 — **Lhotsky**, Alphons: Die Wiener Artistenfakultät 1365—1497. Wien 1965. 273 str. 8°. (Sitzungsberichte [der] philosophisch-historische[n] Klasse [der] Akademie der Wissenschaften in Wien. 247. Abh. 2.) NUK 20965 — **Oeser**, Erhard: Kepler. Die Entstehung der neuzeitlichen Wissenschaft. Göttingen [itd.], Musterschmidt (1971). 124 str. + pril. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte. 58/59.) FF B 814 — **Walliser**, Franz: Cistercienser Buchkunst. Heiligerkreuzer Skriptorium in seinem erstem Jahrhundert. 1133—1230. Heiligenkreuz & Wien, Heiligenkreuz Verlag 1969. 44 str. + pril. 8°. NUK 220668 — **Weber**, Annemarie: Der österreichische Orden vom Goldenen Vlies. Geschichte und Probleme. Bonn, t. (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität) 1971. 203 str. 8°. Diss., Univ. Bonn. SAZU 63573 H.

Od 1740 do 1918:

Beidtel, Ignaz: Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740—1848... hrsg. von Alfons Huber. (Unverändr. Nachdr. der Ausgabe 1896.) Bd 1—2. Frankfurt a. M., Sauer Auvermann 1968. 8° NUK 231579 — **Frommelt**, Klaus: Die Sprachenfrage im Österreichischen Unterrichtswesen 1848—1859. Graz & Köln 1963. 218 str. 8°. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1.) NUK 211135 — **Führ**, Christoph: Das k. u. k. Armeekommando und die Innenpolitik in Österreich. 1914—1917. Graz [itd.] 1968. 190 str. 8°. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 7.) NUK 211135 — **Gogg**, Karl: Österreichische Kriegsmarine 1848—1918. Mit 264 Schiffsfotos. Salzburg/Stuttgart, Bergland-Buch (1967). 168 str. 8°. NUK 219855 — **Gollob**, Hedwig: Geschichte der Technischen Hochschule in Wien. Nach neugefundenem Aktenmaterial bearb... Wien, Gerold Co. 1964. 104 str. 8°. NUK 218367 — **Höglinger**, Felix: Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinic. Graz & Köln 1964. 236 + (I) str. 8°. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 2.) NUK 211135, FF D 3584 — 150 [Hundertfünfzig] Jahre Joanneum. 1811—1961. (Festschrift)... Red. von Berthold Sutter. (Graz 1969.) 427 str. + pril. 8°. (Joannea. 2.) NUK 231587 — **Khuepach**, Artur von & Heinrich von Bayer: Geschichte der k. u. k. Kriegsmarine. T. 2. Die k. k. Österr. Kriegsmarine in dem Zeitraum von 1797 bis 1848. Bd 3. Die Österreichisch-venezianische Kriegsmarine. Graz & Köln 1966. NUK 230083 — **Marx**, Julius: Die wirtschaftlichen Ursachen der Revolution von 1848 in Österreich. Graz & Köln 1965. 207 str. 8°. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs. 51.) NUK 38091 — **Mayrhofer** von Grünhübel, Heinrich: Die Volkszählung in Österreich vom Standpunkte des geltenden Gesetzes, ihrer Durchführung und eventuellen Reform. 2. erg. Aufl. Graz, »Styria« 1899. X + 216 str. 8°. NUK 153749 — **Meckling**, Ingeborg: Die Aussenpolitik des Grafen Czernin. Wien Verlag für Geschichte und Politik 1969. 371 str. 8°. NUK 220740 — **Miersch**, Klausjürgen: Die Arbeiterpresse der Jahre 1869 bis 1889 als Kampfmittel der österreichischen Sozialdemokratie. Wien (C 1969). X + 203 str. + pril. 8°. (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich. 6.) SAZU 63421 H — **Österreichische Parteiprogramme 1868—1966**. Hrsg. und mit einer Einleitung versehen von Klaus Berchtold. Wien, Verlag für Geschichte und Politik (1967). 528 str. 8°. NUK 220707 — **Der Österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867**. Seine Grundlagen und Auswirkungen. München 1968. 198 + (I) str. 8°. (Buch-

reihe der Südostdeutschen historischen Kommission. 20.) NUK 178378 — **Probleme** der Franzisko-Josephinischen Zeit 1848—1916. Hrsg. von Friedrich Engel-Janosi und Helmut Rumpler. München 1967. 119 str. 8°. (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. 1.) NUK 231477 — **Rumpler**, Helmut: Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1966. 96 str. 8°. (Schriftenreihe des Instituts für Österreichskunde.) NUK 220738 — **Veiter**, Theodor: Die Italiener in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Eine volkspolitische und nationalitätenrechtliche Studie. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1965. 112 str. 8°. (Schriftenreihe des Instituts für Österreichskunde.) NUK 220737.

Od 1918 dalje:

.. **Bärnthaler**, Irmgard: Die Vaterländische Front. Geschichte u. Organisation. Wien [itd.], Europa Verl. (1971). 256 str. 8°. INV B 2076 — **Dokumentation** zur österreichischen Geschichte. 1938—1945. Hrsg. von Christine Klusacek, Herbert Steiner, Kurt Stimmer, Wien-München, Jugend u. Volk (1971). 569 str. 8°. INV B 2067 — **Hugelmann**, Karl Gottfried: Der Anschluss Deutschösterreichs am Deutschland. Wien, A. Hölder 1919. 10 str. 8°. [Ov. nasl.] (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 18.) INV B 2130 — **Lendvai**, Paul und **Karl Heinz**: Kreisky. Porträt eines Staatsmannes. (Wien), Econ & Zsolnay (1972). 142 + (II) str. 4°. Ilustr. INV C 449 — **Österreich** die Zweite Republik. Hrsg. von Erika Weinzierl und Kurt Skalnik. (Graz [itd.], Styria (1972). 2 Bde. 8°. INV B 2106 — **Pauley**, Bruce: Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Der Steirische Heimatschutz u. d. österreichische Nationalsozialismus 1918—1934. (Übers. a. d. Amerik. von Peter Achner.) Wien [itd.], Europaverl. (1972). 243 str. 8°. INV B 2110 — **Rosar**, Wolfgang: Deutsche Gemeinschaft. Seyss-Inquart und der Anschluss. Wien [itd.], Europa (1971). 441 str. 8°. INV B 2137 — **Schlesinger**, Thomas: Austrian Neutrality in Postwar Europe. The Domestic Roots of a Foreign Policy. Wien & Stuttgart, W. Braumüller (1972) (VI) + 158. 8°. INV B 2136 — **Starhember**, Ernst Rüdiger: Memoiren. Mit einer Einleitung von Heinrich Drimmel. Wien — München, Amalthea (1971) 344 str. + sl. 8°. INV B 2071 — **Trost**, Ernst: Figl von Österreich. (2. Aufl.) Wien [itd.], F. Molden (1972.) 372 str. 8°. Ilustr. INV B 2153 — **Unser Friede!** T. 2.: Die Antwort der Vertreter der deutschen Sudetengebiete auf die Friedensbedingungen von St. Germain. T. 3.: Josef Schenk: Der wirtschaftliche Vernichtungsfriede von St. Germain. Wien, A. Hölder 1919. 8°. (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 34., 37.) INV B 2130 — **Verdross**, Alfred: Die immerwährende Neutralität der Republik Österreich. 3. gegenüber d. 2. unveränd. Aufl. Wien, Österreichischer Bundesverl. f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst (1967). 33 str. 8°. INV B 2142 — **Winkler**, Wilhelm: Die zukünftige Bevölkerungsentwicklung Deutschösterreichs und der Anschluss an Deutschland. Wien, A. Hölder 1919. 8 str. 8°. [Ov. nasl.] (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 31.) INV B 2130.

9. Češkoslovaška

Das **Abkommen** von München 1938. Zsgest., mit Vorwort u. Anmerkungen versehen von Václav Král. Praha, Academia 1968. 369 str. 4°. NUK II 229360 — **Bartoš**, Josef: Postavení českého obyvatelstva na severní Moravě za okupace. V Olomouci, Filozofická fakulta University Palackého. 1969. 106 + (III) str. 8°. Z 2 zvd. NUK 231523 — **Boba**, Imre: Moravia's history reconsidered a reinterpretation of medieval sources. The Hague, Martinus Nijhoff 1971. (IX) + 167 str. 8°. FF D 4170 — **Borkovský**, Ivan: Die Prager Burg zur Zeit der Premislydenfürsten. Praha, Academia 1972. 190 str. + pril. 8°. FF C 3518 — **Brandes**, Detlef: Die Tschechen unter deutschen Protektorat. T. 1. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs-Tod (:1939—1942:). München & Wien 1969. NUK 231522 — **The Czech**

renaissance of the nineteenth century. Ed. by Peter Brock & Gordon Skilling. (Toronto & Buffalo), University of Toronto press (1970). XII + 345 str. 8°. FF D 4168 — **Ceskoslovensko a Juhošlavia. Z dejín československo-juhošlavo-nských vzťahov.** (Red. Vilma Repánová.) (V Bratislave, Slovenská akadémia vied) 1968. 444 str. 8°. NUK 218924 — **Denkschrift der Deutschen Mittelmährens** unterarbeit der Friedenstagung zur Paris. Wien A. Hölder 1919. 33 + (I) str. + 1 kt. 8°. [Ov. nasl.] (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 14.) INV B 2130 — **Dopsch, Alfons:** Die historische Stellung der Deutschen in Böhmen. Wien, A. Holder 1919. 8 str. 8°. [Ov. nasl.] (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 6.) INV B 2130 — 50 [Fünzig] Jahre Komenský-Universität in Bratislava. 1919 — 1969. [Von] Branislav Varsik, Július Bartl, Ondrej Dolan. (Übers. von E. Zlatterová.) Bratislava, (Slovenské pedagogické nakladateľstvo) 1969. 115 + (III) str. + pril. 8°. NUK 230431 — **Geschichte der Prager Universität.** Zur Feier der fünfzehnjährigen Gründung derselben verf. von Wenzel Wladiwoj Tomek. Neudr. d. Ausg. 1849. Osnabrück, Biblio Verl. 1968. VI + 378 str. 8°. NUK 220664 — **Janáček, Josef:** Doba předbělohorská (1526—1547). Praha 1971. 282 + (I) str. 8°. Ilustr. (České dějiny. 1/1.) SAZU 63774 H — **Kavka, František:** Geschichte der Tschechoslowakei. Kurzer Abriss. (Deutsch von Karel Havránek. Fotos: Tschechoslowackische Presseagentur [itd.]) Prag, Orbis 1968. 234 str. + pril. 8°. NUK 218324 — **Lodgman von Auen, Rudolf:** Für die Selbstbestimmung Deutschböhmens. Wien, A. Hölder 1919. 16 str. + 1 kt. 8° [Ov. nasl.] (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 7.) INV B 2130 — **Maxa, Josef:** Die kontrollierte Revolution. Anatomie des Prager Frühlings. (Aus d. Tschechischen übers. von Jiří Stárek.) Mit e. Vorwort von Marion Gräfin Dönhoff. Wien & Hamburg, Paul Zsolnay (1969). 255 str. 8°. 219628 — **Potemra, Michal:** Robotnické hnutie na Slovensku v rokoch 1901—1918. V Martine 1969. 1006 + (I) str. + 1 zvd. 8°. (Slovenská národná bibliografia. Séria C. 3.) NUK 136637 — **Prinz, Friedrich:** Prag und Wien 1848. Probleme der nationalen und sozialen Revolution im Spiegel der Wiener Ministerratsprotokolle. München 1968. 180 str. 4°. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. 21.) NUK II 166500 — **Raupach, Hans:** Der tschechisch Frühnationalismus. Ein Beitrag zur Gesellschafts- und Ideengeschichte des Vormärz in Böhmen. Mit e. Nachw. zum Neudr. (2., erg. Aufl. Reprogr. Nachdr. d. 1. Aufl., Essen 1939.) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1969. 163 str. 8°. NUK 220984 — **Slovansky sjezd v Praze 1848.** Sbíрка dokumentu. K. vyd. přípr. Zdeněk Tobolka a Václav Záček. 1. Praha, t. Státní tiskárna 1952. 8°. SAZU 63423 H — **Zeman, Zbyněk Anthony Bohuslav:** Prague Spring. A report on Czechoslovakia 1968. (Harmondsworth 1969.) 169 str. 8°. (Penguin special. S 271.) NUK 66939.

10. Madžarska s staro Ogrsko kot celoto

Islamov, Tofik Muslim ogly: Političeskaja borba v Vengrii. Nakanune pervoj mirovoj vojny 1906—1914. Moskva, Nauka 1972. 392 str. 8°. [cir.] SAZU 63859 H — **Istorija Vengrii.** V treh tomah. Red. T. M. Islamov [itd.] Moskva, Nauka 1972. 8°. [cir.] FF C 3508.

11. Romunija

Bodea, Cornelia: The Romanians' struggle for unification — 1834—1849. (Transl. by Liliana Teodoreanu.) Bucharest 1970. 296 str. + pril. 8°. (Bibliotheca historica Romaniae studies. 25.) NUK 186182 — **Brătianu, G. I.:** Origines et formation de l'Unité roumaine. Bucarest, Institut d'histoire universelle »N. Iorga« 1943. Nachdr. (München, Rumänische Studien 1969.) 359 str. 8°. (Bibliothèque d'histoire contemporaine.) NUK 219309 — **Daicoviciu, Constantin:** Die Herkunft des rumänischen Volkes im Lichte der neuesten Forschungen und Ausgrabungen. Festvortrag gehalten am 10. Dezember 1966 im München... München 1967. 21 str. 8°. Südosteuropa-Studien. 9.) NUK 158967 — **Din Cronica**

unor zile istorice. /De/V. Liveanu [idr.] (Bucuresti), Academia R. S. România (1971). 240 str. + corr. 8°. SAZU 64012 H — *Études d'histoire contemporaine de la Roumanie.* (Trad. du roumain par Mihail Eskenazy.) Bucarest 1970. 169 + (I) str. 8°. (Bibliotheca historica Romaniae. 29.) NUK 173473 — **Lang, Wilhelm:** *Das Deutschtum in der Bukowina.* 2. Aufl. Wien, A. Hölder 1919. 12 str. + 1 kt. 8°. [Ov. nasl.] (Flugblätter f. Deutschösterreichs Recht. 28.) INV B 2130 — **Nicolas Iorga,** l'homme et l'oeuvre. Recueil édité par D. M. Pippidi. Bucarest 1972. 414 str. + pril. 8°. Ilustr. (Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies. 10.) SAZU 44089 H — **Studii si cercetări de istorie veche.** 23. l. Bucuresti, Ed. Acad. Republ. Social. România 1972. 8°. SAZU 14269 H.

12. Italija

Splošno: •

Problemy ital'janskoj istorii. (Problemi di storia italiana.) Moskva, Nauka 1972. 359 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 64397 H.

Antika:

Bokščanin, A. G. i V. I. Kuzišč'in: *Istorija drevnego Rima.* (Moskva Vyssaja škola 1971.) 496 str. + zvd. 80. Ilustr. 8°. [cir.] FF C 3444 — **Brunt, P. A.:** *Italian manpower.* 225 B. C. — A. D. 14. Oxford, Clarendon press 1971. XXI + 751 str. 8°. FF D 4195 — **Heurgon, Jaques:** *Rome et la méditerranée occidentale jusqu'aux guerres puniques.* Paris, Presses universitaires de France 1969. (IV + 412 str. 8°. (Nouvelle Clío. 7.)) FF B 786/7 — **Heuss, Alfred:** *Römische Geschichte.* (Braunschweig), G. Westermann Verl. (1971). XVIII + 629 str. 8°. FF D 4272 — **Jones A. H. M. & J. R. Martindale & J. Morris:** *The prosopography of the later Roman empire.* Cambridge, University press 1971. Vol. I. A. D. 260—395. FF D 4197 — **Rémondon, Roger:** *Le crise de l'Empire romaine. De Marc Aurèle á Anastase.* Paris, Presses universitaires de France 1970. (IV) + 364 str. 8°. (Nouvelle Clío. 11.) FF B 786/11 — **Saurwein, Ingo:** *Die leges sumptuariae als römische Massnahme gegen den Sittenverfall. ...* Hamburg, (t. Kurt Uraub, Bamberg) 1970. (IV) + 207 str. 8°. NUK 218854.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Leonhard, Kurt: *Dante Alighieri in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten.* (Reinbek bei Hamburg 1970.) 188 + (I) str. 8°. (Rowohlte Monographien. 167.) Ilustr. NUK 161827 — **Le Sac de Rome.** Vue d'ensemble par André Piganiol. *Textes de Ammien Marcellin, Claudien, Zosime [etc.].* Paris, Michel (1964). 397 + (II) str. + pril. 8°. (Le Mémorial des siècles. Les Evénements. 5e siècle.) NUK F 9 MEM/5 — **Relations des ambassadeurs vénitiens.** Choix et introd. de Franco Gaeta. Trad. de Jean Chuzeville. Paris, Klincksieck 1969. (IV) + XXIII + 384 + (I) str. + pril. 8°. (Collection Unesco d'oeuvres représentatives. Série européenne.) NUK 230350.

19. in 20. stoletje:

Atti del XLIV Congresso di storia del Risorgimento italiano. (:Trieste, 31 ott.—4 nov. 1968:) (:La fine della prima guerra mondiale e i problemi relativi:). Roma, Istituto per la storia del Risorgimento italiano 1970. 269 + (IV) str. 8°. (Biblioteca scientifica. 12.) INV B 82 — **Decleva, Enrico:** *Da Adua a Sarajevo. La politica estera italiana e la Francia 1892—1914.* Bari, Laterza 1971. 482 str. 8°. (Biblioteca di cultura moderna. 706.) INV B 653 — **De Felice, Renzo:** *Il fascismo. Le interpretazioni dei contemporanei e degli storici.* (Bari), Laterza 1970. XXX + 702 str. 8°. INV B 2122 — **I documenti diplomatici italiani.** Ser. VII.: 1922—1935. Vol. 7. (:24 sett. 1928 — 12 sett. 1929:). Roma, Istituto poligrafico dello Stato (1970). LI + (I) + 691 + (I) str. 4°. INV C 7 — **Ferrara, Mario:** *La politica estera italiana dell'Italia libera (:1945—1971:).* Milano, Pan (1972). 286 + (II) str. 8°. (Il timone. 7.) INV B 2113 — **Monticone, Alberto:** *La*

Germania e la neutralità italiana: 1914—1915. Bologna, Il Mulino (1971). 644 + (II) str. 8°. (Nuova collana storica.) INV B 2074 — **Rusinow**, Dennilon I.: Italy's Austrian heritage. Oxford, Clarendon Press 1969. (I) + XIII + 424 str. 8°. Z 2 zvd. NUK 219572 — **Schröder**, Josef: Italiens Kriegsausritt 1943. Die deutschen Gegenmassnahmen im italienischen Raum: »Alarich« und »Achse«. Göttingen [itd.] (1969). 412 str. + pril. 8°. (Studien und Dokumente zur Geschichte des zweiten Weltkrieges. 10.) Z zvd. NUK 230914 — **Sonnino**, Sidney: Diario. Vol. 2.: 1914—1916. A cura di Pietro Pastorelli. Bari, Laterza 1972. XII + 374 + (II) str. 8°. (Storia e società.) INV B 2154 — **Smith**, Denis Mack: Victor Emanuel, Cavour, and the Risorgimento. London [itd.], Oxford university press 1971. XVIII + 381 str. 8°. FF D 4224.

Deželna in krajevna zgodovina:

Angeli, Gianinno — **Natalino Candotti**: Carnia libera, La repubblica partigiana del Friuli, (:estate-autunno 1944:). (Udine), Del Bianco (1971). 300 str. + sl. 8°. (Studi e documenti. 1.) INV B 2092 — **Bowsky**, William M.: The finance of the commune of Siena. 1287—1355. Oxford, Clarendon press 1970. XX + 379 str. + 3 zvd. 8°. FF D 4309 — **Cuaz-Chatelair**, René: Le naufrage du Val d'Aoste francophone. Paris, La péensee universelle (1971). 256 str. 8°. INV B 2076 — **Maturanzio**, Francesco: Chronik von Perugia 1492—1503. Übers. u. eingeleitet von Marie Herzfeld. (Jena) 1910. 8°. (Das Zeitalter der Renaissance. Ser. I. 1.) NUK 41351 — **Nel primo centenario della Riunione Adriatica di Sicurià (:1838—1939:)**: Volume commemorativo. Trieste 1939. (II) + VIII + 436 str. 4°. Ilustr. INV C 443 — **Stolfa**, Eugenio: I duchi Longobardi del Foro Giulio. Joannes Dux. Saggi storici, Venezia 1939. Ristampa. Milano, b. t. 1968. 142 str. + pril. 8°. NUK 231632 — **Tumler**, Franz: Das Land Südtirol. Menschen, Landschaft, Geschichte. (2. Aufl.) München, R. Piper & Co (1971). 485 str. 8°. (Panoramen d. modernen Welt.) INV B 2066.

13. Bolgarija

Königslöw, Joachim V.: Ferdinand von Bulgarien. (:Vom Beginn der Thronkandidatur bis zur Anerkennung durch die Grossmächte 1886 bis 1896:.) München 1970. 207 str. 8°. (Südosteuropäische Arbeiten. 69.) NUK II 60129 — **Mutafčieva**, Vera & **Nikolai Todorov**: Bulgarische Vergangenheit. Sofia, Sofia-Press 1969. 170 + (I) str. + corr. 8°. NUK 213552 — **Ulunjan**, Akop Arutjunovič: Bolgarski narod i ruskokotureckaja vojna 1877—1878 gg. Moskva, Nauka 1971. 204 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 63572 H.

14. Albanija

Pernack, Hans-Joachim: Probleme der wirtschaftlichen Entwicklung Albaniens. Untersuchung d. ökonomischen u. Sozioökonomischen Wandlungsprozesses von 1912-13 bis in die Gegenwart. München, Südosteuropagesellschaft 1972. (XII) + I + 198 str. 8°. (Südosteuropa-Studien. 13.) INV B 623 — **Studia albanica monacensia**. In memoriam Georgii Castriotae Scanderbegi. 1468—1968. (Red.: Alois Schmaus.) München 1969. (VII) + 176 str. 8°. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des nahen Orients. 8.) NUK 207708.

15. Grčija

Aristoteles: Constitution d'Athènes. Texte établi et traduit par Georges Mathieu et Bernard Haussoullier. 7e tir. Paris, »Les Belles Lettres« 1967. loč. pag. 8°. (Collection des Universités de France.) NUK F 10 ARI — **Dakin**, Douglas: British and American philhellenes during the war of Greek independence, 1821—1833. Thessaloniki, (Society for Macedonian studies) 1955. IX + 247

str. + pril. 8°. FF D 4294. **Grönbech**, Vilhelm: Griechische Geistesgeschichte. (Hellas, Kultur og Religion. Deutsche übers. Viktor Brandstrom.) Bd 1—2. (Reinbeck bei Hamburg 1965—1967.) 8°. (Rowohlt's deutsche Enzyklopädie. 215/216, 274/275.) NUK 128948 — **Huber**, Paul: Athos. Leben, Glaube, Kunst. (Aufnahmen vom Verf.) (Zürich & Freiburg im Breisgau), Atlantis (1969), 408 str. 4°. — **Meier-Welcker**, Hans: Dionysios I. Tyrann von Syrakus. Göttingen [tit.], Musterschmidt Verl. (1971). 78 str. + zvd. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte, 57.) FF B 814/57 — **Nilsson**, Martin: Homer and Mycenae. Philadelphia, University of Pennsylvania press. (1972). XII + 284 str. 8°. FF C 3492 — **Papandreou**, Andreas: Griechische Tragödie. Von der Demokratie zur Militärdiktatur. (Democracy at gunpoint.) Wien [tit.] Molden (1971). 357 + (I) str. 8°. FF D 4323 — **Rachet**, Guy & Marie Françoise Rachet: Dictionnaire de la civilisation grèque. Paris, Larousse (1968). 256 str. 8°. (Les dictionnaires de l'homme du XXe siècle.) Ilustr. NUK F 1 RAC.

16. Bizantinsko cesarstvo

Besevliev, Veselin: Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk »De aedificiis«. Amsterdam, A. M. Hakkert 1970. XV + 160 str. 8°. FF D 4271 — **Guilland**, Rodophe: Études Byzantines. Paris, Presses universitaires de France 1959. VIII + 326 str. 8°. FF D 4305 — **Lemerle**, Paul: Le premier humanisme Byzantin. Paris, Presses universitaires de France 1971. 328 str. 8°. FF D 4275 — **Nicolae Iorga**-istoric al Bizantului. Culegere de studii. Ingrijită de Eugen Stănescu. București, Academia RSR 1971. 251 str. 8°. SAZU 63256 H.

17. Stari vzhod

Actes du onzième Congrès international des orientalistes, Paris 1897. Vol. 1—5. Paris 1898—1899. 4°. NUK II 229500 — **Berlev**, Oleg Dmitrievič: Trudovoe naselenie Egipta v epohu Srednego carstva. Moskva, Nauka 1972. 364 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 64505 H — **Driel**, G. van: The cult of Aššur. ... Assen, Van Gorcum & Comp. — H. J. Prakte & H. M. G. Prakte 1969. (X) + 228 str. + pril. 8°. NUK 231202 — **Ghirshman**, Roman: Perse. Proto-iraniens. Mèdes, Achéménides. [Paris], Gallimard (1963). XIX + 453 str. 4°. (L'Univers des formes. 5.) Ilustr. NUK F 7 II UNI/5.

18. Turčija

Aliev, Gamid Zejnalabdin: Turcija v period pravljenja mladoturok (:1908—1918 gg.). Moskva, Nauka 1972. 386 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 64501 H — **Bikovskij**, Lev: Na Kavkaz'ko-Turec'komu fronti. Spomini z 1916—1918 rr. Vinnipeg & Denver 1968. 152 str. + 1 sl. 8°. [cir.] (Volinijana. 18.) NUK 210728 — **Dilger**, Konrad: Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert. München 1967. (VIII) + 141 str. 8°. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients. 4.) NUK 207708 — **Gajdukevič**, Viktor Francevič: Das Bosporisches Reich. Berlin, Akademie-Verlag; Amsterdam, A. M. Hakker 1971. 604 str. + 2 zvd. + pril. 8°. FF D 4196 — **Tveritinova** A. S.: Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV—XVII vv. Dokumenty i materialy i komment. A. S. Tveritinovoj. Moskva, Izd. vostočnoj literatury 1963. 224 str. 8°. [cir.] NUK 203937 — **Weissmann**, Nahoum: Les Janissaires. Étude de l'organisation militaire des Ottomans. Paris »Orient« 1964. (III) + 118 str. 8°. NUK 220656.

19: Sovjetska zveza

Splošno:

Andolenko, Sergej Pavlovič: Storia dell'esercito russo. (Histoire de l'armée russe.) Prefazione del generale d'armata Guillaume. Firenze, Sansoni (1969). XI + 490 + (II) str. 8°. (Attualità storica Sansoni. 19.) NUK 231655 — **Feodal'na**

ja Rossija vo vseмирno-istoričeskom processe. Sbornik statej ... Moskva, Nauka 1972. 438 + (II) str. + 1 sl. + corr. 8°. [cir.] SAZU 64837 H — Istorija Buharskoj i Horezmskoj narodnyh sovetских republik. Moskva, Nauka 1971. 253 + (IV) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 63204 H — Itogi i zadači izučenija istorii Sibiri dosovetskogo perioda. Novosibirsk, Nauka 1971. 215 + (I) str. + 1 sl. 8° [cir.] SAZU 63206 H — Rossija i Italija. Materialy IV Konferencii sovetских i ital'janskich istorikov. Moskva, Nauka 1972. 478 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 64500 H — Ukraina. Terežniejszość i przeszłość. Praca zbiorowa pod red. Mieczysława Karasia i Antoniego Podrazy. Kraków 1970. 428 str. 8°. (Uniwersytet Jagielloński. 247.) NUK 136662.

Prazgodovina in antika:

Drevnee poselenie v Podmoskov'e. (Otvestv. red. K. F. Smirnov.) Moskva 1970. 206 + (II) str. + 2 pril. 4°. (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. 156.) Ilustr. NUK II 83252 — Kamennyj vek na territorii SSSR. (Otvestv. red. A. A. Formozov.) Moskva 1970. 206 + (II) str. + pril. 4°. [cir.] (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR.) Ilustr. NUK II 83252 — Paleolit i neolit SSSR. Pod redakciej A. P. Okladnikova (idr.). T. 6. Moskva & Leningrad 1971. [cir.] 8°. (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. 173.) NUK 83252 — Poselenija i mogil'niki Kerčenskogo poluostrova načala n. e. (Otvestv. red. A. I. Meljukova.) Moskva 1970. 170 str. + pril. 4°. [cir.] (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. 155.) Ilustr. NUK II 83252 — Šelov, Dmitrij Borisovič: Tanais i Nižnij Don v III-I vv. do n. e. Moskva, »Nauka« 1970. 250 + (II) str. + 2 pril. 8°. [cir.] Ilustr. NUK 221290.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja

Basin, Valentin Jakovlevič: Rossija i kazahskije hanstva v XVI—XVIII vv. (:Kazahstan v sisteme vnešnej politiki rossijskoj imperii). Alma-Ata, Nauka 1971. 274 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 63205 H — Havlik, Lubomir E.: Lidová hnutí na staré Rusi. — Zdeněk Šimeček: Heretická hnutí v severovýchodní Evropě, před reformací. Praha 1969. 154 + (I) str. 8°. (Práce z dějin východní Evropy. 2.) SAZU 64701 H — Kulakova, Ljubov' Ivanovna: Očerki istorii ruskoj ešetičeskoj mysli XVII veka. Leningrad, »Prosvěšćenie« 1968. 342 + (II) str. 8°. [cir.] NUK 220413 — Novosel'cev, Anatolij Petrovič & V. T. Pašuto & L. V. Cerepnin: Puti razvitiya feodalizma (:Zakavkaz'e, Srednjaja Azija, Rus' Pribaltika.). Moskva, Nauka 1972. 338 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 63851 H — Sedov, Valentin Vasil'evič: Slavjane verhnego Podneprov'ja i Podvin'ja. Moskva 1970. 200 str. + 2 pril. 4°. [cir.] (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. 163.) Ilustr. NUK II 83252 — Ščapov, Jaroslav Nikolaevič: Knjažeskie ustavy i cerkov' v drevnej Rusi XI—XIV vv. Moskva, Nauka 1972. 338 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 64507 H — Vinar, Ljubomir: Istorija ukraïnskogo rann'ogo drugarstva. 1491—1600. Čikago & Denver, Ukraïnsk'o-Amerikansk'a Vidavniča Špilka 1963. 88 str. 8°. Ilustr. NUK 153835.

19. stoletje:

Vodarskij, Jaroslav Evgen'evič: Promyšlennye selenija central'noj Rossii v period genezisa i razvitiya kapitalizma. Moskva, Nauka 1972. 254 + (II) str. + corr. [cir.] SAZU 64705 H — Istorija rabočego klassa Rossii 1861—1900 gg. Moskva, Nauka 1972. 318 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 64013 H — Kennan, George F.: The Marquis de Custine and his »Russia in 1839«. Princeton & New Jersey 1971. XII + 145 str. 8°. FF D 4304 — Krest'janskaja reforma v Rossii 1861 goda. Sbornik zakonodatel'nyh aktov. (Sost. K. A. Sofronenko.) Moskva, Gosjurizdat 1954. 500 str. 8°. [cir.] NUK 153750 — Litvak, Boris Grigor'evič: Russkaja derevnja v reforme 1861 goda: Cernozemnyj centr 1861—1895 gg. Moskva, Nauka 1972. 423 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 64398 H — Sen-

čakova, L. T.: Revolucionnoe dviženie v ruskoj armii i flote v konce XIX-načala XX v. (1879—1904 gg.). Moskva, Nauka 1972. 214 str. 8°. [cir.] SAZU 64766 H — **Sklovskij, Viktor Borisovič:** Žili-byli. Vospominanija, memuarneje zapisi, povest o vremeni: s konca XIX v. po 1964 g. Moskva, Sovetskij pisatel' 1966. 550 + (II) str. 8°. [cir.] NUK 206584 — **Zingžda, Jouzas:** Antanas Mackevičius. 1863—1864 metu sukilimo reikšmė lietuviu tautos istorijoje. Vilnius, (Mintis) 1971. 202 + (I) str. + 1 st. 8°. SAZU 63074 H.

20. stoletje:

Bitva za Stalingrad. (Sost. A. M. Borodin [itd.]) Volgograd, Nižne-Volžskoe knižnoe izd. 1969. 672 + 24 str. + 2 zvd. + corr. 8°. [cir.] NUK 218266 — **Burđalov, Eduard Nikolaevič:** Vtoraja ruskaja revolucija. Moskva. Front. Periferija. Moskva, Nauka 1971. 462 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 63072 H — **Deutscher, Isaac:** Trotsky. London [itd.], Oxford university press 1970. 80. 3 vol. 1. The prophet armed. 1879—1929. 2. The prophet unarmed. 1921—1929. 3. The prophet outcast. 1929—1940. (Oxford paperbacks. 227, 228, 229.) FF C 3448 — **Fedorov, Aleksej Grigor'evič:** Aviacija v bitve pod Moskvoi. (Moskva), Nauka (1971). 299 + (I) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 63071 H — **Garder, Michel:** Die Geschichte der Sowjetarmee. (L'histoire de l'Armée Soviétique.) (Ins Deutsche übertr. von Hermann Kleinert.) Frankfurt/Main, E. S. Mittler & Sohn 1968. 240 str. 8°. NUK 219838 — **Internacionalisty.** Trudjaščiesja zarubežnyh stran-učastniki bor'by za vlast' Sovetov na juge i vostoce Respubliki. Moskva, Nauka 1971. 288 str. 8° [cir.] Ilustr. SAZU 63255 H — **Istorija Latvijskoj SSR.** Sokraščennyj kurs. 2. pererabot. i dopol. izd. Riga, (Zinatne) 1971. 922 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 64509 H — **Istorija S[ovjetskih] S[ocialističeskikh] R[espublik].** 16. 1—4. Moskva, Akademija nauk SSSR 1972. SAZU II 22370 H — **Kameneč'kij, Igor:** Nimec'ka politika suproti Ukraini v 1918 roci ta ii istorična geneza. (München; Logos) 1968—1969. 28 str. 8°. [cir.] (Vidbitka z »Ukrains'kij istorik«, č. 17—20 [1968] i č. 21—23] 1969.) INV B 2139 — **Kaškaev, Badrudtin Omarievič:** Ot Febralja k Oktjabru. (: Nacional'noosvoboditel'noe dviženie v Dagestane:). Moskva, Nauka 1972. 364 + (IV) str. 8°. [cir.] SAZU 64396 H — **Mančinskas, Česlovas:** Socialinis draudimas. Lietuvoje ir kova dėl jo 1919—1940 metais. Vilnius, Mintis 1971: 218 + (II) str. 8°. SAZU 64283 H — **Marabini, Jean:** La vie quotidienne en Russie sous la révolution d'Octobre. [Paris], Hachette (1965). 222 + (II) str. 8°. (La vie quotidienne.) NUK F 9 MAR — **Moskalenko, Kirill Semenovič:** Na jugo-zapadnom napravlenii 1943—1945. Vospominanija komandarma. Moskva, Nauka 1972. 642 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 64921 H — **Oborona Leningrada. 1941—1944.** Vospominanija i dnevniki učastnikov. Predislovie M. V. Zaharova. (Red. kolegija: V. M. Koval'čuk, V. V. Petraš, A. M. Samsonov.) Leningrad, »Nauka« 1968. 792 str. + 2 zvd. + corr. 8°. [cir.] (Vtoraja mirovaja vojna v issledovanijah, vospominanijah, dokumentah.) Ilustr. NUK 218340 — **Pograničnye vojska SSSR 1929—1938.** Sbornik dokumentov i materialov. Moskva, Nauka 1972. 776 str. 8°. [cir.] SAZU 64504 H — **Revoljucija 1905** [Tysjača devjat'sot pjatogo] — 1907 gg. v nacional'nyh rajonah Rossii. Sbornik statej pod red. L. M. Ivanova, A. M. Pankratovoj i A. L. Sidorova. Moskva, Gospolitizdat 1955. 830 + (II) str. 8°. [cir.] NUK 153761 — **Učenyje zapiski Irkutskogo instituta narodnogo hozjajstva.** Katedra istorii KPSS. 19. (5.) Irkutsk 1970. 4°. [cir.] SAZU II 63626 H — **Voprosy istorii KPSS.** Organ Instituta marksizma-leninizma pri CK KPSS. Vyhodit šest raz v god. 1972 1—10. Moskva, »Pravda« 1972. 4°. [cir.] SAZU II 22998 H — **Vsemirno-istoričeskaja pobeda sovetского naroda 1941—1945 gg.** Moskva, Nauka 1971. 646 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 63852 H — **Weber, Hermann:** Lenin in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1970.) 186 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 168.) Ilustr. NUK 161827 — **Zelenin, I. E.:** Sovhozy v pervoe desjatiletie sovetской vlasti 1917—1927. Moskva, Nauka 1972. 390 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 64704 H.

20. Poljska

Issledovanja po istorii pol'skogo obščestvennogo dviženija XIX v. — načala XX v. Sbornik statej i materialov. Moskva, Nauka 1971. 398 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 63773 H — **Jamka, Rudolf:** Poszatkii glownych miast wczesnosredniowiecznych w Polsce południowej w swietle badan archeologicznych. Cz. 1. Kraków. Kraków 1971. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 272.) NUK 136662 — **Karaś, Mieczysław & Zbigniew Perzanowski:** Statuty Kapituły Norbertańskiej z r. 1340 w tłumaczeniu polskim z r. 1541. Kraków 1970. XXXVII + 580 str. + 1 pril. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 230.) NUK 136662 — **Karttunen, K. I.:** Jean III et Stefan Batory. Etudes sur les relations politiques entre la Suède et la Pologne de 1576 a 1583. Genève 1911. 8°. (Soumalaisen tiedekatemiaan toimituksia. Ser. B. 5. N. 1.) NUK 232395 — **Kulczykowski, Mariusz:** Andrychowski ósrodek płocienniczny w XVIII i XIX wieku. Wrocław [idr.] 1972. 238 + (II) str. + pril. 8°. (Prace Komisji nauk historycznych. 31.) SAZU 26772 H — **Mikulka, Jaromír:** Polské země a herese v době před reformací. Praha 1969. (IV) + 144 + (I) str. 8°. (Práce z dějin východní Evropy. 1.) SAZU 64701 H — **Noskova, Al'bina Fedorovna:** Razorenije ekonomiki Pol'si gitlerovskoj Germaniej 1939—1944. (:Territorija general-gubernatorstva.) Moskva, Nauka 1971. 254 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 64014 H — **Oertel, Maria:** Beiträge zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen in den Jahren 1925—1930. (Berlin, t. Dissertationsdruckstelle 1968.) 313 + (II) str. 8°. NUK 221438 — **Pauli, Lesław:** Jan Kirsten Cerasinus (: 1507—1561 :) krakowski prawnik doby odrodzenia. Studium z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polasce. Kraków 1971. 154 str. + 2 pril. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 251.) NUK 1362 — **Polska — NRF.** Przesłanki i proces normalizacji stosunków. Wybor, opracowanie i przedmowa Janusz Rachocki. Poznań, Instytut Zachodni 1972. 453 str. 8°. (Studium niemcoznawcze Instytutu Zachodniego. 21.) INV B 410 — **Radziwiłł, Albrycht Stanisław:** Memoriale reum gestarum in Polonia 1632—1656. Oprac. Adam Przyboś i Roman Żelewski. III. 1640—1647. Wrocław—Warszawa—Kraków 1972. (Materiały Komisji nauk historycznych. 22.) SAZU 34137 H — **Szpak, Jan:** Kierunki produkcji dworskiej w ekonomii malborskiej w XVI wieku. Wrocław [idr.] 1972. 192 str. 8°. (Prace Komisji nauk historycznych. 30.) SAZU 26772 H — **Wybór źródeł do ćwiczeń z historii Polski 1864—1939. 1. do 1918 roku.** Poznań 1971. 8°. SAZU 63164 H — **Wybór źródeł do historii Polski średniowiecznej (: do Połowy XV wieku:). 3. Rozkwit społeczeństwa stanowego i powstanie państwa polsko-litewskiego (:1386—1466:).** Oprac. Gerard Labuda i Benon Miśkiewicz. Poznań, Uniwersitet im. A. Mickiewicza 1970. 8°. SAZU 63625 H.

21. Nemčija

Splošno:

Geschichte der Universität Rostock. 1419—1969. Festschrift... Im Auftrage d. Rektors... verfasst u. hrsg. ... von Günther Heidorn [idr.]. Bd 2. Die Universität von 1945—1969. (Rostock 1969.). 4°. NUK II 229764 — **Sachwörterbuch der Geschichte Deutschlands und der deutschen Arbeiterbewegung.** (Hrsg. von Horst Bartel [idr.]). Bd. 1. A-K, Bd 2. L-Z. Berlin, Dietz Verl. 1969—1970. 8°. Ilustr. NUK Č 236009 — **Valjavec, Fritz:** Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. (2., wesentlich erw. Aufl. Bd 1—5.) München 1953—1970. NUK II 60129.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Buszello, Horst: Der deutsche Bauernkrieg von 1525 als politische Bewegung. Mit besonderer Berücksichtigung der anonymen Flugschrift an die Versammlung gemayner Pawerschaftt. Berlin (1969). 257 str. 8°. (Studien zur Europäischen Geschichte. 8.) NUK 178388 — **Geldner, Ferdinand:** Die deutschen Inkunabeldrucker. E. Handbuch d. deutschen Buchdrucker d. XV. Jahrhun-

derts nach Druckorten. Bd. 1—2. Stuttgart, Hiersemann 1968—1970. 4°. NUK R II 229943 — **Hacker**, Werner: Auswanderer vom Oberen Neckar nach Südosteuropa im 18. Jahrhundert. München 1970. XVI + 246 + (II) str. 8°. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 23.) NUK 178378 — **Handbuch der bayerischen Geschichte**. Hrgb. von Max Spindler. München, Beck 1967. 8°. 1. Das alte Bayern. Das Stammesherzogtum bis zum Ausgang des 12. Jahrhunderts. 1967. FF D 4343 — **Henn, Voker**: Das ligische Lehnswesen im Westen und Nordwesten des mittelalterlichen deutschen Reiches... München, t. G. Bauknecht (1970.) XXXVI + 158 str. 8°. Diss., Univ. Bonn. SAZU 64923 H — **Leube**, Hans: Calvinismus und Luthertum im Zeitalter der Orthodoxie. 1. (einziger:) Band. Der Kampf und die Herrschaft im protestantischen Deutschland. Neudruck der Ausg. Leipzig 1928. Aalen, Scientia Verlag 1966. (IV) + XI + 402 str. 8°. NUK 231001 — **Mauer**, Wilhelm: Luthers Lehre von den drei Hierarchien und ihr mittelalterlicher Hintergrund. München, Verl. der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1970. 132 str. 8°. FF D 4303 — **La Naissance du Saint-Empire**. Par Robert Folz. Textes de Otton Ier [etc.]. Paris, Albin Michel (1967). 372 + (IV) str. + 1 pril. 8°. (Le Mémorial des siècles. Les Événements. 10e siècle.) NUK F 9 MEM/10 — **Otto** — brižinski škof: Die Taten Friedrichs oder richtiger Cronica. Übers. von Adolf Schmidt. Hrg. von Franz-Josef Schmale. Berlin (1965). XI + 760 str. 8°. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit. 17.) NUK 208388 — **Schottenloher**, Karl: Das Regensburger Buchgewerbe im 15. und 16. Jahrhundert mit Akten und Druckverzeichnis. (Nachdr. d. Ausg. Mainz, 1920.) Nieuwkoop, B. de Graaf 1970 XV + 289 str. + X tabl. 40. NUK R II 229875 — **Schwob**, Ute Monika: Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. bis 16. Jahrhundert. München 1969. VIII + 273 str. + pril. 8°. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 22.) NUK 178378 — **Studien über den Philanthropismus und die Dessauer Aufklärung**. Vorträge zur Geistesgeschichte des Dessau-Wörlitzer Kulturkreises. Halle-Wittenberg 1970. 152 str. 8°. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. 1970. 3.) Ilustr. NUK 208796 — **Venard**, Marc: Les débuts du monde moderne. (XVIe et XVIIe siècles.) [Paris], Bordas-Laffont (1967). 4°. (Le monde et son histoire. 5, 6.) Ilustr. NUK F 9 II Mon/5, 6.

19. in 20. stoletje:

Adolph Hans J. L.: Otto Wels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie 1894—1939. Berlin, Walter de Gruyter & co. 1971. XV + 393 str. + 1 pril. 8°. (Veröffentlichungen der historischen Kommission zu Berlin. 33.) FF D 4165 — **Brown book**. Nazi and war criminals in the Federal Republic and in West Berlin. ... (Transl. Intertext Berlin.) (Dresden), Zeit im Bild (1968). 446 + (II) str. + pril. 8°. NUK 230560 — **Brink**, Marianne: Deutschlands Stellung zum Völkerbund in den Jahren 1918/19 bis 1922 unter besonderer Berücksichtigung der politischen Parteien und der Pazifisten-Vereinigungen. Berlin, (t. Ernst-Reuter-Gesellschaft) 1968. 281 + (1 + I ov.) str. 8°. NUK 221404 — **Conway**, John S.: Die nationalsozialistische Kirchenpolitik 1933—1945. (The Nazi persecution of the churches 1933—1945.) Ihre Ziele, Widersprüche und Fehlschläge. (Deutsche Fassung von Carsten Nicolaisen.) München, Kaiser Verlag (1969). 384 str. + corr. 8°. NUK 231514 — **Die Deutsche Revolution 1918—1919**. Dokumente. Hrg. von Gerhard A. Ritter und Susanne Miller. (Frankfurt am Main 1968.) 381 str. 8°. (Fischer-Bücherei. 879.) NUK 141476 — **Fürstenau**, Justus: Entnazifizierung. Ein Kapitel deutscher Nachkriegspolitik. (Neuwied & Berlin 1969.) XIII + 274 str. 8°. (Politica. 40.) NUK 201492 — **Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung in 15 Kapiteln**. Berlin, Dietz Verl. 1966. 1. Periode von den Anfängen der deutschen Arbeiterbewegung bis 1849. 1966. 5. Periode von 1914 bis 1917. 1967. 6. Periode vom November 1917 bis Januar 1919. 1967. 7. Periode vom Januar 1919 bis Ende 1923. 1967. 8. Periode von 1924 bis Herbst 1929. 1968. FF C 3458 — **Gincberg**, Lev Izrailevič: Na puti v imperskuju kanceljariju. Germanskij fašizm rvetsja k vlasti. Moskva, Nauka 1972. 455 + (I

str. 8°. [cir.] SAZU 64098 H — Hess, Gerhard: Die deutsche Universität 1930—1970. Bad Godesberg, Internationes 1968. 52 str. 8°. NUK 250027 — Krasuski, Jerzy: Niemiecka republika federalna w NATO i EWG 1955—1970. Poznań, Instytut Zachodni 1972. 324 str. 8°. (Studium niemcoznawcze Instytutu Zachodniego. 20.) INV B 410 — Krohn, Helga: Die Juden in Hamburg. Die politische, soziale und kulturelle Entwicklung einer jüdischen Grosstadtgemeinde nach der Emanzipation 1848—1918. Hamburg, (t. Bamberger Fotodruck, Bamberg) 1970. (III) + 312 + (I ov.) str. 8°. NUK 220211 — Kuckuk, Peter: Bremer Linksradikale bzw. Kommunisten von der Militärrevolte im November 1918 bis zum Kapp-Putsch im März 1920. Ihre Politik in der Hansestadt und in den Richtungskämpfen innerhalb der KPD. (:Bearb. vornehmlich nach Bremer Quellenmaterial.) Bd 1—3. Hamburg, (t. Bönecke, Clausthal-Zellerfeld) 1970. 8° NUK 218871 — Langbein, Hermann: Der Auschwitz-Prozess. Eine Dokumentation. Bd 1—2. (Wien), Europäische Verlangsanstalt (1965). 8° NUK 218933 — Marx, Karl & Friedrich Engels: Über Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung. Aus Werken, Schriften, Briefen. Bd 1. Von der Frühzeit bis zum 18. Jahrhundert. (4. Aufl.) Berlin 1961. NUK 218625 — Marxismus und deutsche Arbeiterbewegung. Berlin, Diez Verl. 1970. 671 str. 8°. FF C 3459 — Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den geheimen Lagerberichten des Sicherheitsdienstes der SS 1939—1944. Hrsg. von Heinz Boberach. (München 1968.) 458 str. 8°. (Deutscher Taschenbuch Verlag. 477.) NUK 192657 — Pankevič, Fedor Isaakovič: Kappovskij puč v Germanii. Moskva, Nauka 1972. 194 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 64768 H — Poltorak, A. I.: Njurnbergskij process. (:Osnovnyje pravovye problemy.) Moskva, »Nauka« 1966. 352 str. + pril. 8°. [cir.] NUK 220682 — Renken, Gerd: Die »Deutsche Zukunft« und der Nationalsozialismus. Ein Beitrag zur Geschichte des geistigen Widerstandes in den Jahren 1933—1940. Berlin, b. t. 1970. 301 str. 8° NUK 221458 — 20 [Zwanzigster] Juli 1944. Die deutsche Opposition gegen Hitler im Urteil der ausländischen Geschichtsschreibung. Eine Anthologie. Hrsg. von Hans-Adolf Jacobsen. Bonn (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung) 1969. 350 str. 8°. NUK 219252 — 250 [Zweihundertfünfzig] Jahre Charité (Red. Dagover Müller.) (Berlin, Festkomitee d. Rates d. Medizinischen Fakultät zur Vorbereitung d. 250-Jahr-Feier d. Charité 1960.) 110 + (I) str. 4°. Ilustr. NUK II 229760.

Biografije in memoari:

Adenauer, Konrad: Erinnerungen. 1953—1955. (Frankfurt am Mein & Hamburg 1968.) 543 str. 8°. (Fischer-Bücherei. 892.) NUK 141476 — Barthel, Ott: Wolfgang Konrad Schultheiss (:1786—1866:) Erzieher, Historiker. Schule im Spannungsfeld zwischen Gestern und Morgen. ... Nürnberg 1970. XVI + 407 str. + corr. 8° (Beiträge zur Geschichte und Kultur der Stadt Nürnberg. 16.) NUK 162146 — Berglar, Peter: Wilhelm von Humboldt in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1970.) 186 + (I) str. 8°. (Rowohlt's Monographien. 161.) NUK 161827 — Bülow, Friedrich: Friedrich List. Ein Volkswirt kämpft für Deutschlands Einheit. Göttingen [itd.], Musterschmidt Verl. (1959). 116 str. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte, 16.) FF B 814/16 — Cornu, Auguste: Karl Marx und Friedrich Engels. Leben und Werk. Bd 2. 1844—1845. Berlin 1962. 8°. NUK 230003 — Goldbach, Günter: Hans Denok und Thomas Müntzer — ein Vergleich ihrer wesentlichen theologischen Auffassungen. Eine Untersuchung zur Morphologie der Randströmungen der Reformation. Hamburg, t. Lüdke 1969. (I) + 137 + (I) str. 8°. NUK 218596 — Heintel, Peter: Hegel. Der letzte universelle Philosoph. Göttingen [itd.], Musterschmidt Verl. (1970). 132 str. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte, 54.) FF B 814/54 — Holmstein, Georg: Friedrich II. in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1969.) 190 + (I) str. 8°. (Rowohlt's Monographien. 159.) NUK 161827 — Paul, Johannes: Ernst Moritz Arndt. »Das ganze Deutschland soll es sein!« Göttingen, Musterschmidt Verl. (1971). 132 str. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte, 63/64.) FF B 814/63-64 — Pois, Robert A.: Friedrich Meinecke and

German politics in the twentieth century. Berkeley [itd.] University of California press 1972. IX + 164 str. 8°. FF D 4341 — Schüssler, Wilhelm: Kaiser Wilhelm II. Schicksal und Schuld. 3. Aufl. Göttingen [itd.], Musterschmidt Verl. (1970). 152 str. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte, 26/27.) FF B 814/26-26.

22. Velika Britanija

Banks, J. C.: Federal Britain? London [itd.], G. G. Harrap & Co. (1971). 366 str. 8°. INV B 2077 — **Davis, Trevor R.:** Documents illustrating the history of civilization in medieval England. (:1066—1500:). New York, Barnes et Noble; London, Methuen et co. (1969). XI + 413 str. 8°. FF C 3506 — **Gaimar, Geoffroi:** Lestorie des Engles solum la translacion. Ed. by Thomas Duffus Hardy and Charles Trice Martin. (Repr.) Vol. 1—2. [New York] 1966. 8°. (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. 91.) NUK 195920 — **Hühn, Renate:** Das Königtum Heinrichs II. von England. (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1969.) (I) + 321 + (I) str. 8°. NUK 218764 — **Moloney, Brian:** Florence and England. Essay on cultural relations in the second half of the eighteenth century. Firenze 1969. (III) + 202 str. 8°. (Biblioteca dell' »Archivium Romanicum«. Ser. I. 104.) NUK II 70301 — **Montersì, Mario:** La libertà dei mari e l'Inghilterra. Saggio. (:Con 3 tav. fuori test.:) Milano 1943. XI + 210 str. + pril. 8°. (Studi e ricerche dell'ordine nuovo. 4.) NUK 213870 — **The Oxford history of England.** Ed. by George Clark. Oxford, Clarendon press 1968—1971. 8°. Vol.: 1. Collingwood R. G. & J. N. L. Myres: Roman Britain and the English settlements. 1968. 3. Poole A. L.: From Domesday book to Magna carta. 1087—1216. 1970. 4. Powicke M.: The thirteenth century. 1216—1307. (1970). 5. McKisack M.: The fourteenth century. 1307—1399. (1971). 6. Jacob E. F.: The fifteenth century. (1969). FF C 3478 — **Pallister, Anne:** Magna Carta. The heritage of liberty. Oxford, Clarendon press 1971. XII + 134 str. 8°. FF C 3476 — **Problemy britanskoj istorii.** — **Stadies [!] òn British History.** 1972. Moskva, Nauka 1972. 8° [cir.] SAZU 64103 H — **Rothwell, V. H.:** British war aims and peace diplomacy. 1914—1918. Oxford, Clarendon press 1971. (IX) + 315 str. 8°. FF C 3510 — **Taylor, Philipp A. M.:** The industrial revolution in Britain. Triumph or Disaster? 2. ed. Lexington, Mass., Heath (1970). XIV + 113 str. 8°. (Problems in European civilization.) FF D 4334 — **Wallace-Hadrill, J. M.:** Early Germanic kingship in England and on the continent. Oxford, Clarendon press 1971. IX + 161 str. 8°. FF C 3477.

23. Irska

Broeker, Galen: Rural disorder and police reform in Ireland, 1812-36. London, Routledge & Kegan; Toronto, University press 1970. IX + 254 str. 8°. FF 3412 — **Curtis, Edmund:** A history of medieval Ireland. From 1086 to 1513. New York, Barnes & Noble, London, Methuen & co. (1968). XXXV + 433 str. 8°. Z 1 zvd. FF D 4318.

24. Skandinavske države in Finska

Cernyševa, Ol'ga Vasil'evna: Rabočee dvizenie v Švecii nakanune vtoroj mirovoj vojny (:1929—1939:). Moskva, Nauka 1971, 296 str. 8°. [cir.] SAZU 63570 H — **Hammarskjöld, Dag:** Markings. (Vägmärken.) Transl. by Leif Sjöberg W. H. Auden. With a foreword by W. H. Auden. London, Faber and Faber (1964). 186 str. 8° NUK 217908 — **Lajdinen, Arvi Pavlovič:** Očerki istorii Finljandii vtoroj poloviny XVIII v. Leningrad, Nauka 1972. 160 str. 8°. [cir.] SAZU 64498 H — **Das Ostgötenrecht (:Ostgötalagen:).** Aus dem altschwedischen übersetzt und erläutert von Dieter Strauch. Köln & Wien, Böhlau 1971. 302 + (I) str. 8°. FF D 4342.

25. Francija

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Andreas, Willy: Richelieu. (2. unveränd. Aufl.) Göttingen [itd.], Muster-schmidt-Verl. (1967). 92 str. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte. 11.) FF B 814/11 — **Dethan, Georges:** Mazarin et ses amis. Étude sur la jeunesse du Cardinal... choix de lettres inédites. (Paris), Berger-Levrault 1968. 368 str. 4°. Ilustr. NUK F 9 DET — **Dommanget, Maurice:** La Jacquerie. Paris, Francois Maspero 1971. 128 str. 8°. (Petite collection Maspero. 95) FF B 819 — **France et Canada français du XVIe au XXe siècle.** Colloque de Québec, 10—12 octobre 1963. Claude Galarneau et Elzéar Lavoie éditeurs. Québec, Les Presses de l'Université Laval 1966. 322 + (I) str. 4°. (Les Cahiers de l'institut d'Histoire. 7.) NUK F 9 II FRA — **Gaxotte, Pierre:** La France de Louis XIV. Éd revue et corrigée. [Paris], Hachette (1968). 348 + (IV) str. 8°. NUK F 9 GAX — **Hanet-Cléry, Jean-Baptiste:** Journal de ce qui s'est passé à la tour du Temple. Suivi de Dernières heures de Louis XVI par l'abbé Edgeworth de Firmont et de Mémoire écrit par Marie-Thérèse-Charlotte de France. Éd. présentée et annotée par Jacques Brosse. (Paris), Mercure de France 1968. 252 + (IV) str. 8°. (Le temps retrouvé. Documents. 16.) NUK F 9 CLE — **Holmsten, Georg:** Voltaire in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1971.) 182 + (I) str. 8°. (Rowohlts Monographien. 173.) NUK 161827 — **Jansen, Paule:** Le cardinal Mazarin et le mouvement janséniste français 1653—1659. D'après les documents inédits... par P. Jansen. Paris, Vrin 1967. 274 + (I) str. 4°. (Bibliothèque de la Société d'Histoire ecclésiastique de la France.) NUK F 2 II JAN — **Lemarignier, Jean-François:** La France médiévale: institutions et société. Paris, Colin (1970). 416 str. 4°. (Collection U. Série «Histoire médiévale».) NUK F 9 II LEM — **Lot, Ferdinand:** Naissance de la France. Éd. rev. et mise à jour par Jacques Bousard. (Paris), Fayard (1970). 728 str. 8°. (Les grandes études historiques.) NUK F 9 LOT — **Mandrou, Robert:** La France aux XVIIe et XVIIIe siècles. (2. éd.) Paris, Presses universitaires de France 1970. 444 str. 8°. (Nouvelle Cléo. 33.) FF B 786/33 — **Müller, Jean:** Dictionnaire abrégé des imprimeurs — éditeurs français du seizième siècle. Baden-Baden 1970. IX + 150 str. 8°. (Bibliotheca bibliographica Aureliana. 30.) NUK 158627 — **Reinhard, Marcel:** Nouvelle histoire de Paris. La révolution. 1789—1799. Paris, Hechette 1971. 457 + (I) str. 4°. Ilustr. FF E 653 — **Rivaud, Albert:** Histoire de la philosophie. T. IV: Philosophie française et philosophie anglaise de 1700 à 1830. Paris, Presses Universitaires de France 1962. XXIII + 594 + (I) str. 8°. (Logos.) NUK F 2 RIV — **Schenk zu Schweinsberg, Guntram Frhr.:** Reims in merowingischer Zeit: Stadt, Civitas, Bistum, Anhang: Die Geschichte der Reimser Bischöfe in karolingischer Zeit bis zur Bischofserhebung Hinkmars (:845:)... Bonn, (t. Rheinische Friedrich-Wilhelms- Univ.) 1971. 193 + (I) str. 8°. Ilustr. Diss., Univ. Bonn. SAZU 64924 H.

19. in 20. stoletje:

Blum, Léon: L'oeuvre... T. 1—2, 4—7. Paris (1954—1965). NUK 211931 — **Castelot, André:** Bonaparte. (T. II: Napoléon.) Paris, Perrin (1967—1968). 8° Ilustr. 2 t. NUK F 9 CAS — **La Commune de 1871.** Sous la direction de Jean Bruhat, Jean Dautry et Émile Tersen. Avec la collaboration de Pierre Angrand [itd.]. 2e éd. rev. et compl. (Paris), Éditions sociales (1970). 464 str. 4°. Ilustr. NUK F 9 II COM — **Contamine, Henry:** Diplomatie et diplomates sous la Restauration. 1814—1830. [Paris], Hachette (1970). 410 + (III) str. 4°. (Recherches historiques et littéraires.) NUK F 9 II CON — **Contamine, Henry:** La victoire de la Marne. 9. septembre 1914. [Paris], Gallimard (1970). 460 + (III) str. + pril. 8°. (Trente journées qui ont fait la France. 27.) NUK F 9 TRE/27 — **Desmarest, Jacques:** Évolution de la France contemporaine. T. I: La France de 1870. [Paris], Hachette (1970). 424 str. 4°. NUK F 9 II DES — **Les Fondateurs de la Troisième République.** Textes choisis et présentés par Pierre Barral. Paris, Colin (1968). 360 str. 8°. (Collection U. Série Idées politiques.) NUK F 9 FON — **Gaule, Charles de:** Mémoires d'espoir. T. I: Le renouveau. 1958—

1962. T. 2. L'effort. 1962—... [Paris], Plon (1970—1971). 8°. NUK F 9 GAU — Girard, Louis: La IIe République. (:1848—1851:). Paris, Calmann-Lévy (1968). 318 + (I) str. 4°. (»Naissance et mort...«.) NUK F 9 II GIR — Hausser, Elisabeth: Paris au jour le jour. Les événements vus par la presse. [T. I.]: 1900—1919. (Paris), Éd. de Minuit (1968). 758 + (XXXI) str. 4°. Ilustr. NUK F 9 II HAU — Kravčenko, Elena Afanas'evna: Narodnyj front vo Francii 1934—1938. Moskva, Nauka 1972. 294 + (II) str. + corr. 8° [cir.] SAZU 64767 H — Kulíš, Vasilij Mihajlovič: Istorija vtorogo fronta. Moskva, Nauka 1971. 659 str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 63856 H — Lethève, Jacques: La vie quotidienne des artistes français au XIXe siècle. [Paris], Hachette (1968). 246 + (IX) str. 8°. (La vie quotidienne.) NUK F 9 LET — Martineau, Gilbert: Napoléon se rend aux Anglais. [Paris], Hachette (1969). 284 + (IV) str. 8°. Ilustr. NUK F 9 MAR — Maugué, Pierre: Le particularisme Alsacien 1918—1967. Paris, Presses d'Europe (1970). 261 str. + 1 kt. 8°. (Regions.) INV B 2138 — Shirer, William: The collapse of the third republic. An inquiry into the fall of France 1940. New York, Simon & Schuster (1969). 1082 str. 8°. FF D 4185 — Trotignon, Yves: La France au XXe siècle. (Paris), Bordas-Mouton (1968). 448 str. 8°. (Études supérieures. 51. Section historique.) NUK F 3 TRO — Vainsson-Ponté, Pierre: Histoire de la République gaullienne. T. I: La fin d'une époque. Mai 1958 — juillet 1962. (Documentation et recherches: Jeanne Viançon-Ponté.) (Paris), Fayard (1970). 578 + (I) str. 4°. (Les grandes études contemporaines.) NUK F 9 II VAL.

26. Švica

Staedtké, Joachim: Johannes Calvin, Erkenntnis und Gestaltung. Göttingen [itd.], Musterschmidt-Verl. (1969). 114 + (II) str. + pril. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte. 48.) FF B 814/48.

27. Nizozemska

Vries Theun de: Baruch de Spinoza in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1970.) 190 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 171.) NUK 161827.

28. Španija

Kuznecov, Nikolaj Gerasimovič: Na dalekom meridiane. Vospominanija učastnika nacional'no revoljucionnoj vojny v Ispanii. 2-e dopol. izd. (Moskva), Nauka 1971. 256 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 64100 H.

29. Bližnji vzhod in arabske države

Babinger, Franz: Zwei Stambuler Gesamtansichten aus den Jahren 1616 und 1642. München, Verl. der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1960. 16 str. + pril. 40. FF F 241 — Beiträge zur Achämenidengeschichte. Hrsg. von Gerold Walter. Wiesbaden 1972. (VI) + 107 str. 8°. (Historia. Einzelschriften. 18) SAZU 24951 H — Bližnij vostok i Iran. (Otvestv. red.: N. V. Pigulevskaja i M. N. Bogoljubov.) Leningrad 1970. 256 str. + 2 pril. 8°. [cir.] (Palestinskij sbornik. 21 (:84:).) NUK II 181802 — Doe, Brian: Southern Arabia. 8 colour plates, 143 monochrome plates. 41 line drawings. [London], Thames and Hudson (1971). 267 str. 4°. (New aspects of antiquity.) NUK II 234201 — Kaufhold, Hubert: Syrische Texte zum islamischen Recht. München, Verl. der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1971. 226 str. 40. FF F 241 — Kolesnikov, Alij Ivanovič: Iran v načale VII veka. Leningrad 1970. 144 str. 4°. [cir.] (Palestinskij sbornik. 22 (:85:).) NUK II 181802 — Die Kultur des Islams. Die Kultur der Araber. Von Hans L. Gottschalk. — Die Kultur des Islamischen Ostens.

Von Bertold Spuler. Die Kultur des Islams in Indonesien und Malaysia und die Kultur der Kapmalaien in der Republik Südafrika. Von Hans Kähler. Mit 164 Abb. u. 3 Farbtafeln. Frankfurt am Main (1971). 480 str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Abt. II. 6.) NUK C II 131843 — Die Kurden. Volk ohne Staat. (Wien, Kurdischer Studentenverein in Österreich 1972.) 32 str. + 1 kt. 8°. INV B 2133 — Mantran, Robert: L'expansion musulmane (:VIIe—XIe siècles.). Paris, Presses universitaires de France 1969. 334 + (I) str. 8°. (Nouvelle Clío. 20.) FF B 786/20 — La Montée des Sassanides et l'heure de Palmyre. Vue d'ensemble par Jean Gagé. Textes de Sapor 1er [itd.]. Paris, Michel (1964). 398 + (II) str. + 1 pril. 8°. (Le Mémorial des siècles. Les Événements. 3e siècle.) NUK F 9 MEM/3.

30. Židje

Ehrlich, Ernst Ludwig: Geschichte Israels von den Anfängen bis zur Zerstörung des Tempels. 2. Aufl. Berlin 1970. 158 + (I) str. 8°. (Sammlung Göschen. 231/231 a) NUK Č 48663 — Die Juden in ihrem Land. Die Geschichte des Volkes Israel von d. Anfängen bis in unsere Zeit. Hrsg. von David Ben Gurion. (Deutsche Übers.: Hanns Buisman.) (Würzburg), Arena (1967). 392 s^{tr.}. 4°. Ilustr. NUK 199678.

31. Azija (splošno)

Altheim, Franz & Ruth Stiehl: Geschichte Mittelasiens im Altertum. Mit Beiträgen von János Harmatta [itd.]. Berlin, Walter de Gruyter Co. 1970. X + 811 str. + 1 pril. 8°. NUK 231507 — Chesneaux, Jean: L'Asie orientale aux XIXe et XXe siècles. Chine-Japon-Inde-Sud-Est asiatique. 2. éd. Paris, Presses universitaires de France 1966. (IV) + 372 str. 8°. (Nouvelle Clío. 45.) FF B 786/45 — Fehrenbach, T. R.: Crossroads in Korea. The historic siege of Chi-pyong-ni. New York, The Macmillan co. (1966). 96 str. 8°. Ilustr. FF D 4184.

32. Indija

Problemy istorii Indii i stran Srednogo Vostoka. Sbornik statej pamjati I. M. Rejsnera. Moskva, Nauka 1972. 297 + (III) str. + 1 sl. 8°. [cir.] SAZU 63853 H — Rau, Heimo: Mahatma Gandhi in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1970.) 146 + (I) str. 8°. (Rowohlts Monographien. 172.) NUK 161827.

33. Japonska

Sansom, George: A history of Japan. Vol. 1—3. London (1965—1969). 4°. NUK II 229294 — Yoshida, Shingo A.: Die Zeitungsüberwachung in Japan während der Kriegszeit 1936—1945. Berlin, (t. Ernst-Reuter-Gesellschaft) 1968. (II) + 182 + (I) str. 8°. NUK 221448 — Yoshida, Shigeru: Japan's decisive century. 1867—1967. New York [itd.], Frederick A. Praeger (1967). V + 110 str. + pril. 8°. NUK 218321.

34. Kitajska

Franke, Herbert: Zum Militärstrafrecht im chinesischen Mittelalter. München, Verl. der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1970. 51 str. 8°. FF D 4303 — Haenisch, Erich: Bericht von einer chinesischen Gesandtschaft nach Annam im Jahre 1668/69. München, Verl. der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1965. 29 str. + pril. 40. FF F 241 — Hsü, Immanuel C. Y.: Readings in modern Chinese history. New York [itd.], Oxford university press (1971). X + 701 str. 80. FF D 4167 — Mao Tse Tung: Selected works of Mao Tse-Tung. Péking, Foreign languages press 1967. Vol. 1, 2, 3, 4. FF C 3442 —

Poršneva, Ekaterina Borisovna: Učenje »Belogo Lotosa« — ideologija narodnogo vosstaniya 1796—1804 gg. Moskva, Nauka 1972. 192 + (IV) str. 8° [cir.] SAZU 64097 H.

35. Afrika

Dick, Manfred: Probleme der nationalen Identität in Liberia. Analyse einer Pioniergesellschaft in Westafrika. (Düsseldorf), Bertelsmann (1970). 132 str. 8°. INV B 2118 — **Ivanov, Nikolaj Alekseevič:** Krizis francuzskogo protektorata v Tunise (:1918—1939 gg.) Moskva, Nauka 1971. 400 str. 8° [cir.] SAZU 63070 H — **Novejšaja istorija Afriki.** (Red. kolegija: A. B. Davidson [itd.]) Izd. 2-e, ispr. i dop. Moskva »Nauka« 1968. 660 str. + 2 zvd. + corr. 8° [cir.] NUK 218319.

36. Združene države Amerike

Splošno:

Bates, Ernest Sutherland: The story of the Supreme Court. (Indianapolis & New York 1963.) 355 str. 8°. (Charter books. 133.) NUK 218963. **Caughney, John W. & Ernest R. May:** A history of the United States. 2. print. Chicago, Rand Mc. Nally & co. (1965). (XIII) + 813 str. 8°. Ilustr. FF D 4329. **Corwin, Edward Samuel:** American constitutional history. Ed. by Alpheus T. Mason and Gerald Garvey. New York [itd.], Harper & Row (1964). XXIII + 234 + 12 str. 8°. (Harper torchbooks.) NUK 236090. **Craven, Frank Wesley:** The legend of the founding fathers. New York, University press 1956. VIII + 191 str. 8°. FF D 4191 — **Dishman, Robert B.:** The state of the union. Commentaries on American democracy. New York, Charles Schribner's sons (1965). XII + 548 str. 8°. FF D 4331 — **Fohlen, Claude:** L'Amérique Anglo-Saxonne de 1815 à nos jours. (2. éd.) Paris, Presses universitaires de France 1969. 384 str. 8°. (Nouvelle Clio. 43.) FF B 786/43 — **Franklin, John Hope:** From slavery to freedom. A history of Negro Americans. (3. ed.) New York (1969). XXII + 686 + XLIV str. 8°. (Vintage books. 498.) NUK 139689 — **Lord, L. Clifford & Elizabeth:** Historical atlas of the United States. New York, Holt & co. (1944). XIX + 264 str. 8°. FF E 640 — **Martin, Michael & Leonard Gelber:** The new dictionary of American history. New York, Philosophical library (1952). VI + 695 str. 8°. FF D 4187 — **Riegel, Robert E.:** America moves west. 3. Ed. New York, H. Holt & co. (1957). XI + 659 str. 8°. FF C 3425 — **Rourke, Constance:** The roots of American culture and other essays. Ed., with a preface by an Wyck Brooks. New York (1942). XII + 305 str. 8°. (Harvest books. 113.) NUK 173101 — **We hold these truths:** A documentary history of the United States. With introd. (and commentary) by Harold Earl Hammond. Bronxville, New York, Cambridge Book Co. (1946). VIII + 376 str. 8°. NUK 219437 — **Williams, T. Harry & Hazel C. Wolf:** Our American nations. Columbus, Charles E. Merrill co. [itd.] (1966). XII + 833 str. 8°. Ilustr. FF D 4330 — **Woodward, C. Vann:** A comparative approach to American history. B. k., Voice of America lectures (1968). 390 (III) str. 8°. FF C 3501.

Do 1900:

Chitwood, Oliver Perry: A history of colonial America. New York, Harper & brothers (1948). XXI + 874 str. + pril. 8°. FF C 3431 — **DeVoto, Bernard:** The course of empire. Boston, Houghton Mifflin co. (1952). XXI + 647 str. + zvd. 8°. FF C 3430 — **The Era of the American revolution.** Ed. by Richard B. Morris. New York [itd.], Harper & Row (1939). XIV + 415 + 12 str. 8°. (Harper torchbooks.) NUK 236087 — **Pleasants III, Samuel A.:** The bill of rights. Columbus, Merrill books (1966). VII + 86 str. 8°. (Merrill studies of American documents. 2.) FF D 4345 — **Pleasants III, Samuel A.:** The declaration of independence. Columbus, Merrill books (1966). V + 74 str. 8°. (Merrill studies of American documents. 1.) F FD 4345 — **Poetker, Joel S.:** The Monroe doctrine.

Columbus, Merrill books (1967). IV + 92 str. 8°. (Merrill studies of American documents. 3.) FF D 4345 — **Randall, J. G. & David Donald**: The divided union. Boston & Toronto, Little, Brown & co. (1961). XVII + 572 str. + pril. 8°. FF D 4189 — **Smith, Henry Nash**: Virgin land. The American west as symbol and myth. New York Vintage book 1959. VIII + 312 str. 8°. FF B 818 — **Stern, Clarence Amens**: Republican heyday. Republicanism through the McKinley years. (2. print.) (Ann Arbor, Michigan, Edwards brothers 1962.) VII + 97 str. 8°. NUK 219231 — **Tumarkin, Daniil Davydovič**: Gavajskij narod i ameriškanske kolonizatory 1820—1865 gg. Moskva, Nauka 1971. 442 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 63069 H.

20. stoletje:

Baldwin, Hans: Battles lost and won. Great campaigns of world war II. (New York, Harper & Row 1968.) XIII + 647 str. 8°. FF 834 — **Chester, Lewis** [itd.]: An American melodrama. The presidential campaign of 1968. New York, The Viking press (1969). XV + 814 str. 8°. FF D 4183 — **Kurkov, Nikolaj Vasil'evič**: Borba ameriških šahterov 1929—1939 gg. Moskva, Nauka 1971. 234 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 63624 H — **Morris, Richard B.**: Great presidential decisions. 2. ed. Greenwich, Fawcett publications (1969). 469 str. 8°. FF B 833 — **Wish, Harwey**: Contemporary America. The national scene since 1900. New York, Harper & brothers (1959). XXI + 714 str. + pril. 8°. FF D 4186

Biografije in memoari:

Bakells, John: The eyes of discovery. The pageant of North America as seen by the first explorers. Philadelphia & New York, Lippicott co. (1950). 439 str. 8°. Ilustr. FF C 3421 — **Davis, Burke**: They called him Stonewall. A life of general T. J. Jackson. New York, Toronto; Reinhart & co. (1954). X + 470 str. 8°. FF C 3428 — **La Découverte du Nouveau Monde**. Vue d'ensemble par Jean Cassou. Relations contemporaines des voyages de Christophe Colomb [etc.] et une suite d'images: Les colonisateurs vus par un colonisé. Paris, Michel (1966). (VI) + 420 + (IV) str. + 1 pril. 8° (Le Mémorial des siècles. Les Événements. 15e siècle.) NUK F 9 MEM/15 — **Dos Passos, John**: The living thoughts of Tom Paine. Greenwich, Fawcett publication (cop. 1940). 160 str. 8°. FF B 835 — **Eisenhower, Dwight David**: At ease: stories I tell to friends. Garden City, N. Y., Doubleday comp. (1967). VIII + 400 str. + pril. 8°. NUK 230385 — **Eisenhower, Dwight D.**: Mandate for change. 1953—1956. (New York), The New American library (1965). 760 str. 8°. FF B 832 — **Flexner, James Thomas**: George Washington in the American revolution (1775—1783). With maps and photogr. Boston & Toronto, Little, Brown and comp. (1968). XVII + 599 str. 8°. NUK 230402 — **Gompers, Samuel**: Seventy years of life and labor. An autobiography by Samuel Gompers. Revised and edited by Philip Taft and John A. Sessions. New York, Dutton & co. 1957. 334 str. 8°. FF C 3432 — **Lambert, Bernard J.**: Shepherd of the wilderness. A biography of bishop Frederic Baraga. L'Anse, Michigan, Barnard J. Lambert 1967. XV + 255 str. 8°. — Z 1 sl. NUK 232668 — **Longgood, William F.**: A pictorial biography. Ike. New York, Time-life books (1969). 144 str. 4°. FF E 650 — **Ross, Isabel**: The general's wife. The life of Mrs. Ulysses S. Grant. New York, Dodd, Mead & co. 1959. XII + 372 str. pril. 8°. FF C 3433 — **Schwabe, Klaus**: Woodrow, Wilson. Ein Staatsmann zwischen Puritanertum und Liberalismus. Göttingen [itd.], Muster-schmidt (1971). 114 str. + 2 pril. 8°. (Persönlichkeit und Geschichte. 62.) FF B 814/62 — **Sulzberger, C. L.**: The last of the giants. New York, Macmillan (1970). XVII + 1063 str. 8°. Ilustr. FF D 4332 — **Taber, George M.**: John F. Kennedy and a uniting Europe. The politics of partnership. Bruges 1969. 188 str. 8°. (Studies in contemporary European issues. 2.) NUK 218882 — **Turk, Frank J.**: Slovenski pionir. Nekaj črtic iz življenja prvih Slovencev v Clevelandu. Cleveland, Ohio, (t. »Ameriška domovina«) 1955. 48 str. 8°. Ilustr. NUK 153754.

37. Latinska Amerika

Ariza, Alberto E.: La Villa de Nuestra Señora de Leiva. Bogota 1972. 222 str. 8°. Ilustr. (Publicación de la Academia Colombiana de historia. 20.) SAZU 55985 H — **Girard, R.:** Die ewigen Mayas. Zivilisation und Geschichte. (Ins Deutsche übertr. von Margitta Dotzel de Hervas.) Zürich, Rhein-Verlag (1969). 579 str. + pril. 8°. NUK 231501 — **Ortiz, Sergio Elias:** Franceses en la independencia de la Gran Colombia. 2. ed. (:Notablemente corregida y aumentada:). Bogota 1971. 247 + (IV) str. 8°. (Biblioteca Eduardo Santos. (2. izd.) 1.) SAZU 63424 H — **Pásztor, Lajos:** Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia. Città del Vaticano, Archivio Vaticano 1970. VI + 666 str. 8°. FF D 4337 — **Reed, John:** America in fiamme. (Trad. di Antonello Trombadori e Silvana Mazzocchi.) (Roma, Riunti 1970.) 291 + 54 + (VIII) str. 8°. Ilustr. NUK 232402 — **Zorina, Adelajda Mihajlovna:** Revoljucionnoe dvizenie na Kube 1917—1924 gg. Moskva, Nauka 1971. 112 str. 8° [cir.] SAZU 63067 H.

POPRAVEK

Pravilni naslov knjige Karla Stadlerja, ocene v Zgodovinskem časopisu XXVI, 1972, str. 416—417, se glasi *Austria*, izšla pa je v Londonu 1971.

Po mnenju Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-2/72 z dne 17. 8. 1972
je časopis oproščen prometnega davka.

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1973

941/949

119740045, 1/2

COBISS

Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 27/1

Odločitev o ponatiskanju prodanih letnikov ali zvezkov Zgodovinskega časopisa leta 1977 s ponatisom že davno razprodanega prvega letnika, se je v tiskovni o umestnosti te odločitve, izkazala za nadvse pametno, in zdaj, ko je postalo znano, da se bo to nadaljevalo tako, da bomo kmalu imeli stalno možnost nakupa vseh letnikov. To gotovo potrjuje tehtnost in znanstveno vrednost objavljenih člankov in razprav. ZČ je tudi edini znanstveni časopis v Jugoslaviji, vsaj na zgodovinskem področju, ki pripravlja takšne reprinte.

Reprinta zvezka 1—2 sedemindvajsetega letnika ZČ iz leta 1973 se bodo še posebno razveselili tisti, ki se ukvarjajo z zgodovino 19. stoletja. Da je slovenska zgodovina zanimiva tudi za tuje znanstvenike, kaže prispevek ugledne poljske zgodovinarke M. Senkowske-Gluck, ki je pisala o agrarnem sistemu v Ilirskih provincah. Naslednji dve razpravi sta s 16. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Škofji Loki oktobra 1972, kjer je Jasna Fischer pripravila referat o začetkih delavskega gibanja v Ljubljani, Franc Rozman pa začetke istega gibanja na spodnjem Štajerskem. Oba prispevka sta prva rezultata začetka bolj sistematičnega raziskovanja delavskega gibanja na Slovenskem v 19. stol., ki se je kasneje pri obeh razraslo v disertaciji, tedaj pa je bilo vključeno v „revizijo“ slovenske zgodovine druge polovice 19. stol. Še danes sta tehtni razpravi Petra Vodopivca o parlamentarni dejavnosti Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu in žal že pokojnega Toneta Zorna o nacističnem štetju prebivalstva na Koroškem leta 1939.

V sedemdesetih letih je ZČ v nekaj zvezkih priobčal kar srdito polemiko, katere težišče je bilo sicer prevratna doba, posegala pa je tudi v prejšnji in kasnejši čas in so se je udeležili nekateri naši najpomembnejši zgodovinarji (Zwitter, Pleterski, Kermavner, Klopčič). V tej številki je izšel Kermavnerjev odgovor na Zwitterjev članek Zlom avstromarksizma pri Slovencih. Diskusija je žal ostala nedokončana, opozorila pa je na številne še ne čisto izdiskutirane probleme slovenske preteklosti, imela pa tudi izrazit ideološki naboj.

Iz vsebine tokrat ponatisnjene zvezka ZČ naj posebej omenim še prispevek Frana Zwitterja o historiatu Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, ki ga je napisal tedaj gotovo njegov najbolj poklicani poznavalec in sodelavec.

Ljubljana, decembra 1989

Franc Rozman